

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА
АКАДЕМІЯ»
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА
АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

АНДРОНОВ Ігор Володимирович

УДК 347.951(477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
СУДОВІ РІШЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право;
міжнародне приватне право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів та текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ І.В. Андронов

Науковий консультант:

Мінченко Раїса Миколаївна

доктор юридичних наук, професор,

Заслужений юрист України

Одеса – 2018

АНОТАЦІЯ

Андронов І.В. Судові рішення в цивільному процесі України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2018.

Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного процесуального права спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем ухвалення, проголошення та набрання законної сили судових рішень у цивільному процесі України в умовах оновленого цивільного процесуального законодавства та євроінтеграційних процесів.

У дисертації запропоновано новий концептуальний підхід до визначення сутності судових рішень у цивільному процесі в контексті їх ролі у реалізації основної функції органів судової влади – відправлення правосуддя. Запропоновано розглядати правосуддя у цивільних справах як нерозривну єдність правозастосовної діяльності судів та результату судового правозастосування в процесі вирішення цивільних справ, який полягає у здійсненні захисту порушеного суб'єктивного матеріального права чи охоронюваного законом інтересу конкретної особи внаслідок владного вирішення судом юридичного спору на основі верховенства права. Саме результат судового правозастосування є визначальним у сутнісній характеристиці правосуддя. Тому лише ті судові рішення є актами правосуддя, які втілюють цей позитивний результат вирішення юридичного спору, що проявляється в індивідуально-правовому регулюючому впливі на суспільні відносини, що були предметом судового розгляду.

Встановлено, що правосуддя характеризується специфічним механізмом прийняття рішення, який обов'язково включає використання суддівського

розсуду. Запропоновано поділяти суддівський розсуд на два види: розсуд у питаннях факту та розсуд у питаннях права. Суддівський розсуд у питаннях факту дозволяє суду на основі дослідження та оцінки доказів за внутрішнім переконанням вважати встановленим чи невстановленим той чи інший факт, що входить у предмет доказування в конкретній цивільній справі. Суддівський розсуд у питаннях права дає суду можливість визначати конкретний зміст правовідносин сторін спору в умовах недостатнього правового регулювання. Можливість органу судової влади вирішувати справу із застосуванням розсуду дає підстави стверджувати, що судове рішення – це прояв владної волі саме органу судової влади, а не волі законодавця, впровадженої через судові рішення.

Зроблено висновок, що в широкому сенсі судові рішення в цивільному процесі – це судовий акт, який у відповідній процесуальній формі (рішення, ухвали, постанови чи судового наказу) закріплює висновок суду щодо вирішення на основі верховенства права певної вимоги правового характеру або іншого юридичного питання, поставленого перед судом в процесі розгляду та вирішення цивільної справи з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Запропоновано вимоги до судового рішення розглядати як систему певних техніко-юридичних прийомів, правил, стандартів, які повинні застосовуватися при ухваленні рішення з метою досягнення його цілей як акта правосуддя. Вказані правила (стандарты) стосуються як змісту судового рішення, так і його процесуальної форми, оскільки завдання юридичної техніки – оптимізувати всі складові елементи процесу ухвалення судового рішення, охоплюючи як змістову сторону даного акта, так і формальну.

Здійснено поділ вимог, що пред'являються до судових рішень, на дві групи: вимоги до судового рішення як правозастосовного акту та вимоги до нього як процесуального документа. Вимоги, що пред'являються до судового

рішення як правозастосовного акта, відображають сам процес правозастосовної діяльності суду під час ухвалення рішення: встановлення обставин справи та застосування до них норми закону. У зв'язку з цим до таких вимог відносяться законність та обґрунтованість. Ці вимоги є спільними для всіх судових рішень незалежно від процесуальної форми їх вираження. Вимоги до процесуальної форми рішення (тобто до рішення як процесуального документа) можуть бути загальні, спеціальні та специфічні.

Доведено, що важливою ознакою акта правосуддя є його юридична сила, яка за своїм авторитетом не поступається силі закону, а суб'єктивне матеріальне право, захищене актом правосуддя, набуває стійкості та непорушності, немов би воно напряду встановлене законом. Тому юридична сила акта правосуддя має назву «законна сила». встановлено безпосередній зв'язок між сутністю судового рішення як акту правосуддя та його законною силою, що є зовнішнім вираженням, проявом судової влади держави через акт правосуддя (судове рішення) у цивільній справі. Завдяки законній силі судове рішення чинить імперативний індивідуально-регулюючий вплив на суспільні відносини сторін судового спору. Доведено, що законна сила судового рішення походить від судової влади, джерелом якої є Український народ, а не від сили закону, застосованого судом при вирішенні справи.

Зроблено висновок, що законна сила судового рішення – це властивість акта правосуддя, яка дозволяє йому бути регулятором суспільних відносин сторін (маючи на увазі індивідуально-правове регулювання), тих відносин, що були предметом судового розгляду. Саме завдяки законній силі судового рішення судовий захист порушеного права є ефективним, оскільки законна сила судового рішення надає захищеному судом суб'єктивному матеріальному праву стійкості.

Окреслено об'єктивні, суб'єктивні, територіальні та темпоральні межі дії кожної з властивостей рішення суду, що набрало законної сили.

Доведено, що сутність рішення суду першої інстанції (рішення у вузькому сенсі) може бути розкрито лише комплексно, через взаємодію його матеріально-правової та процесуальної складових, тобто як компонента цивільного процесу та як елемента механізму правового регулювання суспільних відносин. Як компонент цивільного процесу рішення суду – це ухвалений у визначеному процесуальним законом порядку судовий акт, яким закінчується судовий розгляд та вирішується по суті цивільна справа. Як елемент механізму правового регулювання суспільних відносин рішення суду – це акт захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів особи, здійснений внаслідок забезпечення правової визначеності матеріальних правовідносин, що були предметом судового розгляду, конкретизації суб'єктивних матеріальних прав та обов'язків їх суб'єктів та забезпечення у необхідних випадках можливості їх примусової реалізації.

Доведено універсальність класифікації рішень суду першої інстанції за характером матеріально-правового впливу рішення суду в механізмі правового регулювання суспільних відносин. Зазначено, що не лише рішення в позовному, а й рішення в окремому провадженні поділяються на конститутивні та декларативні.

Конститутивні рішення – це рішення судів, якими здійснюється захист суб'єктивного права (охоронюваного законом інтересу) особи на створення, зміну або припинення правовідносин, прав та обов'язків їх суб'єктів. Тому такі рішення є юридичними фактами у сфері матеріального права. У справах окремого провадження конститутивні рішення призначені для зміни правового статусу фізичної особи або правового режиму майна.

Декларативні рішення – це рішення судів, якими здійснюється захист суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів без внесення змін до існуючих матеріальних правовідносин шляхом усунення їх спірності (рішення про визнання) та, у разі необхідності, забезпечення можливості їх примусової реалізації (рішення про присудження). У справах окремого провадження

декларативні рішення призначені для встановлення юридичних фактів та захисту деяких неоспорюваних прав.

Виділено дві основні ознаки, що визначають сутність такого судового акту як ухвала: 1) вони оформлюють процесуальні дії суду, що супроводжують діяльність зі здійснення правосуддя у цивільній справі; 2) вони безпосередньо не пов'язані із застосуванням норм матеріального права і не втілюють результату вирішення по суті матеріально-правового спору.

Зроблено висновок, що судові ухвали не є актами правосуддя, оскільки шляхом постановлення ухвали вирішуються поточні процесуальні питання, що лише супроводжують здійснення правосуддя у цивільній справі. Шляхом постановлення ухвали суди безпосередньо не застосовують норм матеріального права та не вирішують по суті матеріально-правового спору. Судові ухвали не вносять правової визначеності у матеріальні правовідносини сторін, оскільки мають виключно процесуальне значення. Судові ухвали не втілюють результату розгляду та вирішення цивільної справи – захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Навіть заключні судові ухвали, якими вирішуються окремі категорії цивільних справ (справи про оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів; справи за скаргами на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення; справи про визнання та виконання рішень іноземних судів міжнародних комерційних арбітражів тощо), не є актами правосуддя, оскільки питання, що вирішуються такими ухвалами, носять виключно процесуальний характер. Постановляючи відповідні ухвали, суд не втручається в матеріально-правовий спір, який вже був вирішений по суті іноземним судом, третейським судом, міжнародним комерційним арбітражем і т. ін.

Зроблено висновок, що судова ухвала як судовий акт, який не вирішує матеріально-правового спору по суті, не може набирати законної сили, хоча й, будучи актом судової влади, містить у собі владні приписи, а відтак набуває окремих рис, властивих законній силі судового рішення, наприклад, є обов'язковою до виконання.

Обґрунтовано, що вітчизняна модель наказного провадження знаходиться на межі документарної та бездокументарної, оскільки ввібрала в себе окремі ознаки обох цих моделей. Встановлено, що наявність суддівського розсуду щодо питань факту, передбачена процесуальним законом можливість суду робити вільну оцінку доказів у процесі видачі судового наказу дає підстави стверджувати, що в наказному провадженні відбувається відправлення правосуддя, а судовий наказ, таким чином, можна віднести до актів правосуддя в цивільному судочинстві України.

Зазначено, що будучи актом правосуддя, який дає остаточну відповідь на вимогу заявника стосовно стягнення відповідної грошової суми боргу, судовий наказ тим самим конкретизує відповідні матеріальні правовідносини щодо грошового зобов'язання боржника, надає вимогам заявника юридичної сили та забезпечує можливість їх примусової реалізації, в чому вбачається прояв судової влади, її регулюючий, упорядковуючий вплив на конкретні суспільні відносини між заявником та боржником. Проявляючись таким чином у судовому наказі, судова влада наділяє його законною силою, після чого він набуває рис акту індивідуально-правового регулювання конкретних суспільних відносин.

Встановлено, що реалізованість судового наказу, який набрав законної сили, можна вважати його основною властивістю, адже судовий наказ є не лише формою судового рішення, а й виконавчим документом. У наказному провадженні розглядаються безспірні грошові вимоги, а тому основним завданням суду є саме забезпечення можливості примусової реалізації обов'язку боржника.

Зроблено висновок, що судові постанови – це підсумкові акти правосуддя судів апеляційної та касаційної інстанції, якими реалізується право особи на оскарження та перевірку судових рішень з метою виправлення судових помилок.

Обґрунтовано, що сутність постанови суду апеляційної (касаційної) інстанції проявляється не лише в тому, що вона є актом реалізації судами вищестоящої інстанції повноважень щодо контролю за законністю та обґрунтованістю судових рішень, а й у тому, що вона є актом захисту прав учасників спору на виправлення судових помилок, містить відповідь суду на скаргу учасників справи, владно вирішує спір між ними щодо наявності або відсутності судової помилки у судовому рішенні.

Відзначено, що у постановах суду касаційної інстанції найбільшою мірою проявляється тенденція до поєднання приватного інтересу учасників справи до перевірки законності їх рішень та публічного інтересу держави до забезпечення єдності судової практики. При цьому забезпечення публічного інтересу не йде в даному випадку на шкоду захисту інтересу приватного, а отже, їх не варто протиставляти. Шляхом забезпечення єдності судової практики Верховний Суд створює умови для більш ефективного захисту конкретних прав та охоронюваних законом інтересів учасників справи, а отже, ці два інтереси нерозривно пов'язані та не конкурують між собою.

Встановлено, що на відміну від обов'язковості рішення суду, що набрало законної сили, обов'язковість постанов Верховного Суду діє в таких напрямках: 1) внутрішня обов'язковість – поширюється на сторін спору, оскільки остаточно закріплює їх взаємні права та обов'язки у спірних матеріальних правовідносинах, що були предметом судового розгляду; 2) зовнішня обов'язковість – загальнообов'язковість приписів постанови Верховного Суду. Означає необхідність кожного органу державної влади та місцевого самоврядування, фізичної та юридичної особи визнавати обов'язковість приписів, що містяться у постанові, до тих пір, поки вона зберігає законну силу

та зберігають свою дію права та обов'язки сторін, встановлені цією постановою; 3) процедурна обов'язковість – стосується лише постанов Верховного Суду, якими скасовані судові рішення судів попередніх інстанцій, а справа направлена на новий розгляд. Така постанова містить вказівки щодо вчинення певних процесуальних дій, що обов'язкові для врахування судом нижчестоящої інстанції при новому розгляді справи; 4) обов'язковість для правозастосування – стосується тієї частини постанови, що містить правові висновки щодо правильного застосування норми права, які є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права, а також враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права.

Обґрунтовано, що правовий висновок про правильне застосування норми права: 1) повинен обов'язково міститися у постановах Верховного Суду, ухвалених у складі палати, об'єднаної палати або Великої Палати, оскільки справа була передана на їх розгляд у зв'язку з незгодою колегії суддів, палати, об'єднаної палати, що передала справу, з існуючим висновком щодо порядку застосування даної правової норми; 2) може міститися у постанові колегії Верховного Суду у будь-якій справі, в якій Верховний Суд вважав за необхідне роз'яснити порядок застосування певної правової норми у конкретних правовідносинах, зокрема й у постановах, якими Верховний Суд залишив касаційну скаргу без задоволення, а судові рішення – без змін. Такий висновок є необхідним, якщо Верховний Суд в результаті перегляду рішень судів попередніх інстанцій встановив істотне порушення (неправильне застосування) норм матеріального та/або процесуального права; 3) може повністю не відтворюватися у постановах колегії Верховного Суду в аналогічних справах, що часто повторюються. В таких випадках вбачається доцільним та достатнім, щоб Верховний Суд посилався на власні правові висновки, викладені ним у судових постановах у попередніх аналогічних справах.

Розроблено науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання порядку ухвалення та проголошення судових рішень в цивільному процесі, набрання ними законної сили.

Ключові слова: суд, правосуддя, судочинство, цивільний процес, судовий акт, судове рішення, судова ухвала, судовий наказ, судова постанова, законна сила судового рішення.

SUMMARY

Andronov I.V. Judicial decisions in the civil process of Ukraine. - Qualifying research. - Manuscript.

Thesis for obtaining a degree of Doctor of Law; specialty 12.00.03 - civil law and process; family law; international private law. National University "Odesa Law Academy", Odesa, 2018.

Within the national science of civil procedural law, the dissertation is the first special comprehensive study of theoretical and practical issues of the adoption, proclamation and enforcement of judicial decisions in the civil process of Ukraine in the context of updated civil procedural legislation and European integration processes.

The dissertation proposes a new conceptual approach to the definition of the essence of court decisions in the civil process in the context of their role in the implementation of the basic function of judicial authorities - the administration of justice. It is proposed to consider civil justice as an inextricable unity of law enforcement activity of courts and a result of judicial enforcement in the process of resolving civil cases, which consists in the implementation of the protection of violated subjective substantive law or the law-protected interest of a particular person as a result of a ruling by a court of a legal dispute on the basis of the rule of law. It is the result of judicial enforcement that is decisive in the essential characteristic of justice. Therefore, administered justice means only those court decisions, which embody this positive outcome of a legal dispute resolution, which manifests itself in

the individual legal regulatory influence on the social relations that were the subject of judicial review.

It is established that justice is characterized by a specific mechanism of decision-making, which necessarily involves the use of judge's discretion. It is proposed to divide the judge's discretion into two types: discretion in matters of fact and discretion in matters of law. Judicial discretion in matters of fact allows the court, on the basis of studying and evaluating evidence based on internal conviction, to consider as having been established or not established one or another fact included in the subject of evidence in a particular civil case. Judicial discretion in matters of law gives the court the opportunity to determine the specific content of the legal relationship of the parties to the dispute in conditions of insufficient legal regulation. The ability of the judicial authority to decide the case with the use of discretion gives grounds to assert that a judicial decision is a manifestation of the will of the authority of the judiciary body, but not the will of the legislator, introduced through a judicial decision.

It is concluded that in a broad sense, a judicial decision in the civil process is a judicial act, which, in the relevant procedural form (decision, decree, ruling or court order), establishes the court's decision, based on the rule of law, to decide certain requirements of a legal nature or another legal issue, submitted to a court in the process of consideration and resolution of a civil case for the purpose of effective protection of violated, unrecognized or challenged rights, freedoms or interests of individuals, rights and interests of legal entities, and interests of the state.

It is proposed to consider the requirements for a court decision as a system of certain technical and legal methods, rules, standards, which should be applied when deciding to achieve its goals as an act of justice. The specified rules (standards) concern both the content of the court decision and its procedural form, since the task of legal technology is to optimize all elements of the process of court decision, covering both the content of the act and its formal essence.

The requirements for court decisions are divided into two groups: the requirements for a court decision as a law enforcement act and the requirements for a court decision as a procedural document. The requirements for a judicial decision as a law enforcement act reflect the process of law enforcement activity of the court during the decision-making process: the establishment of the circumstances of the case and the application of the law to them. In this regard, such requirements include legality and reasonableness. These requirements are common to all court decisions, regardless of the procedural form of their expression. Requirements for the procedural form of the decision (that is, for the decision as a procedural document) can be general, special and specific.

It is proved that an important feature of the act of justice is its legal force, which in its authority is not inferior to the force of law, and subjective material law, protected by the act of justice, becomes stable and inviolable, as if it is directly established by law. Therefore, the legal force of the act of justice is called "legal force". A direct link was established between the essence of the court decision as an act of justice and its legal force, which is an external side, a manifestation of the judicial power of the state through an act of justice (court decision) in a civil case. Due to the legal force, the court decision has an imperative individual and regulatory influence on the social relations of the parties to the dispute. It is proved that the legal force of a court decision comes from the judiciary, the source of which is the Ukrainian people, and not from the force of law used by the court while deciding the case.

It is concluded that the legal force of a court decision is the property of an act of justice, which allows it to be the regulator of social relations of the parties (with a view to individual legal regulation), those relations that were the subject of judicial review. Due to the legal force of the court decision, judicial protection of the violated right is effective, since the legal force of a court decision gives resilience to subjective substantive law protected by the court.

The research outlines the objective, subjective, territorial and temporal boundaries of the actions of each of the properties of the court decision, which became legally valid.

It is proved that the essence of the decision of the court of first instance (a solution in the narrow sense) can only be solved in full, through the interaction of its material and legal and procedural components, that is, as a component of the civil process and as an element of the mechanism of legal regulation of social relations. As a component of a civil process, a court decision is a judicial act approved in a procedure established by the procedural law, which ends the trial and decides on the merits of a civil case. As an element of the mechanism of legal regulation of social relations, a court decision is an act of protection of violated, unrecognized or disputed rights, freedoms and interests of a person, carried out as a result of the legal certainty of material legal relations that were the subject of judicial review, the specification of subjective material rights and the duties of their actors and, if necessary, ensure the possibility of their coercive implementation.

According to the nature of the material and legal influence of the court decision in the mechanism of legal regulation of social relations the universal character of the classification of decisions of the court of first instance is proved. It is noted that not only the decision in the claim, but also the decisions in a separate proceeding are divided into constitutive and declarative.

Constitutional decisions are decisions of the courts, which protect the subjective right (interest protected by the law) of a person to create, change or terminate the legal relationship, rights and responsibilities of their subjects. Therefore, such decisions are legal facts in the field of substantive law. In cases of separate proceedings constitutional decisions are intended to change the legal status of an individual or the legal regime of property.

Declarative decisions are decisions of courts that protect the subjective rights and interests protected by the law without amending the existing material legal relations by eliminating their controversy (decision on recognition) and, if necessary,

ensuring the possibility of their coercive implementation (the decision on awarding) . In cases of separate proceedings, declarative decisions are intended to establish legal facts and protect certain uncontested rights.

There are two main features that determine the essence of such a judicial act as a ruling: 1) they execute procedural actions of the court, which accompany the activity on the implementation of justice in a civil case; 2) they are not directly related to the application of substantive law and do not embody the outcome of a substantive legal dispute resolution.

It is concluded that judicial decisions are not acts of justice, since by decree of the ruling, current procedural issues are resolved, which only accompany the administration of justice in a civil case. By the decision of the court, the courts do not directly apply the rules of substantive law and do not resolve substantively the substantive dispute. Judicial decisions do not make legal certainty in the material relations of the parties, because they only have procedural significance. Judicial decisions do not embody the result of consideration and resolution of a civil case - protection of violated, unrecognized or disputed rights, freedoms or interests of individuals, rights and interests of legal entities, and interests of the state.

Even final judgments resolving certain categories of civil cases (cases of appeal of arbitration awards, appeals against decisions of international commercial arbitrations, cases of complaints against decisions, actions or omissions of a state executive or other official of a state executive service or a private executor during execution judicial decisions, cases of recognition and enforcement of decisions of foreign courts of international commercial arbitrations, etc.) are not legal acts, since issues that are being solved by court ruling are of purely procedural nature. In deciding the relevant decisions, the court does not interfere in the substantive legal dispute, which has already been settled in essence by a foreign court, arbitration court, international commercial arbitration, etc.

It is concluded that a court decision as a judicial act, which does not resolve substantive legal disputes in essence, can not be enforced, although, being an act of

the judiciary, contains power rulings, and thus acquires certain features inherent in the legal force of the court the decision, for example, is mandatory.

It is substantiated that the domestic model of command proceedings is on the verge of documentary and non-documentary, since it has absorbed the separate features of both of these models. It is established that the presence of a judge's discretion as to the fact that the procedural law provides for the court to make a free assessment of evidence in the process of issuing a court order gives grounds for asserting that the administration of the order is the administration of justice, and the court order can thus be attributed to acts of civil justice in judicial proceedings of Ukraine.

It is noted that, being an act of justice, which gives a final answer to the applicant's request for the recovery of the corresponding amount of debt, the court order thus specifies the relevant material legal relations regarding the debtor's monetary obligation, provides the applicant with the requirements of the legal force and ensures the possibility of their coercive implementation, in what the manifestation of the judiciary, its regulatory, ordering influence on the concrete social relations between the applicant and the debtor is seen. Appearing in this way in a court order, the judiciary gives it a legitimate force, after which it acquires features of the individual legal regulation of specific social relations.

It is established that the implementation of a court order, which became legally binding, can be considered its main property, since a court order is not only a form of court decision, but also an executive document. Unlike the court decision, in which the main purpose of its adoption is to resolve the legal dispute and only in relation to the award decisions there is also another one, ensuring the possibility of compulsory realization of the court's responsibility as a defendant, in the enforcement proceedings are considered unscrupulous monetary claims, and therefore the main task of the court is the precise provision of the possibility of compulsory realization of the debtor's duty.

It is concluded that court rulings are the final acts of justice of the courts of appeal and cassation, which implement the right of a person to appeal and check court decisions in order to correct judicial mistakes.

It is substantiated that the essence of the decision of the court of appeal (cassation) instance is manifested not only in the fact that it is an act of implementation by the courts of a higher instance of authority to control the legality and validity of court decisions, but also that it is an act of protecting the rights of the parties to the dispute for the correction of judicial mistakes, answers of the court to the complaint of the participants of the case, the authorities resolve a dispute between them regarding the presence or absence of a judicial error in a court decision.

It is noted that the tendency towards the combination of the private interest of the participants of the case to the verification of the legality of their decisions and the public interest of the state in ensuring the unity of judicial practice is mostly manifested in the decisions of the court of cassation. At the same time, in this case, ensuring public interest does not detriment the protection of private interests, and, therefore, they should not be set off against each other. By ensuring the unity of judicial practice, the Supreme Court creates conditions for more effective protection of specific rights and legitimate interests of participants in the case, and therefore these two interests are inextricably linked and do not compete with each other.

It is established that, unlike the mandatory decision of the court, which became legally binding, the binding decisions of the Supreme Court are in the following areas:

1) internal obligation - applies to the parties to the dispute, since it finally establishes their mutual rights and obligations in controversial material relations that were the subject of a trial;

2) external binding - the general obligation of the rulings of the Supreme Court. It means the necessity for every body of state power and local self-government, physical and legal person to recognize the obligation of the regulations contained in

the resolution, as long as it maintains the legal rights and obligations of the parties established by this decree;

3) procedural obligation - concerns only the decisions of the Supreme Court, which cancel the court decisions of the courts of the previous instances, and the case is sent for a new consideration. Such an order contains instructions on the commission of certain procedural actions, which are obligatory for the lower court to take into consideration at the new trial of the case;

4) mandatory for enforcement - refers to the part of the ruling containing the legal conclusions on the correct application of the law, which are mandatory for all subjects of power, which in its activities apply a legal act containing the relevant norm rights, and in the application of such rules of law is also taken into account by other courts.

It is substantiated that the legal conclusion on the correct application of the norm of law:

1) must necessarily be contained in decisions of the Supreme Court, adopted in the Chamber, the Joint Chamber or the Grand Chamber, as the case was referred to their consideration in connection with the disagreement of the panel judges, the Chamber, the Joint Chamber, which handed the case, with an existing opinion on the procedure for the application of this legal norm;

2) may be contained in the ruling of the college of the Supreme Court in any case in which the Supreme Court considered it necessary to clarify the procedure for the application of a particular legal norm in specific legal relations, in particular, in decisions by which the Supreme Court left the cassation appeal without satisfaction, and the judicial solution is unchanged. Such a conclusion is necessary if the Supreme Court, as a result of the review of the decisions of the courts of the prior instances, has established a material violation (misapplication) of the substantive and/or procedural law;

3) may not be fully reproduced in the decisions of the Supreme Court Board in similar cases, which are often repeated. In such cases, it is considered appropriate and

sufficient for the Supreme Court to refer to its own legal conclusions set forth in judgments in previous similar cases.

The research scientifically substantiates the proposals for improving the legal regulation of the procedure for the adoption and proclamation of court decisions in the civil process and their coming into legal force.

Key words: court, justice, judicial process, civil proceeding, judicial act, judicial decision, judicial resolution, judicial order, injunction, legal validity of court decision.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографія:

1. Андронов І.В. Судові рішення в цивільному процесі України: монографія. Одеса: Юридична література, 2018. 372 с.

Наукові статті у фахових виданнях України:

2. Андронов І.В. Процесуальні особливості рішення суду у справах окремого провадження. *Юридичний вісник*. 2009. №1. С. 50-53.

3. Андронов І.В. Вмотивованість як обов'язкова вимога до судового рішення у цивільній справі. *Митна справа*. 2010. №1. С. 186-190.

4. Андронов І.В. Поняття та сутність рішення суду в цивільному процесі України. *Митна справа*. 2010. №2. С. 215-219.

5. Андронов І.В. Співвідношення принципів диспозитивності та публічності та їх вплив на судові рішення у цивільній справі. *Митна справа*. 2010. №5. С. 175-178.

6. Андронов І.В. Сутність та значення перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 56. С. 110-117.

7. Андронов І.В. Судові рішення в цивільному процесі України: проблеми термінології. *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. Вип. 66. Одеса: Юридична література, 2012. С. 287-293.

8. Андронов І.В. Мова цивільного судочинства та судового рішення у цивільній справі. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*: зб. наук. пр. /редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.), В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін [та ін.]; відпов. за вип. В.М. Дрьомін. Одеса, 2012. Т. 12. С. 313-320.

9. Андронов І.В. Судове рішення як акт правосуддя в цивільному процесі. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»* /голов. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса, 2015. Т. 16. С. 322-334.

10. Андронов І.В. Законна сила судового рішення в цивільному процесі України. *Юридичний вісник*. 2016. №4. С. 100-104.

11. Андронов І.В. Законність судового рішення у цивільному процесі України. *Правова держава*. 2016. №21. С. 101-108.

12. Андронов І.В. Поняття та види судових ухвал в цивільному процесі. *Право і суспільство*. 2017. №5. С. 57-62.

13. Андронов І.В. Види судових актів у цивільному процесі України. *Судова та слідча практика в Україні*. 2017. №5. С. 74-79.

14. Андронов І.В. Сутність рішення суду в цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №11. С. 5-9.

15. Андронов І.В. Законна сила судової ухвали в цивільному судочинстві. *Часопис цивілістики*. 2017. №27. С. 129-132.

16. Андронов І.В. Категорія «істина» та обґрунтованість судового рішення в цивільному процесі. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2017. №4. С. 33-40.

17. Андронов І.В. Зміст рішення суду як процесуального документа в цивільному процесі України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. №6. Том №1. С. 42-45.

18. Андронов І.В. Класифікація рішень суду в цивільному процесі за їх місцем в механізмі правового регулювання матеріальних правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2018. №48. С. 71-74.

19. Андронов І.В. Обов'язковість правових висновків, що містяться у постановках Верховного суду в цивільному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2018. №1. С. 41-45.

Наукові статті у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку:

20. Андронов І.В. Зміст судової ухвали як окремого процесуального документа в цивільному процесі. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2017. №5 (27). С. 85-89.

21. Андронов І.В. Приказное производство и судебный приказ в гражданском процессе Украины. *Legea si Viata*. 2017. №11. С. 3-6.

22. Андронов І.В. Форма та зміст судового наказу в цивільному процесі. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. №4. С. 7-12.

23. Андронов І.В. Виды судебных приказов в гражданском процессе Украины. *Legea si Viata*. 2018. №1. С. 3-6.

Тези доповідей і наукових повідомлень:

24. Андронов І.В. Щодо змісту вимоги обґрунтованості судового рішення. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу: матер. Міжнар. конф., присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного (Одеса, 17 грудня 2010 р.)*. Одеса: Фенікс, 2010. С. 113-115.

25. Андронов І.В. Требования мотивированности и публичности судебного решения в контексте ст. 6 Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод. *Защита прав личности в конституционном, гражданско-правовом и международно-правовом аспекте в Германии, Украине*

и Польше: материалы Немецко-Украинско-Польского правового семинара ДААД. Ч. 2 (Одесса, 28-29 сентября 2011 г.). Регенсбург, 2011. С. 3-13.

26. Андронов І.В. Проблеми використання терміну «судове рішення» в цивільному процесуальному законодавстві України. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу*: матер. міжнар. наук. конф., присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного (Одеса, 16 грудня 2011 р.). Одеса: Фенікс, 2011. С. 25-28.

27. Андронов І.В. Законна сила постанов Верховного Суду України. *Правове життя сучасної України*: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу, присвяченої 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права (Одеса, 20-21 квітня 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. С. 196-197.

28. Андронов І.В. Проблеми реалізації судом права на вихід за межі позовних вимог при ухваленні рішення. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу*: матер. Міжнар. наук. конф., присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного (Одеса, 13 грудня 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2011. С. 81-83.

29. Андронов І.В. Ухвалення рішення судом апеляційної інстанції в цивільному процесі. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу*: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 13 грудня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2014. С. 10-12.

30. Андронов І.В. Принцип остаточності судового рішення «RES JUDICATA». *Правове життя сучасної України*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.): у 2 т. Т. 1 /відп. ред. В.М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 376-378.

31. Андронов І.В. Правова сила судового рішення. *Актуальні проблеми цивілістики*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 21 листопада 2014 р.). Одеса: Фенікс, 2014. С. 74-76.

32. Андронов І.В. Суддівський розсуд при ухваленні судових рішень як інструмент протидії зловживанню процесуальними правами. *Матеріали*

круглого столу «Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії» (м. Одеса, 27 листопада 2015 року). Одеса: Фенікс, 2015. С. 26-29.

33. Андронов І.В. Правова природа законної сили судового рішення в цивільному судочинстві. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. У двох томах (м. Одеса, 15-16 травня 2015 року). Том 2. Розділ XXIV: Проблеми теорії та практики цивільного процесу. Одеса: Юридична література, 2015. С. 544-546.

34. Андронов І.В. Обов'язковість судових рішень в цивільному судочинстві. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 16 травня 2015 року). Одеса: Фенікс, 2015. С. 15-18.

35. Андронов І.В. Вплив суддівського розсуду на судові рішення у цивільному процесі. *Інтернет-конференція «Речові права в праві та законодавстві: розвиток і сьогодення»* (м. Одеса, 27 листопада 2015 року). Одеса, 2015. С. 49-52.

36. Андронов І.В. Вплив конституційної реформи в Україні на судові рішення в цивільному процесі. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 18 грудня 2015 року). Одеса: Фенікс, 2015. С. 33-36.

37. Андронов І.В. Застосування практики Європейського суду з прав людини при ухваленні судових рішень у цивільному процесі України. *Právna veda a prax: Výzvy moderných európskych integračných procesov*: Medzinárodnej vedeckej konferencie. Paneurópska vysoká škola, Fakulta práva (Bratislava. – 27-28 novembra 2015). Bratislava, 2015. С. 232-234.

38. Андронов І.В. Вплив практики Європейського суду з прав людини на судові рішення в цивільному процесі. *Практика ЄСПЛ з питань цивільного процесуального права*: матеріали круглого столу (Одеса, 5 квітня 2016 р.). Одеса: Юридична література, 2016. С. 24-28.

39. Андронов І.В. Застосування аналогії процесуального закону під час ухвалення судового рішення. *Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя від дня народження Є.В. Васьковського (Одеса, 8 квітня 2016 р.). Одеса: Юридична література, 2016. С. 30-32.

40. Андронов І.В. Набрання судовою ухвалою законної сили. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 652-655.

41. Андронов І.В. Вплив судової реформи на судовий наказ в цивільному процесі України. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні*: матер. Всеукр. наук.-практич. конф. до 90-річчя від дня народження Ю.С. Червоного (м. Одеса, 6 листопада 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 28-31.

42. Андронов І.В. Способи оскарження та перевірки судових рішень в цивільному процесі України. *Новели Цивільного процесуального кодексу України*: [Електронне видання] матер. кругл. столу (Одеса, 26 березня 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 9-13.

43. Андронов І.В. Постанови судів апеляційної та касаційної інстанції в цивільному процесі України. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 582-585.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
 РОЗДІЛ 1 КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО СУДОВОГО РІШЕННЯ ЯК АКТУ ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	21
1.1. Огляд літератури за темою та вибір напрямків дослідження.....	21
1.2. Методологічне забезпечення наукового дослідження вчення про судові рішення в цивільному процесі	32
1.3. Поняття, сутність та види судових рішень в цивільному процесі.....	43
1.4. Систематизація вимог, які пред'являються до судових рішень.....	72
1.5. Юридична природа законної сили судового рішення.....	107
 РОЗДІЛ 2 РІШЕННЯ СУДУ У ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ.....	120
2.1. Сутнісний вимір рішення суду у цивільній справі.....	120
2.2. Вимоги, які пред'являються до рішення суду як процесуального документа.....	133
2.3. Диференціація рішень суду в цивільному процесі.....	173
2.4. Властивості рішення суду, що набрало законної сили	202
 РОЗДІЛ 3. СУДОВІ УХВАЛИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	236
3.1. Поняття та види судових ухвал	236
3.2. Форма та зміст судової ухвали	248
3.3. Аналіз концепції законної сили судової ухвали	258

РОЗДІЛ 4. СУДОВИЙ НАКАЗ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА СУДОВОГО РІШЕННЯ.....	265
4.1. Юридична природа судового наказу.....	265
4.2. Форма та зміст судового наказу.	278
4.3. Набрання судовим наказом законної сили.	297
5.1. Поняття та сутність постанов судів апеляційної та касаційної інстанцій	310
5.2. Форма та зміст постанов судів апеляційної та касаційної інстанцій.....	325
5.3. Обов’язковість постанов Верховного Суду	349
 ВИСНОВКИ.....	 365
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	 375
 ДОДАТКИ.....	 422

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Підвищення доступності та ефективності судового захисту прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб – одне з основних завдань держави, яке виконується державними органами шляхом реформування судової системи та вдосконалення процесуального законодавства. Вдосконалення механізму судового захисту неможливе без урахування здобутків юридичної науки та аналізу існуючих проблем судової практики, що є одним з елементів наукових досліджень у сфері права, особливо цивільного процесуального права.

Серед об'єктів дослідження в науці цивільного процесуального права одними з найбільш дискусійних є позов та судове рішення. Причиною цього є те, що вказані правові категорії пов'язують між собою матеріальні та процесуальні правовідносини. Тому дуже важко визначити, скільки в них від матеріального права, а скільки від процесу. Позов, маючи підстави у матеріальних правовідносинах, розглядається вже у процесуальному порядку. Рішення суду, навпаки, отримане в процесі судового розгляду, будучи процесуальним актом, впливає на суспільні відносини, є елементом механізму їх правового регулювання.

Внаслідок змін у цивільному процесуальному законодавстві України час від часу змінювалася й система судових актів, що ухвалюються в процесі розгляду та вирішення цивільних справ, руху цивільної справи по судових інстанціях. У зв'язку з цим наукові дослідження даної проблематики, здійснені у різні періоди, так і не утворили єдиної цілісної системи знань про судові рішення як узагальнюючу категорію для всіх судових актів у цивільному процесі. Судове рішення є ключовим елементом у механізмі захисту прав, свобод та охоронюваних законом інтересів суб'єктів правовідносин, який втілює як проміжні, так і остаточні результати діяльності суду та учасників цивільного процесу, отримані в ході такого захисту.

Зміни, що відбулися останнім часом у судовій системі та цивільному процесуальному законодавстві України, потребують оновлення наукових поглядів на цілу низку проблем цивільного судочинства, вироблення єдиних підходів до застосування судами змінених норм цивільного процесуального права, що стосуються, зокрема, появи в українському цивільному процесі нових видів судових рішень, таких, як часткове рішення, наділення принципово новим змістом категорії «судова постанова», активного впровадження інформаційних технологій у цивільне судочинство тощо. Особливо якщо йдеться про судові рішення, які утворюють цілісну систему, що формує основу цивільного процесу, його серцевину. Саме судовими рішеннями (у формі ухвали) оформлюються основні процесуальні дії суду, лише вони втілюють результат судового розгляду (рішення суду, судові накази), без них є неможливим і судовий контроль за правильністю здійснення судового захисту (судові постанови).

Недосконалість цивільного процесуального законодавства в частині визначення форми та змісту судових рішень, порядку набрання ними законної сили нерідко породжує складнощі під час ухвалення та проголошення судових рішень у цивільних справах.

З огляду на євроінтеграційні процеси, що поступово охоплюють всі сфери суспільного життя в Україні, все більш гостро постає проблема дотримання вектору розвитку українського процесуального законодавства у бік сприйняття європейських стандартів судового захисту прав людини, що втілюється в судовому рішенні як акті правосуддя, що також зумовлює актуальність обраної теми.

Теоретичною основою дослідження стали праці вітчизняних та зарубіжних учених-процесуалістів. Підґрунтя вчення про судові рішення в цивільному процесі було закладено такими видатними представниками науки цивільного процесуального права, як: Є.В. Васьковський, А.Х. Гольмстен,

В.М. Гордон, І.Є. Енгельман, В.Л. Ісаченко, К.І. Малишев, Н.А. Миловидов, Є.О. Нефедьєв, Т.М. Яблочков та ін.

Значний поштовх розвитку науки цивільного процесуального права взагалі та вчення про судові рішення в цивільному процесі, зокрема, надали наукові праці таких науковці-процесуалісти радянського періоду, як: С.Н. Абрамов, М.Г. Авдюков, М.А. Гурвич, П.П. Заворотько, М.Б. Зейдер, О.П. Клейнман, Н.І. Масленнікова, Д.І. Полумордвинов, Н.О. Чечина, Д.М. Чечот, М.Й. Штефан, В.М. Щеглов та ін.

Серед сучасних науковців, доробок яких істотно вплинув на розвиток вчення про судові рішення в цивільному процесі, слід назвати таких учених, як: М.С. Борисов, С.В. Васильєв, Р.О. Гаврік, К.В. Гусаров, С.К. Загайнова, І.О. Колотілова, В.В. Комаров, В.А. Кройтор, Р.М. Мінченко, Ю.В. Навроцька, П.І. Радченко, Т.В. Сахнова, В.П. Скобелєв, Г.В. Фазикош, С.Я. Фурса, С.М. Хорунжий, О.З. Хотинська, Ю.С. Червоний, О.М. Шиманович та ін.

Судові рішення у цивільному процесі України були предметом дослідження кандидатських дисертацій: О.М. Шиманович «Судові постанови у цивільному процесі України (на матеріалі рішень і ухвал суду першої інстанції)» (2005 р.), Г.В. Фазикош «Судове рішення в цивільному судочинстві» (2008 р.), Р.О. Гавріка «Законна сила судових рішень у цивільних справах» (2011 р.), І.О. Колотілової «Законність та обґрунтованість рішень суду в цивільному процесі України» (2014 р.).

Утім, незважаючи на істотний внесок названих науковців у розробку проблематики судових рішень, цілісного системного вчення про судові рішення в цивільному процесі, яке б враховувало усі процесуальні форми вираження судових рішень у цивільному судочинстві, передбачені нормами чинного цивільного процесуального законодавства України, досі не було вироблено. У науці цивільного процесуального права відсутній єдиний підхід до розуміння сутності судових рішень як актів правосуддя, юридичної природи законної сили

судового рішення, не сформовано системного концептуального підходу й до таких судових актів, як ухвали, постанови, судові накази.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлюється необхідністю розвитку науки цивільного процесуального права в частині судових рішень, удосконалення чинного цивільного процесуального законодавства та практики його застосування в цій сфері.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано в межах плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» на 2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку Української державності та права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671); а також відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Реформа цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» на 2016–2020 рр. (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розвиток вчення про судові рішення в умовах оновленого цивільного процесуального законодавства та євроінтеграційних процесів.

Для досягнення вказаної мети в дисертації вирішувалися такі завдання:

охарактеризувати становлення та розвиток вчення про судові рішення в цивільному процесі;

систематизувати існуючі методологічні підходи до наукового дослідження проблематики судових рішень в цивільному процесі;

визначити поняття, сутність та види судових рішень як актів правосуддя в цивільному процесі;

вдосконалити систему вимог, що пред'являються до судових рішень в цивільному процесі;

охарактеризувати юридичну природу законної сили судових рішень;

розкрити сутність рішення суду першої інстанції;

уточнити зміст основних вимог, що пред'являються до рішення суду як процесуального документа, та адаптувати їх до існуючих європейських стандартів судочинства;

диференціювати судові рішення в цивільному процесі, визначити в їх системі місце кожного з видів судових рішень та на цій основі класифікувати судові рішення;

розглянути властивості судових рішень, що набрали законної сили, та окреслити межі дії законної сили судових рішень;

з'ясувати зміст поняття судових ухвал та здійснити їх класифікацію;

розкрити сутність концепції законної сили судових ухвал;

охарактеризувати юридичну природу судового наказу;

виокремити процесуальні особливості набрання судовим наказом законної сили;

визначити поняття та сутність постанов судів апеляційної та касаційної інстанції як актів правосуддя;

виявити специфіку обов'язковості постанов Верховного Суду;

сформулювати практичні рекомендації щодо складення тексту судових рішень на основі здійснення аналізу форми та змісту кожного з видів судових рішень;

розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання ухвалення та проголошення судових рішень в цивільному процесі, набрання ними законної сили.

Об'єктом дослідження є цивільні процесуальні правовідносини, що виникають у зв'язку з ухваленням та проголошенням судових рішень у цивільному процесі України, а також набранням ними законної сили.

Предметом дослідження є судові рішення в цивільному процесі України.

Методи дослідження. Наукове дослідження судових рішень в цивільному процесі проведено на основі комплексного використання загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання в їх взаємному зв'язку та доповненні один одного. Застосування діалектичного методу надало можливість встановити конкретні зв'язки між судовими рішеннями та іншими правовими явищами, співвідношення між формою та змістом судового рішення, поєднання в характеристиці сутності судового рішення його прояву як правозастосовного акту і як процесуального документа, взаємозв'язку матеріально-правових та процесуально-правових характеристик судового рішення тощо (розділи 1, 2, 3, 4, 5).

За допомогою історико-правового методу було встановлено історичні витоки різних процесуальних форм та юридичних категорій цивільного процесуального права, що стосуються судового рішення, прослідковано розвиток вчення про судові рішення та окремі його аспекти (сутність, вимоги, законну силу тощо) (підрозділи 1.1, 1.4, 1.5, 2.1, 2.4, 3.1, 3.3, 5.1).

Формально-догматичний метод використовувався при аналізі норм чинного цивільного процесуального законодавства України і практики його застосування (підрозділи 1.3, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2, 4.2, 5.2, 5.3). Зроблені окремі наукові висновки було проілюстровано статистичними даними завдяки використанню статистичного методу дослідження (підрозділ 4.1).

Використання методу системного аналізу дозволило розглянути місце судових рішень як окремого елемента в системі цивільного процесу та окремої самостійної системи взаємопов'язаних структурних елементів (підрозділи 1.3, 2.3, 3.1, 4.2). Метод системно-структурного аналізу застосовувався при дослідженні форми та змісту судового рішення, виокремленні його структурних

елементів, кожний з яких розглядався як окреме явище та як частина цілого (підрозділи 2.2, 3.2, 4.2, 5.2).

Тлумачення текстів законодавчих актів та матеріалів судової практики здійснювалося за допомогою герменевтичного методу (підрозділи 1.1, 1.3, 2.2, 2.3, 3.1, 3.1, 3.3, 4.2). Порівняльно-правовий метод застосовувався для аналізу положень чинного цивільного процесуального законодавства України щодо судових рішень на предмет його відповідності європейським стандартам захисту прав людини, встановлення ефективності використання в цивільному судочинстві окремих зарубіжних країн різних видів судових рішень та можливості використання позитивного зарубіжного законодавчого досвіду в цій сфері (підрозділи 1.5, 2.2, 2.3, 4.1).

Метод теоретико-правового моделювання дозволив обґрунтувати пропозиції, спрямовані на вдосконалення положень ЦПК України, що регулюють порядок ухвалення судового рішення, складення його тексту та набрання законної сили (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4, 3.2, 3.3, 4.2, 4.3, 5.2).

Нормативно-правову основу дисертаційного дослідження становлять Конституція України, міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, акти цивільного процесуального законодавства України та окремих зарубіжних держав.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених-процесуалістів, а також дослідження науковців у сфері загальнотеоретичної юриспруденції, конституційного, цивільного права та інших галузей системи права України.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять рішення Європейського суду з прав людини, рішення Конституційного Суду України, а також рішення судів загальної юрисдикції у цивільних справах (за 2001-2018 роки).

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного процесуального права спеціальним комплексним

дослідженням теоретичних та практичних проблем ухвалення, проголошення та набрання законної сили судових рішень у цивільному процесі України в умовах оновленого цивільного процесуального законодавства та євроінтеграційних процесів.

За результатами здійсненого дослідження одержано такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

запропоновано новий концептуальний підхід до визначення сутності судових рішень у цивільному процесі в контексті їх ролі у реалізації основної функції органів судової влади – відправлення правосуддя. Запропоновано розглядати правосуддя у цивільних справах як нерозривну єдність правозастосовної діяльності судів та результату судового правозастосування в процесі вирішення цивільних справ, який полягає у здійсненні захисту порушеного суб'єктивного матеріального права чи охоронюваного законом інтересу конкретної особи внаслідок владного вирішення судом юридичного спору на основі верховенства права. Саме результат судового правозастосування є визначальним у сутнісній характеристиці правосуддя. Тому лише ті судові рішення є актами правосуддя, які втілюють цей позитивний результат вирішення юридичного спору, що проявляється в індивідуально-правовому регулюючому впливі на суспільні відносини, що були предметом судового розгляду;

встановлено безпосередній зв'язок між сутністю судового рішення як акту правосуддя та його законною силою, що є зовнішнім вираженням, проявом судової влади держави через акт правосуддя (судове рішення) у цивільній справі. Завдяки законній силі судове рішення чинить імперативний індивідуально-регулюючий вплив на суспільні відносини сторін судового спору. Доведено, що законна сила судового рішення походить від судової влади, джерелом якої є український народ, а не від сили закону, застосованого судом при вирішенні справи;

обґрунтовано необхідність відокремлення судових ухвал від актів правосуддя, оскільки вони не втілюють результату вирішення судом матеріально-правового спору та захисту суб'єктивного матеріального права. Зроблено висновок, що судовими ухвалами не вирішуються питання матеріально-правового характеру, а, отже, вони не є елементом механізму правового регулювання суспільних відносин (окрім відносин у сфері судочинства) та не повинні наділятися законною силою;

доведено, що суддівський розсуд є важливим інструментом у механізмі ухвалення судового рішення, а використання суддівського розсуду під час ухвалення судового рішення є необхідною, сутнісною ознакою правосуддя, яка відрізняє його від так званого «механічного» правозастосування. Запропоновано поділяти суддівський розсуд на два види: розсуд у питаннях факту та розсуд у питаннях права. Суддівський розсуд у питаннях факту дозволяє суду на основі дослідження та оцінки доказів за внутрішнім переконанням вважати встановленим чи невстановленим той чи інший факт, що входить у предмет доказування в конкретній цивільній справі. Суддівський розсуд у питаннях права дає суду можливість визначати конкретний зміст правовідносин сторін спору в умовах недостатнього правового регулювання. Можливість органу судової влади вирішувати справу із застосуванням розсуду дає підстави стверджувати, що судове рішення – це прояв владної волі саме судового органу, а не волі законодавця, впровадженої через судові рішення;

запропоновано наділити суддю, який входить до складу колегії, правом скласти окрему думку не лише тоді, коли він не згодний з рішенням колегії, а й у випадках часткової незгоди (наприклад, з окремими аргументами, мотивуванням спільного рішення), а також у випадках згоди зі спільним рішенням з метою його глибшої та докладнішої аргументації;

ґрунтуючись на вихідному положенні про те, що правила юридичної техніки стосуються як процесуальної форми, так і юридичного змісту правозастосовних актів суду, визначено поняття «вимоги, що пред'являються

до судових рішень», які слід розглядати як систему певних техніко-юридичних прийомів, правил, стандартів, що повинні застосовуватись судом при ухваленні рішення з метою досягнення його цілей як акту правосуддя;

встановлено, що після впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи кожне судове рішення матиме одночасно письмову паперову та письмову електронну форми, і обидві ці форми наділятимуться однаковою юридичною силою оригіналу. Тобто ці дві форми є рівнозначними варіантами письмової форми судового рішення і не можуть розглядатися як електронний оригінал та паперова копія чи навпаки. Наявність двох окремих порядків підписання тексту судового рішення (паперового – власноручним, а електронного – електронним цифровим підписом судді або суддів, які входять до складу суду) також свідчить про рівнозначність паперового та електронного варіантів письмової форми судового рішення;

доведено необхідність ухвалення судових рішень іменем Українського народу, а не іменем України, з огляду на конституційні положення про те, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Ухвалення судових рішень іменем Українського народу підкреслюватиме демократичність судової влади в Україні;

запропоновано наукове обґрунтування необхідності виділення специфічної вимоги до судової ухвали – вимоги оперативності, оскільки своєчасне процесуальне оформлення судовою ухвалою кожної окремої процесуальної дії забезпечує належну реалізацію процесуальних прав учасників справи (особливо у випадках забезпечення позову та доказів) та є запорукою оперативності та своєчасності здійснення судового захисту права в цілому;

вироблено науково обґрунтовану систему критеріїв, за якими необхідно визначати, які судові ухвали повинні оформлюватись у вигляді окремого процесуального документа, а які – заноситись до протоколу судового засідання. Такими критеріями є: 1) процесуальний порядок постановлення ухвали; 2) характер питань, які вирішуються ухвалою; 3) правові наслідки постановлення

ухвали; 4) процесуальний порядок оскарження судової ухвали. Так, у формі окремого процесуального документа повинні постановлятися: 1) ухвали, стосовно яких в законі міститься безпосередня вимога, що така ухвала постановляється судом у нарадчій кімнаті; 2) ухвали, якими закінчується розгляд справи, зокрема й ті, якими справа вирішується по суті; 3) ухвали, які підлягають примусовому виконанню, направляються для виконання відповідним юридичним чи фізичним особам, а також копії яких повинні направлятися учасникам справи; 4) ухвали, які постановляються судом поза судовим засіданням; 5) ухвали, які підлягають апеляційному оскарженню окремо від рішення суду. Всі інші судові ухвали можуть оформлюватися шляхом занесення до протоколу судового засідання;

охарактеризовано суб'єктивні, об'єктивні, темпоральні та територіальні межі дії статичних та динамічних властивостей судового наказу, що набрав законної сили. Встановлено, що темпоральні межі дії виключності судового наказу, що набрав законної сили, мають істотні особливості порівняно з рішенням суду. Процесуальний закон передбачає поступове виникнення властивості виключності судового наказу, що набрав законної сили. З моменту видачі судового наказу виникає неможливість повторного звернення до суду з тотожною вимогою про видачу судового наказу. Водночас неможливість пред'явлення тотожного позову в порядку спрощеного позовного провадження виникає лише після набрання судовим наказом законної сили. Ще однією особливістю темпоральних меж дії виключності судового наказу є те, що навіть у випадку скасування судового наказу виключність частково зберігає свою дію. У випадку скасування судового наказу заявник не вправі повторно звернутися з тією ж вимогою в порядку наказного провадження. Водночас за ним залишається право звернутися до суду із тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження;

обґрунтовано висновок, що судовому наказу, який набрав законної сили, не властива преюдиціальність. Максимальна спрощеність наказного

провадження та крайня лаконічність судового наказу, відсутність в законі вимог до змісту судового наказу, які передбачали б обов'язок суду вказувати у тексті судового наказу фактичні обставини, встановлені судом, та зміст спірних правовідносин, як це відбувається у випадку з рішенням суду, не дає можливості судовому наказу, що набрав законної сили, здійснювати преюдиціальний вплив на інші цивільні справи та судові рішення;

обґрунтовано необхідність запровадження автоматизованої системи скасування судових наказів, яка повинна бути інтегрована до Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. У зв'язку з тим, що процесуальний закон фактично не залишає судді розсуду під час розгляду та вирішення заяви про скасування судового наказу, таке скасування може відбуватися в автоматичному режимі з метою прискорення судової процедури та економії процесуальних засобів;

визначено судові постанови як підсумкові акти правосуддя судів апеляційної та касаційної інстанції, за допомогою яких реалізується право особи на оскарження та перевірку судових рішень з метою виправлення судових помилок;

удосконалено:

визначення поняття судового рішення в цивільному процесі (у розумінні його як узагальнюючого поняття для всіх судових актів, що ухвалюються в порядку цивільного судочинства), під яким слід розуміти судовий акт, який у відповідній процесуальній формі (рішення, ухвали, постанови чи судового наказу) закріплює висновок суду щодо вирішення на основі верховенства права певної вимоги правового характеру або іншого юридичного питання, поставленого перед судом у процесі розгляду та вирішення цивільної справи з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. У даному визначенні враховано як судові рішення, які містять

відповідь на вимоги учасників справи, так і ті, постановлення яких потребує сама процедура розгляду цивільної справи;

систему вимог, що пред'являються до судових рішень, яка на відміну від існуючих підходів передбачає поділ таких вимог на вимоги, що пред'являються до судового рішення як правозастосовного акту, та вимоги, що пред'являються до судового рішення як процесуального документа. Вимоги, що пред'являються до судового рішення як правозастосовного акту, відображають сам процес правозастосовної діяльності суду під час ухвалення рішення: встановлення обставин справи та застосування до них норми закону. У зв'язку з цим до таких вимог відносяться законність та обґрунтованість. Вимоги, що пред'являються до судового рішення як процесуального документа, характеризують процесуальну форму вираження судового рішення та, в свою чергу, поділяються на загальні, спеціальні та специфічні;

класифікацію рішень суду за характером матеріально-правового впливу рішення в механізмі правового регулювання суспільних відносин. Доведено, що за даним критерієм не лише рішення в позовному, а й рішення в окремому провадженні можна поділяти на конститутивні та декларативні. Конститутивні рішення, в свою чергу, поділяються на правоутворюючі та перетворювальні; декларативні – на рішення про визнання та рішення про присудження;

класифікацію судових ухвал у цивільному процесі. Побудовано єдину багаторівневу класифікацію судових ухвал за змістом, що обумовлений функціональним призначенням даного процесуального акту суду (характером впливу на судовий процес);

дістали подальшого розвитку:

науковий підхід до визначення сутності рішення суду першої інстанції в цивільній справі. Наголошується на принциповій важливості комплексного підходу до розкриття сутності рішення суду одночасно як компонента цивільного процесу та як елемента механізму правового регулювання суспільних відносин;

наукове положення про заперечення необхідності виділення безумовності як окремої самостійної вимоги, що пред'являється до рішення суду, оскільки безумовність – це один із проявів категоричності, а тому ухвалення умовних рішень є порушенням вимоги категоричності рішення суду. У зв'язку з цим в якості ознак такої вимоги до рішення суду як категоричність запропоновано виділяти безальтернативність та безумовність висновків суду, що містяться у резолютивній частині судового рішення;

висновок про можливість ухвалення кількох судових рішень в одній справі лише як виняток із загального правила про необхідність концентрації всіх висновків суду по одній справі в єдиному рішенні. Зокрема, доведено доцільність ухвалення судами часткових рішень лише у випадку визнання відповідачем частини позовних вимог. Окреме ухвалення, а, отже, й оскарження кількох рішень за взаємопов'язаними вимогами в одній справі може призвести до плутанини у встановленні обставин цієї справи різними судовими інстанціями, що матиме наслідком не пришвидшення, а навпаки, затягування судового розгляду за такими вимогами. Лише визнання відповідачем частини позовних вимог, об'єднаних в одне провадження, може бути достатньою гарантією того, що часткове рішення не буде оскаржуватися окремо від основного (завершального) рішення, а відтак різне тлумачення обставин цієї справи у різних рішеннях в одній справі різними судовими інстанціями не відбудеться;

наукове положення про необхідність визначення поряд з об'єктивними та суб'єктивними також просторових та темпоральних меж дії законної сили судового рішення. Зокрема доведено, що темпоральні межі обов'язковості рішення суду визначаються на підставі співвідношення дії властивості обов'язковості законної сили судового рішення з дією самого суб'єктивного матеріального права, захист якого був наданий цим рішенням. Тому обов'язковість судового рішення припиняється, коли припиняється (змінюється) саме суб'єктивне матеріальне право, захищене рішенням суду, що

однак не означає повної втрати рішенням суду законної сили, оскільки інші його властивості (наприклад, виключність) продовжують існувати.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки та пропозиції, сформульовані в дисертаційному дослідженні, можуть бути використані у:

науково-дослідній діяльності – для подальшого дослідження теоретичних та практичних питань вчення про судові рішення в цивільному процесі (Акт Національного університету «Одеська юридична академія» від 17.09.2018 року);

правотворчій діяльності – для підготовки проектів законів про внесення змін та доповнень до актів чинного цивільного процесуального законодавства України з метою вдосконалення процедури ухвалення та проголошення судових рішень в цивільному процесі, порядку та правових наслідків набрання ними законної сили;

правозастосовній діяльності – при розгляді судами цивільних справ, ухваленні та проголошенні рішень та постанов, видачі судових наказів та постановленні ухвал у цивільному судочинстві (Акт Київського районного суду м. Одеси від 14.09.2018 року; Акт Апеляційного суду Одеської області від 12.09.2018 року);

навчальному процесі – при викладенні курсів «Цивільний процес», «Новітня доктрина цивільного процесуального права», «Процесуальні документи в цивільному судочинстві», підготовці підручників, навчальних посібників, курсів лекцій, практикумів із зазначених дисциплін (Акт Національного університету «Одеська юридична академія» від 17.09.2018 року).

Апробація результатів дисертації. Результати дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» та на засіданні Південного регіонального наукового центру Національної академії правових

наук України. Основні положення дисертації оприлюднені на 20 міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, правовому семінарі, засіданнях круглих столів: Міжнародній конференції, присвяченій пам'яті Ю.С. Червоного «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м. Одеса, 17 грудня 2010 р.); Німецько-Українсько-Польському правовому семінарі «Защита прав личности в конституционном, гражданско-правовом и международно-правовом аспекте в Германии, Украине и Польше» ДААД. Ч. 2 (м. Одеса, 28-29 вересня 2011 р.); Міжнародній науковій конференції, присвяченій пам'яті Ю.С. Червоного «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м. Одеса, 16 грудня 2011 р.); Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького складу, присвяченій 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20-21 квітня 2012 р.); Міжнародній науковій конференції, присвяченій пам'яті Ю.С. Червоного «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м. Одеса, 13 грудня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції ім. Ю.С. Червоного «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м. Одеса, 13 грудня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій ювілею академіка С.В. Ківалова «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивілістики» (м. Одеса, 21 листопада 2014 р.); засіданні круглого столу «Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії» (м. Одеса, 27 листопада 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15-16 травня 2015 року); Круглому столі «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 16 травня 2015 року); Інтернет-конференції «Речові права в праві та законодавстві: розвиток і сьогодення» (м. Одеса, 27 листопада 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції ім. Ю.С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової

реформи в Україні» (м. Одеса, 18 грудня 2015 року); Medzinárodnej vedeckej konferencie «Výzvy moderných európskych integračných procesov». Paneurópska vysoká škola, Fakulta práva (Bratislava, 27-28 novembra 2015); Круглому столі «Практика ЄСПЛ з питань цивільного процесуального права» (м. Одеса, 5 квітня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції до 150-річчя від дня народження Є.В. Васьковського «Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права» (м. Одеса, 8 квітня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції до 90-річчя від дня народження Ю.С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 6 листопада 2017 р.); Круглому столі «Новели цивільного процесуального кодексу України (м. Одеса, 26 березня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 р.)

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображені у 43 публікаціях, у тому числі одноособовій монографії, 18 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 4 наукових статтях, опублікованих у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку, тезах 20 доповідей та наукових повідомлень на різних наукових заходах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, що включають вісімнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (483 найменування) і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 441 сторінку, з яких основний текст – 374 сторінки.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО СУДОВОГО РІШЕННЯ ЯК АКТУ ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Огляд літератури за темою та вибір напрямків дослідження.

Оснoву вчення про судове рішення в цивільному процесі у вітчизняній науці цивільного процесуального права було закладено ще відомими вченими-процесуалістами кінця XIX – початку XX століття.

Початок становлення вітчизняної цивільної процесуальної науки більшістю вчених пов'язується в часі із проведенням відомої судової реформи XIX століття, яка, на думку багатьох її дослідників, кардинально змінила юридичне життя: з'явилися мирові судді, суд присяжних; були сформовані на нових засадах нотаріат, адвокатура, суддівське співтовариство; прийняті нові процесуальні правила. Професія юриста в цілому набула абсолютно іншого змісту [387, с. 7; 204, с. 105].

Саме у другій половині XIX століття внаслідок проведення судової реформи вітчизняне цивільне судочинство набуло сучасних рис. Як відзначають дослідники, після прийняття Статуту цивільного судочинства (1864 р.) було відокремлено цивільний та кримінальний процеси. Цивільне судочинство набуло більш цивілізованої та демократичної форми. Закріплено принципи гласності, публічності, усності, змагальності. Встановлювалися скорочені строки розгляду справи. Введено три види проваджень: позовне, виконавче та охоронне. Статутом передбачалося апеляційне і касаційне оскарження судових рішень. Більш детально регламентувався процес розгляду справи, подання і дослідження доказів, розширено процесуальні права сторін тощо [106, с. 85].

Є.В. Васьковський писав, що судові статути не вдосконалили, не покращили попереднього судово-процесуального устрою, що прогнів та

розкладався, а утворили цілковито новий, порвавши усякий зв'язок з минулим [86, с. 8].

Проведення судової реформи, побудування нової системи цивільного судочинства за європейським зразком (в основному, за зразком французького законодавства), надало значного поштовху й розвитку процесуальної науки. На частині земель сучасної Західної України певний час діяв Статут цивільного судочинства Австро-Угорщини 1895 року. Науковці стверджують, що на противагу французькій ліберальній моделі цивільного процесу, котра, як відомо, стала зразком для російського законодавця [222, с. 14], австрійська, як, власне, і німецька доктрини процесу мали зовсім інше спрямування. Як зазначають процесуалісти, до початку XX століття концепція ліберального цивільного процесу і пов'язане з нею уявлення про процес як про «поєдинок між рівними» довели свою неспроможність, і цивільна процесуальна наука звернулася до концепції «соціального цивільного процесу» [8, с. 13; 204, с. 106].

Отже слід констатувати, що дореволюційна вітчизняна процесуальна наука ґрунтувалася на останніх тогочасних досягненнях європейських (здебільшого, німецьких та австрійських) науковців-процесуалістів. Є.О. Нефедьєв відзначав, що наукове дослідження процесуального права з'явилося у нас лише після судової реформи [250, с. 4]. Саме він вказував, що на момент зародження вітчизняної процесуальної науки європейська наука цивільного процесуального права існувала вже протягом століть, а тому нерозумно було б не скористатися її здобутками. Тим самим Є.О. Нефедьєв визнав, що багато концептуальних положень вітчизняної науки цивільного процесуального права ґрунтуються на працях західноєвропейських, переважно німецьких та австрійських вчених.

Даний період характеризується незначною кількістю спеціальних монографічних наукових досліджень, присвячених судовим рішенням в цивільному процесі. Основні доктринальні положення про судові рішення були

викладені у низці підручників з цивільного процесу, які на той час були досить наукомісткі. Серед них: «Курс гражданского судопроизводства» К.І. Малишева (1876 р.) [223], «Гражданский процесс» Є.О. Нефедьєва (1900 р.) [249], «Русское гражданское судопроизводство, практическое руководство для студентов и начинающих юристов. Том I. Судопроизводство исковое» В.Л. Ісаченко (1901 р.) [174], «Учебник русского гражданского судопроизводства» Т.М. Яблочкова (1912 р.) [481], «Учебник русского гражданского судопроизводства» А.Х. Гольмстена (1913 р.) [109], «Учебник гражданского процесса» Є.В. Васьковського (1914 р.) [86] та ін.

Найбільша увага науковців приділялася рішенням судів першої інстанції. Мало місце намагання розкрити сутність судового рішення через його розуміння як відповіді на позовну вимогу, звернену до суду. За цією концепцією суд на основі аналізу обставин справи у своєму рішенні повідомляє сторонам веління об'єктивного права – проголошує право сторонам.

Процес ухвалення рішення розглядався як побудування силогізму, в якому правила закону займають місце великої посилки, обставини справи – місце меншої посилки, а висновок – це і є судова резолюція (судове рішення). На цьому підґрунті в подальшому відбувся розвиток вчення про рішення суду як правозастосовний акт, який є наслідком застосування судом норми об'єктивного права до встановлених судом обставин справи.

Тісний зв'язок вчення про судове рішення з вченням про позов призвело до того, що проблематиці судового рішення відводилося вагоме місце у наукових працях, присвячених позовній формі захисту права, серед яких: «Учение об иске» Є.О. Нефедьєва (1895 р.) [251], «Основание иска в составе изменения исковых требований» (1902 р.) [111] та «Иски о признании» (1906) [110] В.М. Гордона та ін. Саме такий підхід, як вбачається, став причиною появи найбільш відомої сьогодні класифікації судових рішень (вона наведена у всіх сучасних підручниках з цивільного процесу), яка побудована за тією ж процесуально-правовою ознакою, за якою прийнято класифікувати позови, та

передбачає поділ судових рішень у позовному провадженні на рішення про присудження, рішення про визнання та конститутивні рішення.

Значна увага науковців приділялася положенням про законну силу судового рішення. У тогочасній юридичній науці панувала концепція розуміння законної сили судового рішення як *res judicata*, тобто остаточного вирішення судом юридичного спору та недопущення повторного розгляду судом одного разу вирішеної вимоги. Було закладено підвалини дослідження основних властивостей рішення суду, що набрало законної сили (виключність, незмінність, неспростовність, обов'язковість, преюдиціальність, реалізованість). Втім зміст вказаних властивостей залишався недостатньо дослідженим, а їх розуміння різними науковцями – досить суперечливим та дискусійним.

Вагомий внесок у розвиток вчення про судові рішення у цивільному процесі та його законну силу було зроблено С. М. Будзинським, який є автором праці «О силе судебных решений в гражданском и уголовном процессах и о взаимном влиянии этих процессов преимущественно по законам царства польского» (1861 р.) [78]. Вчений докладно дослідив презумпцію істинності судового рішення, на якій ґрунтується концепція законної сили судового рішення як *res judicata*. Важливою для розвитку наукового знання про законну силу судового рішення є праця Н.А. Миловидова «Законная сила судебных решений по делам гражданским» (1875 р.) [235], в якій охарактеризовано положення про законну силу судового рішення, її об'єктивні та суб'єктивні межі (за висловом Н.А. Миловидова – об'єктивний та суб'єктивний обсяг законної сили) в римському, французькому, німецькому та російському праві.

Приділялася увага й іншим видам судових актів. Так, наприклад, визначалися відмінності між рішеннями та ухвалами, досліджувалася проблема наділення судових ухвал законною силою тощо. Втім дані проблеми розглядалися фрагментарно, без певної системи. Здебільшого такі положення

мали характер коментарів норм чинного цивільного процесуального законодавства.

Подальший розвиток вітчизняної науки цивільного процесуального права в цілому та вчення про судові рішення, зокрема, відбувався в радянський період української історії.

Однією з найбільш очевидних недоліків практично усіх наукових робіт радянського періоду розвитку вітчизняної науки цивільного процесуального права є їх яскраво виражене ідеологічне забарвлення. Водночас не можна не визнавати здобутків радянських вчених-процесуалістів, зокрема й у напрямку розвитку вчення про судові рішення в цивільному процесі.

Радянський період розвитку вітчизняної науки цивільного процесуального права характеризується значним розвитком вчення про судові рішення, наявністю цілої низки спеціальних наукових досліджень, присвячених судовому рішенню в цілому або окремим аспектам вчення про судові рішення в цивільному процесі.

Основна увага тогочасних дослідників, які працювали у даному напрямку, концентрувалася на рішеннях суду першої інстанції. Частково це пояснюється тим, що на той час цивільне процесуальне законодавство не передбачало можливості ухвалення судами вищестоящих інстанцій такого процесуального акту як рішення. Рішення суду як акт правосуддя, яким юридичний спір вирішувався по суті, ухвалювали лише суди першої інстанції, а результат перевірки судового рішення судом вищестоящої інстанції оформлювався ухвалою. Для позначення ж узагальнюючого поняття для усіх судових актів у цивільному процесі використовувався термін «судові постанови».

Традиційно наукові дослідження в сфері цивільного процесуального права проводилися навколо судового рішення в позовному провадженні. Вагомий внесок у розвиток вчення про судові рішення в цивільному процесі був зроблений відомим вченим-процесуалістом М.А. Гурвичем. Ним було

здійснено одне з перших спеціальних монографічних досліджень у даному напрямку: «Решение советского суда в исковом производстве» (1955 р.) [136]. М.А. Гурвич запропонував поділяти судові рішення як акт правосуддя на такі елементи як предмет, підставу та зміст.

В подальшому вченим було підготовлено наукову працю «Судебное решение. Теоретические проблемы» (1976 р.) [137], в якому наукові погляди автора були поглиблені та вдосконалені. У ньому автор приділяє значну увагу характеру впливу судового рішення на цивільні процесуальні правовідносини, законності та обґрунтованості судових рішень, а також законній силі судового рішення. Саме М.А. Гурвич докладно обґрунтував доцільність поділу властивості обов'язковості рішення суду, що набрало законної сили, на внутрішню та зовнішню. Доволі цікавим був погляд М.А. Гурвича на властивість незмінності судового рішення, з яким він фактично й ототожнював його законну силу.

Серед перших наукових праць, присвячених судовим рішенням у цивільному процесі, можна назвати й роботу М.Г. Авдюкова «Судебное решение» (1959 р.) [11]. М.Г. Авдюков жорстко дотримувався позиції, відповідно до якої перед судом стоїть завдання захисту існуючого права, а отже судові рішення не може привносити нічого нового у матеріальні правовідносини сторін, тобто не може змінювати або припиняти їх.

Саме М.А. Гурвич та М.Г. Авдюков упорядковували вчення про судові рішення в цивільному процесі та визначили основні структурні елементи цього вчення, такі як положення про сутність судового рішення як акта правосуддя, вимоги, які пред'являються до судового рішення, а також законну силу судового рішення.

В подальшому вчення про судові рішення в цивільному процесі було розвинене М.Б. Зейдером у його праці «Судебное решение по гражданскому делу» (1966 р.) [170], в якому науковець розкриває сутність судового рішення в

цивільному процесі як акта правосуддя, як процесуального акта та юридичного факту.

З'являлися й наукові праці, більшою мірою орієнтовані на судову практику. Серед них – робота Д.М. Чечота «Постановления суда первой инстанции по гражданским делам» (1958 р.) [464]. Науковець значну увагу приділив особливостям резолютивної частини судових рішень в окремих категоріях цивільних справ. Окрема глава в роботі Д.М. Чечота присвячена й такому виду судових рішень як судова ухвала. Наприкінці роботи автор навів зразки судових рішень та ухвал.

Пильна увага приділялася питанням ухвалення та проголошення судового рішення у наукових роботах, присвячених судовому розгляду цивільних справ[139].

Підкреслюючи неабияку важливість судового рішення як акта правосуддя, яким здійснюється захист порушених прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб, особлива увага науковців-процесуалістів приділялася вимогам, що пред'являються до судового рішення в цивільному процесі, особливо двом найважливішим із них – законності та обґрунтованості. Даній проблематиці було присвячено декілька спеціальних монографічних досліджень: «Законность и обоснованность судебного решения по гражданско-правовому спору» В.М. Щеглова (1958 р.) [478] та «Законность и обоснованность судебных постановлений по гражданским делам» М.І. Ткачева (1987 р.) [399].

Для науковців названого періоду був характерний жорсткий позитивістський підхід до визначення сутності вимоги законності судового рішення. Лише у випадку правильного застосування положень матеріального закону, чіткого та неухильного дотримання всіх вимог процесуального закону при ухваленні рішення таке рішення може вважатися законним. Відбувалося фактичне отождоження верховенства права та законності. За судом не

визнавалося право відступити від норми закону у випадку, якщо закон суперечив нормам Конституції.

Водночас саме у цей період було чітко сформульовано умови законності судового рішення: правильне застосування судом норм матеріального права (застосування судом закону який підлягав застосуванню, незастосування судом закону, який не підлягав застосуванню, правильне тлумачення судом норми закону) та дотримання судом норм процесуального права.

Обґрунтованість судового рішення жорстко прив'язувалася до виконання судом принципу об'єктивної (матеріальної) істини.

У працях Н.О. Чечиної [463] багато уваги приділено судовому рішення як правозастосовному акту, який вона запропонувала розглядати як акт застосування норм права до певних суспільних відносин, що відбувається у певній, встановленій законом формі. Також вчена звернула увагу на важливість виконання судовим рішенням виховної функції[461].

Не залишилася поза увагою радянських дослідників і законна сила судового рішення. Доволі популярною була концепція делегування судовому рішення сили закону, застосованого судом. Найбільш виразно дана концепція відображена у працях Н.О. Чечиної [463] та Д.І. Полумордвинова [265].

Протиставляючи радянське судочинство західним «буржуазним» аналогам, наголошувалося на відсутності прецедентної дії вітчизняних судових рішень, а отже наявності жорстких суб'єктивних та об'єктивних меж судового рішення як акту індивідуального піднормативного регулювання суспільних відносин.

Значний внесок у розвиток наукових положень про законну силу судового рішення в цивільному процесі зроблено Н.І. Масленніковою[228], яка розкрила сутність статичного та динамічного елементів законної сили судового рішення.

Першою науковою працею українською мовою, присвяченою проблематиці судових рішень в цивільному процесі, була праця П.П. Заворотька та М.Й. Штефана «Судове рішення» [158].

Сучасний період розвитку науки цивільного процесуального права взагалі та вчення про судове рішення, зокрема, характеризується, з однієї сторони, подальшим розвитком тих концепцій, які були започатковані дореволюційними та радянськими науковцями, а з іншої – поступовим впровадженням європейських стандартів цивільного судочинства під впливом європейської юридичної думки, що відображена у різних міжнародних договорах, наукових працях європейських вчених, рішеннях Європейського суду з прав людини, рекомендаціях органів Ради Європи та інших європейських інституцій.

Серед сучасних праць, присвячених судовим рішенням у цивільному процесі, можна вказати дисертаційне дослідження Г.В. Фазикош «Судове рішення в цивільному судочинстві» (2008 р.) [428], у якому автор розглядає судове рішення як акт реалізації судової влади. Відчувається вплив на думки вченої положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини.

Слід відмітити, що науковець виділяє окремо вимоги до судового рішення як до процесуального документу, водночас відносить до них лише ті, які стосуються складення тексту судового рішення, його поділу на частини. Хоча у даному дослідженні присутні деякі положення, що стосуються судового рішення, як узагальнюючого поняття для всіх судових актів у цивільному процесі та автор звертається до окремих проблем видачі судового наказу, однак переважно дослідження Г.В. Фазикош присвячене саме рішенням суду першої інстанції.

Також заслуговує на увагу праця О.М. Шиманович «Судові постанови у цивільному процесі України (на матеріалі рішень і ухвал суду першої інстанції)» (2005 р.) [475]. Як вбачається вже із самої назви, автор присвятила власне дослідження таким судовим актам як рішення та ухвали судів першої

інстанції, в якості узагальнюючого терміна для позначення яких було використано термін «судові постанови». Деяка увага приділена й судовому наказу.

О.М. Шиманович послідовно дотримується точки зору щодо того, що судова ухвала є актом правосуддя, якому, як і рішенню суду, властива законна сила.

Зміст вимог законності та обґрунтованості судових рішень ґрунтовно досліджено у дисертації І.О. Колотілової «Законність та обґрунтованість рішень суду в цивільному процесі України» (2014 р.) [191].

Проблематиці законної сили судових рішень присвячено дисертацію Р.О. Гавріка «Законна сила судових рішень у цивільних справах» (2011 р.) [99]. Науковець, підтримавши концепцію, розроблену Н.І. Масленніковою, визначив сутність законної сили судового рішення як його якість, що характеризує судові рішення як акт правосуддя, дозволяє його відмежувати від інших правозастосовчих актів і виявляється через зв'язок статичного (остаточність) та динамічного (обов'язковість) елементів законної сили, яким спричиняється визначеність правовідносин, встановлених судовим рішенням, та здатність судового рішення до реалізації [99, с. 8].

На думку вченого законної сили набирають як судові рішення, так і судові накази, а також деякі види судових ухвал. Автор дотримується своєрідного погляду на обов'язковість як властивість рішення, що набрало законної сили, визнаючи її лише за рішеннями про присудження та окремими видами конститутивних рішень.

Більше уваги судовим рішенням у спрощених провадженнях приділяється у працях Ю.В. Навроцької та М.В. Вербіцької. Так, Ю.В. Навроцькою у дисертаційному дослідженні «Заочний розгляд справи в цивільному процесі України» (2008 р.) [244] було піднято та запропоновано шляхи вирішення цілої низки як теоретичних, так і практичних проблем, пов'язаних з ухваленням та переглядом заочних рішень.

У дисертації М.В. Вербіцької «Наказне провадження у цивільному процесі України» (2011 р.) [88] ґрунтовно досліджено юридичну природу наказного провадження та судового наказу. Значна увага приділяється процесуальній формі та змісту даного судового акту та порядку його скасування. Водночас поза увагою вченої залишилася проблема законної сили судового наказу. Судовим ухвалам було присвячене дисертаційне дослідження Л.С. Лисенко «Ухвали в цивільному процесі України» (2012) [211; 212], в якому докладно проаналізовано різні види судових ухвал за характером вирішених питань та інстанційною приналежністю суду, що її постановив.

Судові акти судів апеляційної та касаційної інстанції стали предметом дослідження у низці наукових праць, присвячених відповідним способам оскарження та перевірки судових рішень. Серед них особливе місце займає докторська дисертація К.В. Гусарова «Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві» (2011 р.) [140]. Втім дане дослідження переважно зосереджено на моделях апеляції та касації, процедурі апеляційного та касаційного оскарження та перевірки судових рішень, та в ньому незначна увага приділяється актам судів апеляційної та касаційної інстанцій.

Останнім часом у процесуальній науці з'являються нові напрямки дослідження, які носять певною мірою міждисциплінарний характер та пов'язані з аналізом психологічних та етичних чинників, що впливають на внутрішнє переконання судді під час ухвалення судового рішення. В якості прикладу можна навести працю С.Ф. Хопти «Теоретико-правові аспекти професійної правосвідомості судді та її роль в ухваленні судових рішень» (2005 р.) [436].

Як вбачається з вищезазначеного, вчення про судові рішення в цивільному процесі на сьогоднішній день є фрагментарним. Наявні спеціальні наукові дослідження, присвячені лише окремим видам судових рішень (у відриві від інших видів судових рішень), або окремим аспектам вчення про судові рішення (вимогам, що пред'являються до судових рішень, законній силі

судового рішення тощо). Водночас єдиний системний підхід до вивчення усіх видів судових рішень у їх взаємному зв'язку в сучасних умовах розвитку цивільного процесуального права в Україні досі не був вироблений.

1.2. Методологічне забезпечення наукового дослідження вчення про судові рішення в цивільному процесі

Успіх будь-якого наукового дослідження в сфері юриспруденції багато в чому залежить від грамотного володіння вченим методами пізнання правової реальності. Наукове дослідження судових рішень в цивільному процесі проведено з використанням загальнонаукових, та спеціально-юридичних методів у їх взаємному зв'язку та доповненні один одного.

Загальнонаукові методи пізнання мають філософське підґрунтя. Філософський рівень методології, в основі якого лежить діалектичний принцип, складають загальні принципи пізнання:

- об'єктивність і визначеність явищ певними умовами, факторами, причинами;
- цілісний підхід до вивчення явищ і процесів;
- розгляд явища в його зв'язках і взаємодії з іншими явищами;
- вивчення явища в його розвитку [465, с. 7].

Діалектичний метод є універсальним методом наукового дослідження. Діалектика дає можливість правильно поставити проблему та знайти шляхи її вирішення [175, с. 63]. Даний метод визначає функції та можливості права у вирішенні рушійних суперечностей розвитку суспільства, стимулює оптимальні шляхи їх вирішення [433, с. 30]. Він дозволяє враховувати зміни, що постійно відбуваються у праві та суспільстві, пристосовувати до них правозастосовну діяльність [233, с. 43]. Тому його застосування дає можливість вдосконалювати цивільне процесуальне право, вирішуючи ті проблеми, які неминуче виникають у його розвитку [221, с. 18].

Закони та категорії діалектики не переходять у правову науку в готовому та незмінному вигляді. Застосовуючись у правовій науці, вони наповнюються конкретним змістом, модифікуються і таким чином отримують специфічний вираз, що має значення стосовно права [175, с. 46]. Діалектика оперує такими категоріями, як сутність та явище, зміст і форма, загальне та конкретне, співвідношення частини та цілого, реального та можливого, причини та наслідку. Вказані філософські категорії в юридичній науці слугують для вирішення конкретних правових проблем. В кінцевому результаті застосування діалектичного методу надало можливість встановити конкретні зв'язки між судовими рішеннями та іншими правовими явищами, співвідношення між формою та змістом судового рішення, поєднання в характеристиці сутності судового рішення його прояву як правозастосовного акта і як процесуального документа, взаємозв'язку матеріально-правових та процесуально-правових характеристик судового рішення тощо. Використання діалектичних категорій «одиничне», «особливе», «спільне» дозволило встановити спільні риси судових рішень незалежно від форми їх вираження та визначити особливості окремих видів (форм) судових рішень.

Своєрідним містком між галузевою юридичною наукою та філософією (філософією права) є загальнотеоретична юриспруденція. В юридичній літературі зазначається, що філософія права є методологією теорії держави і права, а обидві ці системи знань слугують методологічною основою для конкретних юридичних наук, різниця лише в тому, що філософія права є загальною методологією, а загальна теорія права – безпосередньою методологією осягнення правової реальності [173, с. 27-28; 254, с. 102-103].

Оскільки закономірності дійсності відображаються у теоретичному знанні, то між теорією та методом існує нерозривний зв'язок. Будучи складним синтезом суб'єктивного та об'єктивного, метод завжди спирається на сучасну теорію, носить теоретично опосередкований характер [234, с. 7].

Наукове дослідження судових рішень в цивільному процесі спирається на більш загальні положення про правозастосування, правозастосовні акти, юридичну техніку, вироблені загальнотеоретичною юриспруденцією. Взагалі загальнотеоретична юриспруденція являє собою фундаментальну сферу правознавства. Вироблені нею категоріальний апарат, концептуальні засади та положення формують правову свідомість кожного науковця, який проводить дослідження в сфері права, утворюють інструментарій юридичної науки, є методологічним підґрунтям будь-якого наукового дослідження в юридичній науці, зокрема й вчення про судові рішення в цивільному процесі. В теорії держави і права, писав О.В. Сурілов, безліч її положень виконують методологічну функцію. На цій підставі теорію держави і права в системі юридичного знання прийнято вважати методологічною наукою [234, с. 10]. Загальнотеоретична юриспруденція, відзначає Ю.М. Оборотов, призвана дисциплінувати думку юриста та формувати правове мислення та державні погляди, що відповідають рівню розвитку сучасної реальності права і держави [255, с. 12]. Тому кожне положення, твердження, висновок, що стосується судових рішень в цивільному процесі, ґрунтуючись на досягненнях науки цивільного процесуального права, водночас зроблений під впливом та не йде в розріз з доробком вчених у сфері загальнотеоретичної юриспруденції.

Неможливо здійснити наукове дослідження у сфері права без застосування формально-догматичного методу, який концентрує дослідження навколо догми права. Догму права С.С. Алексєєв характеризує як практично значимі факти, наявні правові реалії: чинні юридичні норми, закони, юридичні прецеденти, правові звичаї, їх розуміння, тлумачення, практика їх застосування (все те, що під іншою точкою зору має назву «позитивне право») [15, с. 12]. Цей термін (догма права) означає твердість і незаперечність самої основи, відповідно до якої вирішуються усі юридичні питання [15, с. 19].

Формально-догматичний метод сформувався під впливом вчення Г. Кельзена про «чисте право», спрямоване на пізнання самого лише права і

«очищення» предмета пізнання від всього того, що не є правом у суворому сенсі [105, с. 10].

Наукові узагальнення правових феноменів відповідно до потреб практики отримують свій вираз у понятійній констатації юридичних реалій (текстів законів, рішень судів, звичаїв в юридичній сфері, прецедентів та ін.), виявленні юридичних норм, що містяться в них, і юридичних фактів, в їх тлумаченні, фіксації властивих їм загальних, видових і родових особливостей, знаходженні закладених в них юридичних конструкцій (правової природи), принципів, смислового значення відповідних правових інститутів і норм, виробленні і закріпленні юридичної термінології. А у результаті – в розробці на основі узагальненого правового матеріалу визначень, порівняльних характеристик, класифікацій, а також пропозицій щодо вдосконалення цих норм та інститутів.

В результаті аналітичного опрацювання догми права, якщо воно проведене на належному науковому і методичному рівнях відповідно до вимог формальної логіки, розкривається деталізована юридична картина тієї чи іншої ділянки, фрагмента законодавства, судової практики, оголюється їх юридичний зміст, відпрацьовуються найбільш доцільні прийоми і форми юридичних дій, висуваються і відпрацьовуються пропозиції щодо вдосконалення відповідних юридичних норм та інститутів [15, с. 12-13].

На основі використання формально-догматичного методу було здійснено аналіз чинного цивільного процесуального законодавства України і практики його застосування методами формальної логіки. Дотримання формально-логічних вимог у правовій науці та юридичній практиці – важлива умова для забезпечення надійності збирання, узагальнення та оцінки інформації, прийняття якісних рішень [234, с. 44].

Традиційними у формальній логіці є методи індукції та дедукції. Дедуктивний метод є методом правозастосовної практики. На підставі цього методу з загальної норми права, що поширює свою дію на невизначене коло осіб та правовідносин, суд робить дедуктивний умовивід про обсяг конкретних

суб'єктивних прав та обов'язків сторін спору. Саме з поглядів на судове рішення як на звичайний силогізм розпочиналося вчення про судові рішення як правозастосовний акт в цивільному процесі.

В роботі послідовно дотримано принцип сходження від загального до більш конкретного. Від дослідження судового рішення як узагальненої категорії, якою позначаються всі судові акти в цивільному процесі, його сутності, ознак та вимог, які до нього пред'являються, до аналізу окремих видів судових рішень з їх особливостями та специфічними ознаками.

Метод індукції (рух від конкретного до загального) використовувався при отриманні загальних висновків внаслідок дослідження, аналізу одного чи кількох окремо взятих судових рішень, формування теоретичних положень загального характеру на підставі конкретних випадків судової практики. Саме тому метод індукції тісно пов'язаний з емпіричним методом пізнання. На зв'язок цих методів звертав увагу ще Ф. Бекон, який визнавав основоположне значення практичного досвіду в пізнанні. На думку вченого у відриві від досвіду розум не може відкрити істину [322, с. 184-186].

Емпіричний рівень дослідження складається з двох стадій (етапів). На першій стадії відбувається процес отримання фактів. Першоджерелом будь-якого факту є об'єктивна дійсність: події, діяльність людей, соціальних груп, партій, держави в різних сферах суспільного життя, природні явища та процеси. У процесі дослідження часто використовуються вторинні і навіть третинні джерела фактів: свідчення очевидців, документи, мемуари, наукові праці інших дослідників, статистичні дані тощо. Використовуючи різні шляхи та прийоми, дослідник вичленовує і накопичує факти – емпіричну основу наукового дослідження. Друга стадія передбачає первинну обробку, систематизацію та оцінку фактів у їх взаємозв'язку, тобто осмислення і жорсткий опис здобутих фактів у термінах наукової мови, їхню класифікацію та виявлення залежностей між ними [325, с. 21].

Як справедливо відзначається в науковій літературі, метод – це теорія, звернена до практики дослідження, і будь-яка практично обґрунтована система знання може стати і стає методом дослідження [248, с. 139]. Метою наукового пізнання є знаходження узагальнюючого теоретичного висновку, а практично-прикладного – застосування теорії до конкретних фактів дійсності. В першому випадку має місце пошук загального, а в другому – застосування загального до конкретного. Наукове пізнання будується з урахуванням потреб практики, а практично-прикладне здійснюється на науковому підґрунті. Такий зв'язок двох видів юридичного пізнання визначає те, що в них використовуються одні й ті самі методи [234, с. 7]. Чіткого розмежування між методами науки і практики немає, оскільки і наука і практика звернені до єдиного об'єкта. Від взаємозв'язку методологічних розробок з практичною складовою юридичної діяльності безпосередньо залежить продуктивність навчальної, наукової та практично-прикладної праці юристів [69, с. 115].

В якості одного із спеціальних методів науки цивільного процесуального права називають метод аналізу і узагальнення судової практики [221, с. 174], що можна віднести до різновидів емпіричного методу наукового дослідження.

Практика традиційно вважається критерієм істинності будь-якої теорії. Судова практика дає можливість оцінити ефективність конкретної правової норми, застосування тієї чи іншої процесуальної форми. Саме судова практика показала ефективність застосування судового наказу як особливої форми судового рішення після його запровадження в цивільному судочинстві з набранням чинності ЦПК України від 18.03.2004 року [450]. Вона ж є й індикатором проблем, показником необхідності внесення змін у процесуальне законодавство. Водночас практика, зокрема судова практика, також повинна аналізуватися з урахуванням того, що вона може бути як правильною, так і хибною. Тобто очевидним є взаємозв'язок та взаємне корегування правової теорії та юридичної (зокрема, судової) практики: як кожна наукова теорія проходить екзамен практикою, так і сама практика може бути проаналізована

на її відповідність тим теоретичним положенням, які вже підтвердились з точки зору їх правильності та ефективності.

Достатньо показовим та ефективним у роботі з судовою практикою є конкретно-соціологічний метод, і як один з його напрямків – статистичний метод дослідження. Він має більш високий рівень узагальнення та дозволяє отримати цілісне враження про ефективність застосування судами тієї чи іншої процесуальної норми. Інформація, отримана внаслідок застосування даного методу, звільнена від випадкових чинників завдяки дії Закону великих чисел. Тому аналіз статистичних даних дозволяє отримати об'єктивну інформацію про процеси, що відбуваються в судовій системі та судовій практиці.

Неможливо обійтися в процесі дослідження процесуальних явищ без методу системного аналізу. Системне дослідження правових явищ дозволяє виявити залежності, зв'язки між їх елементами та явищами в цілому як компонентами більш складного утворення [390, с. 132]. Як справедливо відзначила Т.В. Сахнова, системність – одна з найбільш загальних та очевидних ознак цивільної процесуальної форми [361, с. 50]. Тому метод системного аналізу є необхідним при дослідженні судових рішень в цивільному процесі. Системний аналіз дозволяє не проводити хаотичні дослідження, а впорядковувати їх у певну систему. Цивільний процес необхідно розглядати в першу чергу як систему, що складається з певних елементів та зв'язків [221, с. 37]. Одним з таких елементів є судові рішення.

Метод системного аналізу дозволяє розглянути місце судових рішень, актів правосуддя як окремий елемент в системі цивільного процесу, з однієї сторони, та поглянути на судові рішення як на окрему самостійну систему взаємопов'язаних структурних елементів. Судове рішення як первинний елемент даної системи характеризується певними сутнісними ознаками, характеристиками, що дозволяють поєднувати їх у певні групи, класифікувати. У питанні з'ясування сутності того чи іншого виду судового рішення допомагає визначення його місця в загальній системі судових актів. Виявлення зв'язків

між різними видами судових рішень дозволило встановити ті чинники, які роблять можливою їх систематизацію.

Під час здійснення структурного аналізу судового рішення, його форми та змісту, воно виступає як цілісний об'єкт дослідження. Водночас визначаються, виокремлюються його структурні елементи, окремі відносно відособлені частини, кожна з яких розглядається як окреме явище та як частина цілого. Метод структурного аналізу є дуже корисним при дослідженні судового рішення як правозастосовного акту і як процесуального документа, що включає в себе низку структурних компонентів: вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини, кожна з яких має певною мірою логічну завершеність в межах виконання того проміжного завдання яке поставлене перед судом при складанні відповідної частини, однак всі вони мають бути логічно пов'язані та разом складати єдиний акт правосуддя.

Тлумачення текстів законодавчих актів та матеріалів судової практики здійснено за допомогою герменевтичного методу. Термін «герменевтика» (від грецьк. *hermeneutikos*) позначає мистецтво тлумачення, роз'яснення [66, с. 258]. Під терміном «юридична герменевтика» розуміють дослідження юридичних текстів, вчення про принципи їх інтерпретації, мистецтво мислення у правовій сфері [368, с. 237].

Як зазначає В.В. Дудченко, у герменевтиці ключовими поняттями є судження і оцінка [149, с. 14]. Право не можна читати як літературний твір, створений вченим-юристом. Для нормального функціонування право потребує обґрунтування. Обґрунтування потребують й правозастосовні акти (судові рішення), прийняті на основі норм права, закріплених в нормативно-правових актах. Потреба в обґрунтуванні спонукає до тлумачення норм права [368, с. 237]. Основні правила такого тлумачення були описані ще Є.В. Васьковським у його відомій праці «Руководство к толкованию и применению законов для начинающих юристов» [85, с. 4-10, 29-90]. На сьогоднішній день використання герменевтики як методу правового дослідження в юридичній науці отримало

широке висвітлення у працях Ю.М. Оборотова, В.В. Дудченко, В.В. Завальнюка та ін.

Серед спеціально-юридичних методів наукового дослідження у науці цивільного процесуального права історично одними з найбільш давніх є метод історико-правового аналізу та порівняльно-правовий метод. Про використання даних методів у науці цивільного процесуального права писали ще Є.О. Нефедьєв [250, с. 8-10], К.І. Малишев [223, с. 2-14] та ін.

Дещо перефразувавши Є.О. Нефедьєва зазначимо, що метод історико-правового аналізу вимагає розглядати право не як готову збірку правил, довільно встановлених законодавцем, а як сувору систему (організм), що розвивається з одного коріння під впливом практичних потреб [250, с. 8]. Без історичного аналізу правового явища неможливе логічне пізнання його закономірностей.

Законодавство й практика його застосування неминуче вбирає в себе попередній досвід людської цивілізації. У державно-правовій сфері – це, перш за все, ті її етапи, коли у суспільну свідомість і практику стали поступово проникати демократичні принципи суспільного устрою й такі передові політико-правові ідеї, як верховенство права, правова держава, поділ влади, пріоритет прав і свобод людини над іншими соціальними цінностями [266, с. 310].

Історичний метод дає змогу дослідити виникнення, формування і розвиток процесів і подій у хронологічній послідовності з метою виявлення внутрішніх та зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей [325, с. 35]. Історико-правовий аналіз тісно пов'язаний з історичним методом та є його різновидом стосовно юриспруденції. В його основі лежить вивчення реальної історії в її різноманітті, встановлення історичних фактів і таке відтворення історичного процесу, за якого розкривається логіка, закономірність його розвитку [221, с. 168]. Як відзначив С.О. Муромцев, історико-правовий аналіз дозволяє вказати все те, що віджило свій вік, щоб юрист міг виключити це зі

сфери діючих постанов [243, с. 527]. Знання історії судочинства дозволяє уникнути помилок у правозастосуванні, яких припускалися наші попередники. Важливо знати недоліки застосування норм процесуального права, що діяли раніше, для запобігання подібних помилок при формулюванні нових законодавчих актів. Також саме історико-правовий метод забезпечує прогностичну функцію юридичної науки.

За допомогою історико-правового аналізу було встановлено історичні витоки різних процесуальних форм та юридичних категорій цивільного процесуального права, що стосуються судового рішення, прослідковано розвиток вчення про судові рішення та окремі його аспекти (сутність, вимоги, законну силу тощо).

Шляхом використання історико-правового аналізу в комплексі з порівняльно-правовим методом було з'ясовано, які процесуальні форми та аспекти вчення про судові рішення є традиційними для вітчизняного цивільного судочинства, а які запозичені з процесуальної науки та судової практики країн Європи.

Взагалі на сьогоднішній день порівняльно-правовий метод наукових досліджень в українській юридичній науці стає все більш популярним у зв'язку з світовою глобалізацією та євроінтеграційними процесами, що набирають обертів у нашій країні, та необхідністю адаптації вітчизняного законодавства та судочинства до європейських стандартів. Порівняльний метод, за висловом Є.О. Нефедьєва, повинен розширити кругозір науки та показати інші, більш досконалі форми процесу [250, с. 10]. Дійсно було б нерозумно і навіть безвідповідально відмовлятися від використання досвіду інших країн у побудуванні справедливого судочинства, здійсненні судового захисту прав та охоронюваних законом інтересів громадян судами тих чи інших розвинених країн, які досягли успіху або, навпаки, потерпіли невдачу в запровадженні тих чи інших процесуальних норм, принципів, судових процедур. Для науки цивільного процесуального права корисним є не лише позитивний, а й

негативний досвід, який застерігає від певних хибних шляхів розвитку судочинства. Адже від ефективності та результативності порівняльно-правових досліджень залежить впровадження тих чи інших зразків, моделей, запозичення позитивного досвіду, вдосконалення існуючих стратегічних компонентів національних систем. Саме порівняльно-правові дослідження як форма пізнання виступають запорукою прогресу у процесі виявлення закономірностей розвитку, взаємовпливу та обумовленості специфіки тієї чи іншої правової системи і її компонентів [67, с. 186].

В юридичній літературі справедливо наголошується на необхідності правильного, грамотного використання порівняльно-правового методу в цивільних процесуальних дослідженнях [221, с. 173]. Необхідно усвідомлювати, що навряд чи буде корисним механічне перенесення, бездумне запозичення іноземних правових норм, процесуальних форм та судових процедур до законодавства України без урахування соціокультурних умов, в яких вони існують в інших країнах.

Наприклад, традиційний інститут західної демократії – суд присяжних показав свою низьку ефективність в реаліях цивільного судочинства України. Практика показує, що судові рішення, щонайменше в цивільному процесі, приймаються присяжними «під диктовку» професійного судді, а отже весь можливий позитивний ефект від «безпосередньої участі народу у відправленні правосуддя», задекларованої в ст. 124 Конституції України, практично втрачається, а на виході ми отримуємо лише додаткові складнощі для суддів та учасників справи, пов'язані з небажанням присяжних добросовісно виконувати свої функції.

В даній роботі порівняльно-правовий метод використаний з метою встановити ефективність використання в цивільному судочинстві тих чи інших країн різних видів судових рішень, аналізу положень чинного цивільного процесуального законодавства України щодо судових рішень на його відповідність європейським стандартам захисту прав людини, встановлення

можливості запозичення позитивного досвіду правового регулювання судових процедур у цивільному судочинстві, пов'язаних з ухваленням та проголошенням судових рішень.

Метод теоретико-правового моделювання дозволив обґрунтувати пропозиції, спрямовані на вдосконалення положень ЦПК України, що регулюють порядок ухвалення судового рішення, складення його тексту та набрання законної сили.

1.3. Поняття, сутність та види судових рішень в цивільному процесі.

Відповідно до ст. 258 ЦПК України судовими рішеннями є: 1) ухвали; 2) рішення; 3) постанови; 4) судові накази [450].

Як вбачається із змісту наведеної норми ЦПК України, термін «рішення» у процесуальному законі має подвійне значення: широке і вузьке. З одного боку, цей термін використовується для позначення узагальнюючого поняття для всіх судових актів, які постановляються судами в порядку цивільного судочинства, а з іншого – як процесуальний документ, яким закінчується судовий розгляд цивільної справи та вирішується по суті матеріально-правовий спір між сторонами цивільного процесу в порядку позовного провадження, або питання, поставлене перед судом в порядку окремого провадження [48, с. 25-28].

Вказане неоднозначне трактування в процесуальному законодавстві терміна «рішення» почасти породжене багатозначністю самого цього слова. У словнику української мови «рішення» визначається і як певна дія (рішати, рішити), і одночасно як результат цієї дії. Має воно й інше, спеціально-юридичне, значення – вирок суду, постанова, розпорядження якої-небудь організації, зборів і т. ін. [375, с. 581]

Видається, що узагальнюючий термін «судове рішення», який міститься у ст. 258 ЦПК України, використаний саме у значенні рішення одночасно як логіко-розумового процесу та його результату – вирішення судом певного

питання, проблеми, яке знаходить своє вираження у визначених законом процесуальних формах (рішення, ухвала, постанова), або особливій формі, якою є судовий наказ.

Втім такий підхід законодавця навряд чи можна визнати вдалим, оскільки використання в нормах закону одного і того ж терміна для позначення різних за змістом понять є суттєвим недоліком правотворчої техніки.

В науковій літературі категорія «термін» визначається як слово чи вираз, що складається з декількох слів, який позначає суворо визначене поняття, огорожене точними межами, твердими рамками. Термін повинен адекватно відображати зміст того чи іншого поняття, бути стилістично нейтральним. Науковцями вироблено низку вимог, що пред'являються до порядку використання юридичних понять і термінів у законодавчих актах:

- однозначність, тобто один і той самий термін повинен вживатися в тому чи іншому правовому акті тільки в одному значенні;
- сталість, тобто термін повинен зберігати свій особливий зміст у кожному новому нормативно-правовому акті;
- єдність термінології, тобто використовувані терміни повинні бути тотожні й не суперечити термінам, що містяться в інших нормативно-правових актах;
- загальновизнаність, тобто терміни повинні вживатися відповідно до загальновизнаної термінології [226, с. 35, 37].

Очевидно, що двозначність терміна «рішення» у цивільному процесуальному законодавстві вищеназваним правилами суперечить та створює підвалини для різного роду непорозумінь правового характеру.

Точне і неухильне додержання судами України норм цивільного процесуального законодавства при розгляді цивільних справ, а також якісна реалізація основного завдання цивільного судочинства – справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи

інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави можлива виключно за умови забезпечення виваженого підходу з боку законодавчого органу до використання засобів правотворчої техніки при прийнятті процесуального законодавства. Недоброякісна законодавча основа нерідко стає причиною допущення судових помилок.

Використання законодавцем терміна «рішення» у різних значеннях може призвести до різних підходів до тлумачення змісту одних і тих самих положень чинного законодавства, в яких цей термін використовується, та неправильного їх застосування на практиці [56, с. 287-293].

В умовах наявної нормативної термінології юридична практика показала нежиттєздатність існуючого підходу до розмежування загального та спеціального понять залежно від того, де саме знаходиться прикметник «судове» – до чи після іменника «рішення». Тобто за цим підходом термін «судове рішення» має позначати узагальнююче поняття, а термін «рішення суду» – більш вузьке, спеціальне [22, с. 33-36]. Втім, як справедливо відзначила О.В. Фролова, з точки зору лексикології української мови словосполучення «судове рішення» та «рішення суду» можуть сприйматись як синонімічні. Саме так вони й використовувались тривалий час у юридичній науці [428, с. 77]. Так само і О.О. Штефан, здійснивши аналіз норм ЦПК України, зауважила, що законодавець використовує наступні терміни: «судове рішення», «рішення суду», «рішення». При цьому вказані терміни законодавцем використовуються як синоніми, ставиться знак рівняння між широким та вузьким їх розумінням [477, с. 108].

Навіть сам законодавець, не усвідомлюючи до кінця відмінність між «вузьким» та «широким» розумінням терміну «рішення», нерідко відходив від цього правила й використовував термін «судове рішення» для позначення спеціального поняття (зокрема, у п. 7 ч. 1 ст. 264 ЦПК України), а «рішення суду» – для позначення більш загального поняття (в протилежному випадку було б неможливо пояснити, чому відповідно до положень ч. 5 ст. 11 Закону

України «Про судоустрій і статус суддів» [318] розгляд справи у закритому судовому засіданні допускається за вмотивованим рішенням суду виключно у випадках, визначених законом). До того ж чинний ЦПК України містить значну кількість норм, в яких іменник «рішення» використовується взагалі без прикметника «судове». Отже шляхом звичайного філологічного тлумачення положень процесуального закону вирішити дану проблему практично неможливо, або принаймні дуже складно.

Як видається, існує лише два можливих шляхи вирішення даного питання: заміна терміна для позначення загального або спеціального поняття. На перший погляд, більш простим з технічної точки зору є заміна спеціального поняття, тобто якщо для позначення судового акта, яким закінчується судовий розгляд справи в суді першої інстанції та вирішується по суті матеріально-правовий спір, може буде використано інший, ніж «рішення», термін. Утім в науці цивільного процесуального права та нормах цивільного процесуального законодавства України термін «рішення» вже став традиційним саме у його використанні для позначення того судового акта, яким розгляд справи завершується та вирішується по суті в суді першої інстанції, а тому даний термін достатньо глибоко укорінився у свідомості як науковців, так і юристів-практиків. Тому подібне вирішення даної проблеми вбачається небажаним.

Значно складнішим з точки зору практичної реалізації вбачається заміна більш загального терміна. З огляду на існуючу тенденцію до уніфікації процесуального законодавства, що регулює всі без винятку форми судочинства в Україні, реалізація такої заміни потребуватиме внесення змін не лише до Цивільного процесуального кодексу України, а й до великої кількості інших нормативно-правових актів, оскільки категорію «судові рішення» було закріплено як узагальнюючу для всіх видів судових актів також у Господарському процесуальному кодексі України [115], Кодексі адміністративного судочинства України [185], Кримінальному процесуальному кодексі України [199], Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [318],

Законі України «Про доступ до судових рішень» [289] і в багатьох інших законодавчих актах. Відповідно, такі зміни потребуватимуть доволі тривалої та копіткої роботи. Однак результатом такої роботи буде «чистота» юридичної термінології, яка завжди є запорукою ефективного її (термінології) використання в усіх актах законодавства, правовій науці та судовій практиці.

Наступною проблемою, яка також була предметом багатьох наукових дискусій, однак так і не була остаточно вирішена, є проблема обрання альтернативного терміну (іншого ніж «судові рішення») для позначення узагальнюючої категорії для всіх процесуальних актів, що постановляються судами в порядку господарського, цивільного, адміністративного та кримінального судочинства. Одним з пропонованих варіантів є термін «судові постанови». Цей термін широко використовувався як узагальнююче поняття для всіх процесуальних актів, які ухвалювалися судами в порядку цивільного судочинства, радянськими процесуалістами [464, с. 10]. Він і сьогодні використовується як узагальнююче поняття у ЦПК Російської Федерації [127] (ч. 1 ст. 121, ч. 1 ст. 194, ч. 1 ст. 224), а отже й у російській науковій літературі [219, с. 35-36]. Тому не дивно, що точка зору щодо необхідності закріплення даного терміну в нормах вітчизняного процесуального законодавства не втрачає своїх прихильників і серед сучасних українських науковців [396, с. 165; 474, с. 16].

Втім такий підхід був підданий заслуженій критиці. Так, наприклад, проти запровадження терміна «судові постанови» замість терміну «судові рішення» виступив М.П. Курило, який, втім, не приділив даній проблемі істотної уваги, зазначивши лише про традиційність використання терміна «судові рішення» [205, с. 58]. Як справедливо відзначає О.О. Штефан, заміна родового поняття «рішення» на поняття «постанова» є недоцільною, оскільки така заміна може викликати подвійне розуміння терміна «постанова суду». На підтвердження цієї точки зору науковець посилається на положення ЦПК України, відповідно до якого перегляд судових рішень Верховним Судом

України закінчується ухваленням постанови – індивідуального акта правосуддя [477, с. 107]. Тобто заміна узагальнюючого поняття «судові рішення» на поняття «судові постанови» спричинить повернення до вихідної проблеми – наділення вже категорії «судові постанови» подвійним значенням.

Ще одним можливим варіантом заміни є закріплення замість поняття «судові рішення» термінів «акти правосуддя» або «судові акти».

Останнім часом серед науковців набирає популярності термін судові акти, який все частіше використовується в юридичній літературі як узагальнююче поняття для всіх процесуальних документів суду в різних видах судочинства [163; 260].

У зв'язку з цим заслуговує на увагу точка зору О.О. Штефан, яка зауважила, що поняття «судові акти» та «акти правосуддя» не можна ототожнювати, тому що за своїм змістом поняття «акт суду» є більш широким поняттям, що охоплює й «акти правосуддя». Під актом суду або судовим актом, зазначає вчена, слід розуміти офіційний документ, що приймається судом як органом державної влади у межах визначеної законом компетенції, реалізація якої пов'язана із здійсненням покладених на суд функцій. До актів суду належать не лише акти, що приймаються судом в результаті здійснення правосуддя, але й акти, спрямовані на однакове застосування норм права, а також всі інші офіційні документи, що виходять від суду як органу державної влади, наприклад, роз'яснення, узагальнення, листи, запити тощо [477, с. 109].

Дійсно, категорією «судові акти» можуть позначатися будь-які офіційні документи, що постановляються судом у процесі виконання ним своїх владних повноважень, і не всі з цих повноважень здійснюються в процесі відправлення правосуддя. Назва поняття «судові акти» вказує на безпосередній зв'язок цих актів із судом, а «акти правосуддя» – на зв'язок з виконанням функції відправлення правосуддя.

Так, доволі популярною в процесуальній літературі є точка зору, за якою судові рішення розглядається як акт реалізації легітимної судової влади [426, с.

221]. Звичайно, що таке визначення є вірним. Водночас наведене визначення потребує уточнення: судовим рішенням є акт реалізації легітимної судової влади, ухвалений в процесі відправлення правосуддя.

Здійснення правосуддя є основною та виключною функцією органів судової влади (судів). Утім норми Закону України «Про судоустрій і статус суддів» наділяють суди різних (в основному вищих) ланок і додатковими допоміжними повноваженнями, які пов'язані з виконанням основної функції непрямо, та в процесі реалізації яких також можуть видаватися певні офіційні акти-документи (судові акти).

Так, наприклад, серед п'яти повноважень апеляційного суду, передбачених ч. 1 ст. 27 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», лише одне повноваження, закріплене у п. 1 ч. 1 ст. 27 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» реалізується у процесі відправлення правосуддя, а інші мають допоміжний характер. Утім і при здійсненні цих повноважень апеляційний суд видає владні акти офіційного характеру. Дані акти є судовими актами, однак їх жодним чином не можна віднести до актів правосуддя, оскільки вони видаються не в процесі розгляду та вирішення судами конкретних цивільних справ, а отже не втілюють результату здійснення судами повноважень з відправлення правосуддя.

У свою чергу, як вірно вказує О.О. Штефан, акт правосуддя, будучи актом суду, безпосередньо спрямований на забезпечення захисту гарантованих Конституцією України прав і свобод людини і здійснення закріпленого в Основному Законі України принципу верховенства права (п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 року № 14 [313]).

Акт правосуддя є результатом здійснення тільки функцій та виконання завдань суду щодо справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Таким чином, акт правосуддя, маючи всі

ознаки, властиві актам суду, характеризується специфічними рисами, що обумовлені функціями, завданнями, характером діяльності, в результаті якої він приймається. Саме це дозволяє виділити акти правосуддя з усієї системи актів суду як окремий вид[477, с. 109].

Водночас слід констатувати, що не всі судові рішення в цивільному процесі можна віднести до актів правосуддя, виходячи зі змісту самого поняття «правосуддя». Тому характеризуючи поняття «акт правосуддя», не можна обійтися без аналізу самої категорії «правосуддя».

Наявність широкого спектру наукових поглядів на сутність правосуддя, використання науковцями даного терміну в різних значеннях, навіть не завжди пов'язаних з діяльністю судів (превентивне правосуддя, відновне правосуддя, альтернативне правосуддя тощо) не завжди дозволяє чітко відмежувати діяльність суду щодо відправлення правосуддя від інших видів судової діяльності, яка відбувається в порядку цивільного судочинства. Це породжує проблему визнання за тими чи іншими судовими актами, судовими рішеннями значення актів правосуддя.

В юридичній літературі правосуддя нерідко визначають як форму здійснення судової влади [71, с. 32; 207, с. 22] та як функцію державної (судової) влади [208, с. 20; 114, с. 123].

При цьому більшість дослідників розуміють під правосуддям саме процесуальну діяльність суду. Так, наприклад, Н.В. Сібільова визначає правосуддя як вид державної діяльності та спосіб реалізації судової влади [364, с. 196]. В.В. Комаров вказує, що правосуддя – це судова діяльність по реалізації судової влади [207, с. 33]. Як процесуально деталізовану діяльність суду правосуддя розуміє й О.С. Ткачук [400, с. 144]. Подібної точки зору дотримується й К.В. Гусаров, вказуючи, що правосуддя – це діяльність органів судової влади, яка пов'язана не тільки з розглядом і вирішенням спорів про право і правових конфліктів. Вона, на думку вченого, охоплює собою втручання суду в будь-які суспільні відносини, урегульовані нормами права, за

наявності волевиявлення заінтересованих осіб на розгляд судовими органами юридичних справ [142, с. 81-82]. Розглядають правосуддя й одночасно як діяльність суду і як процесуальну форму її здійснення [448, с. 18].

В ухвалі Конституційного Суду України від 14 жовтня 1997 року № 44-з про відмову у відкритті конституційного провадження у справі № 016/1241-97 за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» зазначається, що відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ [416].

Розглядаючи правосуддя лише як діяльність, не можна охопити того впливу судової влади на матеріальні правовідносини сторін юридичного спору, який і характеризує сутність правосуддя, адже діяльність суду щодо розгляду та вирішення цивільних справ відбувається лише в межах цивільних процесуальних правовідносин.

Зміст категорії «правосуддя у цивільних справах» найкращим чином визначається на основі його співвідношення з поняттям «цивільне судочинство», яке характеризується як визначений законом порядок (форма) здійснення правосуддя у цивільних справах [476, с. 31], розгляду та вирішення цивільних справ [361, с. 38]. В.В. Комаров вказує на співвідношення цих понять як змісту і форми [207, с. 33].

Аналізуючи сутність категорії «правосуддя» Є.А. Таликін правильно вказує, що правосуддя зберігає свою єдність як діяльність та її результат, спрямовані на впровадження права (в найширшому розумінні цього поняття) в життя суспільства шляхом вирішення спорів. Водночас науковець занадто зосереджується саме на розумінні правосуддя як діяльності, вказуючи на приналежність до правосуддя лише діяльності судів з вирішення спорів

(конфліктів) [392, с. 168], в той час як правосуддя – це, здебільшого, саме результат вчинення процесуальних дій судом та учасниками процесу, який виражається у вирішенні судом матеріально-правового спору.

Дещо подібний підхід прослідковується у колективній монографії «Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення», в якій В.С. Бігун акцентує увагу на розумінні правосуддя одночасно як процесу, здійснюваного судами, та результату, яким воно (тобто правосуддя) може визначатися як мета [281, с. 40]. Утім належного розвитку дана точка зору не здобула.

Як цивільне судочинство, так і правосуддя у цивільних справах – це категорії, які характеризують практичну реалізацію функції держави із здійснення судового захисту прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб у цивільних та інших приватноправових відносинах. Однак якщо правосуддя здійснюється виключно судом (ст. 124 Конституції України), то цивільне судочинство – це процес взаємодії суду та учасників судового процесу. Цивільне судочинство неможливо собі уявити без активної участі в ньому учасників судового процесу, особливо тієї особи, яка звертається до суду за захистом порушеного права, оскільки суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до ЦПК України, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених ЦПК України випадках (ч. 1 ст. 13 ЦПК України).

Тому не цілком коректно співвідносити поняття «правосуддя у цивільних справах» та «цивільне судочинство» лише як зміст і форму. Вони, звичайно, тісно корелюються між собою, однак не співпадають у розумінні того, що не завжди і не в усіх випадках змістом цивільного судочинства буде відправлення правосуддя. Цивільне судочинство вважається таким, що відбулося й у випадках, коли справа по суті так і не була вирішена, наприклад, у зв'язку з закриттям провадження у справі через відмову позивача від позову,

залишенням позову без розгляду тощо. Однак у наведених вище випадках не можна констатувати відправлення правосуддя.

Тобто категорія «цивільне судочинство» найбільш тісно пов'язана з самим процесом розгляду та вирішення цивільних справ (процесуальною діяльністю), а «правосуддя» – з його результатом. Цей результат характеризується якісним станом вирішення матеріально-правового спору, віднесеного до компетенції суду, за якого суд, керуючись верховенством права, своїм владним велінням вносить правову визначеність у відносини сторін спору, здійснюючи захист порушеного, невизнаного або оспорюваного права, чи охоронюваного законом інтересу особи, яка звернулася за таким захистом. Отже лише ті судові рішення, що приймаються судом в цивільному судочинстві, які втілюють у собі владне вирішення судом юридичного спору, або іншого питання, віднесеного до цивільної юрисдикції суду, можуть вважатися актами правосуддя у цивільних справах. Такими судовими рішеннями є рішення судів першої інстанції, постанови судів апеляційної та касаційної інстанцій, та судовий наказ як особлива форма судового рішення.

Не є актами правосуддя судові ухвали, якими вирішуються поточні процесуальні питання, що лише супроводжують здійснення правосуддя у цивільній справі. Шляхом постановлення ухвали суди безпосередньо не застосовують норм матеріального права та не вирішують по суті матеріально-правового спору. Судові ухвали не вносять правової визначеності у матеріальні правовідносини сторін, оскільки мають виключно процесуальне значення. Судові ухвали не призначені для вирішення основної мети цивільного судочинства та не втілюють результату розгляду та вирішення цивільної справи – захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Навіть заключні судові ухвали, якими вирішуються окремі категорії цивільних справ (справи про оскарження рішень третейських судів, оспорювання рішень міжнародних комерційних арбітражів; справи про

визнання та виконання рішень іноземних судів міжнародних комерційних арбітражі; справи за скаргами на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення тощо), не є актами правосуддя, оскільки питання, що вирішуються такими ухвалами, носять виключно процесуальний характер. Постановляючи відповідні ухвали суд не втручається в матеріально-правовий спір, який вже був вирішений по суті іноземним судом, третейським судом, міжнародним комерційним арбітражем і т.ін.

Втім правова наука не може ігнорувати існуючу, офіційно на законодавчому рівні закріплену термінологію. Тому необхідно розглянути сутність та зміст поняття «судові рішення в цивільному процесі» як узагальнюючої категорії для всіх актів суду, що ухвалюються в процесі відправлення правосуддя у цивільних справах. До того ж термін «судові рішення» як узагальнюючий використовується не лише у великій кількості законодавчих актів, а навіть у деяких міжнародних актах. Так, термін «судове рішення» (принаймні, в українському перекладі) у Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень [91] розуміється як судовий документ, що вирішує конкретну справу або питання і виноситься незалежним та безстороннім судом відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [193] і охоплює: 1) рішення, винесені в цивільних, соціальних, кримінальних та більшості адміністративних справ; 2) рішення, винесені судами першої та апеляційної інстанцій або Верховними Судами, а також Конституційними Судами; 3) проміжні рішення; 4) остаточні рішення; 5) рішення або накази, винесені судом у складі колегії суддів або суддею одноособово; 6) рішення з можливістю чи без можливості окремої думки; 7) рішення, винесені професійними або непрофесійними суддями або судами у змішаному складі (*echevinage*) [91].

Сутність судового рішення як акта правосуддя в цивільному судочинстві характеризується сукупністю характерних властивостей, якими наділені всі судові акти, що об'єднані під цією назвою, з однієї сторони, та дозволяють відокремити його від суміжних категорій, з іншої.

У зв'язку з тим, що кожний вид судових рішень відрізняється своїми особливостями, сутність судового рішення в «широкому» сенсі може бути охарактеризована лише за допомогою таких ознак, що властиві кожному із них, тобто всім видам судових рішень у сукупності. Лише ознаки, які є спільними для них усіх, відображають сутність судового рішення як узагальнюючого поняття, характеризують кожний з видів судових рішень як частину цілого.

В подальшому кожен з різновидів судових рішень в цивільному процесі (окрім судової ухвали) повинен розглядатися через категорію «акт правосуддя» із зазначенням специфічних рис, що є істотними саме для цього судового акта і відрізняють його від усіх інших видів судових рішень у цивільному судочинстві.

Тобто, в першу чергу, необхідно встановити характерні риси, які відрізняють судові рішення, що є актами правосуддя, від рішень інших юрисдикційних органів.

Окремі науковці досліджували категорію «судове рішення» з точки зору його процесуального аспекту (процесуальне значення) та як юридичний факт у сфері матеріального права (матеріально-правове значення) [94, с. 104]. Однак такий підхід не може застосовуватися для характеристики судового рішення в цивільному процесі як родового поняття, тому що, як вже зазначалося, не всі судові рішення можна віднести до актів правосуддя в цивільному процесі, а також не всі вони можуть розглядатись як юридичні факти у сфері матеріального права (судові ухвали мають виключно процесуальне значення та практично не впливають на виникнення та розвиток матеріальних правовідносин, що є предметом судового розгляду). Саме тому судове рішення

у цивільному процесі як узагальнююче поняття можна характеризувати лише за процесуальними ознаками, тобто як процесуальний акт.

З позиції процесуального права судові рішення представляє собою діалектичну єдність процесуальної форми та юридичного змісту. На таке розуміння наштовхує й положення ч. 1 ст. 160 ЦПК України, у якому судовий наказ визначається як особлива форма судового рішення. Таким чином, такі процесуальні акти-документи як рішення, ухвала і постанова, а також судовий наказ є зовнішньою процесуальною формою вираження судового рішення як результату інтелектуальної діяльності суду щодо вивчення й аналізу матеріалів цивільної справи та висновків суду з питань, поставлених перед судом у заяві (позовній заяві), або які мають бути вирішені судом відповідно до встановленої законом процедури розгляду та вирішення цивільної справи.

Окремі науковці, характеризуючи судові акти як узагальнюючу категорію, зосереджувалися саме на процесуальній формі їх вираження. Так, наприклад, Н.А. Рассахатська стверджує, що уся сукупність дій та документів, передбачених усною та письмовою процесуальними формами, є актами цивільного судочинства [324, с. 109]. Втім така їх характеристика є неповною оскільки в ній втрачається зміст, а отже й значення судових актів.

За юридичним змістом судові рішення може бути охарактеризовано шляхом аналізу змісту категорії «правосуддя» як специфічної функції держави, що визначає характер діяльності, в процесі якої відбувається ухвалення судових рішень. Як справедливо відзначають В.В. Комаров та П.І. Радченко, природа судової влади та ті риси, які характеризують правосуддя як форму її реалізації, мають стати тими вихідними положеннями, що визначають сутність судового рішення [263, с. 501].

Конституційний Суд України в своїй ухвалі від 14 жовтня 1997 року № 44-з про відмову у відкритті конституційного провадження у справі № 016/1241-97 за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції

України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» зазначив, що відповідно до статті 124 Конституції України правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ [416]. Не дивлячись на зростаючу популярність альтернативних способів вирішення юридичних спорів, про що зазначають як вітчизняні [79, с. 5], так і закордонні [4] науковці, правосуддя залишається основною (принаймні за кількістю звернень громадян) формою захисту порушених, невизнаних чи оспорюваних правта охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб.

Виходячи з конституційних приписів та процесуального режиму здійснення правосуддя, В.В. Комаров вказує, що загальноприйняте визначення правосуддя зводиться до того, що правосуддя – одна з форм державного управління щодо виконання державою внутрішньої функції охорони правопорядку, власності, прав і свобод громадян шляхом вирішення спеціальним органом державної влади – судом цивільних, господарських, кримінальних та адміністративних справ за правилами, передбаченими процесуальним законодавством.

Це визначення дозволило вченому сформулювати такі основні ознаки правосуддя: 1) здійснення його тільки спеціально створеним органом – судом; 2) здійснення його шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях цивільних і кримінальних справ; 3) здійснення його тільки у передбаченому законом порядку (процесуальна форма); 4) можливість застосування заходів державного примусу; 5) наявність спеціальних цілей [207, с. 22].

Втім науковець одночасно зауважує, що наведені ознаки хоча дійсно характеризують правосуддя, але навряд чи можна вважати, що вони дозволяють повно і вичерпно визначити сутність правосуддя, його відмінність від інших форм юрисдикції. Такі ознаки правосуддя тією чи іншою мірою знаходять свій прояв і в діяльності інших юрисдикційних органів, які здійснюють захист

порушених прав. Тому поняття правосуддя має інтерпретуватися в єдності із судовою владою. У зв'язку з наведеним В.В. Комаров визначає правосуддя як форму реалізації судової влади [207, с. 23].

Дослідники у сфері загальнотеоретичної юриспруденції майже одностайні у визначенні змісту категорії «правосуддя» як різновиду правозастосовної діяльності. Наприклад, Ю.М. Оборотов відзначає, що судове правозастосування – це одне з трьох найважливіших типів правозастосування [255, с. 237]. Втім як судове правозастосування так і судові рішення як правозастосовний акт мають істотні особливості у порівнянні з правозастосовною діяльністю інших органів влади та їх актами. Наприклад, С.К. Загайнова вказує про такі специфічні риси, що відрізняють судові акти у цивільному й арбітражному процесах від інших правозастосовних актів: 1) вони ухвалюються в порядку, визначеному процесуальним законом; 2) процесуальний закон докладно регламентує структуру, форму, зміст, а також вимоги, яким повинні відповідати судові акти; 3) виступають в якості юридичних фактів; 4) характеризуються особливим порядком перевірки і скасування; 5) вони набувають законної сили; 6) щодо них встановлено особливий порядок виконання; 7) наділені трансграничною дією [161, с. 124].

Вказані особливості дійсно є важливими відмінними рисами судового рішення. Однак кожен з вказаних особливостей окремо не здатен допомогти у визначенні сутнісних відмінностей судової правозастосовної діяльності, що відбувається в процесі відправлення правосуддя, та результату такої діяльності – судового рішення, від інших видів правозастосовної діяльності та правозастосовних актів інших органів. У своїй сукупності вони також не утворюють якогось цілісного враження про судові рішення в цивільному процесі, оскільки характеризують дуже різні аспекти даного процесуального акту.

Важливою рисою правосуддя, що відрізняє його від інших форм правозастосування є специфічний механізм прийняття рішення, який

обов'язково передбачає використання суддівського розсуду. Суддівський розсуд є вкрай необхідним інструментом в процесі вирішення тих юридичних конфліктів, які стають предметом судового розгляду. Об'єктивна неможливість врегулювання та докладної регламентації в законах чи підзаконних нормативно-правових актах усього розмаїття людської поведінки потребує обов'язкової наявності актів індивідуально-правового регулювання суспільних відносин у конфліктних ситуаціях, коли лише від судді, який уособлює судову владу, залежить остаточне визначення змісту суб'єктивних прав та юридичних обов'язків суб'єктів тих правовідносин, що були предметом судового розгляду, однак звичайно в межах, встановлених законом. Жодному іншому органу влади не надані такі широкі межі розсуду, які має суд, тому можна з усією відповідальністю стверджувати, що наявність суддівського розсуду в механізмі ухвалення судових рішень є сутнісною ознакою правосуддя.

З іншого боку, якщо відсутній розсуд, якщо має місце лише механічне слідування приписам законодавства, маємо справу з правозастосовною діяльністю, однак правосуддя в такому випадку відсутнє. Як справедливо зауважив С.С. Алексєєв, на відміну від інших правозастосовних органів, суди у своїй діяльності не сковуються «жорстким прокрустовим ложем» самого лише застосування права у точному («механічному») значенні цього поняття. Правосуддя – це не механічне втілення в життя писаних юридичних норм (як це було у радянську епоху), а саме живе право, право у житті. Тому органи правосуддя покликані, перш за все, утверджувати дух права, глибокі правові засади. Відповідно до такого призначення вони зобов'язані керуватися у своїй діяльності основоположними принципами права, вираженими у нормах чинного законодавства (особливо у складних життєвих випадках, в колізійних ситуаціях). Саме тому є підстави стверджувати, що правосуддя виконує функцію з творення права[14, с. 367].

Як важливий елемент механізму ухвалення судового рішення суддівський розсуд може стосуватися не лише питань права, а й питань факту. Суддівський

розсуд у питаннях факту заснований на принципах змагальності сторін та вільної оцінки доказів судом. Здебільшого саме наявність суддівського розсуду в питаннях встановлення фактів перетворює судовий розгляд безспірних з позиції суб'єктивних матеріальних прав і юридичних обов'язків їх учасників справ окремого та наказного провадження на процес відправлення правосуддя. Реальна можливість суду здійснювати вільну оцінку доказів у процесі видачі судового наказу наділяє судовий наказ ознаками акта правосуддя на відміну від, наприклад, виконавчого напису нотаріуса, що вчиняється на підставі пакету документів, визначеного законодавством (постанова Кабінету Міністрів України від 29 червня 1999 року № 1172 «Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів»[294]). Якщо в нормах цивільного процесуального законодавства буде закріплено перелік письмових доказів, на підставі яких суд може видати судовий наказ у кожній з семи категорій цивільних справ наказного провадження, процес видачі судового наказу з відправлення правосуддя перетвориться на звичайне механічне правозастосування.

Суддівський розсуд у питаннях права може стосуватися, зокрема, застосування судом так званих «каучукових» норм, аналогії закону чи аналогії права тощо.

Необхідність застосування суддівського розсуду викликана динамікою суспільних відносин, більш тісною наближеністю суддів до конкретних життєвих ситуацій, ніж законодавця, який змушений формулювати абстрактні норми, розраховані на усереднену людину та примірну, узагальнену ситуацію. Саме в цьому і полягає призначення суду – врегулювати конкретні суспільні відносини, що на момент розгляду справи судом існують в умовах спору, конфлікту, юридичної невизначеності, з урахуванням положень закону, конкретних юридичних фактів (обставин справи), правових позицій сторін спору, а також власного уявлення судді про право та справедливість. Якраз

уявлення судді про право і справедливість є тими важливими критеріями, які допомагають йому вирішити матеріально-правовий спір у складних випадках, коли норма закону, яка регулює спірні відносини сторін, або взагалі відсутня, або сформульована суперечливо, не конкретно, чи навіть некоректно. В даному контексті варто звернути увагу на положення ч. 10 ст. 10 ЦПК України, відповідно до яких суду заборонено відмовляти у розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини.

Одна з проблем застосування суддівського розсуду постає у випадку ухвалення судового рішення колегіальним складом суду. Судове рішення – це не лише правозастосовний акт, а ще й результат суддівської творчості, професійної майстерності. Не даремно деякі професійні судді називають складання судового рішення мистецтвом [1]. Наявність згоди членів суддівської колегії у питанні результату вирішення справи не завжди означає спільність їх думок щодо обґрунтування рішення, його мотивувальної частини. Відомо, що текст судового рішення складає суддя-доповідач. Саме він, як правило, формує мотивувальну частину. Однак у випадку, якщо правова проблема має істотне суспільне значення, кожний суддя повинен мати можливість висловити своє особисте бачення вирішення цієї проблеми, особливо якщо йдеться про Верховний Суд. Тому положення ч. 3 ст. 35 ЦПК України потребують розширення та уточнення. Варто наділити суддю, що входить до складу колегії, правом скласти окрему думку не лише тоді, коли він не згодний з рішенням, а й у випадках часткової незгоди (наприклад з окремими аргументами, мотивуванням спільного рішення), а також у випадках згоди з спільним рішенням з метою його глибшої докладнішої аргументації.

Суддівський розсуд стає в пригоді судді у випадках, коли в процесі розгляду справи та ухвалення рішення є необхідність протидіяти зловживанням сторонами їх процесуальними правами.

У ст. 44 ЦПК України міститься обов'язок учасників справи добросовісно здійснювати свої процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки. Добросовісне здійснення цивільних процесуальних прав та виконання обов'язків означає неприпустимість зловживання ними. Як зловживання цивільними процесуальними правами, як правило, розглядають здійснення цих прав не з тією суспільно корисною метою, для якої вони призначені законодавцем, а для досягнення протиправної мети, яка може полягати у заподіянні шкоди правам та охоронюваним законом інтересам інших осіб, отриманні неправомірної переваги над опонентом чи створенні перешкод у проведенні судового розгляду цивільної справи.

У випадку зловживання учасником судового процесу своїми процесуальними правами його поведінка у зовнішньому прояві формально відповідає положенням цивільного процесуального законодавства, однак за своєю суттю є протиправною, тому що спрямована на досягнення суспільно шкідливого результату.

ЦПК України не містить якоїсь загальної норми щодо протидії зловживанню цивільними процесуальними правами, у ньому закріплені лише окремі процесуальні засоби такої протидії.

Відсутність у ЦПК України єдиного «рецепту» або виключного переліку способів протидії всім можливим діям учасників судового процесу, які мають ознаки зловживання цивільними процесуальними правами є виправданою, оскільки як не можна визначити виключного переліку способів реалізації учасниками цивільного процесу своїх процесуальних прав та виконання обов'язків, так не можна і передбачити всіх можливих шляхів зловживання цими правами. Саме тому найбільш реальним та дієвим шляхом протидії зловживанням цивільними процесуальними правами є поступове вироблення на рівні судової практики оптимальних засобів такої протидії стосовно кожного з існуючих на даний момент способів зловживання цивільними процесуальними правами, які або унеможливлювали б використання певних цивільних

процесуальних прав з протиправною метою або позбавляли таке використання сенсу, тобто не давали можливість недобросовісному учаснику судового процесу отримати несправедливу перевагу, якої він прагне. Дуже важливо щоб така судова практика підтримувалася на рівні кожної судової інстанції та підкріплювалася правовими висновками та роз'ясненнями Верховного Суду.

Важливим інструментом досягнення вищевказаної мети є суддівський розсуд. Відомо, що обов'язковим суб'єктом цивільних процесуальних правовідносин є суд, а тому реалізація будь-якого процесуального права кожного з учасників судового процесу залежить від суду, здійснюється з дозволу суду та забезпечується процесуальними актами суду. У зв'язку із цим, вирішуючи заяву чи клопотання учасника справи, суд повинен оцінювати їх з точки зору реальної мети, якої бажає досягти цей учасник та вживати активних заходів протидії недобросовісній поведінці учасників цивільного процесу.

Такими засобами протидії з боку суду можуть бути, наприклад, залишення без розгляду всіх повторних відводів, заявлених одним учасником справи без істотної зміни підстав, навіть не виходячи до нарадчої кімнати, залишення без розгляду інших заяв і клопотань учасників процесу, які очевидно спрямовано на затягування розгляду справи, об'єднання в одне судове провадження цивільних справ за взаємопов'язаними вимогами, які очевидно заявлені окремо виключно з метою зупинення провадження у справі за однією з таких вимог тощо.

Суди не мають права займати позицію мовчазної згоди у випадках зловживання процесуальними правами, оскільки вона фактично означатиме потурання з боку судів недобросовісній поведінці учасників справи та сприятиме появі все нових способів зловживання цивільними процесуальними правами. Жодне положення ЦПК України чи інших законодавчих норм не повинно тлумачитись судами таким чином, щоб воно могло бути використане суб'єктами цивільного процесу на шкоду правам та охоронюваним законом інтересам інших осіб, а тому суди повинні відмовляти у здійсненні захисту

права, яке використовується недобросовісно. Такий підхід вимагає від судів усіх ланок, особливо від судів апеляційної та касаційної інстанцій, системної роботи в напрямку відстеження існуючих «схем» затягування судового розгляду, інших способів зловживання цивільними процесуальними правами по мірі їх появи в судовій практиці, та вироблення адекватних засобів для відповіді на них, не очікуючи вдосконалення норми цивільного процесуального закону, яка дозволила подібне зловживання.

Використання розсуду суду як ефективного інструменту протидії зловживанню цивільними процесуальними правами є найбільш дієвим у випадках так званих «очевидних» зловживань, коли в суду не виникає жодних сумнівів у тому, що даний учасник судового процесу, хоча й діє формально у межах закону, однак фактично прагне досягти своїми процесуальними діями суспільно шкідливого результату, наприклад, затягування судового розгляду справи. В таких випадках розсуд судді повинен схилитися в бік відмови особі у задоволенні її заяви чи клопотання, залишення їх без розгляду тощо. І такі дії суду повинні підтримуватись всіма судовими інстанціями, а отже це повинна бути програмна стратегія боротьби судів із зловживанням цивільними процесуальними правами.

В результаті застосування вказаного вище підходу чим більше так званих «схем» зловживання буде послідовно перекрито на рівні судової практики, тим більше юристи, адвокати будуть орієнтуватися у своїй професійній діяльності на формування грамотної, виваженої правової позиції, а не на затягування судового процесу чи створення умисних перешкод у реалізації іншими суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин своїх процесуальних прав. Дуже важливо, щоб використання суддівського розсуду не стало основою для зловживань вже з боку суду. Втім саме для протидії подібним зловживанням, здійснення контролю за правомірністю використання суддівського розсуду в процесі відправлення правосуддя й існує право на оскарження судових рішень[53, с. 26-29].

Суд є єдиним юрисдикційним органом, який при ухваленні рішення вправі застосовувати аналогію закону і аналогію права. Ця особливість також є показником специфічності судового правозастосування, принципової відмінності правосуддя порівняно з іншими формами правозастосовної діяльності. Можливість ситуативного поширення дії закону на такі суспільні відносини, для правового регулювання яких закон не був призначений законодавцем (тобто за аналогією), усуваючи тим самим прогалину в законодавчому регулюванні, – це очевидний вихід за межі звичайної правозастосовної діяльності. Тим більше не є звичайною правозастосовною діяльністю визначення судом суб'єктивних матеріальних прав та обов'язків сторін судового спору, орієнтуючись лише на загальні засади законодавства. В такому випадку суддя фактично формулює нове правило поведінки, сам створює його, рухаючись у загальному напрямку, визначеному законодавцем.

У багатьох випадках законодавець сам фактично визнає неможливість докладного врегулювання на рівні чинного законодавства тих чи інших відносин і залишає їх на розсуд суду, визначаючи лише низку загальних критеріїв, орієнтирів у вирішенні їх судом (ч. 2 ст. 80, ч. 1 ст. 182 СК України [365], ч. 3 ст. 23 ЦК України [445]), закріплює оціночні поняття (ч. 2 ст. 23, ч.ч. 2 та 3 ст. 70 СК України), визначає межі, в яких питання вирішується на розсуд суду (абз. 2 ч. 2 ст. 182 СК України), або навіть і цього суду не залишає (ч. 1 ст. 71 СК України). За таких умов на суддю покладається відповідальна місія щодо обрання того самого єдиного варіанту вирішення спору, коли встановлена у судовому рішенні міра можливої поведінки однієї з сторін та міра необхідної поведінки іншої сторони будуть збалансовані та максимально наближені до тих стандартів, які за даних цивілізаційних умов вважатимуться еталоном справедливості та права.

Можливість судової влади вирішувати справу із застосуванням розсуду дає підстави стверджувати, що судові рішення – це прояв владної волі саме судового органу, а не волі законодавця, впровадженої через судові рішення.

Діючи у межах встановлених законодавцем, суд своїм владним волевиявленням, вираженим у судовому рішенні, врегульовує певне питання індивідуального характеру. Тому правильними слід вважати вислови таких вчених, як, наприклад, К.С. Юдельсон, який розглядав судові постанови як встановлену процесуальним законом форму вираження судовими органами своєї волі, яка безпосередньо спрямована на захист охоронюваних прав та інтересів, а також на вирішення всіх інших спорів, що виникають в процесі здійснення правосуддя [480, с. 269-270]. Подібну точку зору висловлює й С.К. Загайнова [163, с. 90].

Наділення суду дискреційними повноваженнями як одна із сутнісних ознак правосуддя може досягти своєї справжньої мети лише в умовах формування правової держави, коли судова влада є незалежною, однак при цьому суддівське свавілля обмежується законом та ідеєю верховенства права, а судовий розгляд є засобом утвердження соціальної справедливості, а не інструментом, який забезпечує панування одного соціального класу над іншим. Тому такі категорії як «справедливість», «право як ідея» в науковій літературі та судовій практиці дуже часто визначають як сутнісні характеристики правосуддя і судового рішення як його втілення [53, с. 26-29; 24, с. 49-52].

Рішенням Конституційного Суду України у справі № 1-12/2003 за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003 закріплено, що правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення в правах [346].

С. Демченко зазначає, що правосуддя – це справедливе судочинство [145, с. 97]. На думку В.С. Бігуна правосуддя необхідно розглядати (з позиції філософії права) як судове здійснення ідеї права [70, с. 117].

Визначаючи правила судової процедури розгляду та вирішення цивільних справ та повноваження суду в цивільному процесі, як законодавчий так і судові органи повинні віднайти оптимальне співвідношення принципів судочинства з метою забезпечення ухвалення судами законних та обґрунтованих, а головне справедливих рішень для вирішення основного завдання цивільного судочинства [51, с. 177-178].

В умовах сучасної правової парадигми категорія «справедливість» давно перейшла з філософської, морально-етичної у правову площину. Право особи на справедливий судовий розгляд вважається європейським (ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року) і національним (ст. 7 Закону України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів») стандартом судочинства. З позиції Європейського суду з прав людини справедливість судового розгляду можна забезпечити лише за умови дотримання принципу верховенства права. Таким чином, дотримання принципу верховенства права під час розгляду та вирішення судом цивільної справи є тим головним критерієм, який визначає справедливість судового розгляду і рішення суду.

Реалізація даного принципу в процесі відправлення правосуддя напряду пов'язана з використанням такого інструменту, як суддівський розсуд.

Як вірно зазначає Г.П. Мельник, у зв'язку тим, що розсуд суду передбачає відхід від механічного, стандартизованого застосування юридичних норм і максимальне врахування конкретики судової справи, надання дискреційних повноважень судам є практичним утіленням концепції індивідуалізованої справедливості. Крім того, на основі дискреційних повноважень суд може відступити від суто нормативно-правового регулювання

й вирішити справу, основуючись на принципах права. Отже, суддівський розсуд забезпечує дієвість принципу верховенства права [231, с. 47].

Отже неодмінною ознакою кожного судового рішення як акту правосуддя в цивільному процесі є його відповідність принципу верховенства права. Якщо рішення є неправовим, воно хоча за формою і є процесуальним документом, однак не може вважатися актом правосуддя, оскільки правосуддя означає не лише «судити про право», а й «судити по праву», а рішення ухвалене всупереч правовим приписам не виконує свого призначення та не спрямоване на виконання завдання цивільного судочинства, визначеного у ч. 1 ст. 2 ЦПК України, – справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Таким чином, ознаками, що характеризують судові рішення, що є узагальнюючою категорією для всіх судових актів у цивільному процесі, є наступні:

1) з процесуальної точки зору судові рішення представляє собою діалектичну єдність змісту та процесуальної форми.

Судове рішення є результатом розумової діяльності суду щодо вивчення та аналізу матеріалів справи та висновків суду з питань, поставлених перед судом у заяві (позовній заяві), або які мають бути вирішені судом відповідно до встановленої законом процедури розгляду та вирішення цивільної справи. Судове рішення викладається в одній з визначених законом процесуальних форм: рішення, ухвали, постанови чи судового наказу;

2) судові рішення є правозастосовним актом особливого виду, що завжди є наслідком використання судом дискреційних повноважень;

3) кожне судові рішення спрямоване на реалізацію основного завдання цивільного судочинства – справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту

порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

4) судові рішення є актом правосуддя, а отже має прийматися судом на основі верховенства права (судова ухвала не є актом правосуддя, однак водночас є тим судовим актом, який кінцевою метою також має відправлення правосуддя, а отже й ухвала постановляється на основі верховенства права).

У підсумку, ґрунтуючись на вищевказаних ознаках, можна зробити висновок, що судові рішення в цивільному процесі (у розумінні його як узагальнюючого поняття для всіх судових актів, що ухвалюються в порядку цивільного судочинства) – це судовий акт, який у відповідній процесуальній формі (рішення, ухвали, постанови чи судового наказу) закріплює висновок суду щодо вирішення на основі верховенства права вимоги правового характеру або іншого юридичного питання, поставленого перед судом в процесі розгляду та вирішення цивільної справи з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [54, с. 322-334].

В юридичній літературі наводяться різні класифікації судових рішень (судових актів). Так, С.К. Загайнова в залежності від реалізації кінцевої мети правосуддя пропонує виділяти: 1) заключні судові акти, що завершують розгляд цивільної справи в рамках окремого судового провадження чи у межах окремого правозастосовного циклу; 2) проміжні судові акти, які супроводжують усю діяльність щодо здійснення правосуддя, спрямовані на ухвалення заключного судового акту [162, с. 8].

Е.М. Мурадян за характером поділяє судові акти на такі види: а) розпорядчі; б) забезпечувальні; в) посвідчувальні; г) підсумкові.

Як стверджує вчена, у розпорядчих актах виражається керуюча та організуюча роль судді в процесі, забезпечувальні акти дозволяють оформити забезпечення позову, доказів, рішення. Посвідчувальною вчена вважає ухвалу про затвердження мирової угоди сторін та закриття провадження у справі.

Підсумковими актами вона називає рішення суду, що мають заключний характер. У них сформульоване веління, припис суду по суті справи, відповідь на основне питання чи комплекс питань, що були поставлені перед судом позивачем (заявником) [386, с. 651-652].

Втім, як визнає і сам автор, така класифікація носить, якоюсь мірою, умовний характер, тому що ухвала про закриття провадження у справі, яка постановляється судом у зв'язку з укладенням мирової угоди, є одночасно посвідчувальним і підсумковим судовим актом.

С.К. Загайнова пропонує поділяти судові акти за інстанційною ознакою на такі види: а) судові акти, що ухвалюються судом першої інстанції; б) судові акти, що ухвалюються судами перевірочних інстанцій [163, с. 111]. Схожу класифікацію пропонує й Н.І. Ткачев [399, с. 11].

Кожне владне судження суду з приводу певного питання в процесі відправлення правосуддя у межах повноважень, визначених законом, є рішенням, тобто владним актом суду, зовнішнім проявом судової влади. Таке судове рішення є ще й процесуальним актом, а тому виражається у певній процесуальній формі.

С.К. Загайнова сформулювала визначення судових актів у цивільному процесі як встановленої цивільним процесуальним правом форми вираження судовими органами власної волі, яка безпосередньо спрямована на забезпечення чинних прав, свобод та законних інтересів учасників цивільного обороту [163, с. 90].

Як стверджує Е.М. Мурадьян, за формою всі судові акти є письмовими, однак розпорядчі акти можуть бути ще й вербальними [386, с. 651]. З цією точкою зору погодитись не можна, оскільки кожен судовий акт має письмову форму. Навіть судові ухвали, які не оформлюються у вигляді окремого процесуального документа та постановляються судом на місці, заносяться до протоколу судового засідання, а отже також мають письмову форму. Водночас у силу принципу усності переважна більшість судових актів проголошуються

судом усно, а тому мають усне вираження. Виняток складають лише ті акти, що виносяться судами у порядку письмового провадження (наприклад, судовий наказ), або поза судовим засіданням (наприклад, ухвали про забезпечення позову, про відкриття провадження у справі тощо).

Однак запропонована Е.М. Мурадян підстава класифікації за процесуальною формою вираження судових рішень має право на існування. Як вже було зазначено, є всього чотири процесуальних форми судових рішень у цивільному судочинстві: ухвала, рішення, постанова і судовий наказ. Кожний з цих процесуальних актів є рішенням з точки зору логіко-розумової діяльності судді, тому що виражає результат вирішення ним певного питання, яке постає перед судом у процесі відправлення правосуддя (скарги, клопотання, позовної вимоги тощо). Всі вони є також правозастосовними актами, оскільки вся судова діяльність у процесі розгляду та вирішення цивільних справ має правозастосовний характер. Тим часом, існування принципово різних питань, що змушений вирішувати суд у процесі відправлення правосуддя, породжує необхідність у різних процесуальних формах їх вирішення. Наприклад, вирішення по суті цивільної справи (вирішення правового спору між сторонами, надання відповіді на позовну вимогу) та вирішення заяви про виклик свідка – це принципово різні за своєю складністю завдання, а тому вони вимагають від суду різного обсягу зусиль, різних підходів до їх вирішення, кількості досліджених матеріалів, ретельності обґрунтування висновків, застосування різних техніко-юридичних прийомів тощо. Крім того, вони спричиняють різні юридичні наслідки. Саме тому дуже важливо, щоб обсяг питань, які вирішуються ухваленням того чи іншого процесуального акта відповідав сутності такого акта і, навпаки, ухвалений судом процесуальний акт повинен за своєю суттю відповідати вирішеному ним питанню, тобто процесуальна форма повинна чітко відповідати юридичному змісту [19, с. 74-79].

1.4. Систематизація вимог, які пред'являються до судових рішень

Необхідною умовою правосудності акта, що видається органами судової влади, є відповідність цього акта всім вимогам, які до нього ставляться, враховуючи ті завдання, які він покликаний вирішувати.

С.К. Загайнова зазначає про такі чинники, що пояснюють необхідність встановлення вимог до судових рішень.

По-перше, наявність подібних вимог є невід'ємним атрибутом цивільної процесуальної форми, у якій відбувається діяльність із розгляду та вирішення цивільних справ у рамках цивільного процесу. У зв'язку з тим, що характерною рисою цивільної процесуальної форми є детальна юридична регламентація, як процесуальна форма судових актів, так і вимоги, які до них пред'являються, мають бути закріплені у процесуальних кодексах.

По-друге, наявність закріплених в законодавстві вимог, які ставляться до судових актів, підвищує авторитет судової влади, формує поважне ставлення громадян до суду, судової влади, свідчить про досконалість процесуальної форми, чинить виховний вплив на фізичних та юридичних осіб. Такі вимоги закріплюються у положеннях процесуальних кодексів та чинять дисциплінуючий вплив на суддів у процесі здійснення правосуддя. Відображення результатів розгляду та вирішення судами цивільних справ у актах, які не відповідають встановленим вимогам, є неприпустимим та вважається підставою для зміни або скасування судового акта.

По-третє, закріплення у законодавстві єдиних вимог, які пред'являються до судових актів, дозволяє учасникам справи оцінити судову діяльність під час розгляду конкретної цивільної справи шляхом зіставлення винесеного судового акта у конкретній справі з тими вимогами, які пред'являються законом. Якщо учасники справи дійдуть висновку, що ухвалений судом акт не відповідає встановленим вимогам, вони можуть прийняти рішення про його оскарження до суду вищестоящої інстанції. Таким чином, наявність

закріплених в законодавстві вимог до судових актів є важливою гарантією забезпечення права осіб на справедливий судовий розгляд.

По-четверте, наявні в нормах чинного законодавства єдині вимоги, які пред'являються до судових актів, є критеріями для здійснення перевірки судових актів судами вищестоящих інстанцій. В процесі перевірки судового акта суди вищестоящих інстанцій повинні мати чітке уявлення про ті вимоги, на відповідність яким здійснюється перевірка винесених судових актів [160, с. 51-52].

До вищезазначеного варто додати, що наявність таких вимог впливає також на правосвідомість судді, створюючи для нього ідеальну модель, еталонний зразок акту правосуддя, наблизитись до якого повинен прагнути кожен суддя, вдосконалюючи свою професійну майстерність у процесі розгляду і вирішення цивільних справ. У свою чергу, це впливає на рівень здійснення судового захисту прав та законних інтересів громадян у цілому, підвищує якість та ефективність механізму правового регулювання суспільних відносин та рівень правопорядку в державі.

В юридичній літературі фактично поза увагою науковців залишається питання про те, що представляють собою вимоги до судових рішень як юридична категорія, тому що вся увага вчених-процесуалістів, як правило, концентрується на змісті окремих вимог. Утім ґрунтовний аналіз сутності та змісту вимог до судових рішень є неможливим без отримання відповіді на питання про те, що представляють собою ці вимоги в цілому, тобто як юридичне явище.

Критикуючи надане М.Г. Авдюковим визначення вимоги законності судового рішення, В.Н. Щеглов зазначав, що законність – це стан або якість судового рішення, а не дія чи дотримання, як стверджував М.Г. Авдюков [478, с. 7]. Аналогічним чином до визначення змісту вимоги законності підходили й окремі дослідники більш пізнього періоду. Наприклад, М.Й. Штефан визначав законність як якісний стан судового рішення [476, с. 408], В.В. Комаров та П.І.

Радченко – як одну із головних рис рішення суду [263, с. 507]. Таким чином, вказані науковці відповідні вимоги, що ставляться до судового рішення, розглядають як певну якісну характеристику, стан, рису (тобто ознаку) рішення. Однак рішення набуває всіх властивих йому характеристик саме внаслідок професійного, вмілого використання суддею правил юридичної (правозастосовної) техніки складання цього важливого юридичного акта-документа.

Якщо розглянути значення слова «вимоги», яке надається в словнику української мови, то даний термін означає: «норми, правила, яким хто-, що-небудь повинні підлягати» [373, с. 434]. Тобто у наведеному вище значенні, та враховуючи той факт, що правила складання будь-яких правових актів, у тому числі й правозастосовних актів, традиційно відносять до юридичної техніки [210, с. 103], вимоги до судових рішень необхідно розглядати як систему певних техніко-юридичних прийомів, правил, стандартів, які повинні застосовуватись при ухваленні рішення з метою досягнення його цілей як акта правосуддя (яким повинно відповідати судове рішення, і на відповідність яким судові рішення можна перевірити). Зазначені правила (стандарти) можуть стосуватися як змісту судових рішень, так і їх процесуальної форми. Як відзначається в спеціальній літературі, завдання юридичної техніки – якомога оптимізувати всі складові елементи (в першу чергу, засоби) юридичної техніки, які застосовуються в процесі прийняття правозастосовних актів. Оптимізація повинна охоплювати й змістову сторону акта й формальну [284, с. 31]. Тому в джерелах наукової літературі вимоги, які пред'являються до судових рішень, прийнято поділяти на дві основні групи:

- 1) вимоги, які пред'являються до змісту судових рішень;
- 2) вимоги, які стосуються форми судових рішень.

До першої групи вимог (тобто тих, які пред'являються до змісту судових рішень) відносять законність, обґрунтованість, визначеність, безумовність,

повноту (вичерпний характер), переконливість та достовірність судових рішень [227, с. 114].

Вимоги, які стосуються форми судових рішень, Т.Т. Алієв та І.І. Жевак, в свою чергу, пропонують поділяти також на дві групи:

1) вимоги, які пред'являються до стилю викладення судових актів (доречність, офіційність, точність, сучасність, економічність і правильність стилю, логічність, системність, етичність та ясність викладення судового рішення);

2) вимоги, які пред'являються до структури судових актів (існування певних складових частин судових актів – вступної, описової, мотивувальної та резолютивної, – тобто структурування судових актів за частинами, визначеними в нормах закону) [16, с. 109].

М. Цуркан та В. Перепелюк запропонували дещо інший критерій класифікації вимог, що пред'являються до судових рішень. Науковці виділяють чотири групи вимог до судових рішень:

1) правові вимоги: законність, обґрунтованість, категоричність;

2) логічні вимоги: послідовність та логічність викладу, відображення причинно-наслідкових зв'язків в межах речення чи в повному тексті;

3) композиційні вимоги, пов'язані з чітким поділом рішення та інформації, що у ньому міститься, на частини;

4) мовностилістичні вимоги: грамотне використання термінів, дотримання офіційно-ділового стилю тощо [457, с. 14-20].

Втім аналіз останньої класифікації дає підстави стверджувати, що вона принципово не відрізняється від попередньої, та є, скоріше, її певною варіацією, тому що перша з чотирьох зазначених у ній груп вимог стосується змісту судових рішень, а усі інші – процесуальної форми судових рішень (тобто їх текстуального вираження).

Не заперечуючи наукової цінності вищенаведених класифікацій, слід водночас зауважити, що всі вони не враховують того факту, що судові рішення

викладаються у різних процесуальних формах, і до кожної з цих форм законом пред'являються різні вимоги, а тому зазначені класифікації не дають можливості побудувати чітку систему вимог до судових рішень, яка давала б змогу всебічно охарактеризувати усі судові рішення.

Тому, в першу чергу, вимоги, які пред'являються до судових рішень, можна поділити на такі групи: вимоги до змісту судових рішень та вимоги до їх форми (тексту). Вимоги, які стосуються змісту судових рішень, пред'являються до них, як до правозастосовних актів, а вимоги до форми характеризують судові рішення як процесуальні документи.

Вимоги, що пред'являються до судового рішення як правозастосовного акта, відображають процес правозастосовної діяльності суду під час ухвалення судового рішення: встановлення обставин юридичної справи та застосування до них норми закону. Саме цим пояснюється те, що до таких вимог необхідно відносити законність та обґрунтованість. Ці вимоги є спільними для всіх судових рішень незалежно від форми їх вираження (рішення, ухвала, постанова чи судовий наказ)

Вимоги до процесуальної форми рішення можуть бути загальні, спеціальні та специфічні.

Загальні вимоги до форми (тексту) рішення – це ті, які можна віднести до загальних правил діловодства і які стосуються будь-якого юридичного документа: ясність, точність, логічність, грамотність, етичність, викладення державною мовою з дотриманням офіційно-ділового стилю;

Спеціальні вимоги до форми (тексту) рішення – це ті, що стосуються лише судових актів, або наділені для них спеціальним змістом: вмотивованість, структурованість, визначеність (категоричність), публічність.

Перелік специфічних вимог визначається окремо для кожного з видів судових рішень, визначених у ст. 258 ЦПК України, і характеризує їхні особливості (наприклад, судовий наказ, який є особливою формою судового рішення, окрім вимог, що закріплені у ЦПК України, та властиві йому як

судовому рішенню, повинен також відповідати вимогам, які пред'являються до нього як до виконавчого документа та передбачені у нормах Закону України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII «Про виконавче провадження»; специфічна вимога до ухвали – оперативність. Оперативність – вимога не стільки до рішення суду, як до судового розгляду. У випадку не повного розгляду справи поспіх в ухваленні рішення є недоречним. Водночас своєчасне процесуальне оформлення судовою ухвалою кожної конкретної процесуальної дії є запорукою оперативності судового захисту права в цілому).

У даному підрозділі варто більш докладно зупинитися саме на загальних вимогах, які пред'являються до всіх судових рішень незалежно від процесуальної форми їх вираження, та характеризують їх як правозастосовні акти.

Європейський суд з прав людини своєю практикою поступово формує систему критеріїв, за допомогою яких можна перевірити як за лакмусовими папірцями справедливість судового рішення. Серед таких критеріїв можна назвати, зокрема, наступні:

1) справедливе судове рішення може ухвалити лише незалежний та безсторонній суд, встановлений законом. У своїх рішеннях Європейський суд з прав людини неодноразово зазначав, що з метою вирішення питання, чи може відповідний суд вважатися незалежним у розумінні положень п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, необхідно звернути увагу, *inter alia*, на наявність гарантій від зовнішнього тиску та на питання про те, чи проявляє він ознаки незалежності («Фіндлей проти Сполученого Королівства» рішення від 25 лютого 1997 року [335]). Стосовно вимоги безсторонності мають бути застосовані два критерії: перший полягає у намаганні визначити особисте переконання певного судді у конкретній справі, а другий – у з'ясуванні того, чи забезпечував суддя достатні гарантії для виключення будь-якого розумного сумніву з цього приводу («Готрен та інші проти Франції» рішення від 20 травня 1998 року [336]). Як свідчить

прецедентна практика Європейського суду з прав людини термін «суд, встановлений законом» у ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод спрямований на гарантування того, що судова гілка влади у демократичному суспільстві не залежить від органів виконавчої влади, але керується законом, що приймається парламентом. Фраза «суд, встановлений законом» поширюється не лише на правову основу самого існування «суду», але й дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність. У рішенні у справі «Занд проти Австрії» [332] було висловлено думку, що термін «суд, встановлений законом» у п. 1 ст. 6 передбачає всю організаційну структуру судів, включно з питаннями, які належать до юрисдикції певних категорій судів. З огляду на це орган, котрий, не маючи юрисдикції, судить осіб на підставі практики, яка не передбачена законом, не вважається «судом, встановленим законом». В рішенні у справі «Сокурєнко і Стригун проти України» від 20 липня 2006 року Європейський суд з прав людини відзначив, що перевищивши свої повноваження, які були чітко викладені у Господарському процесуальному кодексі, Верховний Суд не може вважатися «судом, встановленим законом» у значенні п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод;

2) рішення повинно бути законним. Вимога законності, яка впливає з положень Конвенції, означає необхідність дотримання відповідних положень національного закону і принципу верховенства права («Ентрік проти Франції» рішення від 03 липня 1995 року). Хоча проблему тлумачення національного законодавства повинні вирішувати, передусім, національні органи влади, зокрема судові органи, завдання Європейського суду з прав людини полягає в тому, щоб з'ясувати, чи не суперечить результат такого тлумачення положенням Конвенції («Кушоґлу проти Болгарії» рішення від 10 травня 2007 року). Отже хоча Європейський суд з прав людини наділений лише обмеженою компетенцією щодо перевірки дотримання норм національного законодавства, він може формулювати відповідні висновки на підставі Конвенції, якщо

встановить, що при застосуванні закону у відповідній справі національні суди допустилися явної помилки або застосували його так, щоб ухвалити свавільне рішення («Совтрансавто Холдинг» проти України» рішення від 25 липня 2002 року [339]; «Кузнецов та інші проти Росії» рішення від 11 січня 2007 року [344] та ін.) [23, с. 24-28].

Загальновизнано, що вимога законності є найважливішою вимогою, якій повинно відповідати будь-яке судове рішення.

Законність безпосередньо не закріплена в ст. 129 Конституції України як одна з основних засад судочинства. Однак зміст даного принципу частково розкривається у ст.ст. 19, 58, 68 Конституції України.

ЦПК України також прямо не закріплює законності як принципу цивільного судочинства, водночас містить положення про дію принципу верховенства права. Втім принципи законності та верховенства права у правовій державі не суперечать одне одному [22, с. 33-36]. Навпаки, законність є необхідною та важливою складовою верховенства права. Тому можна стверджувати, що за задумом законодавця положення ст. 10 ЦПК України відображають зміст не лише принципу верховенства права, а й принципу законності у цивільному судочинстві. Це підтверджується й у роз'ясненнях, наданих у п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 року № 14, де Верховний Суд України як неодмінну умову законності судового рішення називає дотримання судом відповідних положень ЦПК України.

Окремим випадком, одним із проявів дії засади законності в цивільному судочинстві є закріплення вимоги законності судового рішення.

Законодавче визначення законності судового рішення є занадто лаконічним та його не можна вважати досконалим. Відповідно до ч. 2 ст. 263 ЦПК України законним є рішення, ухвалене судом відповідно до норм матеріального права із дотриманням норм процесуального права. Прагнучи

максимальної лаконічності, законодавець, по суті, не розкрив достатньою мірою змісту вимоги законності судового рішення.

Більш розширене визначення вироблене судовою практикою та надається у п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 року № 14. Як зазначив Верховний Суд, рішення є законним тоді, коли суд, виконавши всі вимоги цивільного судочинства відповідно до статті 2 ЦПК, вирішив справу згідно з нормами матеріального права, що підлягають застосуванню до даних правовідносин відповідно до статті 10 ЦПК, а також правильно витлумачив ці норми. Якщо спірні правовідносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом відносини (аналогія закону), а за відсутності такого – суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права) [313].

Втім і дане визначення не є стовідсотково правильним, оскільки воно містить вказівку на необхідність суду виконати всі вимоги цивільного судочинства. Однак цивільне судочинство – це певний порядок вчинення процесуальних дій судом та учасниками цивільного процесу, а тому цивільне судочинство не встановлює жодних вимог, які можна було б виконати, навпаки, саме воно підкорюється вимогам цивільного процесуального законодавства. Так, в цій частині більш правильним вбачається текст п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення» від 29.12.1976 року № 11 (в редакції від 25.05.1998 року), де зазначалося, що суд повинен виконати всі вимоги цивільного процесуального законодавства [311].

Також важливо зауважити, що як законодавче визначення, так і визначення, сформоване внаслідок узагальнення судової практики, призначені лише для однієї з форм судових рішень та характеризують законність тільки рішення суду як підсумкового процесуального акта, оскільки в обох визначеннях йдеться про вирішення справи на підставі закону. Втім, наприклад, такий акт правосуддя як судова ухвала, у своїй переважній більшості, не

призначений для вирішення цивільної справи по суті, хоча також повинен відповідати вимозі законності.

У випадках, коли нормативно закріплена чи вироблена судовою практикою дефініція відсутня чи є недосконалою та не відображає повною мірою сутність відповідної категорії, виникає потреба сформулювати доктринальне визначення даного поняття.

Науковці, як правило, під законністю судового рішення розуміють дотримання судом чинних норм матеріального і процесуального права при розгляді і вирішенні цивільних справ [10, с. 7; 139, с. 168]. Так, В.Н. Щеглов відзначив, що під законністю судового рішення слід розуміти такий його стан або якість, що характеризується правильним застосуванням судом норм матеріального права, дотриманням норм процесуального права і судоустрою [478, с. 8]. М.Й. Штефан вказував, що законність рішення суду – це якісний стан рішення, що характеризується правильним застосуванням судом при розгляді і вирішенні справи норм матеріального і процесуального права [476, с. 408]. Є.О. Плеханова відмічає, що судовий акт є законним в тому випадку, якщо він винесений при точному дотриманні норм процесуального права та у повній відповідності до норм матеріального права, що підлягають застосуванню до спірних матеріальних відносин [262, с. 112].

Як вбачається з наведених визначень, стосовно норм матеріального та процесуального права різні автори вказують на різні форми їх реалізації судом. Якщо стосовно норм матеріального права більшість дослідників сходяться на необхідності їх правильного застосування, то норми процесуального права, відповідно до різних підходів, підлягають або дотриманню або застосуванню. Більш широко до цього питання підходить Т.В. Сахнова, яка зазначає, що в процесі норми процесуального права можуть реалізовуватись в різних формах – застосування, дотримання, виконання, використання. Дотримання у вузькому сенсі стосується здійснення норм-заборон (наприклад, недопустимість повторної участі судді у розгляді справи). Виконання означає реалізацію

зобов'язуючих норм (наприклад, обов'язок заявити самовідвід за наявності вказаних у законі підстав). Використання права характерне для випадків, коли уповноважений суб'єкт активно здійснює належні йому права (наприклад, суд вправі роз'яснити рішення). Застосування норм процесуального права здійснюється лише судом у формі ухвали; воно спрямоване на регулювання діяльності учасників процесу. Застосування норм процесуального права характеризує також діяльність суду щодо вирішення цивільної справи по суті, що знаходить своє вираження у мотивувальній частині судового рішення.

Таким чином, робить висновок вчена, судове рішення буде законним при точному дотриманні, виконанні та при правильному застосуванні норм процесуального права [361, с. 432-433].

Звичайно, настільки широко розглядати питання реалізації судом норм процесуального права при ухваленні судового рішення немає сенсу. Такі форми реалізації права як використання і виконання властиві для суб'єктів, які не мають права застосовувати норми права, оскільки процес застосування права судом поглинає і його використання і виконання.

Як вже зазначалося, будь-яке судове рішення представляє собою поєднання змісту та процесуальної форми. Під час вирішення того чи іншого питання в процесі відправлення правосуддя суд може застосовувати як норми матеріального, так і норми процесуального права, отже зміст судового рішення відображає результат застосування цих норм. Водночас рішення не може вважатися законним, якщо під час його ухвалення не було дотримано встановленого процесуального порядку. Тому процесуальна форма судового рішення є результатом дотримання судом норм процесуального права.

Подібне розуміння сутності реалізації судом норм процесуального права впливає й з положень ст. 265 ЦПК України. В ній не йдеться ні про використання судом своїх прав, ані про виконання обов'язків. Водночас відповідно до п. 5 ч. 4 вказаної статті суд у мотивувальній частині рішення повинен зазначити норми права, які застосував суд, та мотиви їх застосування.

У п. 3) ч. 4 ст. 215 попередньої редакції ЦПК України (від 18.03.2004 року) було більш коректно сформульовано, що суд у мотивувальній частині судового рішення повинен зазначити, які нормативно-правові акти він застосовував, та якими нормами процесуального закону керувався. У Практичному словнику синонімів української мови термін «керуватися» визначається як синонім слова «додержувати» тобто «дотримуватись» [177, с. 163].

Отже законність судового рішення означає правильне застосування судом норм матеріального права, а також точне дотримання та правильне застосування норм процесуального права.

Досліджуючи проблему застосування судами норм матеріального права, В. Н. Щеглов вказував на наявність двох основних умов законності судового рішення: а) правильне визначення правових норм, які регулюють спірні правовідносини; б) вірне тлумачення правових норм, з'ясування істинного сенсу правових норм, що підлягають застосуванню, з метою визначення фактів, що спричиняють виникнення, зміну і припинення правовідносин, та висновків, що випливають з порушення правового відношення [478, с. 31].

Також сутність вимоги про правильне застосування судом норм матеріального права в юридичній літературі пропонується розкривати через аналіз законодавчо встановлених підстав до скасування судового рішення, ухваленого з порушенням вимоги законності [361, с. 432].

Відповідно до ч. 2 ст. 376 ЦПК України під неправильним застосуванням норм матеріального права слід розуміти: застосування закону, який не підлягав застосуванню, або незастосування закону, який підлягав застосуванню, а також неправильне тлумачення закону.

Тому досліджуючи сутність вимоги про правильне застосування судом норм матеріального права, більшість авторів під таким правильним застосуванням розуміють: по-перше, застосування судом закону, який підлягає застосуванню, по-друге, не застосування судом закону, який не підлягає

застосуванню, і по-третє, правильне тлумачення судом норми закону. З таким підходом до розуміння правильного застосування судом норм матеріального права можна погодитись.

Застосування судом закону, який підлягає застосуванню, означає правильне обрання судом відповідної норми закону (визначення конкретного закону, його статті, її частини, абзацу, пункту, підпункту), яка поширює свою дію на правовідносини, що є предметом судового розгляду, враховуючи правила дії закону в часі, просторі та за колом осіб.

Помилкою суду, як вірно вказав В.Н. Щеглов, буде: 1) застосування чинного закону, який не регулює спірні відносини; 2) застосування акта, що не має юридичної сили [478, с. 33].

Аналізуючи вимогу щодо правильного застосування норми закону слід зауважити про необхідність розширеного тлумачення поняття «закон», розуміючи під ним не лише власне закон як один з різновидів нормативно-правових актів, а всі без винятку акти законодавства (як закони, так і підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні договори, які відповідно до ст. 9 Конституції України після їх ратифікації Верховною Радою України стають невід'ємною частиною національного законодавства України тощо).

Деякі правила застосування норм матеріального та процесуального права у правозастосовній діяльності суду відображені у п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 року № 14, відповідно до яких якщо є суперечності між нормами процесуального чи матеріального права, які підлягають застосуванню при розгляді та вирішенні справи, то рішення є законним, якщо судом застосовано норми, що мають вищу юридичну силу. У разі наявності суперечності між нормами законів (кодексів), що мають однакову юридичну силу, застосуванню підлягає той з них, який прийнято пізніше [313].

Порядок застосування судами підзаконних нормативно-правових актів конкретизований у п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від

01.11.1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя». Пленум Верховного Суду України зазначив, що нормативно-правові акти будь-якого державного чи іншого органу підлягають оцінці на відповідність як Конституції, так і закону. Якщо при розгляді справи буде встановлено, що нормативно-правовий акт, який підлягав застосуванню, не відповідає чи суперечить закону, суд зобов'язаний застосувати закон, який регулює ці правовідносини [291].

Частиною першою статті 9 Конституції України встановлено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, отже суди зобов'язані їх застосовувати при вирішенні цивільних справ та ухваленні рішень. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, передбачено інші правила, ніж ті, що визначено у відповідному акті законодавства України, то згідно із частиною другою статті 19 Закону України від 29 червня 2004 року № 1906-IV «Про міжнародні договори України» [302], статті 3 Закону України від 23 червня 2005 року № 2709-IV «Про міжнародне приватне право» [301] застосовуються правила міжнародного договору. Під час розгляду конкретної судової справи вирішення (подолання) колізії між нормою міжнародного договору України і нормою іншого законодавчого акта України належить до компетенції суду.

Основні правила застосування українськими судами міжнародних договорів визначаються у постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 року № 13 «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» [293].

Якщо обрати лише ті положення п. 8 вищевказаної постанови, що стосуються цивільного судочинства, то можна стверджувати, що чинні міжнародні договори України застосовуються судами при здійсненні правосуддя, зокрема:

– при розгляді та вирішенні цивільних справ, якщо міжнародним договором України встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, яке регулює відносини, що є предметом судового розгляду;

– при розгляді та вирішенні цивільних справ, якщо міжнародним договором України встановлено інші правила судочинства, ніж ті, що передбачені цивільним процесуальним законом України;

– при вирішенні цивільних справ, якщо міжнародним договором України регулюються відносини, у тому числі з іноземними державами чи іноземцями, що стали предметом судового розгляду (наприклад, при розгляді клопотань про виконання рішень іноземних судів в Україні);

– якщо є відсильна норма національного законодавства до відповідних джерел міжнародного права;

– якщо міжнародно-правова норма визначає іншу процесуальну форму судового провадження, ніж та, що встановлена Цивільним процесуальним кодексом України (наприклад, при вирішенні цивільної справи міжнародним договором України передбачені інші правила судового провадження) [293].

З моменту прийняття Верховною Радою України 17 липня 1997 року Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу і протоколів № 2, 4, 7 і 11 до Конвенції» [310] в науковій літературі точаться суперечки з приводу того, чи можуть українські суди застосовувати при ухваленні власних рішень не лише норми Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, а й практику Європейського суду з прав людини, і яким чином вони повинні це робити.

Деякі автори вважали посилання в резолютивній частині рішення суду на рішення Європейського суду безпідставним і таким, що суперечить Конституції у частині посилання на прецедент, оскільки формально в Україні прецедент не визнано джерелом права, а перелік цих джерел є вичерпним. На їх думку при

складанні мотивувальної частини рішення можна використовувати прецеденти Європейського суду, однак посилалися необхідно безпосередньо на норми Конвенції [215, с. 342-343].

Однак законодавчо це питання було вирішене по-іншому. У ст. 17 Закону України від 23.02.2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» прямо вказано, що суди України застосовують Конвенцію і практику Європейського суду з прав людини як джерело права [286]. Крім того, ст. 18 цього закону містить правила посилання на рішення Європейського суду з прав людини в українських судових рішеннях.

Відповідно до вищевказаних положень закону для цілей посилання на текст Конвенції суди використовують офіційний переклад Конвенції українською мовою.

Для цілей посилання на рішення Європейського суду з прав людини суди повинні використовувати переклади текстів рішень Європейського суду з прав людини, надруковані у офіційному виданні, передбаченому законом.

У випадку відсутності перекладу рішення Європейського суду з прав людини суд користується оригінальним текстом.

У випадку виявлення мовної розбіжності між перекладом та оригінальним текстом суд повинен користуватися оригінальним текстом.

Якщо виявлено мовну розбіжність між оригінальними текстами та/або в разі потреби мовного тлумачення оригінального тексту використовується відповідна практика Європейського суду з прав людини [286].

В тексті Закону України від 23.02.2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» зазначається про застосування українськими судами практики Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини. При цьому під рішеннями Європейського суду з прав людини розуміють: а) остаточне рішення Європейського суду з прав людини у справі проти України, яким

визнано порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод; б) остаточне рішення Європейського суду з прав людини щодо справедливої сатисфакції у справі проти України; в) рішення Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання у справі проти України; г) рішення Європейського суду з прав людини про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України.

Отже, виходячи з характеру використання вказаних термінів, можна зробити висновок, що положення чинного законодавства України вимагають застосування судами практики Європейського суду з прав людини як джерела права, незалежно від того, чи ухвалене конкретне рішення за участі України, чи ні. Таке правило було підтримано й на рівні судової практики. Як зазначається у п. 12 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 року № 13 «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя», враховуючи, що Україна визнає юрисдикцію Європейського суду з прав людини у всіх питаннях, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції, то застосування судами цієї Конвенції має здійснюватись з обов'язковим урахуванням практики Європейського суду з прав людини не лише щодо України, а й щодо інших держав.

Визначаючи порядок посилання на Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини, Закон України від 23.02.2006 року № 3477-IV «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини» містить порядок посилання лише на ті рішення Європейського суду з прав людини, що ухвалені у справах проти України. Закон не містить безпосередньої вказівки про те, яким чином українські суди повинні застосовувати практику Суду в справах, де Україна не приймала участі, водночас покладаючи на суди обов'язок це робити. Тому правильною вбачається практика тих українських судів, які у випадку застосування під час ухвалення рішення практики Європейського суду з прав людини у справі, де

Україна не приймала участі, за аналогією застосовують встановлений вказаним законом порядок посилання на рішення Європейського суду з прав людини, ухвалені у справах проти України.

Ще одним важливим питанням, пов'язаним з порядком застосування українськими судами практики Суду під час ухвалення рішень у цивільних справах, є питання про те, у яких випадках суди повинні її застосовувати. Варто підтримати в даному питанні позицію тих вчених та суддів, які практикують виважений підхід до застосування українськими судами практики Суду та не радять посилатися на неї у тих випадках, коли в українському законодавстві відповідне питання адекватно врегульовано [107, с. 352-353].

Відповідно до ст. 32 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод юрисдикція Європейського суду з прав людини поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї. Тобто практика Суду відображає порядок застосування положень Конвенції, розвиває їх зміст. Отже застосування українськими судами практики Суду має здійснюватися, по-перше, разом із застосуванням положень самої Конвенції, і, по-друге, за тими самими правилами, що й застосування положень Конвенції.

Порядок застосування українськими судами міжнародних договорів, до яких відноситься й Конвенція, визначається п. 8 вже згадуваної постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 року № 13. Адаптуючи її положення до порядку застосування практики Суду при ухваленні українськими судами рішень у цивільних справах можна зробити висновок, що норми Конвенції та практика Суду застосовуються судами при здійсненні правосуддя, зокрема:

– при розгляді та вирішенні цивільних справ, якщо нормами Конвенції та практикою Суду встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, яке регулює відносини, що є предметом судового розгляду;

– при розгляді та вирішенні цивільних справ, якщо нормами Конвенції та практикою Суду встановлено інші правила судочинства, ніж ті, що передбачені цивільним процесуальним законом України [31, с. 232-234].

Окремо варто зупинитись на вимозі про правильне тлумачення судом положень закону при його застосуванні. Правильне тлумачення норми закону означає вірне (тобто таке, що відповідає задуму законодавця, букві та духу закону) визначення судом характеру, обсягу та строків реалізації прав та обов'язків суб'єктів правовідносин, що є предметом судового розгляду.

Основою для правильного тлумачення судом норм закону є врахування ним положень судової практики: рішень Конституційного Суду України, постанов Пленумів Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ тощо.

Правильне застосування судами норм матеріального права, виходячи з принципу правової визначеності, означає ще й однакове їх застосування всіма судами, під яким слід розуміти, зокрема:

- однакове тлумачення судами змісту і сутності правових норм;
- однакове застосування правил конкуренції правових норм при вирішенні колізій між ними з урахуванням юридичної сили цих правових норм, а також їх дії у часі, просторі та за колом осіб;
- однакове визначення предмета регулювання правових норм;
- однакове застосування правил аналогії права чи закону у подібних правовідносинах.

Одним із засобів забезпечення однакового застосування судами норм матеріального та процесуального права є правові позиції, викладені у правових висновках Верховного Суду. Так, відповідно до ч. 4 ст. 263 ЦПК України при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду.

Окремо необхідно зупинитись на застосуванні судами аналогії закону та аналогії права як складовій законності. Як справедливо відзначив В.А.Косой, єдино правильного рішення у конкретній справі закон часто може й не визначати, але право таке рішення містить [196, с. 113]. Тобто закон не містить відповідей на всі питання суспільного життя, тоді як право такі відповіді має завжди. Очевидно, саме такої позиції дотримуються й знані цивілісти Є.О. Харитонов та О.І. Харитонova, які зазначають, що вести мову про прогалини в праві некоректно, оскільки в праві не може бути неповноти правового регулювання, а вона може існувати лише у законодавстві, отже більш коректно, на думку науковців, стверджувати про існування прогалин у цивільному законодавстві [434, с. 11-12]. Саме на подолання подібних прогалин під час вирішення судом цивільної справи по суті і спрямоване застосування аналогії закону і аналогії права.

Відповідно до ч. 10 ст. 10 ЦПК України суду заборонено відмовляти у розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини, а отже у випадку якщо спірні відносини неналежно врегульовані законом, застосування аналогії закону чи аналогії права – це не лише право, а й обов'язок суду.

При цьому, якщо можливість суду застосовувати аналогію матеріального закону ні в кого сумніву не викликає, то з наявністю права суду застосовувати аналогію процесуального закону погоджуються не всі науковці. Однак останнім часом все більше вчених сходяться на думці про необхідність визнати за судом право застосовувати аналогію процесуального закону. Так, наприклад, О. Рубля допускає можливість застосування судами аналогії процесуального закону, за виключенням лише можливості застосовувати за аналогією процесуальні санкції [356, с. 395]. О. І. Косаренко навіть наполягає на необхідності законодавчого закріплення права суду застосовувати процесуальну аналогію [195, с. 186].

Незважаючи на сувору та достатньо детальну регламентацію положеннями ЦПК України процедури розгляду та вирішення цивільних справ, все ж інколи перед судом постають питання процесуального характеру, які прямо не врегульовані чинними нормами цивільного процесуального законодавства, однак вони все одно потребують вирішення, оскільки від цього залежить реалізація прав та обов'язків учасників процесу, які процесуальним законом передбачені. У таких випадках суд, хоча й обережно та виважено, все ж таки має право застосовувати аналогію процесуального закону (наприклад, у випадку застосування наслідків неявки в судове засідання позивача до випадків неявки в судове засідання третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору [419; 425]; застосування правил ст. 5 Закону України «Про судовий збір» [314] про звільнення від судового збору позивачів у справах про стягнення заробітної плати до випадків пред'явлення відповідних вимог у наказному провадженні [411; 421] тощо). Як характерний приклад застосування судом аналогії процесуального закону можна навести ухвалу судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 27 травня 2015 року у справі № 6-66ц15. Колегія суддів Верховного Суду України в своїй ухвалі зазначила, що право особи щодо відмови від позову, апеляційної та касаційної скарг передбачено на відповідних стадіях цивільного процесу. Особа, яка подала заяву про перегляд Верховним Судом України ухвали суду касаційної інстанції, також не позбавлена права відмовитися від такої заяви, реалізація права на відмову від заяви про перегляд Верховним Судом України судового рішення підлягає регулюванню за аналогією закону [424]. При цьому Верховний Суд в ухвалі зробив посилання на ст.ст. 205, 354, 360-3 ЦПК України, чинних на момент розгляду справи судом, жодна з яких не містила права заявника відмовитись від заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України та наслідків такої відмови, а це дійсно свідчить про застосування Верховним Судом України аналогії процесуального закону [30, с. 30-32].

Таким чином, можна зробити висновок, що вимога законності стосується всіх без винятку судових рішень в цивільному процесі незалежно від процесуальної форми їх вираження (рішення, ухвала, постанова, судовий наказ).

Під законністю судового рішення необхідно розуміти таке техніко-юридичне правило (стандарт), що ґрунтується на принципах верховенства права та законності цивільного судочинства, і передбачає правильне застосування судом під час ухвалення рішення матеріальних норм законодавства, а також точне дотримання та правильне застосування процесуальних норм законодавства, а у випадку відсутності таких норм чи їх дефектності – адекватне фактичним обставинам справи застосування судом аналогії закону чи аналогії права [29, с. 101-108].

Другою важливою вимогою, яка пред'являється до кожного судового рішення, незалежно від форми його викладення, є обґрунтованість. Саме обґрунтованість судового рішення є запорукою правильного визначення судом обставин справи, визначення відповідних їм правовідносин та обрання судом правової норми, яка підлягає застосуванню саме до цих обставин.

Судове правозастосування, будучи різновидом правозастосовної діяльності, обов'язково передбачає встановлення судом фактичної основи справи як обов'язковий етап правозастосовної діяльності суду, про що неодноразово наголошувалося в юридичній літературі [241, с. 19; 255, с. 239].

Ухвалення судового акта завжди повинно ґрунтуватися на обставинах справи, встановлених судом. Тому будь-який судовий акт у цивільному процесі, незалежно від процесуальної форми його вираження, обов'язково має бути не лише законним, а й обґрунтованим. Т.В. Сахнова справедливо відзначає, що вимога обґрунтованості характеризує доброякісність як судового пізнання так і його підсумків, відображених у рішенні суду. Тому суд не може належним чином реалізувати правозастосовну функцію без правильного встановлення обставин, що є предметом судового правозастосування. В цьому

сенсі обґрунтованість судового рішення є фундаментом його законності [361, с. 438].

У процесуальній теорії виділяють правильність судового рішення з точки зору права (законність), та правильність з точки зору фактів (обґрунтованість). Саме як правильність судового рішення з фактичного боку обґрунтованість визначають В.В. Комаров та П.І. Радченко [207, с. 632].

Оскільки суддя особисто учасником подій не був та сприймає інформацію про обставини цивільної справи ретроспективно, з різних джерел, виникає закономірне питання, наскільки повним має бути знання судді про обставини справи для того, щоб ухвалене судове рішення можна було вважати обґрунтованим.

В теорії цивільного процесуального права визначення необхідного ступеня достовірності та повноти встановлення судом обставин справи, досліджених доказів, що зумовлює правильність висновків суду при ухваленні того чи іншого судового рішення, в юридичній літературі використовуються такі юридичні категорії як «об'єктивна (матеріальна) істина» і «судова (формальна, юридична) істина». Зазначені категорії характеризують принципово різні підходи до розуміння змісту вимоги обґрунтованості судового рішення.

Класична наука цивільного процесуального права виходить з формальної істини як джерела обґрунтованості судового рішення. Як писав В.М. Гордон, судове рішення може бути далеким від істини. Однак міркування практичної необхідності давно вже змусили законодавців надати перевагу стійкості та визначеності цивільних правовідносин за умови лише формальної істини судових рішень тому стану правового порядку, який міг би стати результатом нескінченного відшукування істини матеріальної [110, с. 147]. Формальна істина вважається неодмінною ознакою змагальної моделі цивільного процесу.

Принцип об'єктивної (матеріальної) істини може бути використаний при визначенні обґрунтованості судового акту у випадку, якщо суд наділений

повноваженнями здійснювати власне розслідування обставин справи (а отже характерний для слідчої моделі судового процесу). За даного критерію рішення суду вважається обґрунтованим лише у випадку, якщо суд зібрав достатньо доказів, щоб на їх підставі можна було зробити абсолютно достовірний висновок про наявність чи відсутність всіх обставин, що мають значення для вирішення справи.

Саме даний критерій домінував у юридичній літературі радянського періоду при характеристиці обґрунтованості рішення суду. Головна теза, яка покладалася в основу даного підходу, зводилася до того, що мета діяльності суду – встановлення матеріальної істини [97, с. 115]. У зв'язку із цим, наприклад, М.Г. Авдюков зазначав, що обов'язок суду знаходити істину у справі отримує свій конкретний вираз у вимозі обґрунтованості судового рішення. Обґрунтованістю рішення, на думку М.Г. Авдюкова, є відповідність висновків суду про обставини справи дійсним взаємовідносинам сторін [119, с. 541].

Вимога обґрунтованості судового рішення, так само як і вимога його законності, вказував М.Б. Зейдер, випливає з того положення, що судові рішення є актом суду, що встановлює об'єктивну істину у справі [169, с. 58].

На думку О.П. Клейнмана, обґрунтованість судового рішення означає, що висновки суду про фактичні обставини справи, що мають правове значення для вирішення даної справи, повинні спиратися на всебічне, повне та об'єктивне дослідження дійсних фактичних обставин, тобто на об'єктивну істину за допомогою вказаних в законі засобів доказування [180, с. 84].

Як відзначав М.А. Гурвич, обґрунтованість рішення передбачає дві умови: істинність висловленого в рішенні суду судження та його достовірність, тобто доведеність. Науковець стверджував, що найбільш правильним є визначення обґрунтованості рішення суду як засвідченої переконливими доказами відповідності підстави рішення дійсним обставинам справи [137, с. 87-88].

На думку М.А. Гурвича, обґрунтованість рішення суду передбачає три умови: а) в рішенні мають бути висловлені судження щодо питання про здійснення всіх юридичних фактів, що підлягають згідно закону встановленню у даній справі; б) ці судження мають бути істинними, тобто вірно відображати вказані факти так, як вони відбулись в об'єктивній дійсності; в) істинність встановлених судом фактів має бути засвідчена наявними у матеріалах справи та дослідженими судом, тобто перевіреними та переконливо оціненими ним доказами [376, с. 196].

Водночас М.А. Гурвич не ототожнював обґрунтованість судового рішення та його істинність. Істинними, на думку вченого, можна вважати лише ті рішення, які є одночасно і законними і обґрунтованими. Обґрунтоване рішення, писав М.А. Гурвич, може бути незаконним, але воно не буде в такому випадку істинним [137, с. 93].

Встановлення істини П.Я. Трубніковим розглядалося як необхідна умова правосудності судових рішень, які ґрунтуються на фактах, вірність висновків про які не повинна викликати жодних сумнівів [401, с. 144]. Як об'єктивну істинність висновків суду щодо фактичних обставин справи обґрунтованість рішення суду розглядав і В.Н. Щеглов [478, с. 56].

Наведені точки зору науковців стосуються лише однієї з форм судових рішень в цивільному процесі – рішення суду, яким закінчується судовий розгляд і вирішується цивільна справа по суті. Однак вони наочно демонструють погляди вчених-процесуалістів радянського періоду на сутність обґрунтованості судового рішення та тісний зв'язок даної вимоги з принципом об'єктивної істини.

В сучасній науці цивільного процесуального права з огляду на посилення засади змагальності все частіше пишуть про втрату актуальності принципом об'єктивної істини. На практиці застосування права можна досягти знання, яке можна кваліфікувати лише як відносну істину, вказує О.Н. Акрабова [12, с. 45]. Однак залишаються й його прихильники.

Неістинність акту судової влади, пише Е. Чесовської, якщо вона визнається навіть теоретично, підриває основні устої юрисдикційного процесу, негативно впливає на авторитет судової системи [459].

Погане те правосуддя, яке обмежує свої завдання досягненням формальних результатів, таке положення граничить з свідомим допущенням неправосуддя. Суд повинен встановити право дійсно існуюче, а не формальне право. Формальна істина – це, по суті, фікція істини, яка приймається за таку приписом закону – при неможливості або крайньому ускладненні розкриття матеріальної істини. Подібне положення допустиме лише в рідкісних виняткових випадках, але не може слугувати підставою організації процесу як соціального інституту, не може слугувати фундаментом відправлення правосуддя. В такому випадку встановлення дійсно існуючого права, правильне розпізнання права може бути лише випадковим результатом судочинства.

Якщо організація процесу в позитивному праві тієї чи іншої держави позбавляє суд можливості встановити матеріальну істину та обмежує завдання суду досягненням істини формальної – значить в цій державі неправильно організоване правосуддя і процес вимагає серйозної реформи, але це не означає, що так і має бути, що будь-який процес за своєю суттю обмежується встановленням формальної істини [358, с. 123; 469, с. 26].

Втім, подобається це комусь чи ні, а встановити об'єктивну істину у кожній без винятку цивільній справі, жорстко дотримуючись змагальних засад судочинства, неможливо. Різниця між слідчою та змагальною моделями судового процесу значною мірою проявляється у випадках, коли суд змушений ухвалювати рішення в умовах недостатності доказів, наданих сторонами на підтвердження певної юридично значимої обставини справи. У слідчому процесі, для якого обов'язковим є встановлення об'єктивної (матеріальної) істини, на суд покладено обов'язок збирати додаткові докази, яких йому не вистачає для встановлення обставин цивільної справи так, як вони існували в дійсності. Лише тоді рішення суду вважатиметься обґрунтованим в умовах

слідчої моделі судового процесу. В змагальному процесі у випадку недостатності доказів суд повинен констатувати невиконання відповідною стороною обов'язку доказування та ухвалити рішення залежно від розподілу обов'язків доказування між сторонами (суд відмовляє у задоволенні вимоги того учасника справи, на кого покладался обов'язок доказування, і який не зміг надати суду достатньо доказів на обґрунтування своєї вимоги). В результаті суд встановлює так звану судову (формальну, юридичну) істину. Тобто обставина вважається такою, що не існувала, якщо її існування не було належним чином доведено в суді. У змагальному процесі судові рішення, що ґрунтуються на такій формальній істині, також вважається обґрунтованим.

У США та Великобританії, де традиційно потужною є засада змагальності сторін і широко використовується суд присяжних, для характеристики достовірності та повноти встановлення судом обставин справи застосовується юридична категорія «стандарт доказування». З виконанням певного стандарту доказування пов'язується встановлення обставин справи судом, тобто встановлення формальної істини у справі.

Найвищим стандартом доказування є стандарт «поза розумними сумнівами», який є визнаним стандартом у кримінальному судочинстві [80, с. 107]. Даний стандарт доказування використовується у кримінальному процесі при встановленні вини особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, та не властивий для цивільного процесу. Стандарт доказування в цивільному процесі США визначається як баланс ймовірностей, за якого обов'язок доказування вважається виконаним, якщо суд може констатувати, що стверджуване стороною є більш імовірним, ніж ні. По ряду категорій справ (про розірвання шлюбу, захист права власності, відшкодування шкоди) потрібно більш високий ступінь ймовірності, що близько до стандарту доказування в кримінальному процесі, де наявність події необхідно доказати поза розумних сумнівів. Для встановлення ступеня ймовірності використовуються математичні методи, які розробляються в рамках так званої теорії ймовірності доказів. Наприклад,

баланс ймовірності в математичному виразі є перевагою, по крайній мірі, 0,51 до 0,49, що подія мала місце [168, с. 119; 83, с. 110].

Тобто сутність стандарту доказування «баланс ймовірностей» (balance of probabilities) полягає в тому, що на основі оцінених доказів (оцінки доказування загалом) робиться висновок про певний факт (наприклад, завдання майнової шкоди), як такий, що швидше за все мав місце, ніж не мав [80, с. 102].

У вітчизняній науці цивільного процесуального права також наявні пропозиції щодо необхідності закріплення в нормах чинного законодавства певного стандарту доказування у цивільних справах [357, с. 109]. Однак дана точка зору значної підтримки серед українських науковців не отримала через наявність в українському цивільному судочинстві окремих елементів слідчої моделі процесу, традиційний погляд на судові рішення не як на результат змагання сторін судового спору, а як на вияв справедливості з боку суду, що відображає реальний стан речей, а не формальну справедливість, вираховану математично.

Як вірно відзначив В. Вапнярчук, для країн континентальної правової сім'ї, до яких відноситься й Україна, властивий принцип «внутрішнього переконання», що є близьким до стандарту «поза розумними сумнівами», адже якщо в судді не залишилось розумних сумнівів щодо вини обвинуваченого, то по суті це те саме, що й суддя, внутрішньо переконаний у його винуватості. Аналізуючи критику даного принципу з боку правників походженням з країн англосаксонської правової сім'ї, автор відзначає, що вони вважають неможливим застосування даного стандарту при вирішенні цивільно-правових спорів у порядку цивільного судочинства (на їхню думку, він тут неефективний, оскільки його застосування веде до ухилу на користь відповідача, що може призвести до певних негативних наслідків (як неправильного вирішення справи, так і взагалі до можливої відмови звернення за захистом своїх прав)) [80, с. 104].

З такою точкою зору можна погодитись лише частково. Дійсно, у випадку неможливості сторони позивача переконати суд у правоті власної позиції справу виграє відповідач. Однак у випадку наведення позивачем переконливих доводів та доказів на підтвердження власних вимог, даний високий стандарт доказування гратиме на його користь, тому що вже на відповідача покладатиметься обов'язок довести суду обґрунтованість своїх заперечень проти позову. Наприклад, якщо позивач вказує про надання відповідачу грошових коштів у позику, він повинен надати суду докази, яких буде достатньо для того, щоб суд повною мірою переконався у цьому факті. З іншої сторони, якщо відповідач стверджує про часткове повернення боргу, на нього покладається аналогічний обов'язок.

У цивільному судочинстві існує чіткий розподіл обов'язків доказування між сторонами (кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається, як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених законом). Рівність сторін перед судом означає, між іншим, наявність у них рівних можливостей для переконання суду в правоті власної позиції. Тому, ухвалюючи рішення по суті позовних вимог, суд повинен виходити не з балансу ймовірностей, а з того, чи виконала кожна з сторін обов'язок доказування тих фактів, що входять у предмет доказування у справі таким чином, щоб «перетягнути» внутрішнє переконання суду на свою користь.

Таким чином, обґрунтованість є наслідком належного обґрунтування, яке представляє собою надання певною особою доказів та переконливих доводів з метою доведення правильності своєї позиції у справі. Обґрунтована вимога – це вимога, яка ґрунтується на переконливих доводах, підкріплена достатньою кількістю належних та допустимих доказів. Обґрунтоване судове рішення – це рішення, яким було задоволено обґрунтовану вимогу та яким, відповідно, відмовлено у задоволенні необґрунтованої вимоги. Таким чином, обґрунтованість судового рішення напряду залежить від обґрунтованості вимог учасників справи, стосовно яких це рішення ухвалено.

Тобто, з однієї сторони, у цивільному процесі України відбувся відхід від принципу об'єктивної істини, спричинений посиленням змагальної засади судочинства та неможливістю суду збирати докази у справі за власною ініціативою, а з іншої сторони, перехід до встановлення судової істини в процесі не означає автоматичне сприйняття англо-американської моделі судового доказування.

В науковій літературі деякі автори стверджують, що судова істина – це окремий випадок об'єктивної істини [384, с. 118]. Із цим твердженням цілковито погодитись не можна. Концепція судової істини ґрунтується на тому, що процес доказування, пізнання судом обставин справи не варто ототожнювати з науковим дослідженням, а тому й сама процедура судового розгляду не завжди дозволяє суду встановити обставини справи так, як вони відбулися у дійсності.

Водночас не можна вважати правильною точку зору тих авторів, які стверджують, що отримати повністю об'єктивне знання про обставини справи у межах судової процедури неможливо. Юридичні факти мають об'єктивний характер. Вони легко можуть пізнаватися судом. Саме для цього і призначене судове доказування.

Д.І. Мейєр справедливо критикував підхід, відповідно до якого судові рішення, що містять формальну істину, протиставляються рішенням, що містять істину матеріальну, наполягаючи на тому, що формалізм у певній мірі властивий всім судовим рішенням без винятку [230, с. 67].

Втім слід визнати, що суд не завжди має можливість встановити об'єктивну істину. На підтвердження даної тези можна навести кілька прикладів:

1. Ухвалення судового рішення на підставі визнання позову відповідачем або встановлення судом факту на підставі визнання його іншою стороною. В обох вказаних випадках суд встановлює обставини справи та ухвалює рішення не в процесі доказування, а завдяки реалізації сторонами своїх

диспозитивних прав у судовому процесі. «Істина», встановлена такими судовими рішеннями, матиме очевидно конвенційний (консенсуальний) характер і не обов'язково відображатиме реальну ситуацію, яка мала місце в об'єктивній дійсності.

2. Ухвалення судового рішення на підставі законних презумпцій та фікцій. У деяких випадках закон зобов'язує суддю приймати за об'єктивну реальність обставини, які лише припускаються такими, що існували (презумпції) або взагалі відомо, що вони насправді не існували (фікції). В таких випадках цілком зрозуміло, що судова «істина» не відповідає істині об'єктивній (особливо у випадку з фікціями). Так, у разі ухилення учасника справи від подання експерту необхідних матеріалів, документів чи від іншої участі в експертизі, якщо без цього провести експертизу неможливо, суд залежно від того, хто із цих осіб ухиляється, а також яке для них ця експертиза має значення, може визнати факт, для з'ясування якого експертиза була призначена, або відмовити у його визнанні (ст. 109 ЦПК України), хоча це не обов'язково відповідатиме дійсності.

3. Ухвалення рішення про відмову в задоволенні позову (або ухвали про відмову в задоволенні заяви чи клопотання) можливе на тій лише підставі, що одна з сторін не впоралася з виконанням свого обов'язку доказування підстав власної вимоги. Якщо одна із сторін не змогла довести суду існування певних обставин, з якими закон пов'язує можливість задоволення її вимоги, це не означає, що такі обставини не існували в об'єктивній дійсності. Проте з точки зору «судової істини» дані обставини вважаються такими, що не існували, оскільки не були доказані в суді у встановленому законом процесуальному порядку. В такому випадку суддя повинен буде відмовити у задоволенні вимог навіть якщо сам був очевидцем подій та знає, що обставина, про яку стверджує учасник процесу, дійсно мала місце. Однак таке його особисте знання не може бути покладене в основу рішення. В такому випадку висновки судді як людини і як посадової особи не збігатимуться.

Наведені випадки не означають, що встановлення об'єктивної істини у змагальному процесі взагалі не важливе для суду. Просто основною метою цивільного судочинства є не стільки встановлення об'єктивної (матеріальної) істини, скільки надання захисту порушеного права. Тому в умовах неможливості отримання всієї необхідної інформації про обставини справи суд керується так званою «формальною істиною», яка дозволяє йому завершити судовий процес у розумні строки та ухвалити рішення у справі. Змагальна процедура судового розгляду є лише методом отримання судом найбільш повної інформації про обставини справи, що надає можливість суду проаналізувати ситуацію з двох сторін – позивача та відповідача та прийняти найбільш правильне рішення.

Як справедливо відзначається в юридичній літературі, обґрунтованість судового рішення включає три взаємопов'язані елементи: обставини справи, судові докази, висновки суду [262, с. 114; 117, с. 376; 192, с. 240]. Наприклад, М.Б. Зейдер обґрунтованість судового рішення вбачав у повному з'ясуванні обставин, що мають значення для справи; у доведеності обставин, які мають значення для справи, і які суд вважає встановленими; у відповідності висновків суду, викладених у рішенні, обставинам справи [170, с. 68].

Ступінь необхідної достовірності та повноти встановлення судом обставин, якого достатньо для визнання судового рішення обґрунтованим, може бути різним, залежно від виду судового рішення та питання, що ним вирішується.

Наприклад, судовий наказ може вважатися обґрунтованим, якщо він виданий на підставі досліджених судом письмових доказів, доданих до заяви, які беззаперечно свідчать про наявність та розмір грошового зобов'язання боржника перед заявником, та дають суду можливість констатувати безспірність грошової вимоги. Обізнаність суду про обставини справи у наказному провадженні не можна вважати повним, тому що джерелом отримання інформації є лише письмові докази, що були надані заявником. Суду

на момент видачі судового наказу невідома позиція боржника, а отже суд сприймає інформацію односторонньо. Втім процесуальний закон дозволяє за таких умов приймати рішення у формі судового наказу з огляду на простоту та безспірність вимог, які розглядаються судом в порядку наказного провадження.

Судову ухвалу про забезпечення позову можна вважати обґрунтованою, якщо суд встановив потенційну можливість існування обставин, які в майбутньому можуть спричинити неможливість або істотно ускладнити виконання рішення суду в даній справі. При цьому ступінь повноти та достовірності встановлення судом цих обставин є значно нижчим ніж при встановленні судом обставин справи в процесі ухвалення рішення по суті позовних вимог. Додані позивачем докази до заяви про забезпечення позову не повинні безумовно свідчити про те, що невжиття таких заходів обов'язково призведе до неможливості або істотного утруднення виконання судового рішення. Вони лише повинні свідчити про вірогідність подібних наслідків, при цьому рівень такої вірогідності не обов'язково має бути дуже високим.

Таким чином, можна дійти висновку, що у сучасному цивільному процесуальному праві України покладення на суд обов'язку встановлення об'єктивної істини та пов'язування із нею обґрунтованості судового рішення не вбачається можливим з огляду на посилення засади змагальності судового процесу та неможливості суду проводити розслідування обставин справи за власною ініціативою, водночас досягнення об'єктивної (матеріальної) істини залишається бажаним результатом при встановленні судом обставин справи [62, с. 113-115].

Відповідно до ч. 5 ст. 263 ЦПК України обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Більш розширене визначення надане у п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 року № 14.

З аналізу положень коментованої статті у співвідношенні з нормами ч. 1 ст. 376 ЦПК України можна зробити висновок, що обґрунтованим судові рішення можна вважати за наявності таких умов: повне та всебічне з'ясування обставин, що мають значення для справи, на які сторони посилалися як на підставу своїх вимог і заперечень; доведеність обставин, що мають значення для справи, які суд визнав встановленими, на основі тих доказів, які були досліджені в судовому засіданні; відповідність висновків, викладених у рішенні суду, обставинам справи.

Судову істину не варто жорстко протиставляти істині об'єктивній. Вони співвідносяться як ідеальна модель кінцевої мети судового пізнання (об'єктивна істина) та реальний результат пізнавальної діяльності суду, отриманий в результаті використання наявних у нього процесуальних засобів (судова істина).

Судова істина має наступні характерні риси:

1) судова істина не є істиною у філософському чи загальнонауковому розумінні цієї категорії. Термін «істина» використовується виключно для того, щоб підкреслити прагнення суду найбільш об'єктивно та повно встановити фактичні обставини та справедливо вирішити справу. Судова істина – це лише презумпція істини, а інколи навіть фікція істини, оскільки суд у жодній справі не володіє всією повнотою інформації про обставини справи, утім брак інформації не вважається перешкодою для ухвалення рішення по суті справи та компенсується різноманітними юридичними засобами такими як презумпції та фікції. Вказані засоби дають суду можливість ухвалити рішення в умовах недостатності інформації про обставини справи, однак вони не допомагають встановити об'єктивну істину;

2) судова істина індивідуальна, оскільки встановлюється судом для конкретних осіб та стосовно конкретної вимоги;

3) судова істина встановлюється на основі повно і всебічно з'ясованих судом обставин, на які сторони посилаються як на підставу власних вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, що були досліджені в судовому засіданні;

4) судова істина не є абсолютною та в деяких встановлених законом випадках може бути спростована.

Рішення суду, ухвалене по суті заявлених вимог, можна вважати обґрунтованим, якщо суд встановив обставини справи на підставі констатації виконання (чи невиконання) сторонами свого обов'язку доказування за внутрішнім переконанням суду, сформованим на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні за ступенем внутрішнього переконання, що є близьким до стандарту доказування «поза розумними сумнівами».

Постановляючи ухвалу з питань поточної судової діяльності, суд повинен встановлювати обставини, необхідні для постановлення ухвали, на підставі констатації виконання (чи невиконання) сторонами свого обов'язку доказування за внутрішнім переконанням суду, сформованим за ступенем внутрішнього переконання, що є близьким до стандарту доказування «баланс ймовірностей». В такому випадку судова ухвала може вважатися обґрунтованою.

Судовий наказ можна вважати обґрунтованим, якщо суд встановив наявність грошового зобов'язання боржника перед заявником, та відсутність спору про право на підставі констатації виконання (чи невиконання) заявником свого обов'язку доказування за внутрішнім переконанням суду, сформованим за ступенем внутрішнього переконання, що є близьким до стандарту доказування «поза розумними сумнівами» [34, с. 33-40].

1.5. Юридична природа законної сили судового рішення

Термін «законна сила» судового рішення неодноразово використовується у нормах ЦПК України. Так, наприклад, відповідно до ст. 273 ЦПК України рішення суду набирає законної сили після закінчення строку для подання апеляційної скарги всіма учасниками справи, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті чи закриття апеляційного провадження або прийняття постанови суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду.

Втім у юридичній літературі досі відсутній єдиний підхід до розуміння юридичної природи законної сили судового рішення.

Свої витоки категорія «законна сила» як характеристика судового рішення мала ще в римському приватному праві. Положення про законну силу судового рішення ґрунтувалося на концепції, відповідно до якої рішення суду (*sententia* або *res judicata*) творить між сторонами право – «*jus facit inter partes*». Таке значення мало рішення незалежно від питання про те, чи справедливе воно чи ні, бо «*res judicata pro veritate accipitur*» («розглянута справа сприймається як справедливо вирішена») [264]. Тобто законна сила судового рішення сприймалася як формальна істина.

Дія законної сили судового рішення в римському праві пов'язувалася, передусім, з неприпустимістю повторного розгляду одного разу вирішеної суперечки як гарантія забезпечення основного завдання правового регулювання – стабільність цивільного обороту («спокійне володіння правами») [440, с. 278].

Подібний підхід був сприйнятий і дореволюційними процесуалістами. Т.М. Яблочков зазначав, що рішення вважається такою формальною істиною, яка остаточно та безповоротно встановлює правові відносини між сторонами [481, с. 245]. В цьому сенсі прийнято говорити: *res judicāta pro veritatē habētur* (судове рішення має прийматися за істину). Подібну точку зору висловлювали

також Є.О. Нефедьєв [249, с. 312], Н.А. Миловидов [235, с. 9] та, певною мірою, Є.В. Васьковський [86, с. 352].

Радянськими вченими-процесуалістами було розширено перелік властивостей законної сили судового рішення та об'єднано у дві групи, що характеризують статичний та динамічний елементи законної сили рішення суду [228, с. 5-11]. При цьому доволі популярним стало ототожнення законної сили з однією чи кількома властивостями законної сили, її статичним чи динамічним елементами.

Втім не вбачається правильним підхід, відповідно до якого сутність законної сили визначається через одну чи кілька з її властивостей (обов'язковість, незмінність, неспростовність та ін.), стабільністю, остаточністю рішення суду (С.К. Загайнова [162, с. 10, 37]) або навіть як сукупності динамічних та статичних властивостей рішення суду, на чому наполягає Р.О. Гаврік [103, с. 84]. Дані властивості є лише окремими характеристиками рішення суду, властивостями рішення, що набрало законної сили, похідними від сутності законної сили, і не можуть характеризувати її юридичну природу. Юридична природа законної сили судового рішення визначається джерелом її походження.

У радянській процесуальній літературі панувала концепція делегування юридичної сили закону судовому рішення, яке проявляється у наділенні судового рішення силою закону, застосованого судом.

Так, наприклад, Н.О. Чечина відзначала, що законна сила рішення – це норма права у дії, тому набуття судовим рішенням сили закону є способом застосування права, за якого набуває чинності, стає законом авторитетне роз'яснення суду про дію, порядок та строки виконання приписів норми права у застосуванні до суб'єктів розглянутого судом спірного відношення [462, с. 159-160]. Д.І. Полумордвинов стверджував, що законна сила судового рішення ґрунтується, насамперед, на тому, що рішення суду, за своєю юридичною природою, є здійсненням закону. Закон як форма вираження права,

реалізуючись у судовому рішенні, не може не надавати останньому сили, властивої самому праву. Уособленням цієї сили права і є законна сила судового рішення [265, с. 29] .

Вказана концепція залишається доволі популярною і на сьогоднішній день. Так, вказане делегування, на думку С.Н. Хорунжого, легітимує усі наступні прояви дії судового рішення: обов'язковість, реалізованість, виключність тощо. Вказані властивості, як зазначає науковець, виступають результатом наділення його силою закону і є супутніми дії юридичної сили закону [437, с. 46]. Відповідно до точки зору С.Н. Хорунжого, в позитивному сенсі законна сила судового рішення здійснює перетворення у життя самого закону, і у кінцевому сенсі, забезпечує правопорядок [440, с. 282].

Однак слід погодитися з Н.І. Масленніковою в тому, що законну силу рішення суду не можна ототожнювати з силою матеріального закону, застосованого судом [228, с. 8]. Такий підхід до розуміння юридичної природи законної сили судового рішення (ототожнення її з силою застосованого закону за концепцією делегування), по суті, закріплює другорядне, підпорядковане значення судової гілки влади, її обслуговуючий, похідний, певною мірою залежний від законодавчої влади характер. Закріплений у ст. 6 Конституції України принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки означає, зокрема, рівнозначність всіх гілок влади та певною мірою самостійний та автономний характер функціонування кожної з них.

Як вказується в юридичній літературі, державна влада як вид публічної влади є тією суспільною силою, яка здатна з допомогою правових та організаційних засобів реалізувати волю держави у межах конституції та законів [460, с. 20]. За своєю суттю, державна влада – це легітимне офіційне волевиявлення держави, її органів та посадових осіб, що представляє собою здійснення влади народу [190, с. 7].

Суверенні індивіди в громадянському суспільстві через суспільний договір формують державу, яку вони наділяють владою і правовими основами

для своєї діяльності. Через діяльність держави, її відповідних органів здійснюється саморегуляція суспільства, при цьому найефективнішим засобом регламентації процесу самоорганізації суспільства є право, яке у взаємодії з державою становить нормативне інституційне утворення [197].

Отже найважливіші елементи державної влади – це воля і сила. Державна влада як вид публічної влади є саме тою суспільною силою, яка здатна за допомогою правових і організаційних засобів здійснювати волю держави в рамках конституції і законів [93, с. 51]. Таким чином, стверджуючи про похідний характер юридичної сили судового рішення від сили закону, ми позбавляємо судову владу «власної сили», а отже, по суті, не визнаємо її владою як такою. Державну владу, яка є явищем абстрактним, можна відчутти лише через її прояви. Проявом судової влади є законна сила судових рішень.

Як закон є продуктом законодавчої влади, так і судові рішення – продуктом судової влади. Вони існують певною мірою автономно та мають спільне джерело – державну владу, що є уособленням волі народу. В цьому контексті варто пригадати вислів Т.М. Яблочкова, що як законодавець проголошує норми *in abstracto*, так суддя проголошує в рішенні норму *in concreto*, призначену визначити правовідносини між сторонами [481, с. 245].

Звичайно, що закон та судові рішення не можуть в правовій державі існувати окремо один від одного, оскільки внаслідок дії у такій державі системи стримувань та противаг закон обмежує свавілля судової влади, тоді як судові рішення (переважно, рішення Конституційного Суду України) є інструментом нормоконтролю та може припинити дію не правового (неконституційного) закону.

Таким чином, законна сила судового рішення є проявом волі та сили суду як органу судової влади в процесі здійснення правосуддя в порядку цивільного судочинства. Сама назва «законна сила» натякає на певний зв'язок юридичної сили рішення з силою закону. Однак законна сила судового рішення не є похідною від сили закону, а походить від судової влади, джерелом якої є

Український народ. Зв'язок судового рішення із законом проявляється через вимогу законності судового рішення (ч. 2 ст. 263 ЦПК України), а не через категорію «законна сила» (ст. 273 ЦПК України) [44, с. 544-546]. Просто рішення суду, набравши законної сили, набуває такого самого авторитету, що й норма закону.

До того ж на сьогоднішній день можна стверджувати, що діяльність суду з розгляду та вирішення правового спору виходить за межі простого механічного застосування норми закону до встановлених обставин справи.

Законність як, без сумніву, обов'язкова властивість діяльності суду, не може в той самий час вважатися єдиним чинником, який визначає вплив судового рішення на правовідносини, що були предметом судового розгляду. Принцип поділу влади на три незалежні гілки: законодавчу, виконавчу та судову означає, між іншим, що судові рішення повинне розглядатися не лише як звичайне продовження дії закону, а як самостійний вираз волі держави через органи судової влади в умовах дії принципів законності та верховенства права.

У правозастосовній діяльності суду поєднуються об'єктивні чинники, такі як дія норм об'єктивного права, яке регулює відповідні правовідносини, що є предметом даного судового розгляду, обставини справи, досліджені судом, так і суб'єктивні чинники (внутрішнє переконання судді, суддівський розсуд тощо), вплив яких на кінцевий результат розгляду справи не можна недооцінювати. В результаті діалектичного взаємозв'язку вказаних об'єктивних та суб'єктивних чинників народжується такий правовий феномен, як судова практика, який існує і розвивається, певною мірою, самостійно та, з однієї сторони, є доповненням існуючої системи законодавства України, а з іншої – створює навіть деяку конкуренцію системі законодавства, оскільки під час розгляду та вирішення певної справи для судді інколи буває важливіше не те, який закон регулює відповідні правовідносини, а те, який закон застосовується у подібних справах у судовій практиці, та яким чином він застосовується у судовій практиці [45, с. 74-76].

Як зазначається у п. 2 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 року № 14 рішення суду як найважливіший акт правосуддя покликане забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та здійснення проголошеного Основним Законом України принципу верховенства права.

Згідно п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» відповідно до ст.8 Конституції в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституційні права та свободи людини і громадянина є безпосередньо діючими. Вони визначають цілі і зміст законів та інших нормативно-правових актів, зміст і спрямованість діяльності органів законодавчої та виконавчої влади, органів місцевого самоврядування і забезпечуються захистом правосуддя.

Виходячи із зазначеного принципу та гарантування Конституцією судового захисту конституційних прав і свобод, судова діяльність має бути спрямована на захист цих прав і свобод від будь-яких посягань шляхом забезпечення своєчасного та якісного розгляду конкретних справ. При цьому слід мати на увазі, що згідно зі ст. 22 Конституції закріплені в ній права і свободи людини й громадянина не є вичерпними [291].

Внесення змін до Конституції України Законом України від 02.06.2016 року № 1401-VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» [288] вплинуло на всі сфери правового життя суспільства в Україні, започаткувало побудову нової системи судів і, звичайно, не могло не відобразитись на цивільному судочинстві. Внаслідок внесених змін до Конституції у ст. 129 замість попередньої норми: «Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону», було закріплено положення такого змісту: «Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права». Так само принцип верховенства права замінив принцип законності серед основних засад судочинства, наведених у цій самій статті.

Це, звичайно, не означає цілковитої відмови від принципу законності в судовій діяльності. Зміст даного принципу відображений у низці інших статей Конституції України (зокрема, ст. ст. 19, 58, 68), що поширюють свою дію на органи судової влади. Внесені зміни до ст. 129 Конституції лише свідчать про зміщення акцентів у правовому регулюванні діяльності судів. Вони, фактично, знаменують відхід від радянської концепції панування закону як основного джерела права в Україні та чи не єдиного офіційно визнаного джерела судового рішення. Відбувається поступове підвищення ролі судової практики як засобу самоорганізації судової системи, важливого чинника, який впливає на дотримання принципу правової визначеності, підвищення ступеня прогнозованості правозастосовної діяльності судів. Українська правова система починає сприймати судовий прецедент як джерело правового регулювання суспільних відносин, і одним з кроків на даному шляху є скасування конституційного положення про те, що суд керується лише законом. Це дозволяє суду бути більш гнучким у розумінні адекватного реагування на постійні зміни суспільного життя, дає йому додаткові інструменти для ефективного вирішення основного завдання цивільного судочинства – справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Зміни у суспільних відносинах відбуваються набагато швидше, ніж зміни у їх законодавчому регулюванні, а тому правозастосовна практика судів повинна мати змогу слідувати не лише букві, а й духу закону, вирішуючи питання, які законодавчо не врегульовані або врегульовані не конкретно чи навіть некоректно, ґрунтуючись як на нормах закону, так і на правових висновках, вироблених судами вищих інстанцій (в першу чергу – Верховним Судом).

У Конституції України судовому рішення присвячено окрему ст. 129-1, у якій закріплено положення щодо ухвалення рішення іменем України, а також норму про обов'язковість виконання судових рішень.

Відповідно до ч. 3 ст. 129-1 Конституції України контроль за виконанням судових рішень здійснює суд. Розуміючи той факт, що законодавець використовує термін «судове рішення» як узагальнюючий термін для всіх актів правосуддя, можна зробити висновок, що на суд покладається обов'язок здійснювати контроль за реальним виконанням усіх своїх рішень, незалежно від процесуальної форми їх викладення, якщо рішення підлягає примусовому виконанню. Однак на теперішній час основною формою такого контролю є передбачена у ЦПК України та деяких інших процесуальних законах процедура оскарження до суду рішень, дій або бездіяльності приватного виконавця, державного виконавця, іншої посадової особи державної виконавчої служби під час виконання судового рішення. Зазначене провадження відбувається виключно за скаргою заінтересованої особи, а тому закон не надає суду юридичних засобів здійснення контролю за виконанням кожного свого рішення [22, с. 33-36].

Оскільки Конституція України, як зазначається в її ст. 8, має найвищу юридичну силу, а норми Конституції є нормами прямої дії, суди при розгляді та вирішенні конкретних справ повинні оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта на їх відповідність Конституції та в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають ґрунтуватись на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке їй не суперечить.

При цьому відповідно до ч. 10 ст. 10 ЦПК України забороняється відмова у розгляді справи з мотивів відсутності, неповноти, нечіткості, суперечливості законодавства, що регулює спірні відносини. Тобто діяльність суду при розгляді кожної цивільної справи повинна бути в кінцевому результаті спрямована на утвердження принципу верховенства права та захист прав і

свобод людини й громадянина незалежно від наявності та ефективності закону, що регулює спірні відносини.

Отже, судові рішення у цивільній справі є не лише результатом застосування судом норми закону до певних суспільних відносин, але й виявом волі держави до здійснення захисту прав та законних інтересів особи.

Таким чином, можна дійти висновку, що законна сила судового рішення в цивільному процесі – це зовнішнє вираження, прояв судової влади держави через акт правосуддя (судове рішення) у цивільній справі [27, с. 100-104; 13, с. 136-143].

Дія законної сили судового рішення проявляється у індивідуально-правовому регулюванні суспільних відносин, що були предметом судового розгляду. Законна сила судового рішення є проявом державної влади, який точково врегульовує суспільні відносини там, де це необхідно для захисту прав, свобод та інтересів їх учасників. Законна сила судового рішення надає результату вирішення спору судом, здійсненню судового захисту права владного імперативного характеру, а спірним правовідносинам, що були предметом судового розгляду, – остаточної юридичної визначеності.

Сутність законної сили можна з'ясувати у порівнянні таких категорій як «набрання законної сили» та «набрання чинності». В юридичному обіході ці категорії часто ототожнюють, забуваючи про те, що чинності набирають всі без винятку акти органів влади, а законної сили – лише судові рішення. Тому набрання рішенням законної сили означає не тільки та не стільки набрання ним чинності, скільки характеризує характер впливу такого рішення, що набрало законної сили, на правовідносини сторін судового спору. Даний регулюючий вплив є співмірним за юридичною силою та авторитетом з впливом закону. Так, у випадку, якщо положення наказу, або іншого підзаконного акту суперечать вимогам закону, під час обрання варіанту поведінки суб'єкт правовідносин повинен орієнтуватися на норми закону, які мають вищу юридичну силу. Закон і підзаконний акт знаходяться в одній площині та їх ієрархію можна чітко

визначити. Тому стосовно будь-якого підзаконного акту не можна стверджувати, що він набирає законної сили. Його сила заздалегідь є меншою за силу закону, тому й називається підзаконною. Судове рішення не є однопорядковим актом із законом. Воно чинить схожий вплив на правовідносини, однак не знаходиться із законом в єдиній площині, а тому у випадку, якщо рішення, яке має законну силу, суперечить закону, його приписи все одно підлягають виконанню, оскільки поки воно не скасоване, воно діє та його дія порівнянна та конкурує з силою закону. Саме законна сила судового рішення є його (рішення) сутнісною ознакою, властивістю, яка й визначає місце судового рішення в механізмі правового регулювання суспільних відносин.

Останнім часом у зв'язку із євроінтеграційним напрямком розвитку України набирає популярності зіставлення законної сили рішення суду та терміну «*res judicata*», що використовується в міжнародній та європейській судовій практиці.

Заслуговує на увагу точка зору М.С. Борисова, який пропонує розглядати вказану категорію «*res judicata*» у вузькому та широкому сенсі. У вузькому значенні *res judicata* означає «справу, вирішену судом». Цей аспект проявляється в тому, що є судове рішення, що набрало чинності, яким усунена спірність або інша невизначеність цивілістичного правовідношення. У широкому сенсі *res judicata* – це похідний від принципу правової визначеності принцип судочинства, який встановлює, що закінчення розгляду цивільної справи ухвалення рішення і набрання останнім законної сили спричиняє наступні наслідки: повторний розгляд тотожного спору не допускається (виключність); подальше оскарження рішення в ординарному порядку забороняється, а перегляд допустимий за наявності строго визначених підстав (неспростовність); рішення суду має бути виконане (реалізованість) [74, с. 10].

Можна погодитися з точкою зору М.С. Борисова щодо того, що *res judicata* в широкому сенсі та законна сила рішення суду це взаємопов'язані але не тотожні поняття [74, с. 10]. Вчений правий в тому, що *res judicata* – це

категорія, яка використовується у текстах міжнародно-правових актів, міжнародній та європейській судовій практиці, в той час як категорія «законна сила рішення суду» – це інститут вітчизняного процесуального права і за своїм змістом вони не є тотожними. Однак слід розуміти, що навіть в межах правової системи однієї держави (зокрема, України) існують різні погляди на одну й ту саму юридичну категорію, що вже говорити про різні країни. Навіть такий загальновизнаний принцип права, який українською мовою звучить як «верховенство права», не завжди є синонімом понять «Rule of Law», «Rechtsstaat», «Estado de Direito» або «Etat de droit» (чи терміна «preeminence de droit», який застосовує Рада Європи) [90, с. 169]. У зв'язку із цим для того, щоб надавати рекомендації різним країнам з різними правовими системами та правовими традиціями щодо певних правових питань, наприклад, в рамках Європейського Союзу або Ради Європи, вживаються певні узагальнені правові категорії. Однією з таких категорій і є категорія «res judicata», яка є найближчою за змістом до нашого поняття «законна сила судового рішення».

Дійсно, право та гарантована законом можливість оскарження судового рішення не повинна ставити під сумнів стабільність тих правовідносин, які були офіційно підтверджені судовим рішенням, що набрало законної сили. Учасник правовідносин, суб'єктивне право якого було підтверджене та захищене законною силою судового рішення, повинен бути впевнений у його непорушності, оскільки від цього багато в чому залежить довіра громадян до судової системи та переконаність в ефективності судової форми захисту права.

В цьому проявляється тісний взаємозв'язок принципів правової визначеності та остаточності судового рішення (res judicata). Про непорушність та неухильне дотримання даних принципів неодноразово зазначалося у рішеннях Європейського суду з прав людини. Так, у справі «Брумареску проти Румунії» (1999) Європейський суд з прав людини відзначив, що право на справедливий розгляд справи судом, що гарантується пунктом 1 Статті 6 Конвенції, повинно тлумачитися у світлі Преамбули до Конвенції, яка

проголошує, між іншим, верховенство права як частину спільної спадщини Договірних Сторін. Одним з основних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який вимагає, між іншим, щоб у випадках, коли суди ухвалили остаточне рішення з певного питання, їхнє рішення не підлягало сумніву.

На думку Європейського суду з прав людини, дозволивши прийняття такої вимоги в межах зазначених повноважень, Верховний суд звів нанівець увесь судовий процес, який закінчився – використовуючи слова Верховного суду – ухваленням судового рішення, «що не підлягає скасуванню», а отже, *res judicata* і, більше того, що воно вже було виконане [337]. Ці дії були визнані такими, що порушують принцип правової визначеності та право заявника на справедливий судовий розгляд згідно пункту 1 Статті 6 Конвенції. Подібна правова позиція Європейського суду з прав людини прослідковується й у багатьох інших його рішеннях («Васильєв проти України» (2007) [345], «Науменко проти України» (2004) [342] та ін.).

Як відзначив Європейський суд, одним з основних аспектів верховенства права є принцип правової визначеності, який вимагає, щоб остаточні судові рішення не могли бути піддаватися сумніву.

Правова визначеність передбачає, зокрема, дотримання принципу *res judicata*, тобто принципу остаточності судового рішення, недопустимості повторного розгляду одного разу вирішеної справи. Цей принцип містить вимогу, що жодна сторона не має права вимагати перегляду кінцевого і обов'язкового рішення лише з метою нового слухання і вирішення справи. Повноваження судів вищих ланок переглядати рішення повинні використовуватися для виправлення судових помилок, помилок у здійсненні правосуддя, а не для заміни рішень.

Також Європейський суд з прав людини наполягає на неабиякій важливості такої властивості судового рішення, що набрало законної сили (*res judicata*), як можливість та реальна забезпеченість з боку держави його

фактичного виконання. Європейський Суд та Комітет Міністрів Ради Європи неодноразово стверджували, що ст. 6 Конвенції, зокрема, вимагає створення гарантій не лише самого судового розгляду, а й реального виконання судового рішення. Так, у Рекомендації № Rec (2003) 17 Комітету Міністрів Ради Європи «Про примусове виконання» від 09.09.2003 року [329] зазначається, що примусове виконання судового рішення є невід'ємною частиною фундаментального права людини на справедливий судовий розгляд в розумний строк, гарантованого статтею 6 Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, стверджуючи, що держави-члени зобов'язані забезпечити усім особам, які отримали остаточне і обов'язкове рішення суду, право на його примусове виконання. Невиконання судового рішення або вступ його в силу із затримкою можуть зробити це право недіючим або уявним на шкоду одній стороні. Безкінечна можливість оскарження судового рішення (зокрема така, що не обмежена певними розумними строками) ставить під сумнів можливість виконання судового рішення, перетворюючи право на судовий захист у просту декларацію [47, с. 376-378].

РОЗДІЛ 2

РІШЕННЯ СУДУ У ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ

2.1. Сутнісний вимір рішення суду у цивільній справі

Питання про сутність рішення суду першої інстанції як підсумкового акта правосуддя, яким вирішується по суті цивільна справа та завершується судовий розгляд, є одним з найбільш досліджених у процесуальній науці. Такий стан речей є виправданим з огляду на важливість рішення суду як основного акта правосуддя в цивільному судочинстві. Водночас така активність вчених призвела не лише до детальної та всебічної розробки різних аспектів цієї правової категорії, але й до виникнення такого широкого спектра точок зору, підходів та напрямків дослідження даної проблематики, що серед них неможливо побачити суті питання, визначити, що є основним та другорядним у характеристиці сутності основного процесуального акта в цивільному судочинстві – рішення суду.

Дослідження рішення суду в науці цивільного процесуального права відбувалося за кількома напрямками.

1. Рішення суду як відповідь на позовну вимогу – підтвердження правовідносин (усунення їх спірності) – наказ суду.

На початку ХХ сторіччя в процесуальній літературі панівною була точка зору, відповідно до якої рішення суду – це акт правосуддя, який містить у собі відповідь суду на вимогу позивача, якою він підтверджує наявність або відсутність спірних матеріальних правовідносин між сторонами.

А.Х. Гольмстен визначав рішення суду як відповідь суду на вимогу позивача до даного відповідача, в якій суд висловлює свій, заснований на констатованих ним фактах та на відповідних юридичних нормах, висновок про існування або не існування цивільного права [109, с. 263]. Суд, писав А.Х. Гольмстен, визнає або не визнає вимоги позивача. Якщо вимоги ці визнаються, – ми говоримо про присудження позову; якщо вони не визнаються,

– говоримо про відмову в позові (*absolution ab actione*). І в першому і в другому випадках рішення є, таким чином, відповіддю суду на позовну вимогу, в першому – позитивною, а в другому – негативною [109, с. 263].

Такий підхід відповідав тогочасним науковим поглядам на категорію «право на позов» як право позивача вимагати від держави судового рішення [110, с. 127]. Відповідно право на позов про присудження розглядалося як право на судові підтвердження права позивача на виконання чого-небудь зі сторони відповідача, а право на позов про визнання – як право на судові підтвердження існування або не існування правовідносин [110, с. 127]. Саме у такому підтвердженні проявляється, на думку В.М. Гордона, правовий ефект судового рішення [110, с. 128].

Як відповідь суду на позовні вимоги судові рішення розглядав і К.І. Малишев. Учений стверджував, що судовий акт, який визначає матеріальні цивільні відносини сторін по суті пред'явлених основних вимог, називається рішенням [223, с. 406-407]. Подібне визначення надав і Є.О. Нефедьєв, відзначивши, що рішення – це той акт суду, яким, за вирішенням питання про правильність позовних вимог, визначається те матеріально-правове відношення, в якому повинні знаходитися сторони [249, с. 302-303].

Теоретичним підґрунтям наведеного підходу була наукова концепція, відповідно до якої завданням суду в цивільному процесі вважалося визначення законності інтересів позивача у його притязанні до відповідача та здійснення захисту даних інтересів, якщо вони відповідають нормам об'єктивного права, встановленим законодавцем. Імперативна складова (наказ), за цією концепцією міститься не в рішенні суду, а в нормі об'єктивного права, застосованій судом до спірних відносин. Таким чином, висновок суду відносно існування конкретного веління об'єктивного права є обов'язковим для осіб, інтересів яких він стосується, і припиняє спір між ними, що виник з цього приводу [249, с. 5].

Дана концепція була підтримана й окремими радянськими процесуалістами. Так, О.П. Клейнман розглядав рішення суду як акт

підтвердження судом як органом правосуддя наявності або відсутності відомого правовідношення між сторонами процесу та, відповідно, наявності або відсутності у відповідних випадках порушеного чи оспорюваного права позивача [181, с. 243]. Подібної точки зору дотримувався і М.А. Гурвич, характеризуючи рішення суду як заключний акт правосуддя в цивільній справі, в якому суд надає відповідь на позовні вимоги [381, с. 287]. Рішення суду, писав М.А. Гурвич, є тією самою відповіддю на звернення до суду про захист суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу. Перш ніж примусово здійснити право, необхідно усунути невизначеність в існуванні або змісті правовідносин, що, на думку вченого, можливо лише за допомогою обов'язкового судження суду про те, чи існує правовідношення (право, обов'язок), що є предметом спору, і якщо існує, то який його дійсний зміст [381, с. 285-286]. Водночас, М.А. Гурвич зауважував, що рішення суду, підтверджуючи спірні правовідносини, є актом державної влади, а тому містить у собі обов'язковий припис (наказ).

Відома «теорія наказу» як прояву сутності судового рішення поступово набрала популярності серед процесуалістів радянського періоду, хоча виникла значно раніше. Так, В.Л. Ісаченко зазначав, що судова резолюція має містити пряму відповідь на всі позовні вимоги і в той самий час носити характер імперативний, характер наказу, що може бути звернений до виконання способами, закріпленими в законі [174, с. 110]. Водночас наголошувалося на тому, що наказ властивий лише судовим рішенням за позовами про присудження. Позов про присудження, писав В.М. Гордон, має на меті судове рішення саме тому, що в судовому рішенні міститься «наказ» держави до відповідача про виконання ним чого-небудь по відношенню до позивача.

Прибічником даної теорії був і С.Н. Абрамов, який розглядав судові рішення як наказ суду, звернений до сторін, інших осіб та державних органів [9, с. 263].

Роблячи наголос на примусовому характері правової норми та суб'єктивного права, що виникає на її основі, М.Б. Зейдер відзначав, що примусове здійснення права не може бути лише наслідком підтвердження, визнання судом наявності цього права. Акт правосуддя (судове рішення) для здійснення дійсного, справжнього захисту права повинен містити в собі веління, наказ органу державної влади здійснити певні дії, без чого порушене право не можна вважати захищеним [170, с. 19-20]. Водночас науковець визнавав, що обов'язковою передумовою наказу має бути підтвердження судом наявності або відсутності спірних правовідносин між сторонами, наявності чи відсутності спірного права позивача або факту, який має юридичне значення [170, с. 20].

Таким чином, поступово наука цивільного процесуального права відійшла від розуміння рішення суду як простої відповіді на позов, припинилося протиставляння «теорії наказу» та «теорії підтвердження». Науковці дійшли єдності у визнанні одночасної наявності імперативної та декларативної складових рішення суду [42, с. 215-219]. Дана концепція (наявності декларативної та імперативної складових рішення суду) залишається незмінною до сьогоднішнього дня, хоча про це ще наприкінці XIX – початку XX століття писали німецькі процесуалісти J. Unger [5, с. 640-641] та P. Laband [2, с. 348.]. Сучасні дослідники також згадують вказані риси при характеристиці сутності рішення суду, хоча й не обмежуються ними [426, с. 220-221; 447, с. 327; 118, с. 654].

Втім надання правильної відповіді на позовну вимогу, що відповідатиме дійсним обставинам справи, правам та обов'язкам сторін, можливе лише в процесі здійснення судом правозастосовної діяльності. Тому в процесі дослідження того шляху, який проходить суд в процесі розгляду справи та який в своєму кінцевому результаті приводить його до правильних висновків по суті позовних вимог, процесуалісти прийшли до розуміння рішення суду як правозастосовного акта.

2. Рішення суду як силогізм – правозастосовний акт – елемент механізму правового регулювання.

Передумовою визначення рішення як правозастосовного акта була можна вважати висловлену в юридичній літературі пропозицію розглядати процес ухвалення рішення суду як побудову звичайного силогізму, оскільки саме таким чином розглядався процес застосування права.

Є.В. Васьковський у своїй відомій праці «Руководство к толкованию и применению законов для начинающих юристов» писав, що застосування на практиці законів, як і інших юридичних норм, полягає у підведенні окремих випадків життя під постанови, що передбачають їх у загальній формі. Це підведення має вигляд силогізму, в якому великою посилкою слугує законодавча норма або низка норм, малою – фактичні обставини даного конкретного випадку, а висновок, що з логічною необхідністю випливає з них, дає відповідь на юридичне питання, що виникло та підлягає вирішенню [85, с. 1].

А.Х. Гольмстен вказував, що для того щоб вирішити правовий спір суд із заяв сторін повинен сприйняти наведені ними факти, потім він повинен констатувати факти, що лежать у підставі позову, та застосувати юридичну норму; отримавши два члени силогізму – велику й малу посилки, – він робить висновок, яким і є судове рішення [109, с. 263-264].

К.І. Малишев, порівнюючи повний текст рішення з його короткою резолюцією, вказував, що повне рішення за своїм логічним змістом є силогізмом, в якому правила закону або системи права взагалі займають місце великої посилки, обставини справи – місце меншої посилки і, нарешті, слідує висновок, резолюція [223, с. 415].

На цьому підґрунті відбувся розвиток вчення про рішення суду як правозастосовний акт, що є результатом застосування судом норми об'єктивного права до обставин справи, встановлених судом.

У даному контексті М.А. Гурвич писав, що хоча висновки суду, які складають головний зміст рішення, будуються за схемою силогізму, його посилки визначаються під більшим чи меншим впливом суддівських оцінок, що призводить до спеціального поняття «суддівського силогізму», що є відмінним від загальноприйнятої в логіці суворої схеми, побудованої на посилках, вільних від будь-якого суб'єктивізму.

Юридична кваліфікація спірних фактів та правовідносин тісно пов'язана із з'ясуванням сенсу застосованої норми, тобто з її тлумаченням. З'ясовуючи зміст норми та застосовуючи її в даному конкретному випадку, пізнається її прояв її в даних правовідносинах, як вона об'єктивно існує в конкретизованому вигляді [137, с. 95-96]. Суд у своєму рішенні, застосовуючи правову норму до конкретного випадку, встановлює її єдино можливий зміст [170, с. 46].

Найбільш повно рішення суду як правозастосовний акт було досліджено у працях Н.О. Чечиної, яка відзначала, що у завершенні застосування судом права відбувається приведення закону в дію, тобто визначення строку, порядку та форми здійснення правомочностей і виконання обов'язків суб'єктами встановлених судом відносин [463, с. 50].

Таким чином, в уявленні науковців ухвалення рішення поступово трансформувалося у стан більш складний ніж побудування звичайного силогізму, та перетворювалося у акт правозастосування як такого, тобто відбувався перехід від спрощеного уявлення про ухвалення рішення як побудування силогізму до усвідомлення складної моделі правозастосовної діяльності суду, яка включає тлумачення судом змісту правової норми.

Як вказував М.Г. Авдюков, ухвалення судового рішення є застосуванням норми закону до окремого, конкретного випадку. Встановивши обставини справи, суд повинен оцінити їх з точки зору чинного законодавства і визначити юридичні наслідки у справі. Однак помилково було б вважати, писав М.Г. Авдюков, що судові рішення є механічним, формально-логічним поєднанням права і факту. Будучи складним поєднанням права і факту, рішення

суду, тим не менше, не містить в собі ні нормативного характеру права, ні перетворювального характеру юридичних фактів [119, с. 534].

Сучасні дослідники також дуже часто вказують про особливість судового правозастосування і його відмінність від звичайного так званого «механічного» правозастосування.

Є.Г. Бобрешов стверджує, що судове правозастосування – це особливий різновид правозастосування, що полягає у відправленні правосуддя, яке здійснюється національною системою судів з метою розгляду, вирішення та врегулювання будь-яких суспільних конфліктів, що належать до їх компетенції, у встановлених законом процедурно-процесуальному порядку та формі [72, с. 5].

На ґрунті аналізу юридичної природи судового правозастосування поступово в юридичній науці почали з'являтися висловлювання про необхідність визнання за рішенням суду не лише значення акту застосування права, а й акту творення права, джерела правових норм [156, с. 78-90]. При цьому йдеться про рішення судів, що ухвалюються у країнах континентальної правової сім'ї.

Правосуддя, пише С.С. Алексєєв, це не механічне втілення в життя писаних юридичних приписів (як це було у радянську епоху), а саме живе право, право у житті. Тому органи правосуддя покликані, перш за все, утверджувати дух права, глибокі правові засади. Відповідно до такого призначення вони зобов'язані керуватися у своїй діяльності основоположними принципами права, вираженими у чинному законодавстві (особливо у складних життєвих випадках, в колізійних ситуаціях). Ось чому є підстави стверджувати, що правосуддя виконує функцію з творення права [14, с. 367].

Втім з такою позицією погоджуються не всі науковці. Так, наприклад, С.Н. Хорунжий зазначає, що рішення суду обґрунтовує застосування норми права до конкретних правовідносин, але не обумовлює юридичні наслідки, оскільки вони випливають із закону. Правова норма, пише С.Н. Хорунжий, є

умовою юридичної сили судового рішення (його законності та обґрунтованості) і, як наслідок, юридичною підставою виникнення, зміни або припинення правовідносин [437, с. 48].

Дослідження рішення суду як акту підтвердження наявності або відсутності правовідносин між сторонами та правозастосовного акту (акту застосування правової норми до встановлених судом обставин справи) закономірно призвели до вирішення питання про характер впливу судового рішення на матеріально-правові відносини, що були предметом судового розгляду.

3. Рішення суду як юридичний факт матеріального права.

Один з найбільш дискусійних напрямів дослідження сутності рішення як акта правосуддя стосувався визначення характеру впливу рішення суду на матеріальні правовідносини сторін.

Наукова дискусія спричинила виникнення двох крайніх підходів: від повного заперечення можливості судового рішення впливати на матеріальні правовідносини та його визначення як юридичного факту матеріального права [119, с. 534], до визнання значення юридичного факту матеріального права за кожним рішенням суду [161, с. 122].

Концепція заперечення значення рішення суду як юридичного факту матеріального права, доволі популярна у радянській правовій науці, має своїх прибічників і серед сучасних науковців. Так, наприклад, доволі цікавою є точка зору С.Н. Хорунжого, який розглядає рішення суду не як юридичний факт, а як особливий вид юридично значимих обставин – юридичну передумову настання наслідків, передбачених нормою права. Тому набрання рішенням законної сили науковець розглядає не як підставу, а як умову виникнення (зміни, припинення) матеріального правовідношення [439, с. 45].

Звичайно, обидва вищенаведених крайніх підходи викликають заперечення. Найбільш правильним слід вважати поміркований підхід, так звану «золоту середину», за якого значення юридичного факту матеріального

права слід визнавати лише за деякими, так званими конститутивними рішеннями суду.

Звичайно, не впливають на виникнення, зміну чи припинення матеріальних правовідносин сторін рішення суду за позовами про присудження та визнання. Завданням суду при розгляді вказаних позовів є підтвердження прав та обов'язків сторін у правовідносинах, які вже виникли, усунути їх спірність (рішення про визнання) та забезпечити можливість примусової реалізації (рішення про присудження). Водночас, як справедливо стверджує Г.Л. Осокіна, перетворювальні позови та перетворювальні рішення – це об'єктивна правова реальність, обумовлена наявністю в позивача права вимагати в односторонньому порядку змінити або припинити існуюче правовідношення, що може бути реалізоване лише у формі судового рішення [256, с. 80].

4. Рішення суду як акт захисту права – акт правосуддя (акт реалізації судової влади).

Продовженням концепції рішення суду як акту підтвердження наявності або відсутності матеріальних правовідносин сторін (їх прав та обов'язків) стала концепція рішення суду як акту захисту права. Так, О.П. Клейнман зазначав, що сутність рішення суду не вичерпується голим підтвердженням існування або не існування правовідносин між сторонами. Як сутнісну характеристику рішення суду О.П. Клейнман пропонував розглядати те, що рішення суду є актом захисту права [180, с. 83]. Будучи актом правосуддя, судове рішення, на думку науковця, надає судовий захист порушеному чи оспорюваному праву, охороняючи правопорядок в державі [180, с. 83]. Тобто суд у своєму рішенні не лише встановлює, підтверджує наявність суб'єктивного права позивача, а й надає захист цьому праву з боку держави.

С.Я. Фурса відзначає, що судовим рішенням закінчується розгляд справи по суті та здійснюється реальний захист порушених, оспорюваних, невизнаних

прав, свобод та інтересів фізичних осіб, юридичних осіб і держави [432, с. 680-681].

Подібну точку зору висловлював Л.І. Газіянц, який зазначав, що підтверджуючи наявність або відсутність спірних правовідносин, суд як орган державної влади своїм рішенням визначає для сторін певну поведінку. Тим самим рішенням суду здійснює захист прав та охоронюваних законом інтересів осіб, спір між якими був предметом розгляду суду [104, с. 124-125].

«Теорія наказу» поступово трансформувалася у визначення рішення суду як акту правосуддя, в якому реалізується судова влада держави. Джерело імперативної складової рішення суду М.Б. Зейдер вбачав саме у тому, що суд є органом влади, а його рішення спрямоване на реалізацію заходів примусу [170, с. 19].

Концепція визначення сутності рішення як акту реалізації судової влади є доволі популярною серед сучасних науковців. Так, В.В. Комаров та П.І. Радченко наполягають на тому, що особлива юридична та соціальна природа судового рішення дає підстави вважати його перш за все актом реалізації легітимної судової влади, здатним привести в дію універсальний механізм захисту права. Тому природа судової влади та ті риси, які характеризують правосуддя як форму її реалізації, мають стати тими вихідними положеннями, що визначають сутність судового рішення [263, с. 501]. Аналогічної точки зору дотримуються і деякі інші сучасні процесуалісти [426, с. 221].

5. Рішення суду як процесуальний акт (документ).

Окремо варто виділити напрямок дослідження сутності рішення суду як процесуального документа. Даний напрямок доволі популярний серед практикуючих юристів, оскільки він має тісний зв'язок з роботою суддів. Ґрунтуючись на розумінні сутності рішення суду як процесуального документа авторами досліджувалися вимоги до форми та змісту судового рішення як

процесуального документа, його складові частини, якість складання тексту рішення суду тощо [468, с. 93-98].

Крім наведених вище основних напрямків дослідження сутності рішення суду зустрічаються й інші [359, с. 94; 259, с. 151], які, по суті, є поєднанням цих основних.

Однією з найбільш складних проблем, на яку практично не звертають уваги в юридичній літературі, є проблема відмежування сутнісних ознак рішення суду від тих, що зумовлені наявністю різних вимог до рішення суду як акта правосуддя.

Сутнісними можна вважати лише ті ознаки, за відсутності яких рішення перестане існувати як акт правосуддя, або зміниться настільки, що взагалі не зможе виконувати покладені на нього функції. В той час як ознаки, що характеризують вимоги до судового рішення, призначені для максимально кращого виконання рішенням своїх функцій.

Так не відображає сутності судового рішення його характеристика як відповіді на позовні вимоги, оскільки такий підхід не пояснює, чим відповідь суду на позовні вимоги відрізняється від відповіді якого-небудь консультанта чи довідкового бюро. Рішення суду – це не звичайне письмове роз'яснення сторонам змісту правовідносин та їх прав та обов'язків. Таке його розуміння суперечить юридичній природі правосуддя.

«Теорія наказу» неодноразово піддавалася справедливій критиці ще в радянській процесуальній науці. Як вірно зауважував О.П. Клейнман, наказ суду не є істотною ознакою судового рішення, тому що елемент наказу властивий і для актів адміністративних органів, виконавчого напису нотаріуса [119, с. 534].

У зв'язку з тим, що лише деякі судові рішення мають властивість змінювати матеріальні правовідносини, така характеристика не може відображати сутність даного акта в цілому, що ж до рішення як юридичного факту процесуального права, то таку дію мають й інші судові акти (ухвали,

постанови, судові накази), а тому за цим критерієм також не можна вирізнити рішення з-поміж інших судових актів, а тому й не можна вважати його сутнісною ознакою рішення суду.

Визначення рішення суду як акта правосуддя, акта реалізації судової влади, обумовлює сутність даного акта, однак не розкриває її.

Також не може відображати сутність рішення суду його характеристика як процесуального документа, тому що процесуальна форма вираження акта правосуддя не може повною мірою характеризувати його зміст.

Не є сутнісною ознакою рішення суду й можливість цього акта впливати на розвиток права, бути правотворчим актом. Будучи кожне окремо по своїй суті індивідуально-правовими актами, які лише застосовують загальне положення норми закону до конкретної життєвої ситуації, лише в своїй сукупності рішення суду формують феномен судової практики, яка багатьма науковцями визнається за джерело права.

Як вірно відзначив з цього приводу С.С. Алексєєв, підвищення ролі суду у розвитку права не слід розуміти в тому доволі спрощеному значенні, коли створюється враження, що в цьому випадку немов би кожен окремий суддя, відштовхуючись від свого власного індивідуального розуміння тих чи інших передумов у законі, буде довільно у кожній конкретній справі «творити право». Правотворча діяльність суду, пише С.С. Алексєєв, лише тоді набуває істотного юридичного значення як унікальний феномен безпосереднього живого права і взагалі лише тоді може бути виправданою, коли вона ґрунтується на культурі прецедентного права, перш за все на основі його фундаментального принципу «обґрунтування від прецеденту до прецеденту». Лише тоді, на думку вченого, повністю можуть бути зняті побоювання з приводу того, що діяльність суду, яка збагачує діюче право, може перетворитися на суддівське свавілля, яке разом з іншими бідами може призвести до втрати найбільш важливої якості права – його принципової визначеності, його особливостей як жорсткого організму [15, с. 227].

Рішення суду дійсно є правозастосовним актом, утім така його характеристика не пояснює тієї істотної особливості, яку має судове правозастосування порівняно із діяльністю інших правозастосовних органів.

Як зазначають Є.О. Харитонов та О.І. Харитонova, у випадках, коли в позитивному регулюванні відбувається «збій», результатом такої аномалії стає трансформація регулятивних правовідносин у їхнє продовження (різновид) – цивільні охоронні правовідносини [435, с. 367]. Відповідне перетворення свідчить про недостатнє правове регулювання відповідних відносин нормами об'єктивного права, що зумовлює невизначеність їх змісту, спірність, що призводить до порушення, невизнання або оспорювання суб'єктивних прав одного з суб'єктів таких цивільних регулятивних правовідносин, породжуючи цивільні охоронні правовідносини. Для конкретизації таких охоронних правовідносин, усунення «аномалії» та повернення до стану регулятивних призначене рішення суду.

Не є цілковито правильною позиція деяких науковців, які вказують, що судове рішення не привносить нічого нового у матеріальні правовідносини сторін. Дійсно, рішення суду (крім конститутивних рішень) не змінюють змісту спірних матеріальних правовідносин сторін, однак все-таки привносять до них дещо нове – це порядок та визначеність. Своєю владою суд остаточно врегульовує відносини сторін, надаючи правовому регулюванню таких відносин закінченості. Він як досвідчений художник домальовує картину правовідносин, яка була лише схематично нанесена законодавцем. Тобто рішення суду є актом індивідуального правового регулювання матеріальних правовідносин сторін.

Результатом такого індивідуально-правового регулювання стає захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів

Проблемою вказаних вище підходів до визначення сутності рішення суду є те, що кожен з них відображає сутність рішення суду окремо лише з точки зору матеріального чи з точки зору процесуального права. Однак наукове

дослідження як позову так і рішення суду має відбуватися комплексно, з точки зору як матеріального так і процесуального права.

Таким чином, сутність рішення суду може бути розкрита лише комплексно, через взаємодію його матеріально-правової та процесуальної складових, тобто як компонента цивільного процесу та як елемента механізму правового регулювання суспільних відносин.

Як компонент цивільного процесу рішення суду в цивільному процесі – це ухвалений у визначеному процесуальним законом порядку судовий акт, яким закінчується судовий розгляд та вирішується по суті цивільна справа.

Як елемент механізму правового регулювання суспільних відносин рішення суду в цивільному процесі – це акт захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів особи, здійснений внаслідок індивідуального регулювання судом суспільних відносин сторін спору, конкретизації їх суб'єктивних прав та обов'язків, забезпечення правової визначеності у цих правовідносинах та забезпечення у необхідних випадках можливості їх примусової реалізації [57, с. 5-9].

2.2. Вимоги, які пред'являються до рішення суду як процесуального документа

Як вже зазначалося, до кожного судового акта в цивільному процесі, незалежно від форми його вираження (рішення, ухвала, постанова або судовий наказ) пред'являється дві групи вимог: вимоги до змісту (тобто ті, що характеризують його як правозастосовний акт) та вимоги до процесуальної форми (тобто ті, що характеризують його як процесуальний документ).

Вимоги до процесуальної форми рішення суду (тобто до рішення як процесуального документа), в свою чергу, поділяються на три групи: 1) загальні, 2) спеціальні, 3) специфічні.

Загальні вимоги до судового рішення як до процесуального документа породжені правилами діловодства, спільними для всіх органів, що продукують

юридично значимі акти-документи. До них відносяться: ясність, точність, логічність, грамотність, етичність, викладення державною мовою з дотриманням офіційно-ділового стилю.

Ясність і лаконічність викладу правила є необхідними вимогами юридичної техніки при розробці будь-якого правозастосовного акта. Будь-який правовий акт має бути викладений зрозумілою і простою мовою. Простота і ясність викладення сприяють популяризації правозастосовного акта, що має досить важливе значення для права [284, с. 32].

Судове рішення є офіційним документом, тому воно повинно складатись державною мовою з додержанням відповідного стилю викладу. Стиль та мова судових документів забезпечують доступність та зрозумілість мови правосуддя, що, в свою чергу, сприяє формуванню громадської думки щодо незалежності та справедливості судової влади. Кожна стилістична неточність, граматична чи друкарська помилка формують у громадськості негативне враження недостатньої професійності та кваліфікації судді, який ухвалив рішення, про невисокий рівень його відповідальності як судді, його грамотності, причому не лише юридичної. Також необхідно пам'ятати, що судове рішення повинно бути викладено державною мовою [468, с. 94-95].

Суддя повинен намагатися підготувати юридично виважене, законне та обґрунтоване рішення, однак не варто забувати, що текст судового рішення повинен бути грамотним також з точки зору орфографії та стилістики, а також зрозумілим тим, кому воно адресоване.

Судове рішення, як і будь-який інший офіційний документ, характеризується мовною суворістю. Офіційно-діловий стиль рішення повинен відповідати таким вимогам: точність і визначеність формулювань; стислість і компактність викладу документа; послідовність викладу інформації; однозначність і одноманітність термінів.

Під час підготовки тексту рішення суду фахівці радять дотримуватись певних правил, які стануть в пригоді при виробленні точного, стислого, зрозумілого та послідовного стилю документа:

- варто використовувати лише загальноживану лексику та мовні засоби, зрозумілі й доступні широкому загалу;
- слід дотримуватись лаконічного та стислого викладу інформації;
- перевантаження тексту спеціальною юридичною термінологією може ускладнити розуміння рішення;
- не слід використовувати занадто об'ємні речення з дуже складною чи нелогічною структурою;
- необхідно дотримуватись точного значення кожного слова і словосполучення; варто уникати вживання побутових розмовних слів, при цьому, чітко дотримуватись термінології, закріпленої в законі;
- слід використовувати тільки ті іншомовні слова, які стали міжнародними, і за можливості замінити їх у тексті судового рішення українськими аналогами (наприклад: інцидент – випадок, неприємна подія; компенсація – відшкодування, тощо);
- слід використовувати лише стандартні, загальноприйняті аббревіатури та скорочення (назви установ, територій, одиниці виміру тощо). Написання таких скорочень має бути уніфікованим. Не повинно бути розбіжностей у написанні імен, установ, географічних назв, посад, тощо;
- посилання в судових рішеннях на норми закону чи іншого нормативно-правового акта повинні точно відтворювати офіційне найменування цих актів, містити інформацію про їх номер і дату прийняття;
- слід уникати образних висловів, емоційно забарвлених слів і синтаксичних конструкцій та суб'єктивного ставлення під час описання ситуації та викладу інформації, адже тон службового документа має бути нейтральним [468, с. 96-97].

Невірне вживання юридичної термінології, наявність пунктуаційних, орфографічних чи стилістичних помилок, неточностей, двозначних понять та формувань, занадто громіздких речень та інших недоліків негативно позначається на якості судового рішення та можуть викликати неповагу до нього, а отже підривають авторитет суду. При написанні судового рішення варто дотримуватися послідовності у викладенні фактів, подій, інших відомостей, не перестрибувати хаотично з одного питання на інше, а потім знову повертатися до попереднього.

Вимога дотримуватися доречності у викладенні тексту полягає в тому, щоб судові акти оформлювалися з дотриманням правил письмової мови (ділового стилю). У зв'язку з цим недоречне використання елементів усної розмовної мови, застосування неологізмів, емоційно-прикрашених простомовних та жаргонних слів, які знижують офіційний тон документа [214, с. 12].

Звичайно неабияка важливість судового рішення для захисту прав та інтересів осіб підвищує шкоду, яку може спричинити будь-яка помилка в його тексті. Не даремно окремі автори прирівнюють мовленеві помилки в судовому рішенні, або іншому процесуальному документі, до порушень закону [68, с. 22].

Якщо судовий акт складний для розуміння, пише С.К. Загайнова, містить орфографічні, стилістичні, пунктуаційні помилки, помилки у найменуванні сторін, то навряд чи можна сказати, що судовий акт є актом судового захисту [159, с. 9].

Спеціальними вимогами до рішення суду як процесуального документа є: структурованість, вмотивованість, визначеність (категоричність), публічність.

Вимога структурованості означає, що як процесуальний документ рішення суду складається з вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частин. Інформація, що складає зміст кожної частини рішення суду, повинна викладатися у тій послідовності, як це зазначено в ст. 265 ЦПК України.

З прийняттям Закону України від 03.10.2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» [287], яким було затверджено нову редакцію ЦПК України, значна кількість норм та інститутів цивільного процесуального права України зазнали змін. Не оминули такі зміни й положення ЦПК України, що містять вимоги до змісту рішення суду.

У ст. 265 чинної редакції ЦПК України закріплено вимоги до змісту рішення суду, які дещо відрізняються від тих, що містилися у ст. 215 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 року (далі – ЦПК України 2004 року).

Усі судові рішення повинні бути зрозумілими, викладеними чіткою і простою мовою – це необхідна передумова розуміння рішення сторонами та громадськістю. Для цього потрібно логічно структурувати рішення і викласти його в чіткому стилі, доступному для кожного (п. 32 Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень [91]).

Вступна частина призначена для зазначення відомостей, які дозволяють формально індивідуалізувати рішення як акт судової влади [361, с. 425]. Вступна частина рішення суду розпочинається найменуванням процесуального документа та вказівкою на те, що рішення постановляється іменем України [447, с. 331].

При формулюванні назви процесуального документа необхідно враховувати наявність таких окремих видів рішень суду як заочне рішення та додаткове рішення. Як справедливо відзначив Верховний Суд України в своєму Узагальненні практики ухвалення та перегляду судами заочних рішень у цивільних справах, правильною необхідно вважати практику тих судів, які вказують у найменуванні «Заочне рішення» у зв'язку з особливостями процедури ухвалення таких рішень та з огляду на необхідність чіткого

визначення для осіб, які беруть участь у справі, а також для судів належного порядку оскарження чи перегляду заочного рішення [283]. Так само у випадку ухвалення додаткового рішення, суд повинен зазначати у його назві «Додаткове рішення». Вказане сприятиме кращому розумінню учасниками процесу особливостей даних процесуальних актів суду, виключатиме сумніви та суперечки з приводу їх юридичної природи та, відповідно, забезпечуватиме дотримання принципу правової визначеності.

Відповідно до ч. 1 ст. 259 ЦПК України рішення ухвалюється іменем України, завдяки чому воно сприймається як воля держави, виражається повнота повноважень суду як органу правосуддя і значення рішення суду як акта, обов'язковість якого забезпечується всією міццю державної влади. Водночас слід зауважити, що відповідно до ст. 5 Конституції України носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Як відзначається у Рішенні Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005 у справі № 1-5/2005 за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) положення «носієм суверенітету... є народ» закріплює принцип народного суверенітету, згідно з яким влада Українського народу є первинною, єдиною і невідчужуваною, тобто органи державної влади та органи місцевого самоврядування здійснюють владу в Україні, що походить від народу. Конституційний Суд України роз'яснив, що положення частини другої статті 5 Конституції України «носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ» треба розуміти так, що в Україні вся влада належить

народові. Влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії у порядку, визначеному Конституцією та законами України, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України [347].

Тобто джерелом будь-якої влади в Україні, зокрема й судової, є Український народ. Тому було б більш логічно і коректно, щоб рішення судів України ухвалювалися іменем Українського народу. Наприклад, саме іменем народу відповідних держав ухвалюються рішення німецьких та французьких судів.

Х.П. Стецюк вказує, що відправлення правосуддя іменем держави, яка має республіканську форму правління, це практично те саме, що й відправлення його іменем народу [385, с. 208]. В такому твердженні є сенс. Однак ухвалення судового рішення іменем народу підкреслює демократичність судової влади, а також чинить певний психологічний ефект, не даючи судді забути про джерело його влади, відділити у власній свідомості державу від народу, поставити себе як представника влади вище за суб'єктів спору.

Відповідно до ч. 2 ст. 265 ЦПК України у вступній частині рішення зазначаються: 1) дата і місце його ухвалення; 2) найменування суду; 3) прізвище та ініціали судді або склад колегії суддів; 4) прізвище та ініціали секретаря судового засідання; 5) номер справи; 6) ім'я (найменування) сторін та інших учасників справи; 7) вимоги позивача; 8) прізвища та ініціали представників учасників справи [450].

У вступній частині мають вказуватись усі учасники справи незалежно від того, чи приймали вони безпосередню участь в судовому засіданні, чи справа розглядалася за їх відсутності. У випадку заміни відповідача у справі, у вступній частині рішення вказується останній (новий) відповідач. Водночас факт такої заміни має бути відображено в описовій частині рішення.

Варто звернути увагу на інформацію, що зазначається у п. 7, а саме – «вимоги позивача». Відповідно до положень п. 1 ч. 1 ст. 215 ЦПК України 2004 року у вступній частині рішення повинен був зазначатися предмет позовних вимог, без вказівки на позивача, що було більш правильним, адже відомо, що в одній справі може бути об'єднано кілька позовних вимог, серед яких крім позовних вимог позивача можуть бути також зустрічні позовні вимоги відповідача, позовні вимоги третьої особи, що заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору.

Крім того, вимоги самого позивача поділяються на позовні вимоги та вимоги процесуального характеру, викладені ним у різних клопотаннях (про призначення експертизи, про виклик свідків, про забезпечення позову тощо). Звичайно у вступній частині рішення суду мають зазначатися лише позовні вимоги (предмет позову) позивача та інших учасників справи, якщо вони заявлялися. Таким чином, п. 7) ч. 2 ст. 265 ЦПК України варто було б викласти у наступній редакції: «7) позовні вимоги».

Предмет позову зазначається судом виходячи з вимог закону, що підлягає застосуванню до спірних правовідносин, і підстав заявленої вимоги. Не варто переписувати до вступної частини рішення помилки, якщо вони допущені позивачем у позовній заяві при формулюванні предмета позову.

Описову частину рішення суду в юридичній літературі інколи називають історичною частиною рішення [169, с. 66]. Описова частина спрямована на конкретизацію предмета процесу та предмета спору [361, с. 425]. В тексті рішення описова частина відділяється від вступної словом «встановив».

В юридичній літературі такий підхід до складання тексту рішення критикується виходячи з того, що суд встановлює обставини справи й робить це у мотивувальній частині, тому перехід до описової частини через слово «встановив» автори посібника з написання судових рішень вважають некоректним [202, с. 167].

Відповідно до ч. 3 ст. 265 ЦПК України в описовій частині рішення зазначаються: 1) стислий виклад позиції позивача та заперечень відповідача; 2) заяви, клопотання; 3) інші процесуальні дії у справі (забезпечення доказів, вжиття заходів забезпечення позову, зупинення і поновлення провадження тощо) [450].

Позитивною є новела про те, що законодавець нарешті передбачив, що описова частина повинна починатися з стислого викладу позиції позивача, а не відповідача, як зазначалося у п. 2 ч. 1 ст. 215 ЦПК України 2004 року. Такий порядок викладення тексту рішення більш відповідає логіці побудування змісту рішення, оскільки позиція відповідача завжди формується на противагу позиції позивача, а тому для кращого розуміння суті спору першою в рішенні має вказуватися саме позиція позивача. Як відзначають автори посібника для суддів, присвяченого написанню судових рішень, якщо після вступної частини суддя одразу почне детальний виклад позиції відповідача, це, без сумніву, спантеличить читача, оскільки той не матиме фактологічного підґрунтя, необхідного для розуміння цієї позиції [246, с. 25].

Як вірно писав М.Б. Зейдер, в описовій частині рішення обставини мають бути викладені не в тому вигляді, як вони представляються суду на основі вже проведеної ним оцінки доказів, а в тому вигляді, як їх описують суду самі сторони [170, с. 77]. Це, з одного боку, дає можливість будь-кому, хто знайомиться з текстом рішення (зокрема, суду вищестоящої інстанції), зрозуміти суть спору між сторонами, а з іншого – дає сторонам сигнал про те, що їх позиція була почута судом та прийнята до уваги.

Як вбачається з тексту процесуального закону, відповідно до вимог ч. 3 ст. 265 ЦПК України в описовій частині рішення суду тепер повинен міститися значно більший обсяг інформації, ніж того вимагали положення п. 2 ч. 1 ст. 215 ЦПК України 2004 року. Нові положення процесуального закону вимагають від суддів зазначати в описовій частині рішення всі заяви, клопотання, а також всі інші процесуальні дії, що відбулися у даній справі.

Слід констатувати, що зайва деталізація перетворить рішення суду на занадто громіздкий документ, додасть додаткової роботи судді при складанні повного тексту рішення, також це не сприятиме логіці викладення інформації у рішенні та зручності сприйняття суті справи з тексту рішення.

Для фіксування процесуальних дій, вчинюваних в процесі судового розгляду справи, призначений протокол судового засідання (ст. 248 ЦПК України). Рішення суду – процесуальний документ, метою ухвалення якого є вирішення справи по суті, в ньому повинна відображатися та інформація, яка так чи інакше стосується цієї основної мети. Навряд чи в матеріалах справи потрібні два процесуальних документи, один з яких дублює зміст іншого. Як вищестоящий суд так і учасники процесу мають змогу ознайомитися з протоколом судового засідання, а тому зазначати в рішенні суду всі процесуальні дії, що відбувалися у справі, не вбачається потрібним.

«При написанні судового рішення необхідно пам'ятати, – пише О Шамрай, – що воно має бути логічним, чітким, відображати тільки суть та обставини справи, що мають значення. В ньому не повинно бути нічого другорядного, того, що може ускладнити розуміння та суттєво збільшити обсяг документа» [468, с. 95].

Як вірно відмічається у посібнику для суддів, присвяченому написанню судових рішень, сумлінний автор рішення не буде навантажувати читача більшим обсягом інформації (як фактичної, так і юридичної), ніж це потрібно [246, с. 18]. Однак чинити наперекір даному твердженню (тобто перевантажувати рішення зайвою інформацією) вимагає тепер від судді новий процесуальний закон.

Між описовою та мотивувальною частинами рішення немає такої чіткої межі, як між описовою та вступною частинами. Однак з тексту рішення має бути зрозуміло, де закінчилася описова частина і почалася мотивувальна.

Відповідно до ч. 4 ст. 265 ЦПК України в мотивувальній частині рішення зазначаються: 1) фактичні обставини, встановлені судом, та зміст спірних

правовідносин, з посиланням на докази, на підставі яких встановлені відповідні обставини; 2) докази, відхилені судом, та мотиви їх відхилення; 3) мотивована оцінка кожного аргументу, наведеного учасниками справи, щодо наявності чи відсутності підстав для задоволення позову, крім випадку, якщо аргумент очевидно не відноситься до предмета спору, є явно необґрунтованим або неприйнятним з огляду на законодавство чи усталену судову практику; 4) чи були і ким порушені, не визнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких мало місце звернення до суду; 5) норми права, які застосував суд, та мотиви їх застосування; 6) норми права, на які посилалися сторони, які суд не застосував, та мотиви їх незастосування [450].

Новелою чинної редакції ЦПК України є встановлення обов'язку суду надавати в рішенні мотивовану оцінку кожного аргументу, наведеного учасниками справи, щодо наявності чи відсутності підстав для задоволення позову, крім випадку, якщо аргумент очевидно не відноситься до предмета спору, є явно необґрунтованим або неприйнятним з огляду на законодавство чи усталену судову практику. Дане положення покладає на суд традиційно більш вимогливі гарантії дотримання прав сторін, ніж цього потребує практика Європейського суду з прав людини, оскільки, як вбачається з тексту вказаних вище його рішень, Європейський суд з прав людини не вважає за необхідне, щоб суд надавав детальну відповідь на кожен аргумент сторін. До того ж використане в законі формулювання «явно необґрунтованим або неприйнятним з огляду на законодавство чи усталену судову практику» може на практиці викликати суперечки з приводу того, чи був той чи інший аргумент сторони обґрунтованим та прийнятним.

Як відзначається у юридичній літературі, суд повинен проаналізувати та надати оцінку доречним та важливим аргументам сторін у судовому рішенні. Це важливо для кожного письмового рішення суду – як проміжної ухвали чи постанови, так і кінцевого судового рішення у справі. Інакше ці рішення виглядатимуть свавільними [202, с. 46].

З іншого боку, виконання судами даної вимоги процесуального закону дасть можливість сторонам судового спору відчувати, що вони були почуті судом, а їх аргументи прийняті до уваги. На цьому також наголошує Європейський суд з прав людини у деяких своїх рішеннях (наприклад, рішення у справі «Гірвісаарі проти Фінляндії» (*Hirvisaari v. Finland*) від 27 вересня 2001 року) [338].

Як зазначає з цього приводу В. Новицький, нерідко виступи адвокатів судді слухають, але не чують, оскільки готовий проект судового акта лежить у них на столі до початку дебатів сторін. Допомогти адвокату бути почутим можуть тільки обов'язкові для суду вимоги процесуальної форми, що прямо зобов'язують суд аналізувати наведені адвокатом аргументи [253].

На досягнення вказаної мети, як вбачається, спрямовані також положення п. 6 ч. 4 ст. 265 ЦПК України, які зобов'язують суд вказувати в рішенні норми права, на які посилалися сторони, які суд не застосовував, та мотиви їх незастосування. В даному випадку варто було також зробити застереження з приводу необов'язковості роз'яснювати незастосування тих положень закону, які очевидно не поширюють свою дію на спірні правовідносини сторін або мають занадто загальний характер і не вказуються судом з тієї причини, що є спеціальні норми закону, які поширюють свою дію на правовідносини, що є предметом судового розгляду. В протилежному випадку рішення суду може перетворитися на підручник з права, де суддя буде роз'яснювати порядок застосування всіх норм, вказаних у позовній заяві, відзиві на позов та інших процесуальних документах сторін, при тому що сторони не обмежені у кількості норм закону, на які вони можуть посилатися [32, с. 42-44].

Після цього суд має дати аналіз встановлених обставин під кутом зору права. У вже згаданому Висновку Консультативної ради європейських суддів про це зазначено, що дослідження питань права пов'язане із застосуванням правил національного, європейського і міжнародного права. В обґрунтуванні рішення повинні міститися посилання на відповідні положення конституції чи

відповідні норми національного, міжнародного чи європейського права. Там, де це доречно, слід робити посилання на національну, європейську або міжнародну судову практику, а також посилання на юридичну літературу можуть бути корисними, а в системі загального права – необхідними. У багатьох випадках дослідження питань права призводить до тлумачення правових норм. Визнаючи повноваження судді тлумачити закон, слід пам'ятати про обов'язок судді сприяти правовій визначеності. Адже правова визначеність гарантує передбачуваність змісту та застосування правових норм, сприяючи тим самим забезпеченню високоякісної судової системи. Пам'ятаючи про цю мету, суддя має застосовувати принципи тлумачення, прийняті як у національному, так і в міжнародному праві. У країнах континентального права їхнім орієнтиром має бути судова практика, особливо практика найвищих судів, завданням яких є забезпечення єдності судової практики» (п.п. 44-48). При цьому варто уникати простого цитування законодавства. Венеціанська комісія в одному з своїх висновків зауважила: «Не достатньо лише цитувати законодавчі положення, а потім приймати рішення. Суддя повинен послідовно поєднувати закон з фактами у справі й наводити чіткі аргументи, яким чином було вирішено справу у конкретному випадку. В іншому випадку це буде очевидним порушенням права на справедливий суд, яке гарантує стаття 6 Європейської конвенції з прав людини» (п. 38 Спільного висновку Венеціанської комісії і Директорату з питань правосуддя та людської гідності Генерального директорату з прав людини та правових питань Ради Європи щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Закону «Про судоустрій і статус суддів» від 18 жовтня 2011 р.) [202, с. 169-171].

Винятком з правила про обов'язкове мотивування судом власного рішення є випадки повного визнання позову відповідачем. У разі визнання позову відповідачем, яке не суперечить закону, не порушує права, свободи чи інтереси інших осіб, суд у мотивувальній частині власного рішення може вказати лише про визнання позову та прийняття його судом. Такий підхід

відповідає визнаній світовій практиці. Наприклад, у ст. 2 (п. b) Рекомендації R (95) 5 від 07.02.1995 року Комітету міністрів державам-членам відносно введення в дію і поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних і торгових справах [328] зазначається, що в принципі не вимагається ніякого обґрунтування рішень з питань, які ніким не оспорюються.

Резолютивна частина в тексті рішення відділяється від мотивувальної словом «вирішив». Відповідно до ч. 5 ст. 265 ЦПК України в резолютивній частині рішення зазначаються: 1) висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної з заявлених вимог; 2) розподіл судових витрат; 3) строк і порядок набрання рішенням суду законної сили та його оскарження; 4) повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (для фізичних осіб) сторін та інших учасників справи, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України, реєстраційний номер облікової картки платника податків сторін (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта для фізичних осіб – громадян України [450].

Саме в резолютивній частині міститься відповідь на всі позовні вимоги, що розглядалися судом у даній справі. Питання щодо права суду вийти за межі заявлених при ухваленні рішення вимог тісно пов'язане з дією принципу диспозитивності. В юридичній літературі суть принципу диспозитивності розглядають або як надану законом можливість учасників справи розпоряджатися своїми правами на власний розсуд, або як можливість сторін та інших учасників справи впливати на виникнення та розвиток цивільної справи завдяки наданим їм законом розпорядчим повноваженням у процесі. Очевидно, що вказані складові принципу диспозитивності цивільного процесу не суперечать один одному а, навпаки, доповнюють цілісну картину розуміння змісту даного процесуального принципу.

Цивільний процесуальний закон не містить визначення принципу диспозитивності цивільного судочинства, хоча в ньому зазначено, в чому полягає основний зміст цього принципу. Так, відповідно до ст. 13 ЦПК України суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених цим Кодексом випадках [450].

Не є обов'язком суду збирання доказів у цивільних справах, крім випадків, встановлених законом. Суд має право збирати докази, які стосуються предмета спору, за власною ініціативою лише у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, а також в інших випадках, передбачених законом.

Учасник справи може розпоряджатися своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Аналогічне право мають також особи, в інтересах яких заявлено вимоги, за винятком осіб, які не мають процесуальної дієздатності.

Суд залучає відповідний орган чи особу, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє [450].

Проаналізувавши вищезазначені положення закону, а також інші норми процесуального законодавства, що увібрали в себе певні риси диспозитивності, можна зробити наступні висновки. Дія принципу диспозитивності у цивільному процесі проявляється в наступному:

- 1) суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням зацікавлених осіб;
- 2) тільки сторони мають право розпоряджатися предметом судового розгляду, а суд зобов'язаний розглядати справу у межах заявлених ними вимог;

3) сторони в будь-який момент мають право закінчити судовий розгляд цивільної справи.

Своєрідним антиподом принципу диспозитивності є принцип публічності, під яким нерідко розуміють принцип судочинства, який визначає ступінь впливу органів публічної влади (суду, прокуратури тощо) на виникнення та розвиток судової справи.

Принцип диспозитивності є більш характерним для змагальної моделі процесу, в той час як принцип публічності – для слідчої. Проте в жодній із зазначених моделей вказані принципи не абсолютизуються, а обидва ці принципи діють паралельно, мова може йти лише про перевагу одного принципу над іншим.

Не дивлячись на задекларований шлях у бік розвитку змагального судочинства та широкого застосування принципу диспозитивності, прояв принципу публічності можна прослідкувати й у сьогодишньому цивільному процесі України на прикладі тих самих ознак, які було досліджено щодо принципу диспозитивності.

Так, наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 4 ЦПК кожна особа має право в порядку, встановленому законом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. Водночас, відповідно ч. 2 зазначеної статті у випадках, встановлених законом, до суду можуть звертатися органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах. Серед зазначених осіб законом визначено Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, прокурора, органи державної влади та інших суб'єктів, які діють в процесі не від імені особи, інтереси якої вони представляють у процесі (у чому й полягає одна з основних відмінностей даних суб'єктів від процесуальних представників), а від імені держави, тобто захищають не тільки приватний але й публічний інтерес (або лише публічний інтерес).

Також варто звернути увагу на правило, відповідно до якого тільки сторони мають право розпоряджатися предметом судового розгляду, а суд зобов'язаний розглядати справу у межах заявлених ними вимог. Тобто саме позивач визначає предмет позову, підстави позову та розмір позовних вимог. Суд може своїм рішенням задовольнити вимоги позивача лише заявленому або меншому розмірі (якщо для цього є передбачені законом підстави), але ніяк не у збільшеному. Проте з вказаного правила є передбачені законом винятки. На такі винятки вказано у п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 року № 14. Пленум зазначив, що вийти за межі заявлених вимог (вирішити незаявлену вимогу, задовольнити вимогу позивача у більшому розмірі, ніж було заявлено) суд має право лише у випадках, прямо передбачених законом. Наприклад, суд має право вийти за межі заявлених вимог і з власної ініціативи вирішити питання про стягнення аліментів на дитину одночасно з позбавленням батьківських прав (частина друга статті 166 Сімейного кодексу України); застосувати наслідки недійсності нікчемного правочину (частина п'ята статті 216 Цивільного кодексу України) [313]. В даному випадку також можна побачити певний відхід від принципу диспозитивності, який був не тільки закріплений законодавчо, але й сприйнятий судовою практикою. Не заперечуючи необхідність втручання публічної ініціативи у вказані категорії справ (особливо це стосується справ про позбавлення батьківських прав), необхідно звернути увагу на недостатню врегульованість цього процесу. Надаючи суду право проявити ініціативу щодо вирішення вимоги, яка не заявлялася позивачем, необхідно було б ще й надати йому інструменти для реалізації цієї ініціативи. Так, відповідно до ч. 2 ст. 166 СК України одночасно з позбавленням батьківських прав суд може на вимогу позивача або за власною ініціативою вирішити питання про стягнення аліментів на дитину. Однак для того, щоб вирішити питання про стягнення аліментів з осіб, позбавлених батьківських прав, суд повинен встановити певний перелік обставин, що входять до предмету доказування у цій категорії справ. Так, суд

повинен буде встановити розмір доходу таких осіб. Крім того, відповідно до ст. 182 СК суд при вирішенні даного питання обов'язково повинен враховувати стан здоров'я, матеріальне становище дитини і платника аліментів; наявність в останнього інших неповнолітніх дітей, непрацездатних чоловіка, дружини, батьків, повнолітніх дочки, сина; наявність рухомого та нерухомого майна, грошових коштів; доведені стягувачем аліментів витрати платника аліментів, у тому числі на придбання нерухомого або рухомого майна, сума яких перевищує десятикратний розмір прожиткового мінімуму для працездатної особи, якщо платником аліментів не доведено джерело походження коштів; інші обставини, що мають істотне значення. Всі ці обставини суд повинен встановити за допомогою зазначених в законі засобів доказування. Проте оскільки позивач не заявляв відповідної позовної вимоги, він, відповідно, й не надавав суду необхідних доказів на підтвердження цих обставин. Позбавлений права витребувати докази самотійно (за власною ініціативою) суд вимушений в такому разі підштовхувати позивача до надання відповідних доказів до суду, або до заявлення клопотань про їх витребування, що в кінці кінців може викликати в учасників процесу сумніви у безсторонності та об'єктивності суду в даній справі. Відтак більш обґрунтованим вбачається здійснення судом прояву ініціативи щодо вирішення питання про стягнення аліментів на утримання дитини одночасно з позбавленням батьківських прав тільки в тому випадку, якщо сторонами були повідомлені суду усі необхідні обставини, а у справі наявні усі необхідні для цього докази.

Вихід суду за межі заявлених вимог не може не позначитися на самому судовому рішенні. Визначаючи властивості законної сили такого рішення необхідно мати на увазі, що вони розповсюджуються на все рішення, включаючи й ту його частину, яка стосується вирішення незаявлених вимог. Так, наприклад, у наведеному вище прикладі набрання рішенням суду законної сили буде означати неможливість повторного пред'явлення позивачем до суду вимог не тільки щодо позбавлення батьківських прав, але й про стягнення

аліментів (тобто властивість виключності буде розповсюджуватися також і на незаявлені але вирішені судом позовні вимоги), встановлені судом обставини та правовідносини, які стосуються питання про стягнення аліментів, будуть мати преюдиційний характер для відповідного кола осіб, тощо [51, с. 175-178].

Суд може вийти за межі заявлених вимог при ухваленні рішень у справах окремого провадження (ч. 3 ст. 294 ЦПК України). Таке повноваження суду можна пояснити на прикладі розгляду судами справ про надання неповнолітній особі права на шлюб.

Так, положення ч. 2 ст. 23 СК України закріплює, що за заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам.

Цікаво, що у ч. 2 ст. 16 КпШС УРСР [187] на відміну від чинного сімейного законодавства передбачалася можливість зниження шлюбного віку. У судовій практиці й сьогодні трапляються випадки, коли суди одночасно вирішують питання про зниження шлюбного віку та надання неповнолітній особі права на шлюб.

Наприклад, Гайворонський районний суд Кіровоградської області розглянув у відкритому судовому засіданні в місті Гайвороні справу за заявою ОСОБА_1, заінтересована особа: Відділ РАЦС Гайворонського РУЮ, ОСОБА_2 про надання права на шлюб.

Заявниця ОСОБА_1 просила знизити їй шлюбний вік та надати право на шлюб, мотивуючи тим, що знаходиться у фактичних шлюбних відносинах із ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1. На даний час вона вагітна, строк вагітності складає 26 тижнів. Вона та ОСОБА_2 бажають зареєструвати шлюб, але оскільки вона не досягла 18 років, то в органах РАЦСу в неї не приймають заяву на реєстрацію шлюбу.

Суд, дійшовши висновку, що зниження шлюбного віку і надання права на шлюб буде відповідати інтересам неповнолітньої заявниці прийняв рішення

надати ОСОБА_1, ІНФОРМАЦІЯ_2 право на шлюб та знизити їй шлюбний вік [331].

Вбачається, що наявність такої судової практики частково викликана неузгодженістю норм чинного законодавства, оскільки п.п. 16 п. 2 Розділу III Наказу Міністерства юстиції України від 18.10.2000 року № 52/5 «Про затвердження Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні» [298] передбачає можливість державної реєстрації шлюбу з особою, якій відповідно до Сімейного кодексу України знижено шлюбний вік.

Втім, як вірно підкреслюється у юридичній літературі, шлюбний вік – це стала, а не змінна правова категорія, яку можна було б пристосувати до конкретної життєвої ситуації. Тому «зниження» шлюбного віку є неможливим [355, с. 50]. Принаймні, це не може зробити суд. Подібної правової позиції дотримується й Пленум Верховного Суду України, наголошуючи у п. 2 постанови № 11 від 21.12.2007 року «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» на тому, що «суд надає право на шлюб (а не знижує шлюбний вік) [305]».

Тому правильною вбачається позиція Овруцького районного суду Житомирської області, який своїм рішенням заяву про зниження шлюбного віку і надання права на шлюб задовольнив частково та лише надав неповнолітнім заявникам право на шлюб, відмовивши у задоволенні вимоги про зниження шлюбного віку. Суд цілком справедливо відзначив, що «вимога про зниження шлюбного віку задоволенню не підлягає, оскільки до компетенції суду не відноситься питання зниження шлюбного віку, яке врегульоване у ст.23 СК України» [349].

Цікавим є питання про те, як повинен чинити суд у випадку, якщо заявник формулює свою вимогу саме як «зниження шлюбного віку» без зазначення в заяві вимоги про надання права на шлюб. З однієї сторони, така вимога не підлягає розгляду судом в порядку цивільного судочинства, а отже у

суду є всі підстави для відмови у відкритті провадження у справі за такою заявою (п. 1 ч. 1 ст. 186 ЦПК України). З іншої, – такий підхід є занадто «формальним» як для справ, що виникають з сімейних правовідносин. Суду варто орієнтуватися на мету, якої заявник прагне досягти. Як вже зазначалося, відповідно до ч. 3 ст. 294 ЦПК України справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Тому суд може вийти за межі заявлених вимог та за заявою неповнолітньої особи про зниження шлюбного віку вирішити питання про надання їй права на шлюб, якщо для цього є всі передбачені законом підстави [351, с. 14-16].

Отже визначаючи правила судової процедури розгляду та вирішення цивільних справ та повноваження суду в цивільному процесі як законодавчий так і судові органи повинні віднайти оптимальне співвідношення принципів судочинства з метою забезпечення ухвалення судами законних та обґрунтованих, а головне справедливих рішень для вирішення основного завдання цивільного судочинства – захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави [49, с. 83].

Як відзначається у п. 13 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» від 18.12.2009 року № 14 резолютивна частина повинна мати вичерпні, чіткі, безумовні й такі, що впливають зі встановлених фактичних обставин, висновки по суті розглянутих вимог і залежно від характеру справи давати відповіді на інші питання, зазначені в законі [313].

Резолютивна частина не повинна супроводжуватись поясненнями або обґрунтуванням. Її обов'язковий стиль – стислість, чіткість, наказовий характер [376, с. 195].

В юридичній літературі вказується, що крім висновків суду по суті позовних вимог, резолютивна частина рішення доповнюється вказівками

роз'яснювального характеру, що мають на меті надання сторонам правової допомоги у подальшому захисті їх прав та інтересів [376, с. 195]. Йдеться про положення суто довідкового характеру, що стосуються строку та порядку набрання рішенням суду законної сили і його оскарження.

За необхідності в резолютивній частині також вказуються відомості про: 1) порядок і строк виконання рішення; 2) надання відстрочення або розстрочення виконання рішення; 3) забезпечення виконання рішення; 4) повернення судового збору; 5) призначення судового засідання для вирішення питання про судові витрати, дату, час і місце його проведення; строк для подання стороною, за клопотанням якої таке судове засідання проводиться, доказів щодо розміру понесених нею судових витрат; 6) дату складення повного судового рішення.

При розгляді первісного і зустрічного позовів та при розгляді позову третьої особи з самостійними вимогами у рішенні вказуються результати розгляду кожного з позовів.

У спорі, що виник при укладанні або зміні договору, в резолютивній частині вказується рішення з кожної спірної умови договору, а у спорі про спонукання укласти договір – умови, на яких сторони зобов'язані укласти договір, з посиланням на поданий позивачем проект договору.

Суд, приймаючи рішення про стягнення боргу, на який нараховуються відсотки або пеня, може зазначити в рішенні про нарахування відповідних відсотків або пені до моменту виконання рішення з урахуванням приписів законодавства України, що регулюють таке нарахування. Остаточна сума відсотків (пені) у такому випадку розраховується за правилами, визначеними у рішенні суду, органом (особою), який здійснює примусове виконання рішення суду і відповідні дії (рішення) якого можуть бути оскаржені в порядку, передбаченому ЦПК України [450].

Певні заперечення викликають положення ч. 12 ст. 265 ЦПК України, відповідно до яких у разі часткового задоволення первісного і зустрічного

позовів про стягнення грошових сум суд проводить зустрічне зарахування таких сум та стягує різницю між ними на користь сторони, якій присуджено більшу грошову суму. По-перше, не зовсім зрозуміло, чому зарахування допускається лише у випадку часткового задоволення судом первісного і зустрічного позовів. На відміну від позову третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, позовні вимоги якої завжди повністю або частково суперечать вимогами первісного позивача, а отже повне одночасне їх задоволення судом неможливе, повне одночасне задоволення судом первісного та зустрічного позову не виключається. Воно можливе, коли первісний та зустрічний позови виникають з одних правовідносин, однак задоволення зустрічного позову не виключає повністю або частково задоволення первісного позову, хоча такий результат і є малоімовірним (наприклад, якщо первісний позов – про стягнення заборгованості за договором найму, а зустрічний – про відшкодування витрат, понесених наймачем на поліпшення об'єкта найму, які не можуть бути відокремлені від речі без її пошкодження та здійснені за згодою наймодавця; або первісний позов – про стягнення оплати робіт за договором підяду, а зустрічний – про відшкодування шкоди, заподіяної підрядником майну замовника під час виконання робіт за договором підяду). Також положення ч. 12 ст. 265 ЦПК України не враховують випадків, коли один з двох позовів (первісний чи зустрічний) задоволений судом повністю, а інший – частково.

По-друге, положення ч. 12 ст. 265 ЦПК України сформульовані категорично, тобто не «суд може провести», а «суд проводить» зустрічне зарахування. Однак в деяких випадках закон прямо забороняє здійснювати зарахування зустрічних вимог. Так, відповідно до ст. 602 ЦК України не допускається зарахування зустрічних вимог: 1) про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю; 2) про стягнення аліментів; 3) щодо довічного утримання (догляду); 4) у разі спливу позовної

давності; 5) за зобов'язаннями, стороною яких є неплатоспроможний банк, крім випадків, установлених законом.

У зв'язку з вищезазначеним, пропонуємо викласти положення ч. 12 ст. 265 ЦПК України в наступній редакції: «12. У разі задоволення (часткового задоволення) первісного і зустрічного позовів про стягнення грошових сум суд проводить зустрічне зарахування таких сум та стягує різницю між ними на користь сторони, якій присуджено більшу грошову суму, якщо зарахування таких вимог не заборонено законом».

Суд, ухвалюючи рішення на користь кількох позивачів або проти кількох відповідачів, повинен зазначити, в якій частині рішення стосується кожного з них, або зазначити, що обов'язок чи право стягнення є солідарним.

Особливістю резолютивної частини рішення суду за новим процесуальним законодавством є те, що в ній не обов'язково мають міститися положення про порядок розподілу судових витрат, які сторони сплатили або мають сплатити у зв'язку з розглядом справи.

Відповідно до ч. 1 ст. 246 ЦПК України якщо сторона з поважних причин не може подати докази, що підтверджують розмір понесених нею судових витрат до закінчення судових дебатів у справі, суд за заявою такої сторони, поданою до закінчення судових дебатів у справі, може вирішити питання про судові витрати після ухвалення рішення по суті позовних вимог.

Норми ч. 8 ст. 141 ЦПК України наділяють сторін правом надати докази на підтвердження понесених ними судових витрат протягом п'яти днів після ухвалення рішення суду за умови, що до закінчення судових дебатів у справі сторона зробила про це відповідну заяву. В цьому випадку для вирішення питання про розподіл витрат, які сторони сплатили або мають сплатити у зв'язку з розглядом справи, призначається судове засідання, про що зазначається в резолютивній частині рішення суду. Судове засідання з питань розподілу судових витрат проводиться не пізніше двадцяти днів з дня

ухвалення рішення по суті позовних вимог. За наслідками його проведення суд ухвалює додаткове рішення.

Таким чином, законодавець, залишивши незмінною структуру такого процесуального документа як рішення суду (його поділ на вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини) дещо розширив перелік інформації, що повинна міститися в цих частинах. З однієї сторони, це дасть можливість особам, що знайомляться з текстом рішення, отримати більше інформації про хід справи, а сторонам судового процесу переконатися в тому, що їх доводи прийняті судом до уваги. З іншої сторони, більша деталізація та розлогість тексту рішення суттєво збільшить його обсяг, що додасть зайвої роботи суддям та ускладнить читачу сприйняття інформації, що міститься у рішенні, оскільки йому доведеться відділяти головне від другорядного [32, с. 44-45].

Тісно пов'язаною з вимогою структурованості є вимога вмотивованості рішення суду, оскільки вона характеризує зміст мотивувальної частини рішення.

На необхідності належного мотивування судових рішень як одній з важливих вимог, що пред'являються до цього акта правосуддя неодноразово наголошувалося в юридичній літературі [398, с. 110]. Дану вимогу до судових рішень часто змішують з обґрунтованістю (наприклад, М.В. Пальчикова пише, що з аналізу рішень Європейського суду з прав людини не слідує критеріїв відмінностей між обґрунтованістю та вмотивованістю, оскільки до сьогодення не існує прецеденту, який би чітко розглянув це питання [258, с. 33]. Втім, Європейський суд з прав людини послідовний у цьому питанні та із змісту його рішень чітко зрозуміло, що в них ідеться саме про вмотивованість) та вказують на жорстку позицію у даному питанні Європейського суду з прав людини, що згідно з його усталеною практикою, яка відображає принцип, пов'язаний з належним здійсненням правосуддя, у рішеннях судів та інших органів з вирішення спорів мають бути належним чином зазначені підстави, на яких вони ґрунтуються [431, с. 60].

Дуже чіткою є позиція Європейського суду з прав людини відносно вимоги вмотивованості судових рішень у світлі дотримання положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, про що нами вже неодноразово зазначалося [31, с. 24-28].

Відповідно до ст. 6 вказаної Конвенції кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом. Завдяки тлумаченню Європейським судом з прав людини вказаних положень концепція справедливого судового розгляду зазнавала певних змін, еволюціонувала. Судом були вироблені певні критерії реалізації права на справедливий судовий розгляд. Серед таких критеріїв (гарантій) посіло належне місце право на отримання вмотивованого судового рішення як складова права на справедливий судовий розгляд. Така позиція Суду знаходить свій прояв у багатьох його рішеннях, в тому числі й у справах за участі нашої держави. Наприклад, в своєму рішенні у справі «Проніна проти України» (*Pronina v. Ukraine*) від 18 липня 2006 року [343] Європейський суд з прав людини зазначив про те, що ст. 6 Конвенції зобов'язує суди вказувати причини своїх рішень.

Водночас обов'язок судів давати обґрунтування своїх рішень не може сприйматись як вимога надавати детальну відповідь на кожен аргумент. Межі цього обов'язку можуть бути різними в залежності від характеру рішення. Крім того, необхідно брати до уваги, між іншим, різноманітність аргументів, які сторона може представити в суд, та відмінності, які існують у державах-учасниках, з огляду на положення законодавства, традиції, юридичні висновки, викладення та формулювання рішень. Таким чином, питання, чи виконав суд свій обов'язок щодо подання обґрунтування, що впливає зі статті 6 Конвенції, може бути визначено тільки у світлі конкретних обставин справи (рішення Європейського суду з прав людини у справі «Руїс Торіха проти Іспанії» (*Ruiz Torija v. Spain*) від 9 грудня 1994 року [334], у справі «Суомінен проти Финляндії» (*Suominen v. Finland*) від 01 липня

2003 року [340], у справі «Проніна проти України» (Pronina v. Ukraine) від 18 липня 2006 року [343] та ін.).

Мотивування судового рішення є його невід'ємним структурним елементом. Воно пов'язує правові висновки суду із встановленими в процесі судового розгляду юридичними фактами і послідовно відбиває процес формування суддівського переконання у правовій суті справи. Фактично під мотивуванням судового рішення слід розуміти зміст його мотивувальної частини, що є засобом забезпечення його вмотивованості і що є системою суджень (мотивів), наведених в рішенні в обґрунтування висновків суду по кожному з питань, що підлягають вирішенню в процесі ухвалення рішення відповідно до ст. 264 ЦПК України і мають бути зазначені в рішенні відповідно до ст. 265 ЦПК України.

При цьому простого перерахування вищезазначеної інформації недостатньо для виконання вимоги про вмотивованість судового рішення. Всі судження суду щодо обставин справи мають бути взаємопов'язаними, викладеними у чіткій логічній послідовності і неминуче приводити до тих висновків, які викладені судом у резолютивній частині рішення.

Розглядаючи проблему вмотивованості судового рішення неможливо не приділити уваги питанню її співвідношення із вимогою обґрунтованості судового рішення. Відносно цього питання в науці цивільного процесуального права немає єдності поглядів. Так, одні автори взагалі не виділяють вмотивованість як самостійну вимогу до судового рішення і вважають її складовою частиною вимоги обґрунтованості [321, с. 57]. Інші вказують на самостійну цінність вимоги вмотивованості судового рішення [478, с. 58-59; 398, с. 110; 227, с. 116; 456, с. 246].

Саме остання точка зору є правильною і вже стала традиційною в науці цивільного процесуального права, оскільки між цими двома вимогами не можна ставити знак рівняння. Так, відповідно до ч. 5 ст. 263 ЦПК України обґрунтованим є рішення, ухвалене на підставі повно і всебічно з'ясованих

обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні. В свою чергу під вмотивованістю судового рішення як правило розуміють обов'язкову наявність в ньому вичерпно аргументованих висновків суду про результати оцінки доказів та встановлених на їх підставі фактів [267, с. 7]. За іншою позицією вмотивованим є судове рішення, в якому належним чином зазначені підстави, на яких воно ґрунтується [176, с. 82]. Під умотивованістю також розуміється повне та всебічне відображення в судовому рішенні мотивів, якими суд керувався при ухваленні свого рішення, при оцінці доказів для встановлення наявності чи відсутності обставин, на які сторони посилалися як на підставу своїх вимог і заперечень, із зазначенням, чому певні докази були прийняті до уваги або відхилені, з відображенням мотивів щодо позиції суду відносно застосування норм матеріального та процесуального права [456, с. 255].

Таким чином, обґрунтоване рішення може бути належним чином не вмотивованим, якщо суд, зробивши правильні висновки із встановлених обставин справи, не вказав у своєму рішенні, як і чому він дійшов таких висновків. І навпаки, чітко і в логічній послідовності викладені мотиви судового рішення, засновані на невірному встановлених обставинах справи, будуть означати необґрунтованість такого рішення із виконанням вимоги про його вмотивованість. Саме тому законність та обґрунтованість слід розглядати як вимоги до змісту рішення суду як правозастосовного акта, а вмотивованість – як вимогу до процесуальної форми його вираження (тобто до рішення суду як процесуального документа).

Судова практика також виходить з тієї точки зору, що відсутність у судовому рішенні належного мотивування може бути визнана самотійною підставою для скасування такого рішення вищестоящим судом. Як зазначає Д.Д. Луспеник: «вищестоящі судові інстанції вимушені такі рішення

скасовувати і ухвалювати такі ж рішення по суті, але з його мотивуванням» [215, с. 369].

Водночас немає сенсу заперечувати тісний зв'язок між законністю та обґрунтованістю рішення суду з однієї сторони, та його вмотивованістю – з іншої, оскільки саме текстуальне викладення мотивів ухвалення рішення дає можливість здійснити перевірку його законності та обґрунтованості.

У переважній більшості випадків необґрунтованість (або незаконність) рішення має наслідком його неналежну вмотивованість, оскільки неправосудне рішення дуже важко належним чином мотивувати. В такому рішенні завжди проявляється перекручення фактів, висвітлення одних обставин і замовчування інших, тощо. З іншого боку, відсутність мотивування висновків суду позбавляє рішення зрозумілості і переконливості та іноді не дозволяє вищестоящому суду повною мірою перевірити його на предмет законності і обґрунтованості. Тому й постає питання про виключну важливість вимоги вмотивованості судового рішення як однієї з гарантій забезпечення законності і обґрунтованості судових рішень і, відповідно, дійсного захисту прав і охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб [21, с. 186-190].

Також цілком справедливим є твердження М.Г. Абакумової, що саме по тому, наскільки детально і несуперечливо суддя в судовій постанові викладає причини прийняття ним тих або інших рішень при дослідженні і оцінці доказів, вищестоящі судові інстанції можуть судити про наявність або відсутність його безсторонності. Таким чином, в мотивувальній частині судової постанови найвиразніше відбивається безсторонність судді [6, с. 124].

Як справедливо відзначив Я.М. Романюк, для того, щоб судове рішення вважалось належно мотивованим, недостатньо просто процитувати закон та перерахувати докази, надані сторонами. Важливо навести ті висновки, яких дійшов суд за результатами оцінки доказів, та знайти настільки вагомі й одночасно зрозумілі аргументи на користь прийнятого рішення, щоб вони

переконали в законності й справедливості вирішення спору навіть ту сторону, яка в цьому спорі програла [147].

В контексті вимоги вмотивованості судових рішень, виникає проблема якості такого мотивування і, так би мовити, «квазімотивування» рішень судів, або як його ще називають в юридичній літературі «сурогату мотивування» [252, с. 80-81], тобто мотивування «для галочки». Не секрет, що суддя, йдучи до нарадчої кімнати, нерідко вже має в голові певну модель власного рішення. М.А. Ніконов у своєму дослідженні дуже влучно наводить з цього приводу вислів судді Дж. Хатченсона про те, що судді вирішують справи на основі здогадки, а потім пишуть рішення, щоб її виправдати [3, с. 471]. Тобто закон використовується *post hoc* для обґрунтування вже прийнятого (свідомо чи несвідомо) рішення [252, с. 78]. Однак це не означає, що рішення приймається суддею свавільно, випадково. Внутрішнє переконання судді формується поступово. Перше враження про справу з'являється після ознайомлення з позовними матеріалами, потім – з відзивом відповідача. В судовому засіданні позиція судді може видозмінюватися під впливом виступів сторін, показань свідків та дослідження інших доказів. Рішення дійсно може прийти до судді в процесі розгляду справи інтуїтивно, немов осяяння, але ця інтуїція – професійна, вона натренована знаннями та багаторічним досвідом роботи у сфері права. В аналогічній ситуації інтуїція не допоможе прийняти правильне рішення людині, яка далека від юриспруденції та не має відповідного досвіду. Мозок – це складний інструмент. Дуже важко достеменно пояснити, як він працює та продукує рішення. Тому інколи дійсно може скластися враження, що суддя приймає рішення зненацька, воно приходить немов би нізвідки. Однак свідомість судді постійно, навіть інколи непомітно для нього самого опрацьовує великий масив інформації та формує рішення, ґрунтуючись на тих знаннях та практиці розгляду аналогічних справ, які знаходяться в надрах цього складного механізму під назвою людський мозок. Після цього судді залишається лише докладно розібратися з тим, чому йому прийшло на думку

саме таке рішення, які положення закону та судової практики підказали йому правильну відповідь на питання, поставлені сторонами у справі. Грамотно і логічно побудувати цей ланцюжок умовиводів – саме в цьому полягає завдання судді при складанні мотивувальної частини свого рішення. Наскільки досконало він це зробить – залежить від рівня професійних навиків судді.

М.А. Ніконов також пише, що він не заперечує ролі закону при прийнятті рішення, однак не схильний його перебільшувати, оскільки закон не є текстом, закритим для тлумачень, та існує можливість (як мінімум) у так званих «сірих» справах написати мотивувальну частину, що обґрунтовує рішення на користь будь-якої з сторін [252, с. 79]. Саме це і є сурогатом мотивування, який зроблений не з метою відобразити процес формування внутрішнього переконання судді, а для того щоб «підігнати» мотивувальну частину під «необхідний» результат розгляду справи. Мета сурогатного мотивування – не обов'язково приховання завідомо неправосудного рішення, нерідко це може бути просте нехтування суддею своїми професійними обов'язками.

Втім досвідчений юрист, проаналізувавши текст судового рішення, майже завжди може визначити, де справжнє мотивування (можливо, й помилкове), а де його сурогат. Інколи з метою приховати такий сурогат судді відбуваються загальними фразами на кшталт «стороною на підтвердження обставини надані неналежні та недопустимі докази», не заглиблюючись в аналіз цих доказів та не пояснюючи в чому саме полягає їх неналежність та недопустимість, адже належність та допустимість – це принципово різні властивості доказів, і майже ніколи не буває так, щоб якийсь судовий доказ насправді був одночасно і неналежним, і недопустимим. У процесі «підгонки» мотивування суд може покласти в обґрунтування свого рішення лише ті доводи сторін та докази, які підтверджують таке рішення, та не приділити достатньо уваги тим, що його спростовують. Саме проти такого підходу до мотивування рішення суду принципово виступають деякі науковці [393, с. 22-23].

Як неналежне мотивування в юридичній літературі характеризують наведення у судовому рішенні законодавчих положень без фактичного зіставлення їхнього змісту з обставинами конкретної справи... що не демонструє зв'язку між законом та фактами та не розкриває логіки мислення судді (суду) згідно з вимогами до змісту мотивувальної частини [429, с. 122].

Звичайно, існують і складні справи, в яких правове регулювання спірних правовідносин є нечітким, а усталена судова практика відсутня або є суперечливою. Такі випадки дають можливість «розгулятися» суддівському розсуду. В такому разі на рішення судді можуть вплинути як різні правові засади чи аксіоми, так і його особисті моральні принципи та переконання на кшталт «у випадку, якщо справа зачіпає права та інтереси дитини, ситуація повинна тлумачитись на користь забезпечення її найвищих інтересів», або «якщо судом достеменно встановлено факт порушення прав особи, ситуація повинна тлумачитись на користь потерпілого, оскільки порушене право повинно бути, по можливості, відновлене» і т.ін. У подібних випадках дійсно можна погодитись, що тлумачення закону трішечки «підганяється» під рішення судді, однак це не є сурогатом мотивування, оскільки як остаточний висновок по суті справи, так і його мотивування відповідає внутрішньому переконанню судді. Головне не переступити межу, коли особисті переконання суддя поставить вище закону.

Вимога категоричності рішення суду викликана до життя дією принципу правової визначеності. Тому дану вимогу в юридичній літературі інколи називають вимогою визначеності рішення суду [470, с. 59; 446, с. 386]. Так, наприклад, в п. 4 «Юридична визначеність, однаковість судової практики і відкритість судових рішень» Розділу II Указу Президента України від 10.05.2006 року № 361/2006 «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» [300] наголошується на тому, що повинні бути передбачуваними юридичні наслідки ухваленого судового рішення для особи. Передбачуваність

наслідків рішення можливе лише тоді, якщо мотивувальна, а особливо резолютивна частина рішення сформульована в категоричній формі.

Ідеалом правосуддя, писав М.М. Розін, є єдине та непорушне судове рішення, що до кінця вичерпує процесуальне юридичне відношення, шляхом категоричного вирішення правового спору [352, с. 517].

М.Б. Зейдер зазначав про вимогу категоричності судового рішення, що ця вимога полягає в тому, що рішення повинно надати таку відповідь на позовні вимоги, яка виключила би невизначеність у ствердженні про існування між сторонами конкретних правовідносин або можливість різних способів виконання судового рішення залежно від розсуду сторін.

Рішення, писав М.Б. Зейдер, не може допускати подальших спорів між учасниками процесу про те, яким є зміст права, що підлягає захисту, і як це право має бути реалізовано [170, с. 72]. Подібної точки зору дотримувався й М.А. Гурвич [136, с. 74].

Дійсно, категоричність висновків суду, що містяться в рішенні, є необхідною умовою, складовою принципу правової визначеності, оскільки забезпечує реальну можливість сторонам спору отримати від суду конкретну, чітку, визначену відповідь на їх позовні вимоги. Лише тоді рішення суду забезпечує остаточне вирішення юридичного спору.

Як справедливо вказує О. Шиманович, визначеність рішення передусім необхідна для осіб, які беруть участь у справі, оскільки вони мають усвідомити, які права, свободи й інтереси захищаються рішенням, а які ні, мотиви суду. Визначеність рішення необхідна також для осіб, які покликані виконувати рішення суду. Порушення вимоги визначеності судового рішення унеможливорює його виконання, тобто визначеність рішення є необхідною умовою його подальшого виконання [470, с. 59].

Дія вимоги категоричності рішення суду перешкоджає ухваленню так званих альтернативних судових рішень. Зазначення в резолютивній частині кількох рівноцінних способів його виконання ставить під сумнів реальність

виконання рішення, остаточно не усуває можливості суперечок між сторонами стосовно вибору того чи іншого способу виконання, а отже суперечить принципу правової визначеності.

В юридичній літературі окремо від категоричності виділяють вимогу безумовності рішення суду [262, с. 115; 170, с. 74; 361, с. 431, 442; 449, с. 278; 446, с. 386]. Безумовність полягає в тому, що висновки, зроблені в рішенні, не повинні включати умови, які поставили б його виконання в залежність від їх настання. Суд не може покласти на відповідача обов'язок виконати певні дії за умови виконання зустрічних дій з боку позивача або настання певних подій [476, с. 412].

П.П. Заворотько та М.Й. Штефан вірно вказували, що включення до рішення умов, від яких залежить виконання рішення, підкреслювало б, що перш ніж розпочати виконання, необхідно було б встановити факт настання таких умов, а для цього доводилося б робити нове дослідження, насамперед у випадках, коли між сторонами виникав спір про такі умови [158, с. 87].

Відповідно до ч. 6 ст. 265 ЦПК України висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної з заявлених вимог не може залежати від настання або ненастання певних обставин (умовне рішення).

Втім справедливість вказаних вище тверджень та наявність зазначених положень процесуального закону не змінює того факту, що безумовність – це один із проявів категоричності.

Так, в словнику української мови слово «категоричний» визначається як «безумовний, рішучий, який не допускає заперечень». Категоричне судження, лог. – безумовне судження. Категоричним судженням називається таке судження, в якому в безумовній формі відображається факт наявності чи відсутності зв'язку між предметом і ознакою [374, с. 118].

Тому виділяти окрему вимогу безумовності рішення суду не варто. Ухвалення умовних рішень є порушенням вимоги категоричності рішення суду.

До речі, як складову визначеності рішення суду (інша назва вимоги категоричності) безумовність розглядав й М.А. Гурвич [378, с. 197].

Таким чином, серед вимог, які пред'являються до рішення суду пропонується виділяти категоричність, ознаками якої є безальтернативність та безумовність висновків суду, що містяться у резолютивній частині судового рішення.

Не останнє місце серед вимог, що пред'являються до рішення суду займає вимога публічності (від лат. *publico* – обнародувати, або *publicus* – суспільний, народний). Дана вимога випливає з принципу гласності правосуддя [59, с. 3-13]. Публічне проголошення рішення суду розглядається в літературі як необхідна складова публічного судового розгляду, дотримання гласності судочинства [112, с. 38].

В юридичній літературі публічність (гласність) розглядають у вузькому та широкому сенсі. Гласність у вузькому розумінні стосується тільки учасників справи, а гласність у широкому розумінні (загальна гласність) стосується необмеженого кола осіб [232]. Вказані аспекти дії даного принципу також називають зовнішньою та внутрішньою гласністю [18, с. 193].

Названі складові прослідковуються й у змісті вимоги публічності рішення суду в цивільному процесі України.

Внутрішня публічність рішення суду (відкритість для учасників процесу) проявляється у необхідності публічного проголошення судового рішення. В ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, прийнятий Резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 року, який набрав чинності 23 березня 1976 року та ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 року передбачено, що будь-яка судова постанова в кримінальній або цивільній справі повинна бути публічною, за винятком тих випадків, коли інтереси неповнолітніх вимагають іншого чи коли справа стосується матримоніальних спорів або опіки над дітьми [237].

Публічність судового рішення, як одна з гарантій прав людини і основних свобод закріплена і в ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. В контексті норм цієї Конвенції вказана вимога означає публічність (відкритість) слухань та проголошення судового рішення.

Додержання вимоги публічності є обов'язковим на стадії винесення вмотивованого судового рішення. Це не слід приймати як вимогу оприлюднення рішення у всіх випадках, проте необхідно дотримуватися відповідної відкритості. Зокрема, передача до канцелярії рішення суду, з яким зацікавлена особа може там ознайомитись, може бути достатньою (рішення у справі «Претто та інші проти Італії» (*Pretto and Others v. Italy*) від 8 грудня 1983 р.) [333].

В юридичній літературі зауважується, що термін, який використаний у другому реченні ст. 6 Конвенції («судове рішення оголошується публічно»), здавалося б, передбачає, що вимагається зачитати рішення вголос. Навіть відмінності французького тексту («rendu» – оголошено) і англійського («pronounced» – проголошено, вимовлено) не змінюють цього враження. На перший погляд стаття 6 Конвенції виглядає більш суворо, ніж стаття 14 п.1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, яка закріплює, що судове рішення повинно бути публічним («shall be made public», «sera public»).

Проте в багатьох державах-членах Ради Європи склалися традиції застосовувати інші засоби, окрім читання вголос, для оголошення рішення всіх чи частини своїх судів, і особливо касаційних судів, наприклад, депонування в канцелярії, доступній для публіки. Автори Конвенції не могли пройти мимо цієї обставини, хоча це не відображено у підготовчих матеріалах настільки ж чітко, як в підготовчих матеріалах вищезгаданого Міжнародного пакту 1966 р. Тому суд зв'язаний текстуальним тлумаченням. Він вважає, що в усіх випадках форма оголошення судового рішення повинна оцінюватися у відповідності з внутрішнім правом держави-відповідача у світлі особливостей його системи судочинства, з врахуванням предмету і мети статті 6 п.1 [430, с. 20-21].

Стосовно зовнішньої публічності судових рішень (відкритості для широкого загалу) Комітетом Міністрів Ради Європи було розроблено та затверджено Рекомендацію «Про відбір, обробку, надання і архівацію судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах» № R (95) 11 від 11 вересня 1995 р., в Розділі II якої закріплено наступні завдання автоматизованих пошукових систем інформації про судову практику:

- полегшувати працю правників шляхом швидкого забезпечення їх повною та сучасною інформацією;
- надавати інформацію всім особам, які виявляють безпосередній або опосередкований інтерес до судової практики;
- швидше поширювати інформацію про нові судові рішення, особливо у сферах права, які розвиваються;
- розповсюджувати інформацію про більшу кількість судових рішень, які стосуються як питань права, так і питань фактів (наприклад про суми компенсацій чи аліментів, строк позбавлення волі тощо);
- сприяти єдності судової практики (надійності права — «Rechtssicherheit») без привнесення в неї елемента закоснілості;
- дозволити законодавцям аналізувати практику застосування законів;
- полегшити наукові дослідження в сфері судової практики;
- у певних випадках надавати інформацію в статистичних цілях [328].

Відповідно до положень п. 4 розділу II Указу Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006 «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» відкритий доступ до судових рішень має стати однією з найефективніших форм контролю громадськості за діяльністю судової влади, що сприятиме однаковому застосуванню законів і передбачуваності результатів вирішення аналогічних справ. Повинні бути передбачуваними й юридичні наслідки ухваленого судового рішення для особи. Обмеження щодо відкритості судових рішень може встановлюватись лише законом [300].

В Україні для ознайомлення з судовими рішеннями широкого загалу було створено Єдиний державний реєстр судових рішень, який запущений в роботу 01 червня 2006 року паралельно з набранням сили Законом України від 22 грудня 2005 року № 3262-IV «Про доступ до судових рішень». Відповідно до ст. 2 вказаного закону кожен має право на доступ до судових рішень у порядку, визначеному законом.

Для цього всі рішення судів загальної юрисдикції оприлюднюються на офіційному веб-порталі судової влади України в порядку, встановленому законом. Доступ до ресурсів Реєстру, розміщеного на веб-сторінці <http://reyestr.court.gov.ua>, безплатний. Постановою КМУ № 740 від 25.05.2006 року затверджений Порядок ведення Єдиного державного реєстру судових рішень [295], обов'язок ведення якого покладено на Державну судову адміністрацію України.

Відповідно до положень вищезазначеної Постанови КМУ передбачено два порядку доступу до судових рішень, що містяться у Реєстрі:

а) загальний доступ до судових рішень – режим доступу до судових рішень, внесених до Реєстру, який передбачає можливість одержання, використання, поширення і зберігання інформації, що міститься у Реєстрі, з урахуванням вимог щодо нерозголошення в текстах судових рішень, відкритих для загального доступу, відомостей, що дають можливість ідентифікувати фізичну особу, та відомостей, для забезпечення нерозголошення яких прийнято рішення про розгляд справи в закритому судовому засіданні;

б) повний доступ до судових рішень – режим доступу до судових рішень, внесених до Реєстру, який передбачає можливість одержання, використання і зберігання інформаційних ресурсів, що містяться у Реєстрі, зокрема відомостей, що не можуть бути розголошені в текстах судових рішень, відкритих для загального доступу.

Кожна фізична або юридична особа має право на загальний доступ до судових рішень без обмежень. Повний доступ до судових рішень мають судді, а

також працівники апарату судів, Державної судової адміністрації та інформаційно-технічного адміністратора Реєстру у разі надання їм на один рік дозволу на такий доступ з урахуванням службових обов'язків і здійснюється шляхом автентифікації користувача.

Як вірно вказує Д.Д. Луспеник, завдяки запровадженню Єдиного державного реєстру судових рішень кожен має можливість дати свою оцінку мові та стилю викладення тексту судового рішення, культурі судочинства та, звичайно, культурі автора цього документа (судді), а зрештою – справедливості судової влади [214, с. 12].

В юридичній літературі висловлювалася пропозиція щодо закріплення в законі окрім права на доступ до судових рішень через мережу Інтернет забезпечити також право кожного на ознайомлення з судовими рішеннями в канцеляріях судів [224, с. 52]. Втім такі законодавчі положення навряд чи будуть корисними, до того ж вони збільшать і без того не підйомне навантаження на суди.

Специфічною вимогою, що пред'являється до рішення суду, є вимога його повноти (вичерпного характеру).

Звичайно, виділення спеціальних та специфічних вимог до рішення суду як процесуального документа має певною мірою умовний характер. Вмотивованість, повнота та публічність не є унікальними для одного лише рішення суду. Просто саме для рішення суду вони набувають особливого значення.

Як писав М.А. Гурвич, згідно вимоги повноти рішення суду повинно всебічно, вичерпно вирішити правовий спір. Воно повинно відповісти на питання про існування спірного суб'єктивного права (та відповідного йому обов'язку), точно зазначивши зміст цього права, зокрема кількісний вираз матеріального об'єкта цього права. Якщо у позовному зверненні знаходиться кілька вимог, то суд зобов'язаний розібрати всі такі вимоги в одному рішенні. Це правило не перешкоджає виділенню окремої вимоги з числа декількох,

поєднаних у позові, у самостійну справу для окремого вирішення, якщо такий захід є процесуально доцільним [378, с. 197].

Відповідно до ст. 266 ЦПК України суд, ухвалюючи рішення на користь кількох позивачів або проти кількох відповідачів, повинен зазначити, в якій частині рішення стосується кожного з них, або зазначити, що обов'язок чи право стягнення є солідарним. Дотримання судом цих вимог процесуального закону також розглядають як складову вимоги повноти рішення суду [377, с. 238].

Специфічність цієї вимоги саме для рішення як підсумкового акта суду першої інстанції полягає в тому, що саме у рішенні зосереджується ціла низка висновків з різних питань судової діяльності. В кінці судового розгляду справи суд першої інстанції одним актом повинен надати відповідь на всі позовні вимоги, об'єднані в одному провадженні (основні, зустрічні, третьої особи з самостійними вимогами щодо предмета спору), питання процесуального характеру (про розподіл судових витрат, про звернення рішення до негайного виконання тощо). Саме тому дуже важливо, щоб відповіді на всі ці питання були наявні в рішенні, щоб жодне з питань не було упущене судом. Лише тоді суд виконає вимогу повноти рішення суду. Всі інші судові акти не зосереджують в собі такої кількості правових питань.

Так, ухвалою суду, як правило, вирішує лише одне питання, що міститься в клопотанні учасника справи. Якщо в учасника справи є кілька клопотань, стосовно кожного постановляється самостійна ухвала. Простота судового наказу також не дозволяє поєднувати в ньому більше двох питань: про вирішення однієї основної вимоги заявника та стосовно розподілу судових витрат.

Постанови судів вищестоящих інстанцій ухвалюються в межах вимог, вирішених рішенням суду першої інстанції, а тому питання про їх повноту також не є настільки актуальним. Саме тому законодавець передбачив для усунення неповноти рішення суду можливість ухвалення додаткового рішення

(ст. 270 ЦПК України), водночас процесуальний закон не містить жодного згадування про додаткову ухвалу, постанову чи судовий наказ.

Не варто виділяти вимогу своєчасності рішення суду, під якою розуміють дотримання процесуальних строків при ухваленні рішення [154, с. 306-307].

Своєчасність стосується не стільки судового рішення, скільки судового розгляду. Відсутність зволікання у вчиненні кожної процесуальної дії, недопустимість судової тяганини дозволяє розглянути справу в розумний строк та ухвалити рішення суду своєчасно. Водночас поспіх в ухваленні рішення, нехтування необхідними процесуальними діями для досягнення пришвидшення в ухваленні рішення по суті спору є недоречним, оскільки може відбитися на законності та обґрунтованості рішення суду.

2.3. Диференціація рішень суду в цивільному процесі

Залежно від виду провадження, в якому ухвалюються рішення, їх можна поділити на два види:

- 1) рішення суду в позовному провадженні;
- 2) рішення суду в окремому провадженні.

Слід відзначити, що деякі положення, розроблені наукою цивільного процесуального права для судових рішень в позовному провадженні, не підходять для рішення в окремому провадженні. Рішення суду в справах окремого провадження характеризуються суттєвими особливостями, ігнорування яких може призвести до невірного розуміння цього процесуального інституту.

Так, наприклад, в науці цивільного процесуального права доволі поширеним є погляд на сутність судового рішення як акта судової влади, який містить в собі імперативну і декларативну складові. Імперативна складова – це обов’язковий для виконання припис суду, як органу державної влади, декларативна – це підтвердження наявності або відсутності певних правовідносин між сторонами на основі встановлених в судовому засіданні

фактичних обставин справи [451, с. 419]. Однак, як справедливо зазначають Н.А. Жильцова та М.М. Голиченко, необхідність встановлення судом наявності або відсутності між зацікавленими особами матеріальних правовідносин з певним змістом (конкретним набором прав і обов'язків) є ознакою саме позовного провадження [155, с. 13]. В окремому провадженні рішення суду лише встановлює певний юридичний факт, а права та обов'язки, що з нього випливають, знаходяться вже поза межами предмета судового розгляду. Таким чином, характеризуючи сутність рішення суду в справах окремого провадження, можна зазначити, що воно містить обов'язковий для виконання припис суду як органу державної влади, яким встановлюється наявність або відсутність фактів, які мають юридичне значення, правовий статус певної особи, або правовий режим майна.

Іншою особливістю рішення суду в справах окремого провадження є його спрямованість на захист не права, а охоронюваного законом інтересу, про що писав іще К.С. Юдельсон [380, с. 281]. Тобто коли суд своїм рішенням визнає за якоюсь особою наявність того чи іншого юридичного факту або правового статусу цієї особи, він тим самим сприяє заявнику в реалізації певних прав, що випливають з цього факту, або правового статусу, а отже здійснює захист охоронюваного законом інтересу особи. В той самий час захист права може здійснюватися лише у разі його порушення, невизнання або оспорювання іншою особою (ч. 1 ст. 15 ЦК України).

Втім традиційною відмінністю справ окремого провадження від позовного є відсутність спору про право. Так, відповідно до ч. 6 ст. 294 ЦПК України, якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах. В науковій літературі висловлено думку про те, що в окремому провадженні крім захисту охоронюваного законом інтересу може також здійснюватися захист

неоспорюваних суб'єктивних прав [184, с. 15]. Однак справи окремого провадження, в яких здійснюється захист саме неоспорюваного права складають абсолютну меншість в загальному масиві справ цієї категорії, і є, скоріше, виключенням, яке підтверджує правило.

Багато особливостей рішень суду в окремому провадженні породжено процесуальною специфікою самих справ окремого провадження. Суд може обґрунтовувати своє рішення не лише доказами, які були пред'явлені до суду учасниками справи, а й доказами, які суд витребував за власною ініціативою (ч. 2 ст. 294 ЦПК України). Головне щоб ці докази були належним чином дослідженні в судовому засіданні. У справах окремого провадження суду надається право вийти за межі вимог заявника, якщо така необхідність буде випливати з матеріалів справи (ч. 3 ст. 294 ЦПК України). Ще однією особливістю судових рішень у справах окремого провадження є те, що їх резолютивна частина, як правило, не містить вимог щодо відшкодування судових витрат (ч. 7 ст. 294 ЦПК України).

Свою окрему специфіку мають і рішення в деяких категоріях справ окремого провадження. Наприклад, у певних категоріях справ судові рішення можуть бути скасовані судом, що їх ухвалив: рішення суду про усиновлення може бути скасоване судом до набрання ним законної сили, якщо батьки дитини відкликали свою згоду на її усиновлення (ч. 5 ст. 314 ЦПК України); рішення суду про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, може бути скасоване, а дієздатність особи поновлена в разі видужання цієї особи або значного поліпшення її психічного стану (ч. 3, 4 ст. 300 ЦПК України); рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою скасовується в разі появи фізичної особи, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою, або відомостей про місцеперебування цієї особи (ст. 309 ЦПК України). Рішення суду про визнання недійсним втраченого цінного папера на пред'явника або

векселя підлягає не тільки проголошенню, а й опублікуванню у засобах масової інформації (ч. 2 ст. 327 ЦПК України). Існує також певна особливість у порядку набрання законної сили рішенням у справах про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичної або фізичної особи. Для апеляційного оскарження таких рішень законом встановлено скорочений строк – лише п'ять днів (ч. 3 ст. 350 ЦПК України). Тобто таке рішення набирає законної сили вже по закінченню п'яти днів після його проголошення.

Таким чином можна дійти висновку, що існуюча специфіка справ окремого провадження, а також судової процедури їх розгляду, призводить до суттєвих відмінностей рішення суду в справах окремого провадження від рішень суду в позовному провадженні [50, с. 50-53].

Рішення суду в позовному провадженні, в свою чергу, прийнято класифікувати за тією процесуально-правовою ознакою, за якою класифікують позови – способом захисту права, та правовими наслідками, які вони зумовлюють. За даним критерієм позови та відповідні їм судові рішення поділяють на:

- 1) рішення про присудження;
- 2) рішення про визнання;
- 3) перетворювальні (конститутивні або потестативні) рішення.

Дана класифікація є однією з найбільш давніх та розроблених в процесуальній науці. Так, В.М. Гордон писав, що право на позов про присудження – це право на судове підтвердження права позивача на виконання чого-небудь з сторони відповідача. Право на позов про визнання – це право на судове підтвердження існування або не існування правовідносин. З цієї основної відмінності випливає й відмінність у тих правових ефектах, до яких призводять судові рішення, що складають процесуальну мету позовів [110, с. 127-128]. Отже за тим правовим ефектом, що спричиняє рішення, науковець поділяв судові рішення на рішення за позовами про визнання та рішення за позовами про присудження.

Є.В. Васьковський окрім позовів про визнання та позовів про присудження виділяв також перетворювальні позови, що мають на меті утворення, зміну або припинення юридичних відносин. За своїм змістом перетворювальні позови, писав Є.В. Васьковський, поділяються на три категорії: правоутворюючі, правозмінюючі та правоприпиняючі [86, с. 159-160]. Звичайно, хоча автор про це прямо не вказував, метою пред'явлення перетворювального позову є ухвалення судом перетворювального рішення.

Більш докладно дана концепція (поділу судових рішень на рішення про присудження, рішення про визнання та перетворювальні рішення) відображена у працях М.А. Гурвича, який, класифікуючи судові рішення в позовному провадженні, використовував категорію «предмет судового рішення». В якості предмета судового рішення в позовному провадженні вчений розглядав те цивільне правовідношення, спір про яке суд вирішив. Дане правовідношення, на думку М.А. Гурвича, виступає в якості предмета рішення по-різному. Предмет рішення про присудження складає право вимоги з відповідним йому обов'язком, коли матеріально-правова можливість здійснити обов'язок в примусовому для боржника порядку вже настала. Предметом рішення про визнання слугує право у тому стані, коли воно ще не здатне до негайного примусового здійснення по відношенню до відповідача, – іншими словами, коли воно ще не є правом на позов у матеріальному сенсі. Під предметом перетворювального рішення науковець розумів не лише перетворювальне повноваження позивача, тобто право позивача на перетворення (зміну або припинення) правовідношення, що здійснюється через суд, а саме перетворюване правовідношення в цілому [137, с. 14-17].

Доволі цікавою є точка зору М.А. Гурвича, відповідно до якої до рішень про визнання необхідно відносити не лише власне рішення про задоволення позовів про визнання, а й рішення про відмову в позові про присудження. Таким рішенням, на думку М.А. Гурвича, суд підтверджує відсутність спірного

права позивача у стані права на позов та відповідного йому обов'язку відповідача [137, с. 14].

Серед праць сучасних науковців, присвячених даній класифікації рішень суду, варто звернути увагу на дослідження М.О. Козлова. Вчений справедливо відмітив, що рішення про визнання та про присудження, з однієї сторони, і перетворювальні рішення – з іншої, чинять різний вплив на правовідносини, що є предметом судового розгляду, а отже відносяться до різних рівнів класифікації рішень суду.

Іще М.А. Гурвич зазначав, що рішення за позовами про визнання та позовами про присудження не вносить жодних змін в існуюче право, яке, таким чином, залишається й після судового рішення таким самим, яким воно було до процесу [138, с. 21]. Тому позови про присудження та позови про визнання об'єднують в теорії цивільного процесуального права єдиним терміном «декларативні позови» [350, с. 101].

Водночас перетворювальні позови та відповідні їм перетворювальні рішення спричиняють безпосередній вплив на спірні правовідносини, видозмінюють їх, а отже відіграють зовсім іншу роль у механізмі правового регулювання.

У зв'язку з вищезазначеним М.О. Козлов пропонує поділяти позови та судові рішення за їх матеріально-правовим впливом в механізмі правового регулювання на дві групи:

- 1) регулятивні (регламентуючі);
- 2) декларативні (охоронні).

До регулятивних позовів та судових рішень автор відносить перетворювальні (правозмінюючі та правоприпиняючі), правоутворюючі та правознищуючі позови та рішення.

До декларативних позовів та судових рішень автор відносить позови та рішення про присудження та про визнання [188, с. 12-15].

В цілому з даною точкою зору можна погодитись. Автор правильно розрізняє правоутворюючі рішення, що спричиняють появу нового правовідношення, яке раніше не існувало, та перетворювальні рішення, які завжди ґрунтуються на правовідношенні, що існувало раніше [189, с. 149]. Водночас викликає заперечення виділення автором так званих правознищуючих рішень. Їх відмінність від правоприпиняючих, на думку М.О. Козлова, полягає в тому, що останні припиняють правовідносини на майбутнє (наприклад, рішення суду про розірвання договору), тоді як вплив правознищуючого рішення має зворотній в часі характер та ліквідує правовідносини з моменту їх виникнення (наприклад, рішення суду про визнання договору недійсним).

Слід зауважити, що у випадку з конститутивними рішеннями суд не самовільно вносить зміни у правовідносини сторін, він здійснює захист права особи на внесення таких змін. У випадку ж з так званими правознищуючими рішеннями суд не захищає право позивача на знищення (ліквідацію) правовідносин, оскільки відповідне право у позивача відсутнє, суд лише офіційно підтверджує той факт, що в силу певних обставин, вказаних у законі, відповідні правовідносини не виникли. Тобто такі рішення, по суті, є негативними рішеннями про визнання.

Також не цілком коректною вбачається запропонована М.О. Козловим назва різновиду судових рішень – регулятивні. Сам критерій класифікації (за матеріально-правовим впливом в механізмі правового регулювання), який називає науковець, натякає на те, що будь-яке судове рішення займає те чи інше місце у механізмі правового регулювання правовідносин, а отже всі вони певною мірою регулятивні. Тому варто повернутись до більш усталеної назви даного виду судових рішень, яка краще відображає їх суть – конститутивні рішення, тобто ті, що стають основою для виникнення, зміни або припинення правовідносин.

Слід погодитись з І.О Ромащенко щодо необхідності відрізняти позови (та відповідні їм судові рішення) про зміну та припинення правовідносин від позовів (та судових рішень) про визнання правовідносин такими, що змінилися та припинилися [354, с. 142-146]. Останні мають місце тоді, коли на момент звернення до суду факт зміни та припинення спірних правовідносин вже відбувся. Для цих правовідносин судові рішення не має конститутивного характеру, а декларує, офіційно підтверджує вже існуючий факт. Такими, наприклад, є рішення судів про визнання поруки припиненою (п. 22 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин» від 30.03.2012 року № 5 [304]). Такі рішення слід віднести не до конститутивних рішень, а до рішень про визнання.

Той самий критерій (характер матеріально-правового впливу рішення суду в механізмі правового регулювання) може бути використаний і для класифікації рішень, що ухвалюються у справах окремого провадження.

Конститутивні рішення ухвалюються судами у справах окремого провадження, які призначені для зміни правового статусу особи, або правового режиму майна. Сюди відносяться:

1) правоутворюючі рішення: рішення про усиновлення (спричиняють виникнення взаємних прав та обов'язків між усиновлювачем та усиновленою дитиною), про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність (спричиняють виникнення права власності територіальної громади на безхазяйне нерухоме майно), про визнання спадщини відумерлою (спричиняють виникнення права власності територіальної громади на спадкове майно), про надання права на шлюб (спричиняють виникнення в особи права на укладення шлюбу до досягнення нею шлюбного віку);

2) перетворювальні рішення: рішення про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та

поновлення цивільної дієздатності фізичної особи (спричиняють зміну правового статусу фізичної особи), про надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності (також спричиняють зміну правового статусу фізичної особи), про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою (спричиняють зміну правового статусу фізичної особи, що, в свою чергу, безпосередньо впливає на матеріальні правовідносини), про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, або за заявою будь-кого з подружжя, якщо один з нього засуджений до позбавлення волі (спричиняє припинення шлюбних відносин), про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя (спричиняє зміну взаємних прав та обов'язків подружжя).

Декларативні рішення ухвалюються судами у справах окремого провадження, які призначені для встановлення юридичних фактів та захисту деяких неоспорюваних прав. Сюди відносяться:

1) рішення про визнання: рішення про встановлення фактів, що мають юридичне значення (спрямовані на офіційне підтвердження судом наявності або відсутності певних юридичних фактів), про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі (спрямовані на офіційне підтвердження судом наявності або відсутності права заявника на втрачені цінні папери на пред'явника та векселі);

2) рішення про присудження: рішення про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку (спрямовані на примушення особи пройти психіатричне лікування), про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу (спрямовані на примушення особи пройти лікування від туберкульозу), про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб (спрямовані на примушення банківської установи надати запитувану інформацію, яка складає банківську таємницю).

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що за характером матеріально-правового впливу рішення суду в механізмі правового

регулювання як рішення в позовному, так і рішення в окремому провадженні поділяються на конститутивні та декларативні.

Конститутивні рішення – це рішення судів, якими здійснюється захист суб'єктивного права (охоронюваного законом інтересу) особи на створення, зміну або припинення правовідносин, прав та обов'язків їх суб'єктів. Тому такі рішення є юридичними фактами у сфері матеріального права.

Конститутивні рішення, в свою чергу, поділяються на правоутворюючі (які спричиняють виникнення правовідносин, прав та обов'язків їх суб'єктів) та перетворювальні (які спричиняють зміну та припинення правовідносин, прав та обов'язків їх суб'єктів).

Декларативні рішення – це рішення судів, якими здійснюється захист суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів без внесення змін до існуючих матеріальних правовідносин шляхом усунення їх спірності (рішення про визнання) та, у разі необхідності, забезпечення можливості їх примусової реалізації (рішення про присудження) [35, с. 71-74].

Залежно від повноти вирішення питань у рішенні їх можна поділити на чотири види:

- 1) основне (завершальне);
- 2) проміжне;
- 3) часткове;
- 4) додаткове.

Подібну класифікацію, наприклад, наводить у своїй роботі С.К. Загайнова [162, с. 9].

В процесуальній літературі здавна панує точка зору про те, що в одній справі має бути лише одне рішення, яким вирішуються всі поєднані у цій справі вимоги. Як відзначав К.І. Малишев, суд не повинен дробити справу та вирішувати її частинами без особливої в тому необхідності. Засада зосередження всієї справи в одному рішенні має важливе практичне значення і, навпаки, з дробленням справи пов'язані різні незручності як-то: можливість

суперечливих рішень, одночасне провадження у справі в різних інстанціях, зайві витрати тощо [223, с. 408]. Втім як у цивільному процесуальному законодавстві України, так і інших країн зустрічаються норми, що передбачають випадки, коли в одній справі суд може ухвалити кілька рішень. Саме на цьому підґрунті й побудована дана класифікація.

Основне (завершальне) рішення суду – це рішення, яке ухвалюється судом по закінченню судового розгляду справи та яким вирішуються як позовні вимоги так і питання процесуального характеру.

Основне (завершальне) рішення суду є у кожній справі, якщо ця справа була вирішена судом по суті. Основне (завершальне) рішення може бути повним або неповним. У разі, якщо основним рішенням вирішуються всі поєднані в цій справі позовні вимоги, та всі необхідні питання процесуального характеру (про розподіл судових витрат, про звернення рішення до негайного виконання тощо), то таке рішення вважається повним, та окрім нього в цій справі більше рішень не ухвалюється. В протилежному випадку основне (завершальне) рішення є неповним, а тому крім нього у цій справі, залежно від характеру неповноти основного рішення, можуть ухвалюватися проміжне, часткове чи додаткове рішення.

Проміжним у юридичній літературі називають рішення, яким вирішено спірну вимогу про право, із залишенням невирішеної вимоги про її розмір [476, с. 404].

Можливість ухвалення проміжних рішень передбачалося ст. ст. 909, 914, 915, 922, 923 Статуту цивільного судочинства Російської імперії 1864 року. Статут дозволяв суду розділяти питання про підстави права на доходи, збитки, витрати, звітність від питань про сам розмір чи суму присудженого стягнення. З питань про право могло бути ухвалено окреме рішення, а розмір стягнення міг бути визначений після розрахункового провадження, іншим рішенням [223, с. 409].

Серед сучасних джерел цивільного процесуального законодавства, що передбачають можливість ухвалення проміжних рішень, варто звернути увагу на Цивільне процесуальне уложення Німеччини. Так, відповідно до § 303-304 Цивільного процесуального уложення Німеччини у разі готовності проміжної суперечки до врегулювання вказане врегулювання може відбутися за допомогою ухвалення проміжного рішення. Проміжне рішення можливе з підстав позову: 1) якщо претензія по підставі та сумі є спірною, то суд може винести в першу чергу рішення по підставі; 2) судові рішення при оскарженні розглядається як остаточне; але якщо претензія визнана обґрунтованою, суд за клопотанням може винести постанову про необхідність розгляду для встановлення суми претензії [130].

Чинний ЦПК України не передбачає можливості ухвалення проміжних рішень. Вирішення судом питання про право, без зазначення точної грошової суми, присудженої до стягнення, або майна, яке підлягає передачі, або дії, що треба виконати, традиційно в нашій процесуальній науці вважається недоліком судового рішення, порушенням вимоги його повноти. Способом усунення такого недоліку є ухвалення судом додаткового рішення (п. 2 ч. 1 ст. 270 ЦПК України).

Частковим у юридичній літературі називають рішення, яким вирішуються окремі правові вимоги, що були достатньо встановлені судом або визнані відповідачем. Щодо інших позовних вимог рішення не приймається до з'ясування необхідних обставин і подання необхідних доказів. У процесі у справі, якщо виступає декілька позивачів і декілька відповідачів, може бути ухвалено часткове рішення щодо як окремих позивачів, так і окремих відповідачів [476, с. 404].

Відповідно до § 301 Цивільного процесуального уложення Німеччини якщо з декількох претензій, заявлених в одному позові, до винесення остаточного рішення підготовлена тільки одна претензія або її частина, або у разі пред'явленого зустрічного позову – тільки позов або зустрічний позов, то

суд врегулює цей позов за допомогою остаточного рішення (часткове рішення). Відносно частини загальної претензії, основа і сума якої є спірними, рішення може бути винесене тільки якщо одночасно прийнято проміжне рішення по основі частини претензії, що залишилася. Суд може відмовитися від винесення часткового рішення, якщо за сукупністю всіх обставин справи визнає це недоцільним [130].

ЦПК України також передбачає можливість ухвалення часткового рішення. Відповідно до ч. 3 ст. 259 ЦПК України якщо в одному провадженні об'єднані кілька взаємопов'язаних самостійних вимог, суд може ухвалити щодо будь-якої вимоги часткове рішення та продовжити провадження в частині невирішених вимог. Якщо за вимогами, об'єднаними в одне провадження, відповідачем є одна особа, ухвалення часткового рішення не допускається у разі обґрунтованих заперечень з боку відповідача.

Слід зауважити, що ухвалення в одній справі кількох рішень по суті спору створює значні ризики. Окреме ухвалення, а отже й оскарження кількох рішень за взаємопов'язаними вимогами в одній справі може призвести до плутанини у встановленні обставин цієї справи різними судовими інстанціями, що матиме наслідком не прискорення, а навпаки, затягування судового розгляду за такими вимогами. Лише визнання відповідачем частини позовних вимог, об'єднаних в одне провадження, може бути достатньою гарантією того, що часткове рішення не буде оскаржуватися окремо від основного (завершального) рішення, а отже різне тлумачення обставин цієї справи у різних рішеннях в одній справі різними інстанціями не відбудеться.

У зв'язку із цим пропонується ч. 3 ст. 259 ЦПК України викласти в наступній редакції: «3. Якщо в одному провадженні об'єднані кілька взаємопов'язаних самостійних вимог, частина з яких визнана відповідачем, суд може ухвалити щодо визнаної вимоги часткове рішення та продовжити провадження в частині невирішених вимог».

Додаткове рішення суду у вітчизняній процесуальній науці традиційно розглядалося як спосіб усунення недоліку неповноти основного рішення судом, що його ухвалив [216, с. 393]. Тому В.В. Комаров та П.І. Радченко зазначають, що додаткове рішення – це такий акт правосуддя, яким усуваються недоліки судового рішення, пов'язані з порушенням вимог його повноти [263, с. 542].

Відповідно до ч. 1 ст. 270 ЦПК України суд, що ухвалив рішення, може за заявою учасників справи чи з власної ініціативи ухвалити додаткове рішення, якщо:

- 1) стосовно певної позовної вимоги, з приводу якої сторони подавали докази і давали пояснення, не ухвалено рішення;
- 2) суд, вирішивши питання про право, не зазначив точної грошової суми, присудженої до стягнення, або майно, яке підлягає передачі, або дії, що треба виконати;
- 3) судом не вирішено питання про судові витрати;
- 4) суд не допустив негайного виконання рішення у випадках, встановлених статтею 430 цього Кодексу.

Однак у зв'язку із змінами, внесеними до ЦПК України Законом України від 03.10.2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» додаткове рішення з питань судових витрат може ухвалюватися не лише у випадку наявності недоліків основного рішення, а і за спеціальним клопотанням сторони у справі. В такому випадку суд в основному рішенні не вирішує питання про витрати не через помилку, а свідомо, за клопотанням сторони у справі. Тоді ухвалення додаткового рішення є не засобом усунення недоліку основного судового рішення, а процесуальним засобом реалізації прав учасників процесу.

Ю.М. Самолук пропонує поділяти рішення суду залежно від конструювання резолютивної частини рішення на імперативні, альтернативні та факультативні.

Імперативні рішення визначають єдино можливий спосіб виконання (наприклад, повернути суму позики).

Альтернативні рішення ухвалюються у разі, якщо це дозволяє закон (альтернативні зобов'язання) чи потерпілий від правопорушення згоден замінити шуканий предмет іншим або отримати його вартість.

Факультативні рішення зобов'язують відповідача до виконання певних дій, а в разі неможливості їх виконання водночас визначають інший спосіб це зробити [359, с. 95]. Дану класифікацію наводить у своїй роботі також І.В. Пасайлюк [259, с. 151-152].

В юридичній літературі досить значна увага приділялася питанню про можливість ухвалення так званих альтернативних та факультативних судових рішень. Дане питання породжене наявністю в цивільному праві таких видів зобов'язань, які в теорії цивільного права називають зобов'язаннями з множинністю об'єкта зобов'язання, і відносять до них альтернативні зобов'язання (*obligatio alternativa*) та факультативні зобов'язання (*obligatio facultativa*) [108, с. 387].

Відповідно до ч. 1 ст. 539 ЦК України альтернативним є зобов'язання, в якому боржник зобов'язаний вчинити одну з двох або кількох дій. Більш повно сутність альтернативного зобов'язання розкривається в юридичній літературі. Так, Н.Ю. Голубєва зазначає, що об'єктом зобов'язання може бути декілька окремих дій, з яких тільки одна має бути виконана. У цьому разі зобов'язання є альтернативними, до яких належать зобов'язання, в яких боржник зобов'язаний зробити для кредитора одну з декількох дій, передбачених законом або договором, наприклад, передати якусь річ або сплатити певну грошову суму [108, с. 388].

Загальне правило, закріплене в ч. 1 ст. 539 ЦК України, передбачає, що право вибору предмета зобов'язання, якщо інше не встановлено договором, актами цивільного законодавства, не впливає із суті зобов'язання або звичаїв ділового обороту, має боржник.

Проблема виникає тоді, коли боржник взагалі не приступив до виконання зобов'язання та не скористався своїм правом вибору об'єкта зобов'язання. В такому випадку окремі науковці пропонують здійснювати судовий захист прав та інтересів кредитора шляхом пред'явлення так званих альтернативних позовів, результатом розгляду яких стає ухвалення альтернативних судових рішень. Так, Л.А. Лунц та І.Б. Новицький писали, що якщо право вибору належить боржнику, а він не здійснює його, кредитор не може взяти вибір на себе; він повинен пред'явити позов альтернативно; альтернативно ухвалюється і рішення суду. Проте якщо боржник і після цього не здійснює право вибору і доводиться приступати до примусового стягнення, тоді кредитор вже має право звернути стягнення на той чи інший предмет за своїм вибором. Однак і тоді боржникові не пізно використати своє право: поки кредитором ще нічого не отримано, боржник може запропонувати йому інший предмет зобов'язання [213, с. 127]. Такий підхід більше відповідає цивільному законодавству Німеччини (§ 264 Цивільного уложення Німеччини) та навряд чи може бути застосовано у вітчизняній судовій та виконавчій практиці.

Тому дана точка зору справедливо критикувалася ще в радянській процесуальній літературі. Так, М.Б. Зейдер зазначав, що альтернативні судові рішення не можна визнавати допустимими, оскільки вони залишають спір між сторонами по суті справи невирішеним [170, с. 74].

Більш правильною вбачається точка зору інших вчених, відповідно до якої у разі, якщо боржник вчасно не скористався своїм правом вибору, прострочив його виконання, він таке право втрачає, і тоді право вибору переходить до кредитора [92, с. 16; 108, с. 401]. У зв'язку із цим Н.Ю. Голубєва слушно пропонує закріпити в законі положення про те, що якщо сторона, якій

належить право вибору виконання, не здійснила вибору до настання терміну виконання зобов'язання чи іншого терміну, зазначеного в договорі чи законі, право вибору виконання переходить до іншої сторони [108, с. 401].

Втім, на жаль, відповідні зміни до цивільного законодавства України поки що не внесені, що потенційно може призвести до складнощів у захисті прав кредиторів у альтернативних зобов'язаннях та неоднакових підходів до вирішення цього питання в судовій практиці.

Доволі цікава правова позиція з цього приводу висловлена в ухвалі Апеляційного суду Київської області. Розглянувши у відкритому судовому засіданні в приміщенні Апеляційного суду Київської області цивільну справу за апеляційною скаргою ОСОБА_2 на рішення Бородянського районного суду Київської області від 30 червня 2016 року у справі за позовом ОСОБА_3 до ОСОБА_2 про стягнення заборгованості, колегія суддів постановила ухвалу про відхилення апеляційної скарги, в якій відзначила, що з аналізу норми ст. 539 ЦК України вбачається, що вищевказане право боржника на вибір дій, які він зобов'язаний вчинити на виконання зобов'язання, стосується лише випадків добровільного (позасудового) способу виконання такого зобов'язання, коли боржник на свій розсуд обирає один із визначених сторонами способів виконання. У разі ж, коли зобов'язання належним чином не виконується жодним із визначених способів, кредитор має право звернутися до суду за захистом свого порушеного права шляхом зобов'язання боржника примусово виконати свій обов'язок у спосіб, визначений законом. Оскільки у відповідності до положень ст. 1049 ЦК України позичальник зобов'язаний повернути позикодавцеві позику – грошові кошти у такій самій сумі або речі, визначені родовими ознаками, у такій самій кількості, такого самого роду та такої самої якості, що були передані йому позикодавцем, рішення суду про стягнення з відповідача суми боргу в повній мірі відповідає вимогам чинного законодавства [406].

Таким чином, можна зробити висновок, що пред'являючи позов про захист прав, що випливають з альтернативного зобов'язання, в якому право вибору виконання належить боржникові, кредитор повинен надати суду докази того, що боржник здійснив такий вибір. Якщо ж боржник у встановлений строк не скористався своїм правом вибору і є таким, що прострочив виконання зобов'язання, кредитор може пред'явити вимогу до суду, самостійно обравши спосіб захисту свого права в межах, встановлених законом та договором. При цьому в процесі судового розгляду боржник не позбавлений права доводити, що ним вчинялися дії, які можуть свідчити про обрання ним конкретного виду виконання зобов'язання. Якщо ж він належним чином не виконає свого обов'язку доказування в суді цього факту, суд може захистити право кредитора у той спосіб, про який просить позивач (кредитор). В будь-якому разі ні позовні вимоги, ні рішення суду не можуть формулюватися альтернативно. Ухвалення альтернативного рішення суду повністю не усуває спір між сторонами та переносить його (спір) до виконавчого провадження, яке для вирішення юридичних спорів не призначене.

Факультативні зобов'язання передбачають, що боржник зобов'язаний учинити на користь кредитора конкретну дію, але боржникові надано право замінити його іншим певним об'єктом. Наприклад, боржник зобов'язується передати кредиторів певну річ, а при неможливості цього – відшкодувати її вартість [108, с. 415-416]. Принципова відмінність альтернативного обов'язку від факультативного в тому, що перший означає рівнозначність обох дій і здійснення кожної з них є виконанням обов'язку, а другий означає звичайний (не альтернативний) обов'язок з можливістю заміни його виконання на іншу дію, що не є виконанням і лише визнається таким [108, с. 417].

ЦК України не передбачає такого виду зобов'язань як факультативні. Водночас цивільне процесуальне законодавство нашої держави протягом тривалого часу містило положення про можливість ухвалення факультативних рішень суду. Так, відповідно до ст. 206 ЦПК УРСР 1963 року [453] при

присудженні майна в натурі суд повинен був вказати в рішенні вартість майна, що підлягає стягненню з відповідача, якщо при виконанні рішення присудженого майна в наявності не виявиться. Тобто у випадку задоволення судом позовів про присудження майна в натурі (наприклад, віндикаційних позовів) процесуальний закон зобов'язував суди зазначати в резолютивній частині рішення крім основного способу захисту права ще й факультативний. У зв'язку із цим в теорії цивільного процесуального права панувала точка зору про можливість ухвалення факультативних судових рішень як допустимий виняток з вимоги категоричності судових рішень [170, с. 73].

У чинному ЦПК України відповідна норма відсутня, що є недоліком правового регулювання даного питання, оскільки проблема виконання рішень судів, якими майно присуджене в натурі, існує. Формально у випадку, якщо присудженого судом майна не виявиться в натурі при виконанні рішення, це є підставою для закінчення виконавчого провадження (ч. 1 ст. 60 Закону України «Про виконавче провадження» [285]). В такому випадку кредитору залишається лише пред'являти новий позов про стягнення з боржника вартості такого майна, тобто починати новий судовий процес, що не сприяє ні оперативності захисту прав такого кредитора, ні засаді процесуальної економії.

В судовій практиці протягом певного часу виходили з даної ситуації шляхом зміни способу та порядку виконання рішень суду. Так, якщо на час виконання рішення присудженого майна не виявлялося в натурі, це вважалося обставиною, що робить неможливим виконання рішення. Відсутність у боржника майна, яке за рішенням суду має бути передане стягувачу була прямо передбачена як приклад ситуації, що є підставою для зміни способу та порядку виконання рішення суду як в ч. 1 ст. 373 ЦПК України в редакції від 18.03.2004 року, так і в п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 14 «Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби та звернень учасників виконавчого провадження» [308]. Отже наявність вказаної

обставини розглядалося як підстава для постановлення судом за зверненням стягувача або державного виконавця ухвали про зміну способу та порядку виконання рішення суду. Цими ухвалами суди присуджували замість майна в натурі стягнення його вартості [407; 412; 420].

Однак пізніше Верховний Суд України у своїй постанові від 25 листопада 2015 року у справі № 6-1829цс15 висловив власну правову позицію з даного питання, зазначивши, що поняття «спосіб і порядок» виконання судового рішення мають спеціальне значення, яке розраховане на виконавче провадження. Вони означають визначену рішенням суду послідовність і зміст вчинення виконавчих дій державним виконавцем. Спосіб виконання судового рішення – це спосіб реалізації та здійснення способу захисту, що встановленого статтею 16 ЦК України. Під зміною способу виконання рішення суду слід розуміти прийняття судом нових заходів для реалізації рішення в разі неможливості його виконання у спосіб, раніше встановлений.

Суди попередніх інстанцій, задовольняючи заяву про зміну способу виконання судового рішення з повернення майна (відновлення становища, яке існувало до порушення – п. 4 ч. 2 ст. 16 ЦК України) на стягнення його вартості (відшкодування майнової шкоди – п. 8 ч. 2 ст. 16 ЦК України) фактично змінили рішення суду по суті та самостійно змінили спосіб захисту, передбачений статтею 16 ЦК України [270].

На сьогоднішній день вказівку про можливість зміни способу й порядку виконання судового рішення у разі відсутності у боржника майна, яке за рішенням суду має бути передане стягувану, прибрали як з ЦПК України, так і з Закону України «Про виконавче провадження». Отже вирішити дану проблему шляхом зміни судом способу й порядку виконання судового рішення не вбачається можливим.

У зв'язку із вищевказаним ще більш нагальною є необхідність повернення до норми ЦПК України, відповідно до якої суд у рішенні про присудження майна в натурі повинен, якщо про це просить позивач, вказати

вартість майна, що підлягає стягненню з відповідача, якщо при виконанні рішення присудженого майна в наявності не виявиться. Інакше відповідний спосіб захисту права не можна вважати достатньо ефективним. Тому статтю 265 ЦПК України пропонується доповнити частиною 14 наступного змісту: «14. При присудженні майна в натурі суд на вимогу позивача повинен вказати в рішенні вартість майна, що підлягає стягненню з відповідача, якщо при виконанні рішення присудженого майна в наявності не виявиться».

До речі, аналогічна норма закріплена практично у всіх процесуальних кодексах країн колишніх союзних республік (ст. 222 ЦПК Азербайджанської республіки [120], ст. 308 ЦПК Республіки Білорусь [123], ст. 134 ЦПК Республіки Вірменія [122], ст. 253 ЦПК Грузії [121], ст. 231 ЦПК Республіки Казахстан [124], ст. 246 ЦПК Республіки Молдова [125], ст. 205 ЦПК Російської Федерації [127], ст. 240 ЦПК Туркменістану [128], ст. 258 ЦПК Республіки Узбекистан [126]), а практика її застосування доводить її ефективність.

Ще один вид судових рішень, які також мають певні особливості конструювання резолютивної частини, а тому також можуть бути віднесені до даного критерію класифікації, це так звані умовні рішення. Умовними називають такі рішення, якими право позивача вважається визнаним тільки залежно від настання (ненастання) певних обставин, виконання (невиконання) певних дій, а також, коли його виконання залежить від зазначених умов [474, с. 404].

Як писав М.А. Гурвич, рішення має бути вільним від будь-яких умов, від яких залежить виконання рішення. Включення до рішення подібних умов викликало б необхідність (при зверненні рішення до виконання) встановлювати, чи настала така умова, чи не настала, для чого було б необхідне нове дослідження, відповідно, новий розгляд справи судом або передача на розсуд державного виконавця питань, які належать лише до компетенції суду, що було б порушенням засади здійснення правосуддя лише судом [378, с. 197].

Відповідна позиція нарешті знайшла відображення в чинному цивільному процесуальному законодавстві України. Так, відповідно до ч. 6 ст. 265 ЦПК України висновок суду про задоволення позову чи про відмову в позові повністю або частково щодо кожної з заявлених вимог не може залежати від настання або ненастання певних обставин (умовне рішення).

Таким чином, залежно від способу конструювання резолютивної частини рішення судів можна поділяти на наступні види:

1) імперативні рішення – визначають єдино можливий спосіб їх виконання;

2) альтернативні рішення – це рішення, яким відповідач зобов’язується вчинити кілька рівнозначних дій на вибір. Виконання відповідачем будь-якого з визначених у рішенні альтернативних способів є належним виконанням рішення. Право вибору того чи іншого способу виконання рішення, за загальним правилом, належить відповідачу;

3) факультативні рішення – це рішення за яким відповідач повинен вчинити певні дії, і лише у разі об’єктивної неможливості виконати рішення в основний спосіб, відповідач зобов’язується виконати на заміну основної іншу дію;

4) умовні рішення – це рішення, якими право позивача вважається визнаним лише залежно від настання або ненастання певних обставин, виконання або невиконання певних дій, а також, коли його виконання залежить від зазначених умов.

Цивільне процесуальне законодавство України та судова практика у цивільних справах на сьогоднішній день визнають можливість ухвалення українськими судами лише імперативних рішень.

Як відзначається в юридичній літературі, в Німеччині рішення судів поділяють на контрадикторні, тобто ті, що засновані на змагальному процесі, що відбувся за участі обох сторін, та безспірні, тобто рішення, основані на процесі за участю однієї із сторін (заочні рішення, рішення, що ґрунтуються на

відмові позивача від позову або визнанні позову відповідачем) [83, с. 186; 143, с. 162-166; 167, с. 135].

ЦПК України також розрізняє заочні рішення, тобто ті, що ухвалюються за відсутності відповідача в судовому засіданні, рішення, що ухвалюються судом в змагальному процесі за участі обох сторін, та рішення, що ухвалюються судом на підставі визнання позову відповідачем. Кожен з цих різновидів судових рішень відрізняється за змістом, порядком ухвалення та оскарження.

Критерієм класифікації в даному випадку є ступінь реалізації принципу змагальності сторін при розгляді справи та ухваленні рішення. Дана класифікація є прийнятною лише стосовно рішень, які ухвалюються в позовному провадженні, оскільки заочний розгляд справи – це процедура, що здійснюється лише щодо справ позовного провадження, так само як і ухвалення рішення на підставі визнання позову відповідачем можливе лише у справах позовного провадження.

Звичайною стандартною ситуацією є ухвалення судом рішення в результаті розгляду справи в змагальному процесі за активної участі обох сторін спору. Таке рішення приймається судом з урахуванням позиції кожної сторони, оскільки суд жорстко дотримується вимоги *audiatur et altera pars* (лат. належить вислухати й іншу сторону). Саме таке рішення реалізує принцип змагальності найбільшою мірою.

Викликає заперечення запропонована назва таких рішень «контрадикторні». Контрадикторний (лат. *contradictorius*, від *contradico* – суперечу) означає суперечливий. Контрадикторні судження – протилежні взаємовиключаючі судження, одне з яких є загальноствердне, друге – частковозаперечне; одне істинне, друге – хибне [372]. Контрадикторні рішення, як і контрадикторні судження, мають складати пару, одне з яких заперечує інше. Тому контрадикторними є позиції сторін у спорі, однак таким не може бути рішення суду. У зв'язку з тим, що саме у змагальному процесі

ухвалюється переважна більшість судових рішень, їх можна назвати звичайними.

Заочне рішення суду являє собою кінцевий результат заочного розгляду справи, який проводиться за відсутності відповідача в судовому засіданні.

Відповідно до ч. 1 ст. 280 ЦПК України суд може ухвалити заочне рішення на підставі наявних у справі доказів за одночасного існування таких умов:

- 1) відповідач належним чином повідомлений про дату, час і місце судового засідання;
- 2) відповідач не з'явився в судове засідання без поважних причин або без повідомлення причин;
- 3) відповідач не подав відзив;
- 4) позивач не заперечує проти такого вирішення справи [450].

У разі участі у справі кількох відповідачів заочний розгляд справи можливий у випадку неявки в судове засідання всіх відповідачів.

Такий порядок ухвалення не може не позначитись на змісті заочного рішення. В описовій частині заочного рішення суд викладає лише стислий виклад позиції позивача, не вказуючи суть заперечень відповідача, оскільки про наявність таких заперечень та їх характер суду невідомо. Також в цій частині зазначається про те, що судом призначався заочний розгляд справи. Мотивувальна частина заочного рішення також має певним чином однобічний характер, оскільки в ній суд надає оцінку лише аргументам та доказам позивача. В резолютивній частині заочного рішення вказується строк і порядок подання заяви про його перегляд.

Особливий порядок оскарження заочного рішення відповідачем – також відмінна риса даного виду судових рішень. Заочне рішення може бути переглянуте судом, що його ухвалив, за письмовою заявою відповідача. Заяву про перегляд заочного рішення може бути подано протягом тридцяти днів з дня його проголошення. Учасник справи, якому повне заочне рішення суду не було

вручене у день його проголошення, має право на поновлення пропущеного строку на подання заяви про його перегляд – якщо така заява подана протягом двадцяти днів з дня вручення йому повного заочного рішення суду.

Заочне рішення підлягає скасуванню, якщо судом буде встановлено, що відповідач не з'явився в судові засідання та (або) не повідомив про причини неявки, а також не подав відзив на позовну заяву з поважних причин, і докази, на які він посилається, мають істотне значення для правильного вирішення справи [450].

Якщо ж заява про перегляд заочного рішення не була задоволена судом, відповідач наділяється правом апеляційного оскарження заочного рішення. У цьому разі строк апеляційного оскарження рішення починає відраховуватися з дати постановлення ухвали про залишення заяви про перегляд заочного рішення без задоволення.

Однак не слід думати, що заочні рішення завжди ухвалюються на користь позивачів. Попри те, що позицію позивача в судовому засіданні ніхто не заперечував, дана позиція може здатися суду слабкою, недостатньо обґрунтованою, не підкріпленою належними, допустимими та достатніми доказами, у зв'язку із чим суд може ухвалити заочне рішення про відмову в позові.

Так, наприклад, Голосіївський районний суд міста Києва, розглянувши у відкритому судовому засіданні за відсутності відповідача цивільну справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про стягнення майнової шкоди, ухвалив заочне рішення про відмову в позові.

В своєму рішенні суд відзначив, що в ході судового розгляду справи позивачем не було надано суду жодного доказу про те, що дії на які вказує позивач мали місце. Жодних актів, щодо пошкодження майна позивача надано не було та в ході судового розгляду будь-яких доказів на підтвердження таких обставин, судом здобуто не було.

На основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які посилались сторони, як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених доказами, дослідженими в судовому засіданні, оцінивши їх належність, допустимість, достовірність, а також достатність і взаємний зв'язок у їх сукупності, встановивши правовідносини, які випливають із встановлених обставин та правові норми, які підлягають застосуванню до цих правовідносин, суд дійшов висновку про необхідність відмовити в задоволенні позову [166].

Від заочного рішення необхідно відрізнити повторне заочне рішення, яке ухвалюється судом після скасування первісного заочного рішення та за умови неявки відповідача вже під час нового розгляду справи. Повторне заочне рішення позивач та відповідач можуть оскаржити в загальному порядку, встановленому ЦПК України.

Третій вид рішень суду – це безспірні рішення. У цих рішеннях більшою мірою проявляється не стільки змагальність, як диспозитивність судового розгляду. Змагальність породжується спором, а дані рішення ухвалюються судами на підставі визнання позову відповідачем за умови, що таке визнання не суперечить закону, не порушує права, свободи чи інтереси інших осіб (тобто за фактичної відсутності спору між сторонами). Особливістю змісту таких рішень є те, що у мотивувальній частині рішення суд може вказати лише про визнання позову та прийняття його судом (абз. 6 п. 11 постанови Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 року № 14 «Про судові рішення у цивільній справі»). Порядок оскарження таких рішень звичайний, однак у зв'язку з тим, що безспірні рішення ухвалюються внаслідок визнання позову відповідачем, такі рішення, як правило, не оскаржуються.

Таким чином, за ступенем реалізації принципу змагальності сторін при розгляді справи та ухваленні рішення, рішення суду поділяються на три види:

1) звичайні рішення суду – це рішення, ухвалені судом в результаті розгляду справи в змагальному процесі за активної участі обох сторін спору. Таке рішення приймається судом з урахуванням позиції кожної сторони та є

результатом вирішення судом юридичного спору, що виник між сторонами. Саме таке рішення реалізує принцип змагальності найбільшою мірою;

2) заочні рішення суду являє собою кінцевий результат заочного розгляду справи, який проводиться за відсутності відповідача в судовому засіданні. Відсутність змагальності в даному випадку породжена тим, що суду не відома позиція однієї з сторін у спорі;

3) безспірні рішення суду – це рішення, які ухвалюються судами на підставі визнання позову відповідачем. Відсутність змагальності в даному випадку пов'язана з фактичною відсутністю спору між сторонами.

С. В. Васильєв пропонує поділяти рішення суду за критерієм суб'єкта ухвалення рішення на: а) рішення одноособового судді; б) рішення колегіального суду [82, с. 297].

Сама дана класифікація має право на існування, оскільки порядок ухвалення рішення суддею одноособово та колегією суддів відрізняється.

Питання, які виникають під час колегіального розгляду справи судом, вирішуються більшістю голосів суддів. Останнім голосує головуючий.

При ухваленні рішення з кожного питання жоден із суддів не має права утримуватися від голосування та підписання рішення чи ухвали. Судді не мають права розголошувати міркування, що були висловлені у нарадчій кімнаті.

Суддя, не згодний з рішенням, може письмово викласти свою окрему думку. Про наявність окремої думки повідомляються учасники справи без оголошення її змісту в судовому засіданні. Окрема думка приєднується до справи і є відкритою для ознайомлення (ст. 35 ЦПК України) [450].

Викликає зауваження лише формулювання підстави даної класифікації. Незалежно від того, в якому складі суду було ухвалене рішення суб'єктом його ухвалення завжди буде суд. Тому більш коректним вбачається здійснення поділу рішень суду за критерієм складу суду, в якому воно було ухвалене.

Взагалі можливість ухвалення рішення колегіальним складом суду прямо передбачається лише у п'яти категоріях справ окремого провадження (про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; про усиновлення; про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу). Вказані справи розглядаються колегією суддів у складі одного судді і двох присяжних. В інших випадках колегіальний розгляд справ судом першої інстанції та, відповідно, ухвалення рішення колегією суддів можливе лише у випадках, якщо суддя у підготовчому засіданні за власною ініціативою або за клопотанням учасника справи вирішить питання про колегіальний розгляд справи (ч. 10 ст. 34, п. 18 ч. 2 ст. 197 ЦПК України).

Рішення суду у позовному провадженні також можна класифікувати за видами матеріальних правовідносин, що є предметом спору і, відповідно, предметом судового рішення. На практиці часто виділяють рішення у цивільних, трудових, житлових, сімейних, земельних спорах тощо. Кожен з цих видів судових рішень має свої особливості при тому, звісно, що всі вони підкорені єдиним загальним правилам. Даний поділ надає можливість здійснювати узагальнення судової практики в різних категоріях цивільних справ.

На практиці нерідко за повнотою викладення тексту рішення (залежно від наявності в тексті рішення суду мотивувальної частини) їх поділяють на два види: коротке рішення та мотивоване (повне) рішення. Необхідність спочатку скласти коротке рішення (резольюцію), а лише потім, через деякий час, – повне (мотивоване) рішення було передбачено ще у ст. 704 Статуту цивільного судочинства Російської імперії [405, с. 151]. Не дивлячись на те, що коротке та мотивоване рішення складаються як два окремих процесуальних документи, вони не є двома різними рішеннями в одній справі. Мотивоване рішення

відповідно до вимог ЦПК України складається у кожній справі, де проголошувалося коротке рішення, і є його більш розлогим варіантом. Лише з 2001 по 2005 роки ЦПК України дозволяв судам залишати в матеріалах справи тільки коротке рішення, а мотивоване рішення складалося виключно за клопотанням осіб, які брали участь у справі, якщо вони бажали його оскаржити. Однак, в будь-якому випадку, коротке та мотивоване рішення – це одне й те саме рішення суду, яке спочатку викладається в скороченому вигляді (вступна та резолютивна частини), а пізніше – повністю.

За характером письмової форми вираження рішення суду вони поділяються на рішення, складені у паперовій та електронній письмовій формі.

На відміну від письмових та електронних доказів, оригінал яких може існувати лише в єдиній формі (паперовій письмовій або електронній) для судового рішення встановлено дві оригінальних форми вираження: письмова та електронна. Якщо паперовий письмовий доказ буде відскановано та переведено в електронну форму, така електронна форма буде вважатися електронною копією паперового письмового доказу і навпаки, роздрукований на папері електронний документ буде вважатися лише паперовою копією доказу, оригінал якого має електронну форму.

Водночас судове рішення може мати одночасно паперову письмову та електронну форму, і обидві ці форми матимуть однакову юридичну силу оригіналу, про що свідчить положення ч. 8 ст. 259 ЦПК України, відповідно до якого усі судові рішення викладаються письмово у паперовій та електронній формах. Тобто ці дві форми названі в законі як рівнозначні варіанти письмової форми судового рішення, а не як електронний оригінал та паперова копія чи навпаки.

Наявність двох окремих порядків підписання тексту судового рішення (паперового – власноручним, а електронного – електронним цифровим підписом судді або суддів, які входять до складу суду) свідчить про

рівнозначність паперового та електронного варіантів письмової форми судового рішення.

2.4. Властивості рішення суду, що набрало законної сили

Відповідно до ч. 1 ст. 273 ЦПК України рішення суду набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги всіма учасниками справи, якщо апеляційну скаргу не було подано.

Відповідно до ч. 1 ст. 354 ЦПК України апеляційна скарга на рішення суду подається протягом тридцяти днів, з дня його проголошення. Якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини судового рішення або у разі розгляду справи (вирішення питання) без повідомлення (виклику) учасників справи, зазначений строк обчислюється з дня складення повного судового рішення.

У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті чи закриття апеляційного провадження або прийняття постанови суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду (ч. 2 ст. 273 ЦПК України) [450].

Тобто якщо протягом тридцяти днів з дня проголошення рішення (а у випадку проголошення лише вступної та резолютивної частини – з моменту складення повного рішення) апеляційну скаргу на нього не було подано апеляційну скаргу, таке рішення набирає законної сили. Якщо протягом вказаного строку рішення було оскаржене в апеляційному порядку, воно набирає законної сили після постановлення судом апеляційної інстанції ухвали про повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті чи закриття апеляційного провадження або прийняття постанови суду апеляційної інстанції про залишення судового рішення без змін, а скарги без задоволення.

З моменту ухвалення рішення суду закінчується судовий розгляд певної цивільної справи в суді першої інстанції. Отже сам факт ухвалення рішення

суду є юридичним фактом процесуального права, що спричиняє закінчення судового розгляду цивільної справи. Однак таке рішення поки ще не виконує своєї індивідуально-регулюючої функції. Актом індивідуально-правового регулювання матеріальних правовідносин сторін рішення суду стає лише після набрання ним законної сили.

Тобто момент набрання рішенням законної сили – це той момент, з якого рішення розпочинає чинити свій регулюючий вплив на матеріальні правовідносини, що були предметом судового розгляду, який проявляється в обов’язковості, виключності, неспростовності, незмінності, преюдиціальності та реалізованості рішення суду.

Однак не слід думати, що ці правові наслідки властиві законній силі рішення, і не властиві самому рішенню, немов би це різні, самостійні явища.

Цікавою в даному контексті є точка зору А.Х. Гольмстена, який незмінність, неспростовність, обов’язковість, реалізованість, виключність та істинність називав юридичними наслідками самого рішення суду та жорстко не прив’язував їх до законної сили рішення. А.Х. Гольмстен вказував на певну послідовність у настанні зазначених ефектів судового рішення: спочатку настає незмінність, потім відносна неспростовність, яка тягне за собою обов’язковість, реалізованість, виключність та істинність і, насамкінець, – абсолютна неспростовність. І лише з моменту відносної неспростовності, на думку вченого, рішення набирає законної сили [109, с. 266-267].

Дана точка зору не знайшла багато послідовників, хоча певне раціональне зерно в ній присутнє. Дійсно, виключність, неспростовність, незмінність, преюдиціальність, обов’язковість та реалізованість іманентно властиві самому рішенню як акту правосуддя, однак до моменту набрання рішенням законної сили всі вони (крім незмінності, та у деяких випадках – реалізованості) не діють, надаючи тим самим можливість учасникам процесу реалізувати своє право на апеляційне оскарження рішення.

Рішення суду можна порівняти з ліками. Як ліки спричиняють позитивний вплив на організм хворої людини, так і рішення суду впорядковує правовідносини, які знаходяться в стані спору, невизначеності. Процес вироблення ліків такий самий тривалий та копіткий, як і процес ухвалення рішення. Однак ліки, поки вони знаходяться в упаковці, не чинять жодного впливу на організм хворого (так само і рішення суду, що не набрало законної сили). І лише коли хворий проковтнув пігулку (рішення набрало законної сили), вони розпочинають свою роботу по впорядкуванню хворих систем організму (рішення починає вносити ясність, визначеність, порядок до спірних правовідносин, виправляє їх порушення).

Таким чином, набрання рішенням законної сили – це юридичний факт, який спричиняє певні юридичні наслідки, які забезпечують можливість для рішення суду бути актом індивідуально-правового регулювання суспільних відносин.

Такими юридичними наслідками є вступ у дію обов'язковості, виключності, неспростовності, преюдиціальності та реалізованості рішення суду.

Дані правові наслідки або властивості поєднуються у більш загальні елементи законної сили рішення суду, які різні вчені називають по-різному: 1) незмінність судового рішення, що набрало законної сили (М.А. Гурвич [137, с. 146-147]); 2) стабільність судового рішення, що набрало законної сили (М.Й. Штефан [476, с. 421], С.К. Загайнова [162, с. 38], Р.О. Гаврік [102, с. 98]); 3) динамічний та статичний елементи судового рішення, що набрало законної сили (Н.І. Масленнікова [228, с. 9], Р.О. Гаврік [100, с. 57]).

Також в юридичній літературі значна увага приділялася межах дії законної сили рішення суду. Особливо часто це питання піднімалося в процесуальній літературі радянського періоду. Заперечуючи прецедентний характер судових рішень у радянському процесі та протиставляючи радянський

суд буржуазному суду, який творить прецеденти, вітчизняні науковці жорстко окреслювали суб'єктивні та об'єктивні межі законної сили рішення суду.

Так, під об'єктивними межами дії законної сили судового рішення М.Б. Зейдер розумів межі дії сили судового рішення, що визначаються предметом судового розгляду (спірними правовідносинами).

Суб'єктивні межі законної сили судового рішення, писав М.Б. Зейдер, визначаються тим, що судові рішення як акт судового органу, отримав обов'язкову силу закону в конкретній справі, діє відносно певного кола осіб [170, с. 175-178]. М.А. Гурвич обмежував суб'єктивні межі законної сили рішення суду колом осіб, які брали участь у справі [137, с. 155].

Втім, будучи таким самим проявом державної влади, як і закон (дію якого можна прослідкувати в часі, просторі та за колом осіб), законна сила рішення суду, що є, так би мовити, законом для спеціального випадку, окрім об'єктивних та суб'єктивних, має також просторові та темпоральні межі дії. Тому правильною вбачається позиція тих науковців, які піднімають питання про виділення поряд з суб'єктивними та об'єктивними також просторових та темпоральних меж дії законної сили рішення суду [75, с. 163-164; 182, с. 541; 394, с. 5].

Суб'єктивні межі дії законної сили рішення суду визначаються колом суб'єктів, на яких поширює свою дію законна сила рішення суду.

Об'єктивні межі дії законної сили рішення суду визначаються колом правовідносин, на які чинить індивідуально-регулюючий вплив законна сила рішення суду.

Просторові межі дії законної сили рішення суду визначаються територію, на яку поширює свою дію законна сила рішення суду.

Темпоральні межі дії законної сили рішення суду визначаються моментами у часі, коли починає та припиняє свою дію законна сила рішення суду.

Крім того, слід зауважити, що кожний елемент, кожна властивість законної сили рішення суду має свої особливості стосовно меж його дії [36, с. 35-39]. Отже стосовно кожного з названих вище правових наслідків набрання рішенням законної сили межі дії визначаються окремо при тому, звичайно, що всі вони разом визначають межі дії законної сили судового рішення.

Особливими в цьому контексті є темпоральні межі дії законної сили рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною. Відповідно до ч. 6 ст. 300 ЦПК України строк дії рішення про визнання фізичної особи недієздатною визначається судом, але не може перевищувати двох років. Якщо до закінчення цього строку дія судового рішення не буде продовжена, таке рішення втрачає законну силу, а з нею і всі його властивості (виключність, неспростовність, незмінність, обов'язковість, преюдиціальність).

Більш докладно варто зупинитися на кожному з правових наслідків набрання рішенням суду законної сили.

Як вже зазначалося, в юридичній літературі кінця XIX початку XX сторіччя основним правовим наслідком набрання рішенням законної сили, який виділявся у юридичній літературі, і з яким фактично ототожнювалася законна сила рішення, була виключність.

За твердженням С. Будзинського законна сила судового рішення (*auctoriats rei judicatae*) – це такого роду сила, засвоєна рішенням, внаслідок якої предмет, одного разу вирішений, не може підлягати новому розгляду [78, с. 1].

Auctoriats rei judicatae, писав С. Будзинський, це юридичне припущення, оскільки воно ґрунтується на *fictio veritatis*, на вигадці, внаслідок якої рішення у справі (*chose jugée*) вважається істиною [78, с. 4]. Це припущення видається вченому одним з найбільш істотних припущень, що разом із давністю складає основу суспільного порядку. Науковець вказував на істотні негативні наслідки, які сталися б у разі можливості вчиняти один і той самий вже одного разу вирішений позов безліч разів. Саме тому закон, надаючи у встановленні

судових інстанцій захист проти помилок або недобросовісності суддів, оберігає їх рішення припущенням непогрішності.

Дана позиція впливає з концепції, сформованої ще давньоримськими юристами, які, поважаючи *rem iudicatam* на рівні з істиною, вважали, що суспільна користь вимагає визнання сили рішень, що відбулися навіть внаслідок помилки або хитрощів. Звідти ж походять слова Ульпіана: «*res iudicata pro veritate accipitur*», які стали аксіомою і тому поміщені в *regulae juris* [78, с. 5].

Відома давньоримська ексцепція «*exceptio rei iudicatae*» надавалася в разі, якщо заявлена вимога вже була предметом судового розгляду і була заснована на уявленні римлян про погашаючу дію судового рішення щодо раніше існуючих прав і обов'язків сторін, які стали предметом спору. Буквальний переклад терміна, використаний в початковій редакції, – «ексцепція про вирішену справу» – повністю відповідав змісту позначеного ним поняття.

Paul. 70 ad ed. D. 44, 2, 6: *Singulis controuersiis singulas actiones unumque iudicati finem sufficere probabili ratione placuit, ne aliter modus litium multiplicatus summam atque inexplicabilem faciat difficultatem, maxime si diuersa pronuntiarentur. parere ergo exceptionem rei iudicatae frequens est* (Справедливо було визнано, що кожному окремому спору – окремий позов, і один результат процесу достатній, щоб у протилежному випадку постійне збільшення кількості судових справ не створювало крайнє і непереборне ускладнення, особливо якщо вони будуть вирішуватися по-різному. Тому вирішеній справі зазвичай властиво породжувати ексцепцію).

Ulp. 15 ad ed. D. 44, 2, 3: *Iulianus libro tertio digestorum respondit exceptionem rei iudicatae obstare, quotiens eadem quaestio inter easdem personas reuocatur...* (Юліан в 3-й книзі дигест відповів, що ексцепція про вирішену справу перешкоджає (позову) кожного разу, як відновлюється один і той же спір між одними і тими ж особами...) [402].

Вважалося, що рішення, яке набрало законної сили, є справедливим. Презумпція формальної істинності, справедливості судових рішень, що набрали законної сили, відносили до неспростовних законних презумпцій *praesumptiones juris et de jure*, тобто таких, що виключають можливість доведення протилежного [230, с. 61-64].

Дана концепція була повністю сприйнята Т.М. Яблочковим, який писав, що як *legi speciali* судовому рішення, в першу чергу, властива виключність, тобто здатність виключати новий розгляд того самого спору між тими самими особами. Саме ця кваліфікація судового рішення як формальної істини, на думку Т.М. Яблочкова, і називається законною силою та проявляється в наступних юридичних ефектах: 1) неспростовність (як неможливість оскарження звичайними способами); 2) реалізованість (як здатність судового рішення підлягати примусовому виконанню) [481, с. 245-246].

Подібної точки зору дотримувався й В.Л. Ісаченко, який розумів законну силу судового рішення як формальну істину, що виключає можливість нового судового спору щодо предмета, про який воно відбулося [174, с. 134].

Отже виключність вказані автори розглядали як основну сутнісну ознаку законної сили, фактично ототожнювали законну силу рішення суду з його виключністю, а всі інші властивості (неспростовність, реалізованість тощо) вважали вже похідними від неї, тобто її юридичними наслідками або ефектами.

На остаточному вирішенні спірних правовідносин рішенням, що набрало законної сили, наполягав і Є.О. Нефедьєв, вказуючи, що рішення встановлює міцні юридичні відносини та стає, таким чином, для них немов би приватним законом. Правовими наслідками набрання рішенням законної сили Є.О. Нефедьєв називав його обов'язковість не лише для сторін, а й для суду та інших органів, а також неможливість поновлення судового розгляду з даного питання, тобто виключний характер [249, с. 312].

Є.В. Васьковський, як і Є.О. Нефедьєв, також повністю не ототожнював закону силу рішення з його виключністю. Вчений називав виключність

матеріальною законною силою судового рішення (або за висловом К.І. Малишева – законна сила в матеріальному сенсі [223, с. 434]), яка наряду з формальною законною силою є одним з двох проявів законної сили рішення.

Матеріальна законна сила рішення, писав Є.В. Васьковський, виражається в тому, що ним остаточно і невідворотно встановлюється правомірність чи неправомірність матеріально-правових вимог, які складали предмет процесу, і таким чином регулюються юридичні відносини, з яких ці вимоги випливають. Внаслідок цього остаточне судове рішення має силу закону для сторін (*jus facit inter partes, pro veritate habetur*) та перешкоджає повторному розгляду вирішеного судом питання в новому процесі, даючи право кожній із сторін заявити заперечення про вирішену справу (*exceptio rei judicatae*) [86, с. 352].

В радянській процесуальній науці цілковито відійшли від ототожнення законної сили рішення з його виключністю, розглядаючи виключність лише як одну з її властивостей, правових наслідків набрання рішенням законної сили. Так, наприклад, О.П. Клейнман вказував, що виключність (*ne bis in idem*) полягає в тому, що виключається можливість нового розгляду тієї самої справи [180, с. 92].

Окремі науковці радянського періоду та значна кількість сучасних дослідників розглядають виключність як складову тієї чи іншої більш загальної властивості (елементу) законної сили рішення суду: незмінності (М.А. Гурвич [137, с. 146-147]), стабільності (М.Й. Штефан [476, с. 421], С.К. Загайнова [162, с. 38], Р.О. Гаврік [102, с. 98]) або статичного елемента (Н.І. Масленнікова [228, с. 9], Р.О. Гаврік [100, с. 57]).

Отже під виключністю слід розуміти неможливість повторного вирішення судом одного разу вирішеного спору (безспірної вимоги). Одного разу реалізоване суб'єктивне право на звернення за судовим захистом «погашається» в момент набрання рішенням суду законної сили та не може бути використане знову. Звичайно йдеться не про право на судовий захист

взагалі, а про конкретне суб'єктивне право на судовий захист конкретного порушеного, невизнаного або оспорюваного суб'єктивного права, свободи чи охоронюваного законом інтересу, що належить конкретній особі у конкретних матеріальних правовідносинах.

Дана властивість виключає можливість відкриття провадження у справі в умовах наявності такого що набрало законної сили, рішення суду у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (п. 2 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

У зв'язку із цим слід зупинитись на межах дії виключності рішення суду, що набрало законної сили.

Висновок про суб'єктивні межі дії виключності рішення суду, що набрало законної сили, дає можливість зробити вже наведене положення п. 2 ч. 1 ст. 186 ЦПК України. В ньому йдеться про неможливість повторного розгляду справи між тими самими сторонами. Тобто виключність рішення суду, що набрало законної сили, поширює свою дію на сторін (позивача та відповідача). Норма ч. 2 ст. 223 ЦПК України в редакції від 18.93.2004 року передбачала положення про неможливість звернення до суду з тотожним позовом після набрання рішенням суду законної сили не лише сторін, а й третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, а також правонаступників цих сторін та третіх осіб. У чинній редакції ЦПК України відповідне положення відсутнє, що є її недоліком. Слід констатувати, що виключність рішення суду, що набрало законної сили, поширює свою дію не лише на сторін, а також на їх правонаступників, оскільки до правонаступника переходить не лише саме суб'єктивне матеріальне право, а й право на його захист у вже реалізованому стані. На третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору, виключність поширює свою дію у зв'язку із тим, що вони, як і позивачі, вже реалізували своє право на судовий захист у цих правовідносинах. Даний підхід до вирішення цього питання вже є загальновизнаним, висловлювався ще Є.В.

Васьковським [86, с. 352], а тому абсолютно не зрозуміло, чому він не знайшов відображення в чинній редакції ЦПК України.

У зв'язку із зазначеним пропонуємо викласти п. 2 ч. 1 ст. 186 ЦПК України у наступній редакції: «2) є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами. Суд також відмовляє у відкритті провадження якщо з позовом про той самий предмет і з тих самих підстав до суду звернувся правонаступник сторони, третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, або заявника в наказному провадженні».

Також слід відмітити, що виключність рішення суду, що набрало законної сили, поширює свою дію на заявників у справах окремого провадження, а тому вони після набрання рішенням суду законної сили не можуть повторно звернутися до суду з ідентичною безспірною вимогою. Водночас наявність рішення суду, що набрало законної сили, не перешкоджає зверненню до суду з аналогічною вимогою правонаступників заявників, оскільки у предметі судового розгляду в таких справах відсутнє право, стосовно якого може відбутися правонаступництво.

Об'єктивні межі виключності рішення суду, що набрало законної сили, визначаються предметом судового розгляду у справі, в якій це рішення було ухвалене. У справах позовного провадження таким предметом судового розгляду є спірні матеріальні правовідносини, однак не в цілому, а лише в тій частині, яка була предметом судового дослідження та вирішення. Відповідно до ч. 1 ст. 13 ЦПК України суди розглядають справи в межах заявлених вимог. Ці межі визначаються у справах позовного провадження предметом та підставою позову [49, с. 81-83], а у справах окремого провадження – предметом та підставою безспірної вимоги.

Стосовно тотожності предмета позову необхідно зауважити, що інший розмір позовних вимог в межах одного і того ж предмету позову не змінює тотожності позовів.

У цьому контексті доволі цікавою є висловлена Верховним Судом України правова позиція щодо визначення тотожності позовів у справах про поділ майна подружжя. Так, в своїй постанові від 22 квітня 2015 року у справі № 6-79цс15 Верховний Суд України зауважив, що оскільки спір щодо спільного сумісного майна подружжя є матеріально-правовою вимогою про конкретне майно, яке має свої ознаки, розмір, вартість, стан, то в разі зміни певних ознак цього майна (наприклад реконструкція, перебудова) або його складу після розгляду справи судом повторне звернення до суду з приводу вирішення спору щодо такого майна не буде суперечити вимогам закону [269].

Стосовно тотожності підстав позову варто нагадати, що в науці цивільного процесуального права здавна виділяють два основних підходи до розуміння підстав позову: теорії юридичної та фактичної індивідуалізації підстави позову [111, с. 36-39]. На сьогоднішній день загальновизнаною, зокрема й у судовій практиці, є саме теорія фактичної індивідуалізації підстави позову. Тому інша юридична кваліфікація позивачем обставин спору (посилання в позовній заяві на інші норми закону) при незмінному колі фактів, на які він посилається як на підставу своїх позовних вимог, не змінює тотожності позовів.

Таким чином об'єктивні межі виключності рішення суду, що набрало законної сили, у справах позовного провадження визначаються предметом та підставою позову, а у справах окремого провадження – предметом та підставою безспірної вимоги, за якими було ухвалене судове рішення, що набрало законної сили.

Просторові межі дії виключності рішення суду, що набрало законної сили, визначаються з урахуванням положення ст.ст. 2, 5, 6 Конституції України: будь-яка державна влада України (зокрема й судова) поширює свою

дію на всю територію України. У зв'язку із тим, що законна сила рішення суду є проявом української судової влади, її дія обмежується територією України.

Однак міжнародними договорами України передбачається можливість визнання на території України рішення іноземного суду та навпаки. При цьому відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про міжнародне приватне право» визнання рішення іноземного суду – це поширення законної сили рішення іноземного суду на територію України в порядку, встановленому законом [301]. Отже закон передбачає можливість розширити просторові межі дії законної сили рішення (зокрема, її виключності) на територію іншої держави за умови визнання даного судового рішення іноземною судовою установою у встановленому порядку. Водночас наявність на території України такого, що набрало законної сили, рішення суду між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав перешкоджає не лише пред'явленню нового тотожного позову, а й визнанню на території України іноземного судового рішення у справі за тотожним позовом (п. 4 ч. 2 ст. 468 ЦПК України). У цьому також проявляється просторова дія виключності рішення суду, що набрало законної сили.

Доволі складним є питання про темпоральні межі виключності рішення суду, що набрало законної сили. Як вбачається з положень п. 3 ч. 1 ст. 186 ЦПК України, неможливість звернутися до суду з тотожним позовом виникає ще до набрання рішенням законної сили, навіть ще до його ухвалення. Так, якщо в цьому або іншому суді вже є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, особа вже не може повторно звернутися до суду з цією ж вимогою, інакше їй буде відмовлено у відкритті провадження.

Відповідні законодавчі положення сходять своїм корінням до стадії давньоримського формулярного процесу під назвою *litis contestatio*. У формулярному процесі сторони перед магістратом могли викладати справу у будь-яких висловах і у будь-якій формі. А вже претор надавав претензіям

сторін відповідний юридичний вигляд. Із пояснень сторін він виводив юридичну сутність спору і суть викладав у особливій записці судді, який призначався для розгляду цієї справи. Ця записка і є формула. З моменту її отримання вважалося таким, що відбулося, *litis contestatio* (засвідчення спору), і тим самим виключалася можливість звернення до претора для захисту того ж права, з тих же підстав, відповідно до правила *ne bis de eadem re sit action* (не можна двічі порушувати одну і ту ж справу). Зазначене правило збереглося у сучасному процесі, хоча аналогія *litis contestatio* відсутня [483, с. 283-284].

Звичайно, положення п. 3 ч. 1 ст. 186 ЦПК України не можна віднести до правових наслідків набрання рішенням законної сили, оскільки ще й самого рішення немає. Зазначена неможливість пред'явлення особою тотожного позову є правовим наслідком звернення до суду та відкриття провадження у справі, яка має, втім, певне значення і для виключності рішення суду, що набрало законної сили, оскільки перешкоджає виникненню кількох паралельних судових процесів з одного питання, та ухваленню кількох рішень, що суперечать одне одному. Таким чином, положення п. 3 ч. 1 ст. 186 ЦПК України разом з виключністю рішення суду, що набрало законної сили, забезпечують дотримання принципу правової визначеності.

Отже виключність рішення суду, що набрало законної сили, виникає в момент набрання рішенням законної сили та зберігається доти, доки рішення суду зберігає свою законну силу. Будь-які спеціальні правила стосовно припинення дії виключності рішення суду, що набрало законної сили, відсутні.

Тісно пов'язана з виключністю властивість неспростовності рішення суду, що набрало законної сили, оскільки також покликана забезпечувати стабільність даного акта правосуддя.

Як уже зазначалося, Т.М. Яблочков називав неспростовність одним з юридичних ефектів законної сили судового рішення, який полягає у неможливості його оскарження звичайними способами [481, с. 246]. На сьогоднішній день таким звичайним способом оскарження судових рішень є

апеляція. На відміну від апеляції касація – це надзвичайний спосіб оскарження. В порядку касації оскаржуються вже такі що набрали законної сили рішення суду, а тому процесуальний закон обмежує можливість касаційного оскарження, не допускаючи можливості касаційного оскарження окремих категорій судових рішень (встановлює так звані «процесуальні фільтри»), а також визначає більш жорсткі межі касаційного перегляду судових рішень (суд касаційної інстанції перевіряє лише правильність застосування закону та не втручається у фактичну сторону справи).

Неспростовність означає, писав С.Н. Абрамов, що рішення, яке набрало законної сили, не може оспорюватись, не підлягає оскарженню. Допущення можливості оспорювання (оскарження) рішення, що набрало законної сили, означало б, що рішення суду ніколи не може стати остаточним, та внесло б таку ж нестійкість, невизначеність до цивільного обороту, як і можливість пред'явлення нового позову. Рішення суду, що набрало законної сили, є законом для даного конкретного випадку, тому воно має бути стабільним, як і закони, можливість оспорювати рішення шляхом безкінечного оскарження зруйнувала б цю властивість рішення як одну з основ правосуддя [9, с. 265].

Таким чином, властивість неспростовності рішення суду, що набрало законної сили, знаходиться на межі двох важливих засад судочинства – стабільності рішення суду (в міжнародній та європейській судовій практиці позначається як *res judicata*), що є складовою принципу правової визначеності, та права на оскарження судового рішення, що є складовою права на справедливий судовий розгляд.

Отже, з однієї сторони, рішення суду не набирає законної сили негайно після ухвалення для забезпечення сторонам можливості його апеляційного оскарження. В основу даного правила покладено визнання можливості суддівської помилки. З іншої сторони, після перевірки рішення суду апеляційним судом та набрання ним законної сили оскарження такого рішення можливе лише у виняткових випадках для забезпечення стабільності

правовідносин, що були предметом судового рішення, яке набрало законної сили, та вільного володіння правами, що були захищені таким рішенням.

Не можна розглядати неспростовність як абсолютну неможливість оскарження та перегляду рішення суду, що набрало законної сили, оскільки така абсолютна неможливість (за висловом А.Х. Гольмстена – абсолютна неспростовність [109, с. 267]) настає лише через десять років після набрання рішенням суду законної сили (п. 2 ч. 2 ст. 424 ЦПК України), адже окрім касації є ще інші екстраординарні способи оскарження рішення (у зв'язку з нововиявленими та винятковими обставинами), не варто також забувати про можливість поновлення судом строку на оскарження рішення після його закінчення. Тому, як вже було відзначено, неспростовність – це лише неможливість оскарження та перегляду рішення у звичайний спосіб, тобто в порядку апеляційного провадження, який допустимий для всіх без винятку рішень суду.

Неспростовність, як і виключність відносять до змісту більш загальної властивості (елементу) законної сили рішення суду: незмінності (М.А. Гурвич [137, с. 146-147]), стабільності (М.Й. Штефан [476, с. 421], С.К. Загайнова [162, с. 38], Р.О. Гаврік [102, с. 98]) або статичного елементу (Н.І. Масленнікова [228, с. 9], Р.О. Гаврік [100, с. 57]).

У зв'язку з тим, що неспростовність означає неможливість апеляційного оскарження рішення суду, що набрало законної сили, суб'єктивні межі неспростовності рішення суду поширюються лише на осіб, які мають право апеляційного оскарження такого рішення. Для всіх інших суб'єктів неспростовність рішення суду, що набрало законної сили, юридичного значення не має. Відповідно до ч. 1 ст. 352 ЦПК України право апеляційного оскарження судового рішення мають учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки. Також на підставі норм спеціальних законів правом апеляційного оскарження незалежно від їх участі у справі наділені прокурор (ч.

з ст. 24 Закону України від 14.10.2014 року № 1697-VII «Про прокуратуру» [309]) та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (п. 10 ч. 1 ст. 13 Закону України від 23.12.1997 року № 776/97-ВР «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [319]).

Таким чином, суб'єктивні межі неспростовності рішення суду, що набрало законної сили, визначаються наступним колом суб'єктів:

- 1) учасники справи;
- 2) особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки;
- 3) прокурор;
- 4) Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Об'єктивні межі дії неспростовності рішення суду, що набрало законної сили, як і у випадку з виключністю, визначаються тими правовідносинами, що є предметом судового рішення.

Щодо територіальних меж, то дія неспростовності рішення суду, що набрало законної сили, поширюється лише на територію України, оскільки апеляційне оскарження та перегляд рішення українського суду за межами України не допускається за жодних умов.

Темпоральні межі дії неспростовності рішення суду, що набрало законної сили, відповідають таким межам дії самої законної сили, тобто поки існує законна сила рішення, доти існує його неспростовність.

Від неспростовності необхідно відрізнити незмінність рішення суду, що набрало законної сили. Під незмінністю, як правило, розуміють неможливість зміни рішення судом, що його ухвалив [169, с. 81]. Зокрема, текст рішення не може змінюватися під час його проголошення [37, с. 317].

К.І. Малишев вказував про походження властивості незмінності судового рішення (принципу безповоротності судового рішення) від вислову Ульпіана про те, що проголосивши рішення, суддя перестає бути суддею, і хоч би він присудив більше чи менше, ніж належало, не може виправити своє рішення,

оскільки – погано це чи добре, – він вже закінчив виконання покладеного на нього обов'язку [223, с. 429].

Особливу точку зору з приводу незмінності рішення суду, що набрало законної сили, висловив М.А. Гурвич. Так, М.А. Гурвич фактично ототожнював законну силу рішення і його незмінність, забезпечену неприпустимістю його оскарження (неспростовність) та ухвалення нового рішення за тим самим позовом (виключність) [137, с. 146-147].

Незмінність М.А. Гурвич розглядав не як самостійну властивість законної сили рішення, а як наслідок дії неспростовності та виключності. Рішення не можна змінити, писав М.А. Гурвич, тому що неприпустиме його оскарження або перегляд в іншому процесі [137, с. 139].

Втім наділення відомого юридичного терміну новим змістом, до якого вдався М.А. Гурвич, навряд чи сприяє сталості розвитку вчення про законну силу судового рішення. Елемент, що забезпечує стійкість змісту рішення суду, що набрало законної сили, прийнято називати стабільністю рішення суду, а не незмінністю. Під незмінністю ж розуміють зовсім інше.

Як справедливо відзначає Р.О. Гаврік, якщо суд може в будь-який момент за власною ініціативою або за ініціативою особи, яка бере участь у справі, скасувати або змінити своє рішення, то втрата через певний час особою, що брала участь у справі, права на апеляційне оскарження та встановлена законом неможливість пред'явлення тотожного позову не досягнуть своєї мети – забезпечення правової визначеності, стійкості рішення суду та його реалізації через зловживання особами, які брали участь у справі, своїми процесуальними правами [100, с. 52].

Тому варто погодитись з науковцем у тому, що незмінність є самостійною ознакою рішення суду, яка у сукупності із неспростовністю та виключністю, утворює таку правову властивість рішення як його стабільність, забезпечує стійкість його положень та правову визначеність [100, с. 52].

Не слід вважати винятками з вимоги незмінності рішення передбачені в ЦПК України процедури виправлення описок та арифметичних помилок в рішенні (ст. 269), а також роз'яснення рішення (ст. 271). Вказані процесуальні дії не змінюють рішення по суті, а лише приводять написане у тексті рішення у відповідність з фактично присудженим судом.

Також не є винятком з положення про незмінність рішення суду право суду скасувати власне рішення про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання особи недієздатною, оголошення померлою або визнання її безвісно відсутньою, оскільки таке скасування відбувається внаслідок істотної зміни обставин, що були підставою для їх ухвалення (видужання недієздатної особи, або поява особи, визнаної безвісно відсутньою або оголошеної померлою).

Темпоральні межі дії незмінності рішення суду, що набрало законної сили, мають істотні особливості. Відповідно до ч. 8 ст. 268 ЦПК України після проголошення рішення суд, який його ухвалив, не може сам скасувати або змінити це рішення, крім випадків, визначених цим Кодексом. Отже незмінність рішення настає ще до набрання ним законної сили – одразу після проголошення рішення, а отже вона не є правовим наслідком набрання рішенням законної сили, однак залишається властивістю рішення суду як акту правосуддя. Винятком з правила про негайне настання незмінності рішення суду є заочне рішення, оскільки незмінність заочного рішення настає лише після закінчення строку подання заяви про перегляд заочного рішення (ст. 284 ЦПК України). Також певну особливість мають темпоральні межі незмінності рішення про усиновлення, оскільки цілковита незмінність такого рішення настає лише після набрання ним законної сили (ч. 5 ст. 314 ЦПК України).

До правових наслідків набрання рішенням законної сили, які забезпечують стійкість (стабільність) рішення суду, що набрало законної сили (його статичного елементу), відносять і властивість преюдиціальності рішення суду, що набрало законної сили.

У юридичному словнику преюдиціальність визначається як зобов'язання для всіх судів, що розглядають справу, приймати без перевірки і доказів факти, раніше встановлені судовим рішенням чи вироком, який вступив у законну силу. Цей термін походить від латинського слова *Praejudicāre* (від *prae* – префікс зі значенням попередження + *iudicāre* – судити) [65, с. 330-331].

Свідчення про застосування преюдиції в римському праві збереглися документально. Праці Цицерона і Цезаря є самими ранніми з підтверджень, що збереглися, про природу преюдиції, преюдиціальні формули у формулярному процесі, преюдиціальні позови. Зустрічаються також одиничні згадки про преюдиціальні зв'язки в працях Квінтіліана, Лівія, Пллінія, Тацита, Сенеки, Курція, Фронтоні, Мацера, Апулея, Светонія, Павла, Ульпіана. Проте найбільш ясно і чітко поняття *praejudicium* надане в «Інституціях» Гая («*Institutiones*» Gai) та в «Зведенні римського права» («*Corpus iuris civilis*»). Під *praejudicium* розумілося попереднє визначення, рішення, спрямоване на встановлення, визнання, посвідчення правового або фактичного відношення, від якого залежить вирішення іншого питання, що становить предмет окремого судового розгляду, а також збитки, що виникають з попереднього вирішення побічного процесу [150, с. 428; 458, с. 13-14].

Цим терміном в римському праві позначався судовий розгляд (і вирішення) в окремому процесі якого-небудь питання, що має значення для винесення правильного рішення у головній справі. Якщо таке питання не було заздалегідь вирішене, відповідач міг виставити ексцепцію, «що відносно такої-то справи не встановлювалося преюдиції», яка паралізувала позовну вимогу. Позивачеві, таким чином, слід було спочатку пред'явити преюдиціальний позов (*actio praejudicialis*), щоб довести «більш загальне» своє право (наприклад, право на спадок в цілому), добитись його судового підтвердження (*pronunciatio*), і вже потім пред'являти позов про присудження відповідача, при розгляді якого рішення, винесене за першим позовом, мало б преюдиціальне значення [402].

В сучасній юридичній науці під преюдиціальністю розуміють:

1) властивість рішення суду, правовий наслідок набрання ним законної сили, який виявляється у обов'язковості врахування та використання обставин (фактів та правовідносин), що встановлені судом при вирішенні даної судової справи, при розгляді іншої судової справи, в якій беруть участь ті самі особи або особа, щодо якої встановлено ці обставини; неприпустимості заперечення з боку осіб, що брали участь у процесі, та інших осіб щодо встановлених судом фактів (Р.О.Гаврік [101], О.З Хотинська [442, с. 39], Є.В. Клінова [183, с. 91]);

2) певний зв'язок між рішеннями (або між справами), внаслідок якого наявні у рішенні, що набрало законної сили, висновки суду про наявність чи відсутність певних фактів чи правовідносин є обов'язковими для іншого суду при ухваленні ним рішення у іншій справі, в якій беруть участь ті самі суб'єкти (М.Б. Зейдер [170, с. 146], О.П. Клейнман [180, с. 93]);

3) властивість фактів, які встановлені рішенням, що набрало законної сили, що є підставою звільнення їх від доказування в іншому судовому процесі, в якому беруть участь ті самі суб'єкти (В.В. Молчанов [242, с. 95-101], Р.В. Тертишніков [397, с. 31]).

Кожен з цих підходів має право на існування, оскільки кожен розкриває сенс того чи іншого прояву преюдиціальності.

Так, дійсно, преюдиціальність є правовим наслідком набрання рішенням законної сили, оскільки лише після набрання рішенням суду законної сили встановлені ним факти та правовідносини набувають обов'язкового характеру та повинні враховуватись цим чи іншим судом при розгляді справ, де беруть участь ці самі суб'єкти. Також преюдиціальність проявляється у певному зв'язку між окремими справами та рішеннями, що ухвалюються у цих справах. Такий зв'язок може проявлятися у можливості зупинення провадження в одній справі, до вирішення по суті іншої справи, яка має з нею преюдиціальний зв'язок (п. 6 ч. 1 ст. 251 ЦПК України), також цей зв'язок проявляється у необхідності врахування судом, що розглядає одну справу, фактів та

правовідносин, встановлених таким що набрало законної сили рішенням в іншій справі (ч. 2 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Як правило йдеться про зв'язок між рішеннями за позовом про визнання та рішенням за позовом про присудження, а також між рішеннями за основним та регресним позовами. Має місце і характеристика преюдиціальності як ознаки певної групи юридичних фактів, що не підлягають доказуванню (ч. 4 ст. 82 ЦПК України).

Суб'єктивні межі преюдиціальності дещо ширші, ніж, наприклад, такі межі властивостей виключності та неспростовності. Окрім сторін, третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору та їх правонаступників, преюдиціальність поширює свою дію також і на третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору. Виходячи зі змісту ч. 2 ст. 54 ЦПК України, можна зробити висновок, що на третю особу, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, залучену до участі у справі, поширюються правові наслідки встановлення судом обставин справи. Тобто така третя особа вже не зможе оспорювати факти, встановлені рішенням суду, що набрало законної сили, при розгляді позову, пред'явленого стороною, яка брала участь у цій справі, до цієї третьої особи або позову, пред'явленого цією третьою особою до такої сторони.

Стосовно об'єктивних меж дії преюдиціальності рішення суду, що набрало законної сили, в юридичній науці існує два основних погляди: 1) вони поширюються лише на встановлені судом обставини (факти) [458, с. 69-70]; 2) вони поширюються на встановлені судом обставини (факти) та правовідносини [379, с. 154].

Саме остання точка зору є більш правильною, оскільки в судовому рішенні існує нерозривний зв'язок між встановленими судом фактами та правовідносинами. Якщо суд встановив факт купівлі-продажу майна, дуже важко визначити, де тут закінчуються встановлені судом обставини і починаються встановлені судом правовідносини. Саме тому цивільне

процесуальне законодавство протягом тривалого часу закріплювало преюдиціальне значення як за обставинами справи так і за правовідносинами, встановленими рішенням суду, що набрало законної сили (ч. 3 ст. 231 ЦПК УРСР 1963 року, ч. 2 ст. 223 ЦПК України в редакції від 18.03.2004 року).

Однак чинна редакція ЦПК України визначає це питання дещо інакше.

По-перше, чинний ЦПК України прямо не забороняє сторонам спростовувати в іншому судовому процесі обставини, встановлені рішенням суду, що набрало законної сили. Таку заборону можна лише непрямо вивести з положень ч. 5 ст. 82 ЦПК України.

По-друге, відповідно до ч. 7 ст. 82 ЦПК України правова оцінка, надана судом певному факту при розгляді іншої справи, не є обов'язковою для суду. Це фактично означає, що преюдиціальне значення при вирішенні цивільної справи, в якій беруть участь ті ж суб'єкти, мають за чинним ЦПК України лише встановлені судом факти, але не правовідносини, оскільки інша правова оцінка певного факту може призвести до встановлення судом на його основі інших правовідносин. Втім різна правова оцінка судом (судами) однієї і тієї ж обставини в рішеннях суду в різних справах ставить під сумнів правосудність таких рішень та може призвести до збільшення судових спорів, підриватиме довіру до судової влади. Якщо в таких справах беруть участь ті ж сторони, вони не повинні мати право оспорювати ні самі обставини, встановлені рішенням суду, що набрало законної сили, ні їх правову оцінку судом, що таке рішення ухвалив. Так, цілком справедливим є твердження А.В. Черкашиної про те, що деякі юридичні факти взагалі невід'ємні від їх правової оцінки. Тому залишається незрозумілим, який факт буде встановленим при вирішенні питання про укладення договору [458, с. 77].

У зв'язку із вищезазначеним пропонується ч. 7 ст. 82 ЦПК України видалити, а ст. 273 ЦПК України доповнити частиною п'ятою наступного змісту: «5. Після набрання рішенням суду законної сили сторони та треті особи із самостійними вимогами, а також їх правонаступники не можуть знову

заявляти в суді ту саму позовну вимогу з тих самих підстав, а також оспорювати в іншому процесі встановлені судом факти і правовідносини».

Особливості стосовно територіальних та темпоральних меж дії преюдиціальності рішення суду, що набрало законної сили, відсутні. Тобто вони поширюються виключно на територію України та діють в межах часу, протягом якого рішення суду зберігає свою законну силу.

Наступним правовим наслідком набрання рішенням суду законної сили є його обов'язковість.

Є.В. Васьковський розглядав обов'язковість як другий напрямок прояву законної сили рішення суду (формальна законна сила), вказуючи, що вона полягає в тому, що остаточне судове рішення обов'язкове як для самого суду, що його ухвалив, який з моменту проголошення резолюції вже не вправі змінювати рішення, так і для усіх інших судових та урядових установ, які також не мають права ні скасовувати ні змінювати його [86, с. 352]. Як видно з вищезазначеного, Є.В. Васьковський не розділяв обов'язковість, неспростовність та незмінність рішення суду, що набрало законної сили, та поєднував ці характеристики у змісті поняття «формальна законна сила судового рішення».

Взагалі для науковців кінця XIX початку XX століття не було характерно жорстко відділяти обов'язковість від інших правових наслідків набрання рішенням суду законної сили. Наприклад, В.Л. Ісаченко писав, що для суду та інших державних установ обов'язковість означає, що всі вони повинні визнавати, що спір між сторонами, що є предметом рішення, вирішений назавжди, а право певної сторони, встановлене рішенням, повинно вважатися безспірним та наскільки це можливо сприяти особі в реалізації цього права. Для сторін, на думку В.Л. Ісаченко, обов'язковість рішення, що набрало законної сили, означає, що вони повинні безумовно підкоритися йому та не вправі розпочинати той самий спір знову [174, с. 134]. Подібний підхід бачимо й у Т.М. Яблочкова [481, с. 247-248].

Такий широкий погляд на властивість обов'язковості граничить з фактичним ототожненням обов'язковості із самою законною силою рішення суду. І хоча не можна цілковито стверджувати, що дореволюційні процесуалісти ототожнювали обов'язковість рішення, що набрало законної сили, із самою законною силою, це зробили окремі науковці вже радянської доби (наприклад, С.Ю. Кац [178, с. 132-133], К.І. Комісаров та В.М. Семенов [377, с. 247-248]).

М.Б. Зейдер називав обов'язковість основною властивістю законної сили рішення суду, з якої вже випливають усі інші (незмінність, неспростовність, преюдиціальність, виключність та реалізованість) [170, с. 119]. Подібної точки зору дотримувався й О.П. Клейнман [180, с. 92].

Втім, більшість дослідників, особливо сучасних, все ж цілком справедливо не схильні ототожнювати законну силу рішення суду та його обов'язковість, і не наділяють обов'язковість якимось особливим значенням, розглядаючи її лише як один з правових наслідків (властивостей) законної сили рішення суду. Обов'язковість включають до змісту динамічного елементу законної сили судового рішення (Н.І. Масленнікова [228, с. 9], Р.О. Гаврік [99, с. 42]).

На сьогоднішній день обов'язковість судових рішень визначено як одну з основних засад судочинства взагалі (п. 9 ст. 129 Конституції України) та цивільного судочинства, зокрема (п. 7 ч. 3 ст. 2 ЦПК України).

Відповідно до ч. 1 ст. 18 ЦПК України судові рішення, що набрали законної сили, обов'язкові для всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – і за її межами.

В сучасній юридичній літературі обов'язковість судового рішення нерідко розглядається як принцип судочинства [113, с. 160-173], при цьому, як

стверджує В.А. Кройтор, принцип обов'язковості рішень суду не слід плутати з обов'язковістю як однією з ознак (характеристик) інституту законної сили судового рішення [200, с. 150].

Не дає можливість чітко визначити сутність обов'язковості рішення суду й законодавець, який практично не розрізняє обов'язковість рішення суду, що набрало законної сили, його реалізованість та преюдиціальність. Наочно це відображено в ч. 2 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», в якій обов'язковість судового рішення визначається як обов'язковість до виконання та обов'язковість до врахування (преюдиціальність).

Втім, як вже було відзначено, обов'язковість, реалізованість та преюдиціальність – це все окремі властивості рішення суду, що набрало законної сили, які хоч і пов'язані між собою, однак мають самостійне значення. Обов'язковість рішення суду, що набрало законної сили, породжена владним приписом суду, який імперативно визначає взаємні права та обов'язки сторін у певних правовідносинах, раз і назавжди усуваючи спір між ними. При чому таке вирішення суперечки має визнаватись не лише безпосередніми учасниками судового процесу, а й усіма іншими органами влади, фізичними та юридичними особами, які повинні в своїй діяльності враховувати приписи суду, що містяться у рішенні, якщо воно так чи інакше їх стосується.

Обов'язковість судового рішення не позбавляє осіб, які не брали участі у справі, можливості звернутися до суду, якщо ухваленим судовим рішенням вирішено питання про їхні права, свободи чи інтереси (ч. 3 ст. 18 ЦПК України). Однак поки за їх зверненням не було ухвалено нового судового рішення, яке по-новому визначить зміст спірних правовідносин, такі особи своїми діями (бездіяльністю) не повинні ігнорувати чи ставити під сумнів обов'язковість вже існуючого рішення суду, що набрало законної сили.

Отже якщо певне суб'єктивне право або обов'язок конкретної особи у конкретних правовідносинах встановлені рішенням суду, що набрало законної сили, ніхто не має права піддавати сумніву ці права та обов'язки, поки рішення

не було скасоване у встановленому законом порядку, або стосовно змісту цих прав та обов'язків за зверненням іншої особи не було прийнято нового рішення суду, що набрало законної сили. Саме це і є обов'язковість рішення суду, що набрало законної сили. Це відбувається так само, як не піддається сумніву положення закону, поки воно не втратить силу (не буде скасовано, замінено більш новим законом чи визнано неконституційним Конституційним Судом).

Одним з доволі складних та суперечливих в теорії цивільного процесуального права є питання про суб'єктивні межі обов'язковості рішення суду, що набрало законної сили. Доволі влучно дану проблему окреслив М.А. Гурвич. Розглядаючи загальнообов'язковість (обов'язковість) рішення як рису законної сили, писав М.А. Гурвич, за загальним визнанням обмежену суб'єктивними межами, процесуалісти суміщають, по суті справи, несумісні явища: загальнообов'язковість за самим своїм змістом обов'язковості для всіх не може мати суб'єктивних меж [137, с. 136].

З приводу даного питання одні автори (наприклад, М.Г. Авдюков [11, с. 188]) фактично не визнавали суб'єктивних меж обов'язковості рішення суду, що набрало законної сили, інші (наприклад, М.Б. Зейдер [170, с. 179]) обмежували його обов'язковість певним визначеним колом суб'єктів спірних правовідносин.

М.А. Гурвич загальнообов'язкову дію рішення суду, що набрало законної сили, пояснює юридичною природою самих правовідносин, що були предметом судового розгляду. Як справедливо зазначав М.А. Гурвич, кожне правовідношення, зокрема й відносні права та обов'язки, обов'язкові не лише для тих, кого вони внутрішньо та первісно (його суб'єктів) пов'язують, але й усіх тих, хто стоїть у тому самому правопорядку поза даним правовідношенням і не є його суб'єктом, хто зазнає його зовнішню дію, обумовлену єдністю правопорядку [137, с. 152].

Остання точка зору заслуговує на увагу. У зв'язку із цим обов'язковість рішення суду, що набрало законної сили, включає дві складові: внутрішню обов'язковість, та зовнішню обов'язковість (загальнообов'язковість).

Внутрішня обов'язковість полягає в тому, що своїм рішенням як актом індивідуально-правової дії суд владно визначає суб'єктивні права та обов'язки для сторін, тобто конкретний зміст їх правовідносин, і сторони стають пов'язаними цими правами та обов'язками саме у тому вигляді, як їх визначив суд.

Не можна погодитись з таким вузьким поглядом на обов'язковість рішення суду, що набрало законної сили, який пропонує Р.О. Гаврік. На думку науковця обов'язковість рішення суду, що набрало законної сили, означає покладення на конкретну особу (відповідача) конкретного суб'єктивного обов'язку (тобто в розумінні обов'язковості як зобов'язання до вчинення певних дій чи утримання від їх вчинення). На цій підставі автор доходить висновку, що обов'язковість властива лише рішенням про присудження та деяким видам перетворювальних рішень [98, с. 38]. Втім слід зауважити, що рішення суду, яке набрало законної сили, є індивідуально-правовим актом, що конкретизує зміст правовідносин між сторонами судового спору. Тому воно стає частиною правового порядку в державі, а його обов'язковість як правового акту впливає на всі форми реалізації права (дотримання, використання, виконання) щодо всіх суб'єктів, які знаходяться у сфері поширення його дії. Тому судові рішення не лише зобов'язує відповідача до вчинення певних дій або утримання від їх вчинення, а й уповноважує позивача, конкретизуючи зміст його суб'єктивного права у правовідносинах, спірність яких усуває суд своїм рішенням. Судове рішення визначає межі та порядок реалізації позивачем свого суб'єктивного права. Позивач, таким чином, не може вимагати від відповідача більше, ніж це передбачено судовим рішенням, або в інший спосіб чи в іншому порядку (без зміни способу та порядку виконання судового рішення, що матиме наслідком ухвалення нового судового акта). Тому не можна повністю

ототожнювати обов'язковість судового рішення з можливістю його виконання, особливо примусового виконання. Як кожний правовий акт, будь-яке судове рішення, якщо воно набрало законної сили, може впливати на суб'єктів своєї дії через дотримання ними приписів такого судового рішення. Це також є проявом обов'язковості судового рішення разом з його виконанням [40, с. 15-18].

Відсутня єдність думок сучасних науковців й щодо загальнообов'язковості судового рішення. Так, О.З. Хотинська доходить висновку, що рішення суду є не просто фінальним процесуальним документом, воно є правозастосовним актом особливого компетентного державного органу; в силу цього з судовим рішенням, яке вступило в законну силу, зобов'язані рахуватись всі інші органи державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи, навіть якщо вони не приймають безпосередньої участі у виконанні цього рішення. У цій площині висунутий у радянський період тезис про загальнообов'язковість судового рішення (тобто відсутність суб'єктивних меж) вбачається вченій актуальним і в сучасних умовах [441, с. 27-45]. Р.О. Гаврік, навпаки, стверджує, що загальнообов'язковість взагалі не притаманна судовому рішення. Науковець зазначає, що рішення суду як таке не може бути загальнообов'язковим, оскільки тоді воно матиме ознаки нормативно-правового акта, поширюватиметься на невизначене коло осіб або групу осіб, а суди під час розгляду власних судових справ та ухвалення власних рішень повинні будуть зважати на те, як була вирішена справа судом, у якій ухвалене рішення суду, що набрало законної сили, і відповідно – яке набрало законної сили. А в даному випадку матимемо визнання за рішенням суду статусу прецеденту, що заперечується українською правовою системою [98, с. 34, 37].

Втім слід констатувати, що зовнішня обов'язковість (загальнообов'язковість) полягає в тому, що всі особи, навіть не залучені до судового процесу, повинні визнавати законну силу рішення як акта судової влади. Кожна фізична чи юридична особа, кожен орган державної влади чи місцевого самоврядування, в полі діяльності якого знаходиться рішення суду,

що набрало законної сили, повинен визнавати його обов'язковість та діяти відповідно. Це в першу чергу стосується судових рішень, якими визнаються абсолютні суб'єктивні права (наприклад, право власності), коли носію цього права кореспондує невизначене коло зобов'язаних осіб. Визнане рішенням суду, що набрало законної сили, за певною особою право власності на квартиру повинен визнавати не лише відповідач, а й орган, що здійснює реєстрацію цього права, монополісти, що постачають комунальні послуги до цієї квартири, сусіди, які зобов'язані узгоджувати з такою особою проведення реконструкції власних квартир тощо.

Однак даний висновок є справедливим і для відносних прав, у яких носію права кореспондує визначене коло зобов'язаних осіб (як правило, саме вони виступають в якості відповідачів у справі). Просто коло суб'єктів, яких навіть побічно може зачіпати таке судове рішення, значно вужче, ніж у випадку з рішенням, ухваленим на захист абсолютного права. Як правило, йдеться про осіб, які так чи інакше залучаються до виконання таких судових рішень. Наприклад, рішення про стягнення з батька аліментів на утримання дитини повинен визнавати не лише батько, а й його роботодавець, який повинен здійснювати відрахування із заробітної плати боржника.

Отже з наведеного можна зробити висновок про наявність суб'єктивних меж внутрішньої обов'язковості рішення суду, що набрало законної сили (яка поширюється на сторін, третіх осіб та їх правонаступників) та відсутність суб'єктивних меж зовнішньої обов'язковості (загальнообов'язковості) рішення суду, що набрало законної сили.

Об'єктивні межі обов'язковості рішення суду, що набрало законної сили, підкорюються загальному правилу стосовно того, що обов'язковість рішення суду, що набрало законної сили, поширюється лише на ті правовідносини, що були предметом судового розгляду, та встановлені судом права та обов'язки сторін у цих правовідносинах.

Просторові межі дії обов'язковості рішення суду, що набрало законної сили, визначаються з урахуванням положень ст. 18 ЦПК України (вони є обов'язковими на території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, – і на території інших держав).

Темпоральні межі обов'язковості рішення суду визначаються на підставі співвідношення дії властивості обов'язковості законної сили судового рішення із дією самого суб'єктивного права (юридичного обов'язку), захист якого був наданий цим рішенням. Рішення стає обов'язковим з моменту набрання ним законної сили, однак зберігає цю властивість не так, як, наприклад, виключність (тобто до тих пір, поки рішення не буде скасоване або визнане нечинним). Обов'язковість може бути втрачена й у інших випадках. На відміну від закону, який поширює свою дію на невизначене коло правовідносин, рішення суду є актом індивідуально-правової дії, а тому його обов'язковість жорстко прив'язана до конкретних правовідносин, суб'єктивних прав та обов'язків конкретних суб'єктів.

Прикладом дочасної втрати обов'язковості рішенням суду, що набрало законної сили, є набрання законної сили іншим рішенням суду, ухваленим пізніше за зверненням особи, яка не брала участі у первісній справі, за умови, що таке рішення інакше визначає зміст спірних правовідносин, що були предметом першого рішення (наприклад, якщо суд у новому рішенні визнає дане право за іншою особою).

Другим випадком є ситуація, коли правовідносини вже після набрання рішенням суду законної сили змінилися таким чином, що спірне право, або обов'язок, встановлений рішенням суду, припинили існування, або змінилися. Такі зміни можуть відбутися як під впливом нового рішення суду (наприклад, рішення суду про зміну розміру аліментів), так і інших юридичних фактів (закінчення строку сплати аліментів за відсутності заборгованості).

У вказаних вище випадках обов'язковість такого рішення припиняє дію, оскільки припиняється (змінюється) саме суб'єктивне право (обов'язок)

встановлений рішенням суду, що однак не означає припинення всієї законної сили рішення суду, оскільки інші її властивості (наприклад, виключність) продовжують діяти.

Тісно пов'язаним з обов'язковістю є ще одна динамічна властивість – властивість реалізованості рішення суду, що набрало законної сили. Інколи реалізованість (виконавчу силу) рішення взагалі розглядають як прояв обов'язковості рішення суду [98, с. 34].

В науці цивільного процесуального права склалося два основних підходи до розуміння властивості реалізованості рішення суду, що набрало законної сили, які можна охарактеризувати як вузький та широкий.

Більш традиційним та популярним серед науковців є саме вузький підхід, за яким реалізованість – це такий правовий наслідок набрання рішенням суду законної сили, коли на підставі такого рішення у випадку ухилення відповідача від добровільного виконання рішення можливе примусове виконання всупереч волі відповідача [180, с. 93; 378, с. 299; 447, с. 341]. У такому розумінні реалізованість властива не всім рішенням суду, а лише рішенням про присудження, приписи яких можуть бути примусово виконані (стягнення боргу, витребування майна, виселення з житлового приміщення тощо).

Відповідно до широкого підходу, який останнім часом набирає все більше популярності серед науковців, реалізованість властива усім рішенням суду, зокрема й рішенням про визнання. Рішення за позовами про визнання виконуються у тому сенсі, що сторони чинять згідно правового положення, яке підтверджене судом [11, с. 176-177; 361, с. 456-457; 482, с. 262; 391, с. 217]. На думку В.В. Комарова та П.І. Радченко реалізованість (за використаною науковцями термінологією – здійсненність) як наслідок законної сили судового рішення притаманна також і рішенням, якими позовні вимоги відхилені судом: здійсненність таких рішень полягає в точному дотриманні тих висновків суду, які містяться в тексті такого рішення [263, с. 540].

Втім прибічники широкого підходу до розуміння властивості реалізованості рішення суду, що набрало законної сили, фактично вкладають в зміст реалізованості той вплив рішення суду, який чинить його обов'язковість, адже необхідність чітко дотримуватися приписів рішення суду, що набрало законної сили, корегувати відповідно до них свою поведінку означає визнавати його обов'язковість для себе. Реалізованість означає більший ступінь впливу державного примусу, ніж обов'язковість. Фактично реалізованість призначена для подолання недобросовісності відповідачів, які не дотримуються обов'язкових приписів рішення суду. Тобто реалізованість корисна там, де недостатньо самої лише обов'язковості для захисту прав та охоронюваних законом інтересів позивача. Реалізованість рішення суду, що набрало законної сили, забезпечує можливість примусового виконання його приписів. Тому саме вузький підхід до розуміння властивості реалізованості рішення суду, що набрало законної сили, вбачається таким, що найбільшою мірою відображає сутність даного явища.

Суб'єктивні межі реалізованості рішення суду, що набрало законної сили, зачіпають осіб, які залучені до процесу примусового виконання рішення суду: як тих, хто зобов'язаний виконувати приписи рішення суду (відповідачі як за первісним так і за зустрічним позовом та позовом третьої особи тобто боржники), так і тих, хто вправі вимагати такого примусового виконання (позивачі, треті особи, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору тобто стягувачі). У зв'язку з можливістю правонаступництва в процесі виконання судового рішення, сюди відносяться також правонаступники вищевказаних осіб. Також у зв'язку з можливістю стягнення судовим рішенням судового збору на користь держави, держава в особі її уповноважених органів також може входити до кола суб'єктів, на яких поширюються суб'єктивні межі реалізованості рішення суду, навіть якщо вона не була стороною у справі.

Не варто включати у суб'єктивні межі дії реалізованості рішення суду суб'єктів, які залучаються до механізму виконання рішення суду за своїми

посадовими (професійними) обов'язками (державних та приватних виконавців, органи державного казначейства, роботодавців боржників, організації, які здійснюють примусову реалізацію майна боржників тощо), оскільки їх права та обов'язки визначаються не безпосередньо рішенням суду, а нормами чинного законодавства, посадовими інструкціями, тому вплив на них законної сили рішення суду обмежується властивістю обов'язковості.

Об'єктивні межі реалізованості рішення суду, що набрало законної сили, поширюються на спірні правовідносини, що є предметом судового рішення. Боржник не може бути примушений до вчинення дій, які не були предметом судового розгляду та не вказані у рішенні суду. Особливістю об'єктивних меж реалізованості рішення суду є те, що рішення не просто визначає певні права та обов'язки сторін спору, а й встановлює спосіб та порядок їх реалізації (спосіб та порядок виконання рішення). Саме в цих межах і може бути виконане рішення суду крім виняткових випадків, коли закон дозволяє змінити спосіб та порядок виконання рішення (ст. 435 ЦПК України). Однак і в цьому випадку об'єктивні межі реалізованості рішення суду не можуть виходити за межі способу захисту права, визначеному в судовому рішенні.

Особливість територіальних меж дії реалізованості рішення суду, що набрало законної сили, полягає в тому, що рішення українського суду у випадках, передбачених міжнародними договорами, може бути виконане і за межами території України (і навпаки) за умови видачі іноземним судом так званої екзекватури (дозволу на виконання іноземного судового рішення на території відповідної держави).

Особливість темпоральних меж реалізованості рішення суду, що набрало законної сили, зумовлена передбаченою положеннями ст. 430 ЦПК України можливістю звернення рішення до негайного виконання. Негайне виконання рішення суду не означає негайне набрання ним законної сили. Як справедливо відзначається в юридичній літературі, примусове виконання рішення, що не

набрало законної сили, називається негайним або попереднім виконанням [381, с. 427].

Отже за загальним правилом реалізованість рішення суду виникає одночасно з набранням ним законної сили, однак у випадках, прямо передбачених законом, реалізованість «випереджає» набрання рішенням законної сили та настає одразу після ухвалення та проголошення рішення.

Реалізованість рішення суду може настати не лише раніше, але й пізніше набрання рішенням законної сили. Це відбувається у разі надання судом відстрочки виконання рішення (ст. 435 ЦПК України). В такому випадку рішення не втрачає законної сили, але можливість його примусового виконання (реалізованість) настає лише після закінчення строку, на який виконання рішення було відстрочене.

РОЗДІЛ 3.

СУДОВІ УХВАЛИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

3.1. Поняття та види судових ухвал

На жаль ні в юридичній літературі, ні в процесуальному законодавстві, ні в судовій практиці не прослідковується чіткого бачення стосовного того, які саме процесуальні питання повинні вирішуватися судовою ухвалою, а які – іншим судовим актом. Втім така диференціація дуже важлива. Кожен з видів судових рішень має свої особливості, що обумовлені якраз характером тих питань, що ним вирішуються. Інакше кажучи, вирішуючи певне юридичне питання у формі неправильного судового акта суд, фактично, уподібнюється до мисливця, який обирає хибний калібр зброї на полюванні. Тому дуже важливо визначити, для вирішення яких питань призначений той чи інший процесуальний акт.

Чинне цивільне процесуальне законодавство України не містить визначення поняття «судова ухвала», а лише закріплює примірне коло питань, які вирішуються даним процесуальним документом. Таким чином було сформульовано положення ст. 232 ЦПК 1963 року. Аналогічна ситуація збереглася в ст. 208 ЦПК України 2004 року. Принципових змін у даному питанні не відбулося й з прийняттям чинної редакції ЦПК України (ст. 259).

В науці цивільного процесуального права більшість авторів характеризують ухвалу через її відмінність від рішення суду за функціональною ознакою. Такий процесуальний документ як рішення суду в науковій літературі завжди розглядався як акт правосуддя, яким цивільна справа закінчується та вирішується по суті, тоді як ухвала – це процесуальний документ, яким вирішуються процесуальні питання, пов'язані з рухом справи в суді, різні заяви, клопотання тощо. Подібний підхід є традиційним. На ньому наполягав ще Т.М. Яблочков, який зазначав, що маючи безповоротне значення в закінченні тяжби двох осіб, рішення природно повинно бути продуктом

зрілого роздуму суддів: воно повинно бути ухвалене по закінченню словесного змагання. Навпаки, ухвали можуть бути постановлені незалежно від суті позову як до початку судового процесу (забезпечення позову), так і після його завершення (наприклад, роз'яснення рішення) [481, с. 177].

З.К. Абдулліна зазначила, що судові ухвали – це акти правосуддя, які виносяться у встановленому порядку з питань, що виникають процесі провадження у справі, а не вирішують справу по суті [7, с. 5].

Подібну точку зору висловив й Д.М. Чечот, який відзначив, що судова ухвала – це акт правосуддя, в якому фіксується воля суду, спрямована не на вирішення суперечки між сторонами по суті, а в основному на вирішення побічних питань, що виникають в процесі розгляду справи [464, с. 9].

М.Б. Зейдер вказував, що рішення та ухвали – це види судових постанов, спільною ознакою яких є те, що вони оформляють судження суду з питань, поставлених в процесі розгляду і вирішення справи, і мають обов'язковий характер. Проте процесуальна природа їх різна, оскільки ухвали вирішують різні окремі питання, що виникають при розгляді справи, що обумовлює й інші відмінності [169, с. 54-58].

Твердження інших науковців конкретизують даний підхід, розкриваючи функціональне призначення ухвал через коло питань, які можуть нею вирішуватись. Наприклад, Г.В. Воронков під ухвалами суду розуміє оперативно-процесуальні акти, що виносяться судом першої інстанції з питань початку, розвитку та припинення провадження у справі, виконання рішення та інших питань, а також у зв'язку з виявленням істотних недоліків у роботі організацій або порушенням законів окремими посадовими особами чи громадянами [96, с. 30]. Характеризуючи юридичну природу даних судових актів вчений відмітив, що ухвали в цивільному процесі відіграють не вирішальну, а підпорядковану, службову роль, роль актів, що забезпечують ухвалення законного і обґрунтованого рішення, що впливає з природи самої

розпорядчої діяльності суду, що відрізняється від вирішальної його діяльності [96, с. 29].

Протилежну точку зору відстоює В.П. Скобелєв. Він, навпаки, вказує на схожу юридичну природу ухвали та рішення суду, оскільки вони об'єднані в межах єдиного родового поняття «судові постанови», а тому не можуть мати принципових відмінностей. В.П. Скобелєв зазначає, що судова ухвала – це постанова суду, якою владно, імперативно підтверджується, встановлюється виникнення, існування, зміна та припинення цивільних процесуальних правовідносин. Ухвали суду мають своїм призначенням спрямування процесуальних правовідносин в потрібне русло з метою здійснення захисту матеріальних прав та охоронюваних законом інтересів. Рішення ж суду – це акт захисту матеріальних прав та охоронюваних законом інтересів, що знаходилися в спірному стані до процесу, яким (рішенням) в імперативній формі підтверджується, встановлюється об'єкт захисту і повністю обумовлений і такий що впливає з цього об'єкту спосіб його захисту. Очевидно, що спільність рішень і ухвал полягає в тому, що ці судові акти є актами встановлення в імперативній формі певних об'єктів, є формою вираження волевиявлень особливого органу держави – суду – з правових питань. Відмінність між цими судовими актами полягає в характері об'єкту встановлення, в характері вирішуваних питань [371, с. 193-194].

Таким чином, науковець вірно відмічає спільність юридичної природи рішень та ухвал як судових актів, актів судового правозастосування, які впливають на виникнення та розвиток цивільних процесуальних правовідносин та спрямовані на досягнення спільної мети – вирішення матеріально-правового спору та захист порушених прав та охоронюваних законом інтересів. Втім головним у характеристиці судових ухвал є не те, що споріднює їх з рішеннями суду, а те, що їх відрізняє. Саме такі особливості роблять судову ухвалу самостійним судовим актом.

Необхідно приймати до уваги, що існує ціла низка категорій цивільних справ, що вирішуються не рішенням, а ухвалою суду, серед них: справи за скаргами на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення; справи про оскарження рішень третейських судів; справи про визнання та виконання рішень іноземних судів та ін. У кожній з цих категорій справ підсумковим процесуальним документом, який вирішує справу по суті, є судова ухвала.

Як вбачається, причиною цього є те, що спільною ознакою цих справ є те, що в результаті їх розгляду суд не вирішує спір про право цивільне. В кожному випадку такий спір вже був вирішений (третейським судом, іноземним судом чи судом, рішення якого виконується державним виконавцем, рішення, дії або бездіяльність якого оскаржуються). Названі категорії справ мають виключно процедурний, певною мірою обслуговуючий характер, а тому вирішуються по суті ухвалою а не рішенням суду. Як писав К.І. Малишев, навіть цілий процес може закінчитись без вирішення питання про матеріальне право [223, с. 406]. Судовий акт, яким закінчується розгляд вказаних категорій справ, призначений для вирішення лише процедурних питань. Суд не вникає у сутність матеріальних правовідносин сторін та не втручається у вирішення матеріально-правового спору.

Таким чином, можна зробити висновок, що головною відмінністю рішення суду від ухвали є те, що у рішення існує тісний зв'язок з спірними матеріальними правовідносинами, що є предметом судового розгляду. Призначення судового рішення – внести ясність, правову визначеність у ці правовідносини, чітко визначити їх зміст. Рішення суду є актом індивідуального правового регулювання суспільних відносин сторін. Ухвала суду має виключно процесуальне значення і на матеріальні правовідносини сторін безпосередньо не впливає. Судова ухвала не є актом правосуддя.

С.К. Загайнова справедливо відзначає, що при формулюванні дефініції ухвали мають бути враховані як правова природа так і її призначення. У зв'язку із цим вчена наводить наступне визначення: судова ухвала – це судовий акт, що виноситься у встановленому законом порядку і у відповідній процесуальній формі, яким вирішуються питання, що супроводжують діяльність по здійсненню правосуддя у цивільній справі, або яким завершується розгляд справи в суді першої інстанції у випадках передбачених законом [163, с. 313].

Однак і дане визначення не можна назвати повним, таким що характеризує всі без винятку судові ухвали. Як справедливо відзначає О.В. Фролова, ухвалами оформляються не тільки результати вирішення проміжних питань цивільного судочинства, а й завершення процесу без вирішення справи по суті, а в деяких випадках ухвалою можуть вирішуватися питання, які навіть виходять за межі позовних вимог [428, с. 76].

Особливе місце серед процесуальних актів суду займає окрема ухвала. Питання, що вирішуються такою ухвалою (вжиття заходів щодо усунення причин та умов, що сприяли вчиненню порушення закону), виходять за межі позовних вимог, оскільки така ухвала може постановлятися за ініціативою суду та не обов'язково безпосередньо стосуватися предмета спору.

Як вже зазначалося, існує ціла низка категорій цивільних справ, які завершуються та вирішуються по суті в суді першої інстанції не рішенням, а ухвалою. Серед них: справи про оскарження рішень третейських судів; справи за скаргами на рішення, дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення; справи про визнання та виконання рішень іноземних судів. У кожній з цих категорій справ підсумковим документом, який вирішує справу по суті, є судова ухвала. Спільною ознакою цих справ є те, що в результаті їх розгляду суд не вирішує спір про право цивільне. В кожному випадку такий спір вже був вирішений (третейським судом, іноземним судом чи судом, рішення якого виконується

державним виконавцем, рішення, дії або бездіяльність якого оскаржуються). Названі категорії справ мають виключно процедурний, певною мірою обслуговуючий характер, а тому вирішуються по суті ухвалою а не рішенням суду.

Не можна залишити поза увагою й вирішальні ухвали, які постановлялися судами вищестоящих (перевірочних) інстанцій до 15 грудня 2017 року. За попередньою редакцією ЦПК України питання про відхилення апеляційної скарги і залишення рішення суду без змін; скасування ухвали, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направлення справи для продовження розгляду до суду першої інстанції; скасування рішення суду із закриттям провадження у справі або залишенням заяви без розгляду; відхилення апеляційної скарги і залишення ухвали суду без змін; зміни ухвали суду першої інстанції; скасування ухвали та вирішення питання по суті за наслідками апеляційного розгляду справи вирішувалися шляхом постановлення ухвали. У нормах чинної редакції ЦПК України від такого підходу відмовилися. Відповідно до положень чинного ЦПК України перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку закінчується прийняттям постанови (ч. 4 ст. 258), незалежно від результату вирішення справи. Такий підхід законодавця можна вважати виправданим, тому що перед судами перевірочних інстанцій стоять дещо інші завдання, ніж перед судом першої інстанції, а отже і вирішуватися вони повинні шляхом постановлення інших процесуальних актів.

Таким чином, відповідно до положень чинного ЦПК України, шляхом постановлення ухвали суди вирішують наступні питання:

1) вирішуються поточні процесуальні питання, що супроводжують діяльність по здійсненню правосуддя у цивільній справі, безпосередньо не пов'язані із застосуванням норм матеріального права та вирішенням по суті матеріально-правового спору;

2) закінчується судовий розгляд справи без ухвалення рішення по суті спору;

3) вирішуються по суті деякі категорії цивільних справ, які не передбачають вирішення матеріально-правового спору;

4) вживаються заходи реагування суду на порушення закону.

Всі вказані ознаки можна звести до двох основних, що й визначають сутність такого судового акту як ухвала: вони оформлюють процесуальні дії суду, що супроводжують діяльність по здійсненню правосуддя у цивільній справі та вони безпосередньо не втілюють результату застосування норм матеріального права та вирішення по суті матеріально-правового спору.

Таким чином, судова ухвала – це судовий акт, яким не вирішується матеріально-правовий спір, а оформлюються процесуальні дії суду, що супроводжують діяльність по здійсненню правосуддя у цивільній справі, безпосередньо не пов'язані із застосуванням норм матеріального права.

Класифікація судових ухвал здійснюється за різними підставами. Найчастіше судові ухвали класифікують за двома критеріями: за процесуальною формою та за змістом.

Положення ч.ч. 4, 5 ст. 259 ЦПК України дають підстави поділяти ухвали залежно від процесуальної форми їх постановлення на два види:

1) ухвали, що постановляються судом у нарадчій кімнаті та оформлюються у вигляді окремого процесуального документа;

2) ухвали, що постановляються судом без виходу до нарадчої кімнати, та заносяться до протоколу судового засідання.

Другий вид ухвал в юридичній літературі нерідко називають протокольними [447, с. 345] або журнальними [476, с. 425], оскільки в різні часи відповідно до положень цивільного процесуального законодавства фіксування судового процесу здійснювалося шляхом ведення протоколу судового засідання або журналу судового засідання.

Вказаний критерій класифікації є достатньо обґрунтованим, оскільки ухвали, які входять до цих двох груп, суттєво відрізняються між собою. Ухвали суду, які оформлюються окремим процесуальним документом,

постановляються в нарадчій кімнаті, інші ухвали суд може постановити, не виходячи до нарадчої кімнати. Ухвали суду, постановлені окремим процесуальним документом, підписуються суддею (суддями) і приєднуються до справи. Ухвали, постановлені судом, не виходячи до нарадчої кімнати, заносяться до протоколу судового засідання. Ухвала суду, що постановляється як окремий документ, складається з вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частини. Ухвала, яка постановляється судом не виходячи до нарадчої кімнати, повинна містити лише відомості, що складають мотивувальну та резолютивну частини.

Процесуальний закон не визначає, які саме ухвали повинні оформлюватися у вигляді окремого процесуального документа, а які можуть зноситись до протоколу судового засідання. В юридичній літературі також даному питанню достатньо уваги не приділяється. Як правило робиться лише вказівка про те, що до протоколу судового засідання заносяться ухвали, якими вирішуються нескладні питання [361, с. 404; 476, с. 425].

Проаналізувавши положення чинного процесуального законодавства, можна визначити систему критеріїв, за якими необхідно визначати, які судові ухвали повинні оформлюватись у вигляді окремого процесуального документа, а які – зноситись до протоколу судового засідання. Такими критеріями є: 1) процесуальний порядок постановлення ухвали; 2) характер питань, які вирішуються ухвалою; 3) правові наслідки постановлення ухвали; 4) процесуальний порядок оскарження судової ухвали.

На основі названих критеріїв можна визначити п'ять груп ухвал, які повинні оформлюватися у вигляді окремого процесуального документа:

1) ухвали, стосовно яких в законі міститься безпосередня вимога, що така ухвала постановляється судом у нарадчій кімнаті (ч.ч. 5, 9 ст. 40 ЦПК України);

2) ухвали, якими закінчується розгляд справи (ст.ст. 255, 257 ЦПК України), зокрема й ті, якими справа вирішується по суті (ст.ст. 451, 457, 467, 473, 479, 487, 494 ЦПК України);

3) ухвали, які підлягають примусовому виконанню (ст. 153 ЦПК України), направляються для виконання відповідним юридичним чи фізичним особам (ст.ст. 104, 147 ЦПК України), а також копії яких повинні направлятися учасникам справи (ст. 190 ЦПК України);

4) ухвали, які постановляються судом поза судовим засіданням (ч. 1 ст. 153 ЦПК України);

5) ухвали, які підлягають апеляційному оскарженню окремо від рішення суду (ч. 1 ст. 353 ЦПК України).

Віднесення перших чотирьох груп ухвал до ухвал, які оформлюються окремим процесуальним документом, пояснити доволі просто.

Положення першого пункту прямо слідує з норми процесуального закону. Відповідно до ч. 4 ст. 259 ЦПК України ухвали суду, які оформлюються окремим процесуальним документом, постановляються в нарадчій кімнаті. Отже правильним є й зворотній висновок: ухвали, які за законом повинні постановлятися в нарадчій кімнаті, оформлюються у вигляді окремого процесуального документа.

Другий пункт пояснюється тим, що оскільки у кожній справі має бути підсумковий процесуальний документ, то ухвала суду, якою закінчується розгляд справи, також повинна оформлюватися у вигляді окремого процесуального документа.

Стосовно третього пункту слід зауважити, що у випадку, якщо ухвала занесена до протоколу судового засідання, то її копію неможливо направити будь-якій особі (для виконання або ознайомлення з її змістом), тому якщо із змісту процесуального закону випливає, що судова ухвала, або її копія повинні направлятися якійсь особі, то така ухвала також повинна складатися у формі окремого процесуального документа.

Звичайно, якщо ухвала постановляється судом поза судовим засіданням, під час її постановлення не ведеться протокол судового засідання, а отже її неможливо оформити шляхом занесення до нього.

Віднесення п'ятої групи ухвал, до таких, що повинні складатися у формі окремого процесуального документа, є менш очевидною, ніж три попередніх. ЦПК України передбачає дві окремі процесуальні дії, які дають можливість учасникам процесу реагувати на процесуальні порушення з боку суду: апеляційне оскарження ухвали (ст. 353) та подання зауважень щодо протоколу судового засідання (ст. 249). Для того щоб ухвала могла бути самостійним об'єктом оскарження, вона повинна мати вигляд самостійного процесуального документа, мати цілісний завершений вигляд. Будучи занесеною до протоколу судового засідання, вона стає невід'ємною частиною даного процесуального документа, а отже самостійним об'єктом апеляційного оскарження бути не може. В такому випадку учасник справи може або подати зауваження на протокол судового засідання (якщо вважає, що зміст ухвали суду відображений в ньому неповно чи неточно), або вказати заперечення на таку ухвалу в апеляційній скарзі на рішення суду в даній справі.

Суди вищестоящої інстанції перевіряють законність та обґрунтованість ухвали, аналізуючи її мотивувальну частину, а отже ухвали, що підлягають апеляційному оскарженню окремо від рішення суду, мають бути належним чином вмотивовані, чого майже неможливо забезпечити у протокольній формі.

Інші ухвали (ті, що не входять до наведених вище чотирьох груп), можуть постановлятися судом на місці, без виходу до нарадчої кімнати, та заноситися до протоколу судового засідання (наприклад, ухвали про долучення письмових доказів до матеріалів справи, про виклик свідків, про залучення або допуск до участі в справі третьої особи, про відкладення судового розгляду справи та ін.). Втім, закон не забороняє оформлювати у вигляді окремого процесуального документа будь-яку судову ухвалу, крім тих, стосовно яких закон прямо вказує про їх протокольну форму (ч. 2 ст. 62 ЦПК України).

Класифікація судових ухвал за змістом здійснюється різними авторами, виходячи з того, які саме питання вирішуються шляхом постановлення тієї чи іншої ухвали, яке її функціональне призначення, яким саме чином вона впливає на судочинство. Так, В.В. Комаров та П.І Радченко за цим критерієм поділяють ухвали на підготовчі, такі, що перешкоджають виникненню та руху процесу, заключні й окремі [207, с. 652]. Втім цей перелік видів ухвал не є повним. Наприклад, О.М. Шиманович додатково до вищеназваних видів вказує ухвали з приводу винесеного рішення та його виконання, а також ухвали, що поставляються за заявами про перегляд рішення, ухвали або судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами [473, с. 100-101].

М.Й. Штефан за схожим критерієм пропонував поділяти ухвали на: ухвали, спрямовані на відкриття провадження у справі; ухвали, які забезпечують розвиток процесу у справі; ухвали, які перешкоджають виникненню цивільного процесу у справі (перетинальні) або подальшому його розвитку (заключні); ухвали по застосуванню санкцій за цивільні процесуальні правопорушення – заходів процесуального примусу; ухвали, які сигналізують про порушення законності [476, с. 424].

У даній класифікації, як і в інших, наведених вище, є низка недоліків: вони поєднують в одні групи різні за характером судові ухвали, не дотримуються рівнів класифікації та інколи виходять за межі основного критерію. Класифікація має наукову цінність і дозволяє розкрити сутність певного явища, якщо вона відповідає встановленим вимогам. Так, ухвали, об'єднані в одну групу повинні мати достатньо схожих рис, а розведені у різні групи – істотно відрізнятись одна від одної. Ухвали, що віднесені до певної групи повинні повністю відповідати тій характеристиці, за якою їх віднесли до цієї групи, а сама характеристика не повинна виходити за межі критерію класифікації. Крім того, класифікація повинна давати можливість віднесення кожної з існуючих ухвал до тієї чи іншої групи (поділ має бути співмірним або пропорційним), а одна й та сама ухвала не повинна потрапляти до двох груп

одночасно. Також у класифікації не можна суміщати в одній групі родові та видові поняття, тобто чітко витримувати рівні класифікації (не допускати «стрибків» у поділі).

Таким чином, за змістом, що обумовлений функціональним призначенням даного процесуального акта суду (характером впливу на судовий процес) судові ухвали можна поділяти на такі групи:

- 1) ухвали, які безпосередньо впливають на рух цивільної справи;
- 2) ухвали, які безпосередньо не впливають на рух цивільної справи.

Ухвали, які безпосередньо впливають на рух цивільної справи, в свою чергу, можна поділити на:

а) ухвали, які сприяють виникненню та руху справи (ч. 2 ст. 187, п. 3 ч. 2 ст. 200 ЦПК України);

б) ухвали, які перешкоджають виникненню та руху справи.

Ухвали, які перешкоджають виникненню та руху справи, можна поділити на:

- пресічні (ухвали, які перешкоджають виникненню цивільної справи: ч. 4 ст. 185, ст. 186 ЦПК України);

- відкладальні (ухвали, які призводять до затягування судового розгляду справи: ст.ст. 240, 251, 252 ЦПК України);

- заключні (ухвали, якими закінчується судовий розгляд справи (ст.ст. 255, 257 ЦПК України).

Заклучні ухвали, в свою чергу, необхідно поділяти на вирішальні та невирішальні. До групи ухвал, які перешкоджають виникненню та руху справи, можна віднести лише заключні невирішальні ухвали. Заклучні вирішальні ухвали є логічним підсумком розгляду та вирішення певних категорій цивільних справ. Саме на їх отримання були спрямовані дії усіх учасників процесу, а отже їх варто віднести саме до групи ухвал, які сприяють виникненню та руху справи.

Ухвали, які безпосередньо не впливають на рух цивільної справи, можна поділити на:

а) ухвали, якими оформляються дії суду з підготовки справи до судового розгляду та забезпечується сприяння у реалізації прав та виконанні обов'язків учасників процесу (ст.ст. 51, 63, 104, 118, 153 ЦПК України);

б) ухвали, якими суд виправляє недоліки судового розгляду або судового рішення (ст.ст. 269, 271 ЦПК України);

в) ухвали, якими суд реагує на порушення закону (ст.ст. 146, 147, 262 ЦПК України) [41, с. 57-62].

Також залежно від підстави їх постановлення судові ухвали варто поділяти на ті, що постановляються судом *ex officio* незалежно від клопотання учасників справи (наприклад, ухвала про закриття підготовчого провадження призначення справи до судового розгляду), та ті, що є реакцією суду на клопотання учасників справи (наприклад, ухвала про забезпечення доказів).

3.2. Форма та зміст судової ухвали

Вже було зазначено, що за процесуальною формою судові ухвали можуть бути викладені у вигляді окремого процесуального документа та занесені до протоколу судового засідання (так звані протокольні ухвали).

Процесуальний закон (ст. 260 ЦПК України) чітко регламентує зміст судових ухвал, які оформлюються у вигляді окремого процесуального документа. Такі ухвали, як і рішення суду, складаються з чотирьох частин: вступної, описової, мотивувальної та резолютивної, що на думку О.М. Шиманович, є безумовним кроком уперед у юридичній техніці. Як стверджує науковець, недостатня чіткість і ясність редакції статті попереднього ЦПК (де лише зазначалися реквізити ухвали суду) негативно позначалася на практиці викладу судової ухвали [471, с. 501].

У вступній частині ухвали зазначаються: дата і місце її постановлення; найменування суду, прізвища та ініціалів судді (суддів); імена (найменування) учасників справи.

Звичайно, вступна частина не всіх ухвал однакова, та містить всю вказану вище інформацію. Наприклад, в ухвалах, що постановляються судом поза судовим засіданням (про залишення позовної заяви без руху, про повернення позовної заяви та ін.), можуть бути відсутні прізвище та ініціали секретаря судового засідання, а в ухвалах, що постановляються в судовому засіданні – навпаки, зазначатися. Крім того, судові ухвали, що постановляються судом на стадії відкриття провадження у справі містять інформацію лише про тих учасників справи, які вказані в позовній заяві (заяві). При цьому в подальшому судом можуть бути залучені до участі в справі інші учасники. Тому в різних ухвалах, що постановляються судом в одній і тій самій справі, зазначене у вступній частині коло учасників справи може відрізнятися.

Слід відмітити, що суди часто не дотримуються вимог ст. 260 ЦПК України стосовно реквізитів вступної частини ухвал. Так, дуже часто у вступній частині ухвал про забезпечення позову, зокрема й тих, які постановляються вже після пред'явлення позову, зазначається лише ім'я (найменування) особи, яка заявила клопотання (не вказуючи інших учасників справи), а також зазначаються чи то предмет позовних вимог, чи то предмет клопотання (про забезпечення позову). Аналогічна ситуація склалася в судовій практиці й стосовно ухвал про забезпечення доказів та деяких інших видів ухвал. Звичайно це принципово не відображається на законності самої процесуальної дії, оформленої такою ухвалою, а отже недотримання форми вступної частини ухвали не може стати підставою для її скасування. Водночас суворе дотримання вимог закону щодо форми процесуального акта суду – важлива складова судової діяльності, яку не варто ігнорувати.

В описовій частині ухвали зазначається суть клопотання та ім'я (найменування) особи, яка його заявила, чи іншого питання, що вирішується

ухвалою. В тексті ухвали описова частина відділяється від вступної словом «встановив». В цій частині суддя зазначає суть клопотання учасника процесу, якщо ухвала постановляється за таким клопотанням, або суть процесуальної дії, яку суд вчиняє цією ухвалою *ex officio*, за відсутності чийогось клопотання.

Між описовою та мотивувальною частинами ухвали немає такої чіткої межі, як між описовою та вступною. Навіть між описовою та мотивувальною частинами рішення суду ця межа більш відчутна. Головною ознакою мотивувальної частини ухвали є те, що в ній суд вже не відображає позицію особи, яка заявила клопотання (як в описовій частині), а висловлює власні судження з приводу питання, що вирішується даною ухвалою. В мотивувальній частині ухвали зазначаються мотиви, з яких суд дійшов відповідних висновків, і закону, яким керувався суд, постановляючи ухвалу.

Ухвала, як і будь-який інший судовий акт, має бути вмотивованою. Це не так важливо, коли мова йде про так звані «технічні» ухвали, які оформлюють поточну діяльність суду в процесі розвитку цивільної справи (ухвали про відкриття провадження у справі, про призначення справи до судового розгляду і т. ін.). Також немає потреби докладно мотивувати ухвали про задоволення клопотань учасників справи з нескладних питань, у випадку, якщо проти їх задоволення не заперечують інші учасники справи (ухвали про виклик свідків, про долучення письмових доказів до матеріалів справи тощо). Однак особливого значення належне мотивування набуває по відношенню до ухвал, які перешкоджають подальшому розгляду справи, а також тих, що постановляються судом з приводу більш складних клопотань учасників справи, особливо, якщо проти задоволення клопотання виступають інші учасники справи, особливо якщо у задоволенні клопотання судом відмовлено. Факт заявлення клопотання з певного питання показує заінтересованість учасника процесу в цьому питанні, важливість цього питання для даного учасника процесу та для самої справи (принаймні з точки зору особи, яка це клопотання заявила). Тому належно вмотивована ухвала як відповідь суду на клопотання

означає увагу з боку суду до точки зору даного учасника процесу, який розуміє, що він був почутий судом, навіть якщо суд йому і відмовив.

На праві учасників процесу бути не лише заслуханим, а й почутим судом наголошує Д.Д. Луспеник. Він зазначає, що до змісту права учасників процесу викласти суду свої вимоги або заперечення, свою позицію у справі в цілому та з окремих питань входить також обов'язок суду вислухати їх і надати вмотивовану відповідь у процесуальному документі, що багато в чому деякими суддями порушується, не дивлячись на те, що це положення закріплене в ЦПК і проходить червоною ниткою через усі стадії цивільного процесу.

На стадії пред'явлення позову праву позивача подати позовну заяву відповідає обов'язок суду вивчити її і додані до неї документи, а в стадії підготовки справи до судового розгляду уважно вислухати осіб, що беруть участь у справі, вивчити всі заяви, клопотання. В стадії судового розгляду суд першої інстанції повинен безпосередньо заслухати пояснення осіб, що беруть участь у справі, а також проголосити пояснення, надані в письмовій формі. Крім того, суд зобов'язаний не лише заслухати учасників процесу, але й в процесуальній формі оцінити їх пояснення, заяви, клопотання і відреагувати шляхом винесення відповідної судової постанови [215, с. 333].

На деякі аспекти мотивувальної частини ухвал певного виду звертається увага в постановах Пленуму Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ. Так, у мотивувальній частині ухвали про забезпечення позову поряд із зазначенням мотивів, із яких суд (суддя) дійшов висновку про обґрунтованість припущення про те, що невжиття заходів забезпечення може в майбутньому утруднити чи зробити неможливим виконання судового рішення, наводиться посилання на закон, яким суд керувався при постановленні ухвали (п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 22.12.2006 року № 9 «Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову» [306]).

На жаль, в судовій практиці судові ухвали мотивуються судами набагато гірше, ніж рішення. Так, в мотивувальній частині ухвал про задоволення клопотання однієї з сторін спору суди дуже часто обмежуються вказівкою на обґрунтованість відповідного клопотання, забуваючи навести аналіз доводів протилежної сторони, яка проти задоволення цього клопотання заперечувала.

З тексту деяких ухвал, на жаль, взагалі не зрозуміло, чи була присутня при вирішенні судом клопотання інша сторона та чи надавала вона заперечення проти нього [410; 413].

Ще однією помилкою є вирішення кількох клопотань учасників справи однією ухвалою. Так, у цивільній справі за позовом ОСОБА_3 до Приватного акціонерного товариства «Українська фінансова група», третя особа без самостійних вимог щодо предмету спору ОСОБА_4 про стягнення коштів Представник позивача просила суд витребувати копію заяви № 2213 від 29.11.2015 р.

Разом з тим, представник позивача в судовому засіданні заявила клопотання про призначення по справі почеркознавчої експертизи на вирішення якої просила поставити питання - Ким, ОСОБА_4 чи іншою особою підписано заяву про видачу готівки № 2213 від 29.11.2015 року.

Представник відповідача в судовому засіданні заперечував проти задоволення клопотання.

Вислухавши пояснення представників, суд прийшов до висновку про задоволення клопотання про витребування доказів, оскільки відповідно до вимог ст. 137 ЦПК України у випадках, коли щодо отримання доказів у сторін та інших осіб, які беруть участь у справі, є складнощі, суд за їх клопотанням зобов'язаний витребувати такі докази.

В задоволенні клопотання про призначення експертизи суд відмовив, оскільки предметом дослідження експертизи, яку просить призначити представник позивача є оригінал заяви про видачу готівки № 2213 від 29.11.2015 року, яка на даний час відсутня в матеріалах справи.

Отже на даному етапі судового розгляду, на думку суду, призначення по справі почеркознавчої експертизи було передчасним заходом.

В резолютивній частині ухвали суд ухвалив клопотання ОСОБА_1 про витребування доказів – задовольнити, а в задоволенні клопотання ОСОБА_1 про призначення почеркознавчої експертизи – відмовити [409].

Обов'язок суду вирішувати кожне клопотання самостійною ухвалою прямо в нормах ЦПК України не передбачено, але впливає з їх змісту. Так, відповідно до положень п. 22 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 року № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» клопотання осіб, які беруть участь у справі, з питань, пов'язаних з розглядом справи, суд вирішує негайно. Відкладення вирішення клопотань не допускається [292, с. 3]. Отже у зв'язку з тим, що процесуальна форма проведення судового засідання не передбачає можливості одночасного заявлення кількох клопотань (особливо різними учасниками процесу) вищевказані процесуальні дії суду (вирішення двох клопотань: позивача та відповідача однією ухвалою) слід вважати неправомірними.

Резолютивна частина в тексті ухвали відділяється від мотивувальної словом «ухвалив». В резолютивній частині ухвали має бути зазначено: висновок суду; строк і порядок набрання ухвалою законної сили та її оскарження.

Формулювання висновку суду з основного питання, що вирішується ухвалою, залежить від суті цього питання. Якщо ухвала постановляється судом за наслідками розгляду клопотання учасника справи, в резолютивній частині ухвали обов'язково зазначається, чи задоволене судом клопотання, чи у його задоволенні відмовлено. У випадку задоволення клопотання суд має зазначити, які саме дії необхідно вчинити для реалізації ухвали (викликати та допитати в якості свідка певну особу, витребувати письмові докази, призначити експертизу тощо). Формулювання резолютивної частини має бути точним та містити всю

повноту інформації, необхідної для відображення суті відповідної процесуальної дії.

Як вже було зазначено, процесуальний закон вимагає, щоб в резолютивній частині ухвали зазначався порядок оскарження ухвали. Дані положення ухвали мають виключно інформативний характер та призначені для ознайомлення учасників процесу з порядком оскарження ухвали. Як відомо, всі ухвали суду першої інстанції стосовно порядку їх апеляційного оскарження поділяються на дві групи: ухвали, на які можуть бути подані скарги окремо від рішення суду, та ухвали, що не підлягають оскарженню окремо від рішення суду (а отже оскаржуються разом з рішенням суду). Зазначене, безумовно, впливає на формулювання порядку оскарження в резолютивній частині тексту ухвали.

Оскільки порядок апеляційного оскарження всіх ухвал, на які можуть бути подані скарги окремо від рішення суду, однаковий, суди, як правило виробляють універсальне формулювання порядку оскарження таких ухвал і включають його до тексту кожної відповідної ухвали. Найбільш прийнятним з огляду на чинне на момент постановлення ухвали процесуальне законодавство, вбачається таке формулювання порядку апеляційного оскарження ухвал, на які можуть бути подані скарги окремо від рішення суду: «Ухвала може бути оскаржена в апеляційному порядку шляхом подачі протягом п'ятнадцяти днів з дня її проголошення безпосередньо до апеляційного суду Одеської області апеляційної скарги» [423]. Вказану інформацію про порядок оскарження ухвали можна вважати повною. В ній зазначається до якого суду подається скарга, строк оскарження та порядок обчислення цього строку. Необхідно враховувати, що за чинною редакцією ЦПК України строк апеляційного оскарження ухвали складає 15 днів, змінився порядок його обчислення, а сама апеляційна скарга подається безпосередньо до суду апеляційної інстанції (після запуску в роботу Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи).

Якщо ухвала підлягає апеляційному оскарженню лише разом із рішенням, то в резолютивній частині саме так і має зазначатись, а не вказуватися що ухвала взагалі не підлягає оскарженню. Правильним вбачається, наприклад, наступне формулювання: «Ухвала окремо від рішення суду не підлягає оскарженню» [422]. Або більш розгорнуто: «Ухвала оскарженню окремо від рішення не підлягає, заперечення на неї може бути включено до апеляційної скарги на рішення суду» [414].

Відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 353 ЦПК України ухвала про відкриття провадження у справі підлягає оскарженню лише у випадку відкриття провадження у справі з недотриманням правил підсудності, що обов'язково має бути відображено у резолютивній частині такої ухвали, наприклад, наступним чином: «Ухвала може бути оскаржена лише щодо порушення правил підсудності в апеляційному порядку шляхом подання апеляційної скарги безпосередньо до апеляційного суду Одеської області протягом п'ятнадцяти днів з дня її складення. В іншій частині ухвала оскарженню не підлягає» [415].

Про час набрання ухвалою законної сили обов'язково зазначається в тексті резолютивної частини судової ухвали у разі видачі її копії учаснику процесу для пред'явлення до виконання.

В окремих випадках процесуальний закон чітко визначає, що саме має бути зазначено в тексті судової ухвали відповідного виду. Так, відповідно до ч. 2 ст. 187 ЦПК України в ухвалі про відкриття провадження у справі зазначаються: 1) найменування суду, прізвище та ініціали судді, який відкрив провадження у справі, номер справи; 2) найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові за його наявності для фізичних осіб) сторін, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання (для фізичних осіб); 3) предмет та підстави позову; 4) за якими правилами позовного провадження (загального чи спрощеного) буде розглядатися справа; 5) дата, час і місце підготовчого засідання, якщо справа буде розглядатися в порядку загального позовного провадження; 6) дата, час і місце проведення судового

засідання для розгляду справи по суті, якщо справа буде розглядатися в порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням (викликом) сторін; 7) результат вирішення заяв і клопотань позивача, що надійшли разом із позовною заявою, якщо їх вирішення не потребує виклику сторін; 8) строк для подання відповідачем відзиву на позов; 9) строки для подання відповіді на відзив та заперечень, якщо справа буде розглядатися за правилами спрощеного позовного провадження; 10) строк надання пояснень третіми особами, яких було залучено при відкритті провадження у справі; 11) веб-адреса сторінки на офіційному веб-порталі судової влади України в мережі Інтернет, за якою учасники справи можуть отримати інформацію щодо справи, що розглядається.

Відповідно до ч. 2 ст. 87 ЦПК України в ухвалі про судове доручення коротко викладається суть справи, що розглядається, зазначаються особи, які беруть у ній участь, обставини, що підлягають з'ясуванню, докази, які повинен зібрати суд, що виконує доручення, зокрема перелік питань, поставлених учасниками справи та судом свідку.

Відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 104 ЦПК України в ухвалі про призначення експертизи зазначаються: підстави проведення експертизи, питання, з яких експерт має надати суду висновок, особу (осіб), якій доручено проведення експертизи, перелік матеріалів, що надаються для дослідження, та інші дані, які мають значення для проведення експертизи. Якщо суд доручає проведення експертизи кільком експертам чи експертним установам, суд в ухвалі призначає провідного експерта або експертну установу.

Відповідно до ч.ч. 7, 8 ст. 153 ЦПК України в ухвалі про забезпечення позову суд зазначає вид забезпечення позову і підстави його обрання та вирішує питання зустрічного забезпечення. Суд може також зазначити порядок виконання ухвали про забезпечення позову. Якщо на момент постановлення ухвали про арешт судна позов по суті морської вимоги до особи, яка є відповідальною за морською вимогою, не поданий, в ухвалі про арешт судна суд зазначає строк, протягом якого особа, яка подала заяву про арешт

морського судна, зобов'язана подати такий позов та надати відповідне підтвердження суду.

Відповідно до ч. 1 ст. 200 ЦПК України у підготовчому засіданні суд постановляє ухвалу (ухвали) про процесуальні дії, що необхідно вчинити до закінчення підготовчого провадження та початку судового розгляду справи по суті [450].

Норми ст. 220 ЦПК України визначають зміст окремих положень, що мають міститися в ухвалі про участь особи у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Якщо ухвала має силу виконавчого документа і підлягає виконанню за правилами, встановленими для виконання судових рішень, така ухвала оформлюється з урахуванням вимог, встановлених Законом України від 02.06.2016 року № 1404-VIII «Про виконавче провадження». Це означає, що в ній має бути зазначено всю інформацію, яку повинен містити виконавчий документ відповідно до положень ст. 4 вказаного закону:

1) назва і дата видачі документа, найменування органу, прізвище, ім'я, по батькові та посада посадової особи, яка його видала;

2) дата прийняття і номер рішення, згідно з яким видано документ;

3) повне найменування (для юридичних осіб) або прізвище, ім'я та, за наявності, по батькові (для фізичних осіб) стягувача та боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або адреса місця проживання чи перебування (для фізичних осіб), дата народження боржника - фізичної особи;

4) ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань стягувача та боржника (для юридичних осіб – за наявності); реєстраційний номер облікової картки платника податків або серія та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання в установленому порядку відмовилися від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника

податків та повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку в паспорті) боржника (для фізичних осіб - платників податків);

5) резолютивна частина рішення, що передбачає заходи примусового виконання рішень;

6) дата набрання рішенням законної сили (крім рішень, що підлягають негайному виконанню);

7) строк пред'явлення рішення до виконання [33, с. 85-89].

3.3. Аналіз концепції законної сили судової ухвали

Питання про законну силу судової ухвали має не лише теоретичне, а й істотне практичне значення. Наприклад, якщо ухвала підлягає примусовому виконанню (зокрема, ухвали про забезпечення позову), то до неї пред'являються як лише вимоги до процесуального акту, так і вимоги до виконавчого документу, закріплені в нормах Закону України «Про виконавче провадження». Згідно п. 6 ч. 1 ст. 4 названого Закону у виконавчому документі зазначається дата набрання рішенням законної сили (крім рішень, що підлягають негайному виконанню).

У нормах процесуального законодавства неодноразово згадується про законну силу судових ухвал, особливо ухвал судів вищестоящих інстанцій (апеляційної та касаційної). Вже у ст. 14 ЦПК УРСР 1963 року зазначалося про набрання ухвалою законної сили. Норми ст. 210 ЦПК України 2004 року вимагали зазначати в резолютивній частині судової ухвали строк і порядок набрання ухвалою законної сили. Водночас норми, яка встановлювала б цей самий строк і порядок набрання ухвалою законної сили ЦПК України 2004 року не містив. Чинний ЦПК України (ст. 261) закріплює порядок набрання судовими ухвалами законної сили, однак норми вказаної статті не є досконалими.

Вже серед процесуалістів дореволюційного періоду не було однастайності щодо наявності чи відсутності законної сили у судових ухвал.

Наприклад, Є.О. Нефедьєв зазначав, що набирати законної сили можуть лише рішення суду, а не окремі ухвали чи розпорядження, тому що лише рішеннями вирішується спір по суті, а тому лише ними регулюються матеріальні правовідносини [249, с. 312]. На думку ж Є.В. Васьковського пресічні ухвали, що закінчують розгляд цивільної справи (про закриття провадження у справі або залишення позову без розгляду) також набирають законної сили на тих самих умовах, що й рішення [86, с. 353].

Вказаний науковий спір пов'язаний з наявністю неоднозначних підходів до розуміння сутності самої законної сили судового акта. Науковці, що не визнавали за ухвалами можливості набрання законної сили, виходили з розуміння законної сили рішення як формальної істини. Відомий вислів римських юристів «*res iudicata pro veritate accipitur*» (судове рішення приймається за істину) був покладений в основу розуміння суті законної сили рішення суду як остаточного вирішення спору, усунення спірності й надання визначеності матеріальним правовідносинам сторін. Звичайно, ухвалам суду така дія не властива, тому що вони призначені для вирішення поточних питань процесуального характеру, що виникають у ході розгляду цивільної справи. Навіть заключні ухвали, хоча й закінчують судовий розгляд справи, однак не вирішують матеріально-правового спору, а тому не мають властивості *res iudicata*.

Останнім часом у наукових джерелах все частіше з'являються висловлювання щодо визнання за судовими ухвалами законної сили [220, с. 16-19]. Концепцію наділення судових ухвал законною силою найбільш послідовно відстоює О. Шиманович. На думку вченої, необхідність визнання законної сили за ухвалами суду першої інстанції пояснюється наступними обставинами: ухвали судів першої інстанції вирішують низку питань, і таке вирішення є необхідним для здійснення правосуддя, дотримання законності. Суд у своїй ухвалі, як і в рішенні, адресує наказ до певного кола осіб з метою визначити їх поведінку (наприклад, вчинити або утриматися від вчинення конкретних дій).

Якщо ж такий наказ суду не буде наділений законною силою, авторитет суду перетвориться на порожній звук, а здійснення правосуддя стане практично неможливим; ухвала суду першої інстанції є законною, тобто відповідає вимозі законності. Законність ухвали, як і рішення суду, полягає в суворому та неухильному застосуванні норми закону згідно з її змістом і метою [136, с. 51]. Будучи актом застосування закону ухвала суду виражає вимогу закону щодо тих питань і умов, для вирішення яких вона постановляється судом; в судовій ухвалі, у якій суд викладає обставини справи, піддає їх аналізу а також висловлює власне судження відносно конкретних правовідносин учасників справи, міститься об'єктивна істина; судові ухвали, як і рішення, спрямовані на зміцнення законності та правопорядку.

Таким чином, законна сила ухвал суду першої інстанції, зазначає О. Шиманович, породжується в принципі тими ж обставинами, що й законна сила судових рішень [472, с. 112-113].

Втім наведена точка зору викликає деякі заперечення. Наявність в ухвалі суду елемента наказу, тобто обов'язкового припису для тих осіб, на кого спрямована її дія, ще не свідчить про наділення її законною силою. Обов'язкова сила та необхідність підкорятися їх приписам є ознаками будь-яких владних актів, зокрема й тих, що не мають законної сили (постанова прокурора, слідчого, рішення органів місцевого самоврядування тощо).

Також не варто змішувати законну силу рішення або ухвали та їх законність. Це взаємопов'язані, однак все ж різні характеристики судових актів, що не мають невідворотно слідувати одна за одною. Тобто законність не обов'язково породжує законну силу, а є лише однією з умов її настання в правовій державі. Інколи навіть незаконні рішення суду набирають законної сили, якщо вони не оскаржувалися, тоді як, наприклад, виконавчий напис нотаріуса, навіть якщо він цілковито відповідає закону, не набирає законної сили, оскільки вона не властива йому за юридичною природою цього акта.

Стосовно спрямованості ухвал суду на зміцнення правопорядку та законності, то даний критерій також навряд чи може свідчити про наявність у них законної сили.

Прибічники наділення судових ухвал законною силою стверджують про те, що ухвали набувають аналогічних властивостей, що й рішення суду, а тому за ними також можна визнати законну силу. Зокрема, О.В. Дем'янова зазначає, що для сутності законної сили ухвал можуть бути придатні такі характеристики як можливість звернення до виконання, незмінність і неспростовність [146, с. 177].

З приводу цього варто згадати точку зору Т.В. Сахнової, яка стверджує що законній силі завжди притаманне поєднання двох складових: *res iudicata* (вирішення справи по суті) і державної волі (правозастосування органом державної влади у певній процесуальній формі).

Судові ухвали, що постановляються в ході процесуальної діяльності і якими не вирішується справа по суті, окремо від рішення суду законної сили не набирають. Проте, оскільки вони постановлені органом державної влади і є правозастосовними актами, їм також властиві обов'язковість та реалізованість [361, с. 446-447].

Таким чином, наявність окремих властивостей законної сили у судової ухвали не слід розглядати як безумовну ознаку того, що судова ухвала наділяється законною силою. Навіть ті науковці, які, ґрунтуючись на тому, що законодавець офіційно визнав законну силу за судовими ухвалами, або через власне переконання, визнають існування законної сили судової ухвали, все одно зазначають про її обмежену дію у порівнянні з законною силою рішення суду [81, с. 496].

Дещо інший погляд має на цю проблему В.П. Скобелєв. Він також визнає, що ухвалам властива законна сила, не пов'язуючи при цьому наділення законною силою ухвал з наявністю в них таких властивостей як обов'язковість чи реалізованість. На думку науковця сутність законної сили полягає в тому,

що існування судового акта, наділеного цією силою, виключає можливість винесення відповідного судового акта з тотожного питання і, як наслідок, виключає можливість виникнення конкуруючих, таких що суперечать одне одному судових рішень, тобто на думку В.П. Скобелева, сутність законної сили полягає у виключності. На відміну від рішення суду, законна сила якого має вплив на матеріальні правовідносини сторін, судова ухвала, яка набрала законної сили, забезпечує стійкість, закріплення та розвиток процесуальних правовідносин [371].

Однак сам В.П. Скобелев у іншій своїй науковій праці цілком справедливо зазначив, що інститут законної сили був викликаний до життя для задоволення нагальних потреб матеріально-правової сфери. Усі інші цілі досягаються лише як результат основного призначення [370, с. 464]. Законна сила рішення суду – це властивість акта правосуддя, яка дозволяє йому конкретизувати матеріально-правові відносини сторін (маючи на увазі індивідуально-правове регулювання), що були предметом судового розгляду. Тому судова ухвала як судовий акт, що не вирішує матеріально-правового спору по суті, не є актом правосуддя, і не може набирати законної сили, хоча, будучи актом судової влади, містить владні приписи, а отже набуває деяких рис, властивих законній силі судового рішення [38, с. 652-655].

В наукових джерелах справедливо наголошується на тому, що поняття законної сили судового рішення не співпадає за змістом з поняттям юридичної сили [132, с. 45; 438, с. 205]. На відміну від рішення, яке у встановленому цивільним процесуальним законом порядку набирає законної сили, ухвала суду набирає чинності (юридичної сили), а законна сила цьому процесуальному акту не властива.

Проте цивільне процесуальне законодавство України поступово рухається у напрямку закріплення положень, які передбачають набрання законної сили не лише рішеннями, а й ухвалами судів. Так, згідно положень ч. 1 ст. 254 КАС України, в редакції, що діяла до 15.12.2017 року, постанова або

ухвала судів першої інстанції, якщо інше не встановлено законом, набирала законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, встановленого законом, якщо таку скаргу не було подано. ГПК України не містив окремої норми, яка б регулювала порядок набрання ухвалою господарського суду законної сили, однак Пленум Вищого господарського суду України у п. 12 постанови від 23.03.2012 року №6 «Про судові рішення» зазначив, що ухвали господарських судів набирають законної сили в день їх винесення, якщо інше не передбачено законом [312].

Після набрання чинності Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» питання набрання законної сили судовими ухвалами було уніфіковано для всіх видів судочинства.

У ст. 261 чинної редакції ЦПК України міститься такий порядок набрання ухвалою законної сили:

«1. Ухвала набирає законної сили негайно після її проголошення, якщо інше не передбачено цим Кодексом.

2. Ухвали, що постановлені судом поза межами судового засідання або в судовому засіданні у разі неявки всіх учасників справи, розгляду справи без повідомлення (виклику) учасників справи, набирають законної сили з моменту їх підписання суддею (суддями)».

Звичайно, гаведені положення ЦПК України не можна вважати правильними, навіть якщо допустити можливість набрання судовою ухвалою законної сили. Ухвала суду не може набрати законної сили до закінчення строку її апеляційного оскарження, оскільки в апеляційному порядку оскаржуються лише рішення та ухвали, що не набрали законної сили. Тому чинна редакція статті 261 ЦПК України суперечить як суті законної сили судового рішення, однією з складових якої є незмінність та неспростовність рішення (або ухвали), що набрали законної сили, так і суті апеляції. Рішення

(чи ухвала), що набрали законної сили, можуть бути оскаржені лише у виняткових випадках [28, с. 129-132].

Цікаве вирішення даної проблеми запропонував Є. Левіцький: «Щоб ухвали суду, якими закінчується розгляд справи чи вирішується питання по суті заявлених до суду вимог (наприклад, ухвали про визнання мирової угоди, закриття провадження у справі, відстрочка і розстрочка, зміна чи встановлення способу і порядку виконання рішення, заміна сторони виконавчого провадження, виправлення помилки у виконавчому листі тощо) набирали законної сили в порядку, передбаченому для рішення суду, тобто після спливу строку для апеляційного оскарження такої ухвали чи після закінчення апеляційного перегляду, а процедурні ухвали суду (наприклад, ухвали про відкладення розгляду справи, витребування доказів, залучення третіх осіб і т.д.) – в день їх постановлення судом» [209].

Така пропозиція заслуговує на увагу лише у випадку визнання за судовими ухвалами законної сили. Оскільки судова ухвала не вирішує матеріально-правового спору і їй не властива законна сила, статтю 261 ЦПК України пропонується викласти в наступній редакції:

«Стаття 261. Набрання чинності судовою ухвалою.

1. Ухвала набирає чинності негайно після її проголошення, якщо інше не передбачено цим Кодексом.

2. Ухвали, що постановлені судом поза межами судового засідання або в судовому засіданні у разі неявки всіх учасників справи, розгляду справи без повідомлення (виклику) учасників справи, набирають чинності з моменту їх підписання суддею (суддями)».

РОЗДІЛ 4.

СУДОВИЙ НАКАЗ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА СУДОВОГО РІШЕННЯ

4.1. Юридична природа судового наказу.

Рекомендація R (81) 7 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14.05.1981 року [326] містить положення щодо необхідності розробки заходів стосовно неопротестованих або безспірних позовних вимог, з тим щоб остаточне рішення ухвалювалося швидко, без непотрібних формальностей, особистих явок до суду або зайвих витрат. Саме такою спрощеною судовою процедурою в цивільному судочинстві України є наказне провадження.

Статистичні дані дають підстави вважати наказне провадження ефективною формою судового захисту порушених прав. Так, відповідно до показників судової статистики у 2016 році українськими судами всього було видано 67309 судових наказів, а заяв про їх скасування – усього 6749. Це означає, що практично 90% судових наказів взагалі не оскаржувалося [382].

Проведення судової реформи в Україні, внесення змін до процесуального законодавства позначиться й на наказному провадженні та судовому наказі як підсумковому акті суду, видача якого і є метою наказного провадження. Нова редакція ЦПК України містить багато новел, які передбачають суттєві зміни як процедури наказного провадження, так і самого судового наказу, що актуалізує дану проблематику.

Видача судового наказу здійснюється за швидкою, не обтяженою зайвими формальностями судовою процедурою на підставі заяви стягувача та доданих до неї письмових доказів без проведення судового засідання та виклику до суду учасників процесу якщо:

1) заявлено вимогу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати;

2) заявлено вимогу про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника;

3) заявлено вимогу про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та трьох відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості;

4) заявлено вимогу про стягнення аліментів у розмірі на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

5) заявлено вимогу про стягнення аліментів у твердій грошовій сумі в розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, якщо ця вимога не пов'язана із встановленням чи оспорюванням батьківства (материнства) та необхідністю залучення інших заінтересованих осіб;

6) заявлено вимогу про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів;

7) заявлено вимогу до юридичної особи або фізичної особи - підприємця про стягнення заборгованості за договором (іншим, ніж про надання житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення), укладеним у письмовій (в тому числі електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [450].

Відповідно до ч. 1 ст. 160 ЦПК України судовий наказ є особливою формою судового рішення. Вказане положення процесуального закону, з однієї сторони, відносить судовий наказ до форм судових рішень та ставить його в

один ряд з іншими формами судових рішень, такими як рішення, ухвала та постанова, а з іншої – робить наголос на певній особливості судового наказу порівняно з названими процесуальними формами судових рішень.

В юридичній літературі тривають дискусії з приводу того, чи можна вважати наказне провадження відправленням правосуддя, цивільним судочинством як таким, а судовий наказ – актом правосуддя.

Деякі вчені вважають наказне провадження не видом цивільного судочинства, а допроцесуальною, однак одночасно альтернативною процедурою, яка здійснюється судом з метою прискорення судового захисту права кредитора та встановлення спірності або безспірності вимоги [129, с. 62]. Т.В. Сахнова наполягає на тому, що наказне провадження не можна вважати формою диференціації цивільного процесу (та, відповідно, видом провадження). Оскільки власне цивільного процесу при видачі судового наказу немає. На думку вченої, наказне провадження не може характеризуватися як спрощене провадження, тому що це самостійна судова процедура щодо забезпечення безспірних матеріально-правових вимог, які лежать за межами цивільної процесуальної форми [361, с. 62].

Іншої точки зору дотримується І.В. Удальцова, яка зазначила, що наказне провадження є невідємним структурним компонентом цивільного судочинства, поряд з позовним та окремим провадженнями [403, с. 84].

Вказане породжує й неоднозначність позицій вчених стосовно визначення юридичної природи судового наказу. Одні вчені вважають його судовим актом, актом правосуддя поряд з рішенням та ухвалою [116, с. 50-51]. Наприклад, І.В. Удальцова зазначає, що судовий наказ за своєю сутністю є актом реалізації судової влади, яким вирішується по суті заявлених вимог цивільна справа. Вчена наголошує, що судовий наказ не можна змішувати ні з рішенням, ні з ухвалою суду, оскільки він є самостійним актом правосуддя. Судові накази видатся в порядку наказного провадження, яке має самостійне місце і значення в цивільному процесі. Хоча наказне провадження – це

спрощена процедура розгляду цивільних справ, у ньому також реалізується завдання цивільного судочинства (ч. 1 ст. 2 ЦПК) і тому можна зробити висновок, що в наказному провадженні відправляється правосуддя, яке отримує втілення у певному судовому акті. Тому є всі підстави стверджувати, що судовий наказ є самостійним видом судового рішення [320, с. 286-287].

Інші науковці заперечують проти віднесення судового наказу до актів правосуддя [134, с. 185]. Нерідко в юридичній літературі процедуру видачі судового наказу порівнюють з процедурою вчинення виконавчого напису нотаріусом та звертають увагу на їх схожість [362, с. 118].

Остання точка зору дійсно має під собою певне підґрунтя. Захист порушеного права повинен відбуватися в судовому порядку лише у складних випадках, коли простого «механічного» правозастосування недостатньо, якщо правовідносини носять спірний характер, а визначення суб'єктивних прав та обов'язків їх суб'єктів вимагає залучення усіх тих унікальних можливостей, якими наділені суди: спеціальна процедура з'ясування обставин справи (судове доказування), змагальні засади участі сторін для відстоювання власних інтересів, широкі можливості застосування суддівського розсуду і т. ін. У наказному провадженні всього цього не потрібно. Простота та безспірність вимог, що розглядаються на сьогоднішній день в порядку наказного провадження, насправді варто винести за межі цивільного судочинства, встановивши позасудовий порядок вирішення цих вимог (наприклад, наділити правом їх вирішення нотаріусів, визначивши конкретний перелік письмових доказів, на підставі яких нотаріус може видати наказ про стягнення грошових коштів з боржника за кожною з передбачених законом вимог наказного провадження). Вказаний підхід, по-перше, дозволить розвантажити суди, а по-друге, – прискорити захист порушеного права, тому що нотаріальний процес є більш оперативним ніж судовий розгляд навіть порівняно з наказним провадженням. Також це додасть можливостей нотаріусам заробляти своєю професією. При цьому варто зауважити, що нотаріуси не лише отримують

плату за свої послуги, але й несуть майнову відповідальність за власні дії, що є додатковою гарантією захисту прав та інтересів як боржника, так і кредитора.

Однак на сьогоднішній день наказне провадження залишається невід'ємним структурним елементом цивільного процесу. В порядку наказного провадження здійснюється судовий захист порушених прав заявників, а отже, реалізується основне завдання цивільного судочинства, передбачене ч. 1 ст. 2 ЦПК України. До того ж, як вже зазначалося, наявність в наказному провадженні суддівського розсуду у питаннях факту дає підстави стверджувати про справжнє відправлення правосуддя в наказному провадженні, а судовий наказ, таким чином, можна вважати актом правосуддя в цивільному судочинстві.

В чинній редакції ЦПК України процедура видачі судового наказу та сам судовий наказ зазнали істотних змін. Серед позитивних аспектів можна назвати повернення наказному провадженню статусу альтернативного позовному. Про практичну необхідність запровадження такої моделі наказного провадження неодноразово зазначалося в юридичній літературі [151, с. 105; 444, с. 614]. Так, положення ч. 2 ст. 161 ЦПК України передбачають право особи звернутись до суду з вимогами, визначеними в частині першій цієї статті, в наказному або в спрощеному позовному провадженні на свій вибір. Наведена норма закону надає особі, право якої порушене, більше можливості для вибору тієї процесуальної форми захисту свого права, яку вона вважає найбільш зручною та ефективною у даній конкретній ситуації. Правове регулювання даного питання у попередній редакції ЦПК України виглядало більш програшно. Відповідно до ч. 3 ст. 118 попередньої редакції ЦПК України позовна заява щодо вимог, закріплених у частині першій статті 96 цього Кодексу, могла бути подана лише в разі відмови у прийнятті заяви про видачу судового наказу або скасування його судом. Тобто на той момент процесуальний закон не надавав заінтересованій особі альтернативи і у випадку виникнення у неї вимог, що підлягали розгляду в порядку наказного провадження, зобов'язував її

звертатися з цими вимогами лише в порядку наказного провадження. Це інколи створювало проблеми для заявників, які не мали на руках необхідного пакету документів (письмових доказів) та потребували допомоги суду в їх отриманні. Однак процедура наказного провадження не передбачала (як не передбачає і тепер) можливості витребування судом письмових доказів. Вказане призводило до того, що особа змушена була звертатися з відповідною вимогою в порядку наказного провадження, розуміючи, що через відсутність необхідних доказів їй буде відмовлено у видачі судового наказу. Однак така відмова була необхідною умовою для звернення з цією самою вимогою вже в порядку позовного провадження. Таким чином, надання заінтересованим особам права обирати між наказним провадженням та спрощеним позовним провадженням є кроком до значного спрощення відповідним особам доступу до правосуддя та прискорення судового захисту їх прав.

Водночас викликає заперечення положення п. 7 ч. 1 ст. 168 ЦПК України, в якому закріплено необхідність вказувати в тексті судового наказу повідомлення про те, що під час розгляду вимог у порядку наказного провадження та видачі судового наказу суд не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачем вимог по суті. Виникає закономірне питання, якщо суд не перевіряє обґрунтованість заявлених стягувачем вимог по суті, то чи можна вважати обґрунтованим сам судовий наказ.

Відповідно до ч. 5 ст. 263 ЦПК України обґрунтованим є рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

Порушеннями вимог обґрунтованості вважаються: 1) неповне з'ясування судом обставин, що мають значення для справи; 2) недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд вважає встановленими; 3) невідповідність висновків суду обставинам справи.

Звичайно, максимальна спрощеність процедури видачі судового наказу, відсутність судового засідання не дає суду можливості всебічно дослідити обставини справи, однак стверджувати, що суд взагалі не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачем вимог, також не вірно. Інакше навіщо тоді заявник взагалі наводить обґрунтування своїх вимог в заяві про видачу судового наказу та надає суду письмові докази на їх підтвердження?

Той факт, що суд не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачем вимог по суті, означає, що суд може задовольнити необґрунтовані вимоги, що суперечить самій суті судового захисту права. Задоволення необґрунтованих вимог заявника – діяння очевидно протилежне верховенству права [46, с. 3-6].

С.В. Васильєв вказує про існування в законодавстві країн ЄС двох основних моделей наказного провадження: документарної («evidence» model), поширеної в Бельгії, Франції, Греції, Люксембурзі, Італії та Іспанії, та бездокументарної («no-evidence» model), поширеної в Австрії, Фінляндії, Німеччині, Швеції, Португалії) [83, с. 220]. І.В. Удальцова та Т.А. Цувіна називають ці моделі «доказовою» та «бездоказовою» [444, с. 604-605].

Документарна модель («evidence» model) передбачає, що заявник повинен представити в суд письмові докази, що обґрунтовують його вимоги, при їх обґрунтованості суд видає судовий наказ. Боржник у відведений строк може подати заперечення, якщо строк пропущено, то судовий наказ набуває законної сили і не може бути в подальшому оскаржений.

У бездокументарній моделі («no-evidence» model) обґрунтованість вимоги заявника судом не розглядається: наказ може бути отриманий, якщо заява є прийнятною і задовольняє тільки формальним вимогам. Так, основне значення судового наказу у німецькому процесі полягає в його інформативній функції – наказ є не стільки судовою ухвалою, скільки роз'ясненням кредитору його реальних прав і підтвердженням їх в судовому порядку, а боржнику – владним нагадуванням про невиконання зобов'язань. У той же час, ця процедура така,

що не передбачає розгляду обґрунтованості пред'явленої заявником вимоги [83, с. 220].

Вітчизняна модель наказного провадження, запроваджена новою редакцією ЦПК України, залишається незрозумілою: з однієї сторони заявника зобов'язують додавати до заяви докази на обґрунтування своїх вимог, а з іншої – суд зазначає в судовому наказі, що він обґрунтованість таких вимог не перевіряє.

Насправді оцінка обґрунтованості заяви стягувача обов'язково здійснюється судом. Така обґрунтованість перевіряється на основі аналізу суддею змісту заяви та доданих до неї письмових доказів. Суд встановлює, чи є вимоги стягувача безспірними та повною мірою підтверджуються доданими доказами, чи зі змісту заяви вбачається наявність спору про право [25, с. 28-31]. В першому випадку суд видає судовий наказ. У випадку, якщо із поданої заяви не вбачається виникнення або порушення права грошової вимоги, за якою заявником подано заяву про видачу судового наказу, суддя відповідно до п. 8 ч. 1 ст. 165 ЦПК України відмовляє заявникові у видачі судового наказу. Як зазначається у п. 9 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.12.2011 року № 14 «Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження», наявність підстав для відмови у прийнятті заяви про видачу судового наказу, вирішується суддею у кожному конкретному випадку, виходячи із характеру та обґрунтованості заявленої матеріально-правової вимоги і документів, доданих до заяви. Наявність спору можна встановити відсутністю документів, що підтверджують наявність суб'єктивного права у заявника; документів, що підтверджують порушення суб'єктивного права або документів, що підтверджують виникнення права вимоги. Крім того, мають ураховуватися обставини, якщо із доданих документів вбачається, що боржник заперечує, не визнає або оспорує свій обов'язок перед заявником (кредитором); із доданих документів вбачається пропуск позовної давності.

Така вимога може бути вирішена лише у позовному провадженні (частина третя статті 267 Цивільного кодексу України). Разом із тим лише той факт, що договірні зобов'язання (наприклад, у частині оплати заборгованості телекомунікаційних послуг чи послуг телебачення і радіомовлення) не виконуються, без обґрунтування причин, не вважається наявністю спору про право [307].

Ще одне положення ЦПК України, яке також викликає істотні заперечення, стосується порядку перегляду судового наказу. Законодавець повернувся до тієї концепції перегляду судового наказу, яка була закладена у нормах ЦПК України до внесення у нього змін Законом України від 07.07.2010 року № 2453-VI [317]. За цим підходом будь-яка заява про скасування судового наказу, що надійшла від боржника, свідчить про спірність вимоги стягувача, а отже така вимога не може бути вирішена судом в порядку наказного провадження, тому судовий наказ підлягає скасуванню. Відповідно до ч. 3 ст. 171 чинного ЦПК України у разі відсутності підстав для повернення заяви про скасування судового наказу, суддя не пізніше двох днів після її подання постановляє ухвалу про скасування судового наказу, в якій роз'яснює заявнику (стягувачу) його право звернутись до суду із тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження. При цьому повернення судом заяви про скасування судового наказу можливе лише з формальних підстав (заява боржника про скасування судового наказу повертається, якщо вона подана після закінчення строку, встановленого законом та якщо суд за заявою особи, яка її подала, не знайде підстав для поновлення строку для подання цієї заяви), а не через її необґрунтованість. Це означає, що суд, у випадку надходження до нього заяви про видачу судового наказу, видає судовий наказ, не розглядаючи обґрунтованість заявлених стягувачем вимог (якщо буквально розуміти положення п. 7 ч. 1 ст. 168 ЦПК України), а потім, у випадку надходження заяви про скасування судового наказу – скасовує його, також не перевіряючи обґрунтованості доводів боржника, на основі самого факту подачі заяви.

Як вказує О.З. Хотинська, сам по собі факт подання такої заяви про скасування судового наказу вказує на незгоду боржника із заявленими вимогами, а отже – про наявність спору [443, с. 35].

Однак слід зауважити, що наявність юридичного спору, та наявність спору про право – різні речі. Небажання боржника виконувати свій обов'язок, зазначений у судовому наказі, через відсутність у нього грошових коштів для погашення заборгованості перед стягувачем чи з інших причин, не пов'язаних з обґрунтованим оспоруванням наявності самої заборгованості чи її розміру, не можна вважати спором про право, на чому наголосив і Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у згаданій вище постанові.

Звичайно не можна вимагати, щоб доводи, наведені у заяві про скасування судового наказу, цілковито спростовували вимоги заявника та у повній мірі доводили відсутність у нього обов'язків перед стягувачем. Однак вона повинна зародити у судді обґрунтований сумнів у безспірності вимог стягувача саме з точки зору їх правової чи фактичної обґрунтованості, а не лише тому, що боржник подав заяву про скасування судового наказу. Лише за таких умов суд може констатувати наявність спору про право та скасувати судовий наказ.

Позбавити суд можливості оцінювати обґрунтованість вимог стягувача, що містяться у заяві про видачу судового наказу, чи доводів боржника, що містяться у заяві про скасування судового наказу, означає вивести наказне провадження за межі правосуддя. Яке ж це правосуддя, в якому від суду не вимагається жодного судження, розсуду.

Як вже зазначалося, саме присутність суддівського розсуду в питаннях факту перетворює такий безспірний з точки зору суб'єктивних матеріальних прав та обов'язків їх учасників вид цивільного судочинства як наказне провадження на відправлення правосуддя. Можливість суду здійснювати вільну оцінку доказів під час видачі судового наказу робить судовий наказ актом

правосуддя на відміну від того ж виконавчого напису нотаріуса, що вчиняється на підставі законодавчо визначеного переліку документів, зазначених у постанові Кабінету Міністрів України від 29 червня 1999 року № 1172 «Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів».

Бажання максимально спростити процедуру скасування судового наказу може призвести до негативних наслідків. Настільки простий порядок скасування судового наказу в купі з закріпленням права заінтересованої особи обирати процесуальну форму захисту права у цивільному судочинстві (наказне або спрощене позовне провадження) може на практиці багатьох відвернути від наказного провадження. Обов'язок суду скасувати судовий наказ за будь-якою заявою боржника, якщо вона відповідає зовнішнім, формальним ознакам та подана у межах встановленого строку, означатиме нестабільність даної форми судового рішення, а отже, неналежну захищеність права, яке дане судове рішення покликане захищати. За таких умов судовий наказ, виданий навіть за цілковито обґрунтованою вимогою за наявності безспірних доказів, може бути скасований судом просто у зв'язку з поданням боржником правильної з формальної точки зору однак повністю беззмістовної заяви про скасування судового наказу. Звичайно заявник не втрачає в такому випадку можливість захисту його прав у спрощеному позовному провадженні, але він втрачає час, який був витрачений на видачу та скасування судового наказу. У зв'язку із цим звернення з відповідними вимогами в порядку наказного провадження втратить сенс, а особи, право яких порушено, будуть звертатися до суду не в наказному, а в спрощеному позовному порядку, що навряд чи призведе до задекларованого законодавцем прискорення процедури судового захисту права.

Передбачена нормами ЦПК України максимально спрощена процедура скасування судового наказу створює всі умови для запровадження автоматизованої системи скасування судових наказів, яка повинна бути інтегрована до Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. У

зв'язку з тим, що процесуальний закон фактично не залишає судді розсуду під час розгляду та вирішення заяви про скасування судового наказу, таке скасування може відбуватися в автоматичному режимі з метою прискорення судової процедури та економії процесуальних засобів.

Все вищевказане дає підстави щодо постановки ще одного важливого питання: чи є судовий наказ актом правосуддя? І.В. Удальцова дає на це питання негативну відповідь. На думку вченої, очевидно, що в наказному провадженні правосуддя не здійснюється, оскільки процедура наказного провадження виявляється в тому, що вирішення цивільної справи відбувається без розгляду в судовому засіданні та виклику заявника і боржника. І, крім того, заявник не може звернутися за захистом своїх прав у загальному – позовному порядку [404, с. 179-183; 320, с. 275-299; 444, с. 615].

З такою точкою зору можна погодитися лише частково. Судовий наказ дійсно не може вважатися актом правосуддя, якщо він видається судом в межах так званої бездокументарної (бездоказової) моделі наказного провадження. В такому випадку судовий наказ є лише судовим актом, який надає юридичної сили вимогам заявника за умови відсутності заперечень з боку боржника (фактично за наявності його мовчазної згоди). Водночас за документарної (доказової) моделі, особливо в умовах наявності права суду оцінювати надані заявником докази за внутрішнім переконанням, перевіряючи тим самим законність та обґрунтованість вимог заявника, можна стверджувати, що судовий наказ є актом правосуддя, навіть попри спрощений порядок його перегляду та скасування. Хоча такий спрощений порядок скасування і ставить під сумнів ефективність даної судової форми захисту права. Наявність судового засідання та розгляд справи за участі обох сторін не можна вважати обов'язковою умовою здійснення правосуддя, інакше всі судові акти, ухвалені в порядку письмового провадження (рішення, ухвалені в порядку спрощеного позовного провадження без виклику сторін; постанови, ухвалені судом

касаційної інстанції без виклику сторін тощо), доведеться також виключити з переліку актів правосуддя.

Цілком можливо, що вибудовуючи українську модель наказного провадження, законодавець все ж схилився до бездокументарної (бездоказової) моделі. Про це можуть свідчити положення процесуального закону про те, що в текст судового наказу суд повинен зазначати, що він не перевіряє обґрунтованість вимог, і те що судовий наказ скасовується за будь-якою заявою боржника також без перевірки її обґрунтованості. За таких умов судовий наказ дійсно втрачає важливі ознаки акта правосуддя. Він стає лише формально обґрунтованим (його обґрунтованість фактично залежить лише від того, чи визнає його обґрунтованим боржник).

В такому випадку закріплення обов'язку заявника додавати до заяви про видачу судового наказу письмові докази призначене лише для того, щоб убезпечитись від пред'явлення завідомо безпідставних вимог та перевантаження судів заявами про видачу та скасування судових наказів. При цьому ще більшою фікцією обґрунтування виглядає обов'язок боржника зазначити в заяві про скасування судового наказу про повну або часткову необґрунтованість вимог стягувача (п. 5 ч. 3 ст. 170 ЦПК України), оскільки за такою заявою судовий наказ буде скасований судом в будь-якому разі, незалежно від того, чи дійсно судовий наказ був необґрунтованим, чи це лише здалося боржнику.

Втім у формуванні моделі того чи іншого судового провадження багато чого залежить також від судової практики. В нашій державі занадто формальний підхід до прийняття судових рішень не є популярним. Деякі судові накази навіть мають мотивувальні частини, подібні до рішень судів у позовному провадженні. Тому закладена законодавцем модель наказного провадження може видозмінитися під впливом правозастосовної практики.

4.2. Форма та зміст судового наказу.

Наказне провадження завжди позиціонувалося як максимально спрощений вид цивільного судочинства, у зв'язку із чим судовий наказ, як його результат, підсумковий процесуальний акт суду, також є доволі простим за формою та змістом. Він є максимально лаконічним порівняно не лише з рішенням суду, а й з ухвалою, оскільки деякі види ухвал інколи не поступаються рішенням за обсягом мотивування висновків суду.

Очевидна простота судового наказу призвела до того, що зміст даного виду судових актів практично не досліджувався науковцями, а тому окремі недоліки судової практики, які все ж таки трапляються під час видачі судових наказів, не виправляються, а сам судовий наказ як акт правосуддя – не вдосконалюється.

Судовий наказ є одночасно формою судового рішення (процесуальним актом суду) та виконавчим документом, а тому до його змісту одночасно пред'являється дві групи вимог: як до судового акта і як до виконавчого документа.

Як судовий акт судовий наказ викладається у визначеній законом процесуальній формі, є процесуальним документом суду, який має певну структуру. Традиційно всі судові рішення, незалежно від процесуальної форми їх викладення, прийнято поділяти на чотири частини: вступну, описову, мотивувальну та резолютивну. Стосовно рішення та ухвали процесуальний закон чітко визначає, які саме відомості повинна містити кожна з цих частин (ст.ст. 260, 265 ЦПК України [450]). Для судового наказу законодавець визначає лише перелік його реквізитів, не здійснюючи поділу на частини. Такий підхід не можна вважати вдалим рішенням з точки зору юридичної техніки навіть з огляду на простоту даного виду судових актів.

Втім не дивлячись на те, що законодавець не поділив судовий наказ на частини, такий поділ здійснено в теорії цивільного процесуального права.

Серед науковців доволі поширеною є точка зору, що судовий наказ включає лише дві частини: вступну та резолютивну. Це, як вбачається, викликано позицією Верховного Суду України, який відзначив у своєму Узагальненні практики розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні, що у судовому наказі має бути лише дві частини: вступна та резолютивна. Законом не передбачена наявність у структурі судового наказу мотивувальної частини [282].

Дана точка зору не повністю відповідає положенням ст. 168 ЦПК України, оскільки посилання на закон, на підставі якого підлягають задоволенню заявлені вимоги (п. 4 ч. 1 ст. 168 ЦПК України) не можна віднести ні до вступної ні до резолютивної частини. Поділ судового наказу на частини не можна вважати правильним, якщо один з передбачених законом реквізитів не охоплюється жодною з частин. Виходячи з аналізу змісту інших форм судових рішень (рішення та ухвали) можна стверджувати, що посилання на закон, що був застосований судом при ухваленні відповідного рішення, завжди відноситься до мотивувальної частини. Таким чином, можна зробити висновок, що судовий наказ складається з трьох частин: вступної, мотивувальної та резолютивної.

У вступній частині судового наказу зазначаються: дата видачі наказу; найменування суду, прізвище та ініціали судді, який видав судовий наказ; повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові для фізичних осіб) стягувача і боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України стягувача та боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків стягувача та боржника (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта стягувача та боржника для фізичних осіб - громадян України, а також інші дані, якщо вони відомі суду, які ідентифікують стягувача та боржника.

Також, не дивлячись на відсутність вказівки про це в нормах ЦПК України, у вступній частині судового наказу прийнято вказувати предмет вимоги заявника (стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати, стягнення аліментів на дитину і т.ін.).

Мотивувальна частина судового наказу є доволі обмеженою. Через це в юридичній літературі судовий наказ нерідко називають немотивованою судовою постановою [330, с. 52; 479, с. 59]. Так, наприклад, О. Севрук відзначила, що судовий наказ на відміну від судового рішення не мотивується, а лише містить модель поведінки боржника, тобто зобов'язання вчинити певні дії [363, с. 95]. На відсутність мотивування як характерну ознаку судового наказу вказує й О.З. Хотинська [443, с. 36].

Дійсно, саме лише посилення на норму закону, застосовану судом, не можна вважати належним мотивуванням судового рішення. Однак відсутність належного мотивування ще не свідчить про відсутність мотивувальної частини як структурного елемента судового наказу. В мотивувальній частині судового наказу міститься посилення на закон, на підставі якого підлягають задоволенню заявлені вимоги. Вказуються як норми матеріального, так і процесуального права. Суддя повинен вказувати кожен норму закону, яку він застосовував. Не можна вважати правильною ситуацію, коли в судовому наказі робиться посилення виключно на норми процесуального закону, оскільки під час його видачі судом здійснюється застосування як норм процесуального, так і норм матеріального права.

Судді інколи неуважно роблять посилення на норми процесуального закону в тексті судового наказу, зазначаючи лише ті статті ЦПК України, які містяться у Розділі II «Наказне провадження». Так, стягуючи з боржника судові витрати, суд повинен посилатися також на ст. 141 ЦПК України, звертаючи судовий наказ до негайного виконання – на ст. 430 ЦПК України тощо.

В резолютивній частині судового наказу зазначаються: сума грошових коштів, які підлягають стягненню; сума судових витрат, що сплачена заявником

і підлягає стягненню на його користь з боржника; повідомлення про те, що під час розгляду вимог у порядку наказного провадження та видачі судового наказу суд не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачем вимог по суті; відомості про порядок та строки подання заяви про скасування судового наказу; дата набрання судовим наказом законної сили; строк пред'явлення судового наказу до виконання; дата видачі судового наказу стягувачу.

Як видно, у чинному ЦПК України більш розширено обсяг відомостей про заявника та боржника, що мають бути зазначені у судовому наказі, порівняно з попередньою редакцією. Так, норми попередньої редакції ЦПК України не передбачали необхідності вказувати у судовому наказі таких відомостей як повне найменування (для юридичних осіб) або ім'я (прізвище, ім'я та по батькові для фізичних осіб) стягувача і боржника, їх місцезнаходження (для юридичних осіб) або місце проживання чи перебування (для фізичних осіб), ідентифікаційний код юридичної особи в Єдиному державному реєстрі підприємств і організацій України стягувача та боржника, реєстраційний номер облікової картки платника податків стягувача та боржника (для фізичних осіб) за його наявності або номер і серія паспорта стягувача та боржника для фізичних осіб-громадян України, а також інші дані, якщо вони відомі суду, які ідентифікують стягувача та боржника; дату набрання судовим наказом законної сили; строк пред'явлення судового наказу до виконання; дату видачі судового наказу стягувачу.

Втім вказана вище інформація й раніше зазначалася у судових наказах відповідно до вимог ст. 4 Закону України від 02.06.2016 року № 1404-VIII «Про виконавче провадження». Тобто раніше відповідна інформація відносилася до вимог до змісту судового наказу як до виконавчого документа, а тепер прямо закріплена в процесуальному законі, а тому є невід'ємною складовою змісту судового наказу як судового рішення.

Інформація про дату набрання судовим наказом законної сили та дату видачі судового наказу стягувачу вноситься до судового наказу при видачі його стягувачеві.

У разі видачі судового наказу вимоги заявника задовольняються в повному обсязі. У резолютивній частині судового наказу не може бути зазначено про відмову в задоволенні вимог або про часткове задоволення вимог заявника. Якщо в заяві про видачу судового наказу міститься кілька вимог, частина з яких не підлягає розгляду в наказному провадженні, суд повинен постановити ухвалу про відмову у видачі судового наказу лише в частині таких вимог. Якщо ж заявлені вимоги між собою взаємопов'язані і їх окремий розгляд неможливий, тоді суд відмовляє у видачі судового наказу стосовно усіх взаємопов'язаних вимог (ч. 3 ст. 165 ЦПК України). Так само суд відмовляє у прийнятті заяви про видачу судового наказу стосовно вимоги, якщо з заяви та доданих до неї матеріалів вбачається можливість стягнення лише частини заявленої грошової суми (наприклад, якщо у випадку заявлення вимоги про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг стосовно частини виплат закінчився строк позовної давності). В такому випадку заявлена вимога не є безспірною, а отже не підлягає розгляду в порядку наказного провадження.

У резолютивній частині судових наказів про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові заробітної плати та про стягнення аліментів на дітей відповідно до ст. 430 ЦПК України обов'язково має бути зазначено, що він підлягає негайному виконанню, а також у яких межах допускається негайне виконання наказу (у межах суми платежу за один місяць чи щодо всієї суми боргу).

В юридичній літературі висловлено точку зору про неможливість звернення судового наказу до негайного виконання. Так на думку О.Б. Єрошенко, негайне виконання судового наказу, в тому числі виданого за вимогами про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми

заробітної плати, є неприпустимим. Такий висновок визначається змістом ст. 172 ЦПК України, згідно з якою судовий наказ видається стягувачеві для пред'явлення його до виконання тільки після набрання ним законної сили [152, с. 63].

У даному твердженні є сенс. Однак в даному випадку йдеться не стільки про неможливість звернення судового наказу до негайного виконання, скільки про наявність прогалини в процесуальному законодавстві. Так, відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 4 Закону України від 02.06.2016 року № 1404-VIII «Про виконавче провадження» якщо рішення у встановленому законом порядку допущено до негайного виконання, у виконавчому документі може не вказуватись дата набрання рішенням законної сили. Фактично воно звертається до виконання ще до набрання законної сили. Тому в ст. 172 ЦПК України варто було б зазначити про обов'язок суду направити судовий наказ стягувачеві для пред'явлення до виконання за його вимогою і до набрання таким наказом законної сили у випадку, якщо такий судовий наказ підлягає негайному виконанню.

Про необхідність звернення судового наказу про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати, а також про стягнення аліментів на дитину до негайного виконання зазначається й у п.п. 12, 14 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.12.2011 року № 14 «Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження».

Доволі цікавим є питання, яким чином діяти суду, якщо вимогу заявлено одночасно проти кількох боржників. Таке можливо у випадку пред'явлення вимоги про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та трьох відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості. Відповідно до ч. 1 ст. 64 ЖК УРСР члени сім'ї наймача, які проживають разом з ним, користуються нарівні з наймачем усіма правами і несуть усі обов'язки, що випливають з договору найму жилого

приміщення. Повнолітні члени сім'ї несуть солідарну з наймачем майнову відповідальність за зобов'язаннями, що впливають із зазначеного договору.

Відповідно до ч. 2 ст. 4 Закону України від 02.06.2016 року № 1404-VIII «Про виконавче провадження» у разі якщо рішення ухвалено на користь кількох позивачів або проти кількох відповідачів, а також якщо належить передати майно, що перебуває в кількох місцях, чи резолютивною частиною рішення передбачено вчинення кількох дій, у виконавчому документі зазначаються один боржник та один стягувач, а також визначається, в якій частині необхідно виконати таке рішення, або зазначається, що обов'язок чи право стягнення є солідарним.

У зв'язку з тим, що ЦПК України не передбачає можливості видачі кількох судових наказів в одній справі окремо стосовно кожного з боржників, в судовій практиці трапляються випадки видачі одного судового наказу про стягнення заборгованості з кількох боржників з обов'язковою вказівкою про те, що їх обов'язок є солідарним [388].

Втім виходячи з того, що судовий наказ є не лише судовим рішенням, а й виконавчим документом, в ньому має бути вказаний лише один боржник та один стягувач. Тому не можна погодитись з точкою зору М.В. Вербіцької про можливість множинності сторін у наказному провадженні [87, с. 4].

Як вже зазначалося, викликає заперечення положення п. 7 ч. 1 ст. 168 ЦПК України, в якому пропонується вказувати в тексті судового наказу повідомлення про те, що під час розгляду вимог у порядку наказного провадження та видачі судового наказу суд не розглядає обґрунтованість заявлених стягувачем вимог по суті. Це означатиме, що судовий наказ стає не лише немотивованим, а й необґрунтованим судовим рішенням, що суперечить суті судового наказу як правозастосовного акту суду.

Чинний ЦПК України взагалі не передбачає можливості зміни судового наказу. Так, відповідно до п. 3 ч. 8 ст. 105-1 попередньої редакції ЦПК України за результатами розгляду заяви про скасування судового наказу суд мав право

змінити судовий наказ. Неможливість зміни судового наказу за нормами чинного ЦПК України вбачається недоліком чинної редакції ЦПК України, виправлення якого позитивно вплине на правове регулювання наказного провадження [61, с. 7-12].

Зміст судового наказу істотно залежить від його виду.

Як вже зазначалося судовий наказ є одним із найбільш простих видів судових рішень з точки зору форми, змісту та порядку ухвалення. Прийняття Закону України від 03.10.2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким було затверджено нову редакцію ЦПК України, призвело до ще більшого спрощення процедури видачі та скасування судового наказу. Серед новел вказаного закону, що безпосередньо стосуються наказного провадження, можна виділити наступні: запровадження наказного провадження в господарському процесі, позбавлення суду повноважень змінювати судовий наказ та неможливість апеляційного оскарження судового наказу, що створює неможливість видачі зміненого судового наказу апеляційним судом.

Вказане породжує запитання: чи таке максимальне спрощення процедури наказного провадження залишає місце для класифікації судових наказів? Адже відомо, що класифікація проводиться стосовно більш-менш складних систем явищ, у яких ці явища можна поділяти на групи за певними критеріями. Судові накази, з однієї сторони, є особливою формою судових рішень, а отже, є окремим елементом класифікації судових рішень, а з іншої сторони, самі по собі утворюють певну систему, складові елементи якої можуть бути поєднані у групи. Простота судового наказу не дає можливості утворити складну багаторівневу класифікацію, однак повною мірою не виключає можливість поділу судових наказів на види.

В першу чергу, у зв'язку із запровадженням наказного провадження у господарському судочинстві, судові накази необхідно поділяти на ті, що видані

в порядку цивільного судочинства, та ті, що видані в порядку господарського судочинства.

Взагалі появу наказного провадження в господарському процесі варто вважати позитивним явищем. Як вірно зазначає М.В. Вербіцька, наказне провадження слід застосовувати у випадках необхідності спрощеної процедури та оперативності, якщо вимоги є нескладними щодо їх правової оцінки [88, с. 115]. Суб'єкти господарської діяльності, як правило, більш відповідально ставляться до документального оформлення боргових зобов'язань, мають обов'язок оформлювати та зберігати первинну документацію, подавати бухгалтерську та податкову звітність, що створює належні умови для документального підтвердження безспірності їх вимог в порядку наказного провадження.

Судові накази, видані в порядку цивільного судочинства, можна поділяти за матеріально-правовим та процесуально-правовим критеріями.

Матеріально-правовим критерієм класифікації судових наказів є характер матеріально-правової вимоги заявника до боржника, за якою видано судовий наказ. За цією ознакою судові накази поділяються на наступні види:

1) судові накази про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати та середнього заробітку за час затримки розрахунку;

2) судові накази про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника;

3) судові накази про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та 3 відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості;

4) судові накази про стягнення аліментів на дитину (дітей);

5) судові накази про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту

продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів;

б) судові накази про стягнення з юридичної особи або фізичної особи – підприємця заборгованості за договором (іншим, ніж про надання житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення), укладеним у письмовій (в тому числі електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Наведені види судових наказів відрізняються між собою матеріально-правовим обґрунтуванням та обсягом доказового матеріалу (письмовими доказами), на підставі яких вони видаються.

Так, судові накази про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати видаються судами на підставі заяви, до якої має бути додано докази перебування заявника у трудових відносинах із боржником. Даний факт, як вірно вказує Ю. Навроцька, є невід’ємною частиною предмета доказування у такій категорії справ наказного провадження [245, с. 434].

Підтвердженням суми, яка стягується, може бути будь-який належно оформлений документ, що вказує на розмір нарахованої заробітної плати, зокрема, довідка бухгалтерії боржника, розрахунковий лист чи копія платіжної відомості тощо. При цьому судовий наказ може бути видано не лише на суму заборгованості із заробітної плати, а й на суму компенсації за порушення строків її виплати, оскільки вона входить до структури заробітної плати (Закон України від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР «Про оплату праці» [303], Закон України від 19 жовтня 2000 року № 2050-III «Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв’язку з порушенням строків їх виплати» [299]). Якщо разом з вимогою про стягнення заборгованості по заробітній платі було заявлено вимогу про стягнення середнього заробітку за час затримки розрахунку, судовий наказ видається за наявності копії наказу про звільнення

(копії трудової книжки з відповідним записом) та довідки про розмір середнього заробітку працівника, виходячи з заробітку за останні два календарні місяці роботи. Для працівників, які пропрацювали на даному підприємстві (в установі, організації) менш двох місяців, обчислення проводиться з розрахунку середнього заробітку за фактично пропрацьований час. При цьому враховуються положення Порядку обчислення середньої заробітної плати, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 року № 100 [296].

Судові накази про компенсацію витрат на проведення розшуку відповідача, боржника, дитини або транспортних засобів боржника видаються за заявами органів внутрішніх справ. Порядок розшуку боржника – фізичної особи, затверджений Наказом МВС України від 27.08.2008 року № 408 [297]. Відповідно до положень вказаного Порядку встановлення місцеперебування боржників здійснюється територіальними підрозділами служби громадянства, імміграції та реєстрації фізичних осіб (ГІРФО). Для відшкодування державі витрат у зв'язку з проведенням таких дій недостатньо простого повідомлення суду про суму затрачених коштів, а необхідне звернення відповідного підрозділу ОВС з заявою про видачу судового наказу, тобто ОВС мають ініціювати відкриття наказного провадження за такою вимогою [360, с. 689]. Крім органів внутрішніх справ в якості заявників у даній категорії справ наказного провадження Ю. Навроцька низиває державну виконавчу службу, а також стягувача, якщо він авансував витрати на розшук [245, с. 435].

Судові накази про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та 3 відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості видаються судами за наявності відповідних договорів про надання таких послуг, інших письмових доказів, що підтверджують фактичне надання та отримання таких послуг. Крім того, заявник має обґрунтувати свої вимоги та додати документи, що вказують на

правильність і безспірність розрахунків, а також застосування тарифів на відповідні послуги.

У цьому випадку може бути видано судовий наказ про стягнення не лише суми заборгованості, але й про стягнення індексу інфляції та трьох відсотків річних, нарахованих на суму заборгованості. Для їх стягнення суду має бути додано документи, що чітко підтверджують їх розрахунок (у тому числі й розрахунок щомісячних нарахувань), при цьому визначений розмір не потребує додаткової оцінки та дослідження у сукупності з іншими доказами [307].

Судові накази про стягнення аліментів на дитину (дітей) видаються на підставі заяви того з батьків, з ким проживає дитина, за наявності документа, що підтверджує батьківство боржника (свідоцтво про народження дитини, довідка органу РАЦС), а також доказів проживання дитини разом із заявником (довідка про склад сім'ї, видана за місцем проживання). Якщо дитина народжена в шлюбі, до суду додатково надаються документи, що підтверджують факт укладення шлюбу та/або його розірвання.

Розмір стягнення аліментів визначається судом у судовому наказі з урахуванням вимоги заявника або в частці від заробітку боржника (на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину), або у твердій грошовій сумі (в розмірі 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку).

Однією з найбільш помітних процесуальних особливостей судових наказів про стягнення аліментів на дітей є те, що на них, на відміну від інших судових наказів, боржником не може бути подано заяву про їх скасування.

Положення ЦПК України, які забороняють подавати заяву про скасування судових наказів, виданих відповідно до пунктів 4 і 5 частини першої статті 161 ЦПК України (тобто судових наказів про стягнення аліментів на утримання дітей), як видається, покликані надати більшої стійкості таким

судовим наказам з метою забезпечення найкращих інтересів дитини шляхом надання максимально надійного судового захисту праву дітей на утримання.

Водночас законодавець припустився цілої низки помилок у правовому регулюванні питань, пов'язаних з переглядом судових наказів про стягнення аліментів на дітей, що призвело до неузгодженості в практиці розгляду судами заяв про скасування судових наказів про стягнення аліментів.

Так, положення ЦПК України не містять відповіді на питання про те, як повинен діяти суд у випадку надходження до нього заяви про скасування судового наказу про стягнення аліментів. Внаслідок такої законодавчої невизначеності в судовій практиці трапляються як випадки скасування судових наказів про стягнення аліментів [418], так і випадки відмови у задоволенні заяви про скасування судових наказів про стягнення аліментів [408].

В даному випадку має місце прогалина у правовому регулюванні процесуальних відносин, оскільки з однієї сторони суд не може задовольнити заяву про скасування судового наказу про стягнення аліментів, оскільки процесуальний закон містить пряму заборону для боржника подавати заяву про скасування судового наказу, у випадках видачі судового наказу відповідно до пунктів 4, 5 частини першої статті 161 ЦПК України, а з іншої – не закріплює повноваження суду відмовити в задоволенні заяви про скасування судового наказу.

Відповідно до положень ст.ст. 170-171 ЦПК України за наслідками розгляду заяви про скасування судового наказу суд може прийняти одне з двох можливих рішень (у процесуальній формі ухвали): 1) повернути заяву; 2) скасувати судовий наказ. ЦПК України не наділив суд повноваженням відмовити у задоволенні заяви про скасування судового наказу.

Правильною вбачається позиція тих судів, які у випадку надходження до них заяви про скасування судового наказу про стягнення аліментів постановляють ухвалу про повернення такої заяви без розгляду [417].

Як спосіб усунення вказаної законодавчої прогалини фактично використовується аналогія процесуального закону (навіть якщо про це не вказується в ухвалі суду). Тобто положення ч. 6 ст. 170 ЦПК України, які передбачають право суду повернути заяву про скасування судового наказу боржнику у разі її неналежного оформлення, застосовуються за аналогією до випадків порушення боржником заборони подавати заяву про скасування судових наказів про стягнення аліментів. У зв'язку з тим, що ЦПК України взагалі не містить норми, яка давала б можливість суду відмовляти у задоволенні заяви про скасування судового наказу, відповідне повноваження не може бути застосоване навіть за аналогією закону.

Ще один недолік правового регулювання порядку перегляду судових наказів про стягнення аліментів стосується передбаченої ч. 8 ст. 170 ЦПК України можливості перегляду судових наказів, виданих відповідно до пунктів 4 і 5 частини першої статті 161 ЦПК України у зв'язку з нововиявленими обставинами у порядку, встановленому главою 3 розділу V ЦПК України.

Проблема полягає в тому, що норми вказаної глави ЦПК України не містять серед об'єктів перегляду у зв'язку з нововиявленими обставинами судових наказів. Відповідно до ч. 1 ст. 423 ЦПК України переглянуті за нововиявленими або виключними обставинами можуть бути рішення, постанова або ухвала суду, якими закінчено розгляд справи, що набрали законної сили.

Відсутність у даному переліку судового наказу призвела до того, що положення ч. 4 ст. 429 ЦПК України не містять відповіді на питання, який саме судовий акт повинен ухвалити суд у випадку скасування судового наказу, що переглядається. Так, відповідно до вказаних законодавчих положень, у разі задоволення заяви про перегляд судового рішення з підстав, визначених частиною другою, пунктами 1, 3 частини третьої статті 423 ЦПК України, та скасування судового рішення, що переглядається, суд:

- 1) ухвалює рішення – якщо переглядалося рішення суду;

2) постановляє ухвалу – якщо переглядалася ухвала суду;

3) приймає постанову – якщо переглядалася постанова.

За логікою даної норми закону суд повинен видати судовий наказ у випадку якщо переглядався судовий наказ. Однак на відміну від усіх названих судових актів судовий наказ не видається у випадку відмови у задоволенні вимог заявника. Тобто у випадку якщо внаслідок перегляду судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами суд дійде висновку про необхідність відмови у задоволенні вимоги заявника, він повинен за наслідками перегляду такого судового наказу постановити ухвалу про скасування судового наказу.

Таким чином, можна зробити висновок, що правове регулювання порядку перегляду та скасування судових наказів про стягнення аліментів на утримання дітей є недосконалим та потребує змін як у питанні визначення процесуальних дій суду у випадку надходження від боржника заяви про скасування таких судових наказів, так і щодо процедури перегляду судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами.

Видача судового наказу про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола споживачів можлива лише за наявності преюдиційного рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола осіб [307].

Судовий наказ про стягнення з юридичної особи або фізичної особи – підприємця заборгованості за договором (іншим, ніж про надання житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, послуг телебачення та радіомовлення), укладеним у письмовій (в тому числі електронній) формі, якщо сума вимоги не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, може бути видано лише за наявності письмового договору і доказів виникнення боргу та його розмірів. Положення п. 7 ч. 1 ст. 161 ЦПК України не виключають стягнення як основної суми боргу, так і передбачених

нормами договору процентів та неустойки (штрафу, пені), якщо неустойка належним чином обчислена, про що свідчать додані до заяви документи, а загальна сума стягнення не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Якщо ж заявником заявлено вимогу про стягнення штрафних санкцій, процентів, збитків, що не випливають з договору, на таку суму судовий наказ не видається.

Процесуально-правовим критерієм класифікації судових наказів є кількість матеріально-правових вимог, за якими видано судовий наказ. Вказаний критерій має процесуальний характер, оскільки стосується такого процесуального явища як об'єднання кількох вимог в одному судовому провадженні.

Залежно від кількості вимог, за якими видано судовий наказ, такі накази можна поділити на:

- 1) судові накази, видані за однією вимогою заявника;
- 2) судові накази, видані за кількома вимогами заявника.

Можливість видачі судового наказу, яким задоволено кілька взаємопов'язаних вимог про стягнення з боржника грошових коштів, прямо передбачено процесуальним законом. Так, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 161 ЦПК України судовий наказ може бути видано одночасно як на суму нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати, так і на суму середнього заробітку за час затримки розрахунку. Положення п. 3 ч. 1 ст. 161 ЦПК України передбачають можливість стягнення з боржника грошових коштів як заборгованості за кількома видами житлово-комунальних послуг. Також можливість задоволення одним судовим наказом кількох взаємопов'язаних вимог, що ґрунтуються на договорі, укладеному з юридичною особою або фізичною особою – підприємцем в письмовій формі (наприклад, основного боргу та штрафних санкцій) впливає зі змісту п. 7 ч. 1 ст. 161 ЦПК України.

Якщо судовий наказ видано про стягнення кількох вимог, про стягнення кожної вимоги має бути зазначено окремим рядком.

Існування судових наказів, якими задоволено кілька взаємопов'язаних вимог до боржника породжує питання про те, як діяти суду, якщо на його думку лише частина цих вимог є достатньо обґрунтованими та підлягають задоволенню. Наприклад, відповідно до чинного трудового законодавства України вимога про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати може бути пред'явлено до суду без обмежень у часі, тоді як стягнення середнього заробітку за час затримки розрахунку може бути здійснено лише за умови, що відповідна вимога була пред'явлена протягом тримісячного строку з моменту, коли працівник дізнався або повинен був дізнатися про порушення свого права (ст. 233 КЗпП України [186]). Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 165 ЦПК України суддя відмовляє у видачі судового наказу, якщо з моменту виникнення права вимоги пройшов строк, який перевищує позовну давність, встановлену законом для такої вимоги, або пройшов строк, встановлений законом для пред'явлення позову в суд за такою вимогою. Тобто у випадку, якщо в заяві про видачу судового наказу об'єднано дві вимоги, і стосовно однієї з них закінчився строк звернення до суду, то суд повинен суд постановити ухвалу про відмову у видачі судового наказу лише в частині цих вимог. Стосовно іншої частини вимог суд повинен видати судовий наказ.

Якщо такі вимоги між собою взаємопов'язані та окремий їх розгляд неможливий, то суддя відмовляє у прийнятті заяви про видачу судового наказу.

Також закон не містить чіткої відповіді на питання про те, як повинен діяти боржник, якщо він погоджується з частиною задоволених вимог, а з іншою – не погоджується. У чинній редакції ЦПК України не передбачено можливості оскарження боржником судового наказу лише в частині та не надано суду можливості змінити судовий наказ. Тому навіть якщо боржник заперечує проти частини судового наказу, за його заявою судовий наказ буде скасований судом повністю.

У судовій практиці також трапляються судові накази, видані одночасно проти кількох боржників. У зв'язку із цим виникає питання про можливість

поділу судових наказів залежно від кількості боржників, проти яких видано судовий наказ, на судові накази проти одного боржника та судові накази проти кількох боржників.

Взагалі видача судового наказу проти кількох боржників є небажаним явищем, оскільки в подальшому можуть виникнути складнощі з його примусовим виконанням. В юридичній літературі справедливо відзначається, що судовий наказ поєднує у собі процесуальні якості судового рішення та виконавчого документу одночасно. Подібна процесуальні подвійність властива лише судовому наказу, що виділяє його поміж інших актів правосуддя (судових рішень, ухвал) [466, с. 113].

У випадку ухвалення рішення суду проти кількох відповідачів суд повинен зазначити, в якій частині рішення стосується кожного з них, або зазначити, що обов'язок є солідарним (ст. 266 ЦПК України). При цьому за таким рішенням видаються декілька виконавчих листів, у яких зазначаються один боржник та один стягувач, а також визначається, в якій частині необхідно виконати судові рішення, або зазначається, що обов'язок чи право стягнення є солідарним (ч. 5 ст. 431 ЦПК України). Аналогічна норма міститься у ч. 2 ст. 4 Закону України «Про виконавче провадження».

Судовий наказ сам по собі вже є виконавчим документом, а тому на його підставі додатково не видається інших виконавчих документів. Тобто можливість видачі кількох виконавчих документів за одним судовим наказом законом не передбачена. Тому рекомендується одразу проводити стягнення та видачу судового наказу окремо стосовно кожного боржника.

У судовій практиці трапляються випадки видачі судами одного судового наказу проти кількох боржників [389]. Однак, незважаючи на таку судову практику, класифікувати судові накази за кількістю боржників вбачається недоцільним, оскільки судові накази, видані проти кількох боржників, не відповідають вимогам, які пред'являються до судових наказів як до виконавчих документів.

За порядком звернення до виконання судові накази можна поділити на:

- 1) судові накази, що підлягають виконанню лише після набрання ними законної сили;
- 2) судові накази, що підлягають негайному виконанню.

Другий вид судових наказів відрізняється наявністю в їх резолютивній частині вказівки про те, що вони підлягають негайному виконанню.

Відповідно до п.п. 1), 2) ч. 1 ст. 430 ЦПК України суд допускає негайне виконання рішень у справах про стягнення аліментів – у межах суми платежу за один місяць та присудження працівникові виплати заробітної плати, але не більше ніж за один місяць. Відповідно до ч. 2 ст. 430 ЦПК України суд, ухвалюючи вказані рішення, може допустити їх негайне виконання у разі стягнення всієї суми боргу.

Таким чином, негайному виконанню підлягають судові накази, видані за вимогами, передбаченими п.п. 1, 4, 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК України у межах суми платежу за один місяць або всієї суми боргу.

В юридичній літературі висловлено точку зору про неможливість звернення судового наказу до негайного виконання. Так на думку О.Б. Єрошенко негайне виконання судового наказу, в тому числі виданого за вимогами про стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати, є неприпустимим. Такий висновок визначається змістом положень процесуального закону, згідно яких судовий наказ видається стягувачеві для пред'явлення його до виконання тільки після набрання ним законної сили [152, с. 63].

У даному твердженні є сенс. Однак в даному випадку йдеться не стільки про неможливість звернення судового наказу до негайного виконання, скільки про наявність прогалини в процесуальному законодавстві, що так і не була виправлена з прийняттям нової редакції ЦПК України.

Таким чином, спрощеність наказного провадження та самого судового наказу створює обмежені можливості для поділу судових наказів на види.

Отже, можна зробити висновок, що судові накази, видані в порядку цивільного судочинства, можна поділяти за матеріально-правовим та процесуально-правовим критеріями.

Матеріально-правовим критерієм класифікації судових наказів є характер матеріально-правової вимоги заявника до боржника, за якою видано судовий наказ.

Процесуально-правовим критерієм класифікації судових наказів є кількість матеріально-правових вимог, за якими видано судовий наказ. Вказаний критерій має процесуальний характер, оскільки стосується такого процесуального явища як об'єднання кількох вимог в одному судовому провадженні.

Залежно від кількості вимог, за якими видано судовий наказ, такі накази можна поділити на: 1) судові накази, видані за однією вимогою заявника; 2) судові накази, видані за кількома вимогами заявника.

За порядком звернення до виконання судові накази можна поділити на: 1) судові накази, що підлягають виконанню лише після набрання ними законної сили; 2) судові накази, що підлягають негайному виконанню [20, с. 3-6].

4.3. Набрання судовим наказом законної сили.

В науці цивільного процесуального права постійно виникають суперечки з приводу того, чи варто наділяти законною силою інші ніж рішення суду судові акти. Не оминула ця дискусія й судові накази.

В юридичній літературі висловлена точка зору з приводу того, що судовому наказу не властива законна сила [133, с. 211]. Втім, більшість авторів дотримуються протилежної позиції.

Так, на думку С.К. Загайнової, оскільки судовий наказ остаточно вирішує питання про стягнення грошових коштів, то він наділений законною силою [162, с. 38-39]. Як вказує О.Д. Шадловська, відсутність відмітки в судовій постанові про набрання нею законної сили позбавляє його виконавчої сили, і

тому цей документ не може бути пред'явлений до виконання. Оскільки дана вимога може бути застосована й до судового наказу, відповідно, він повинен наділятися законною силою [467, с. 152-153].

Дійсно, будучи актом правосуддя, який дає остаточну відповідь на вимогу заявника стосовно стягнення відповідної грошової суми боргу, судовий наказ, тим самим врегульовує, конкретизує відповідні суспільні відносини щодо грошового зобов'язання боржника, надає вимогам заявника юридичної сили та забезпечує можливість їх примусової реалізації, в чому вбачається прояв судової влади, її регулюючий, впорядковувальний вплив на конкретні суспільні відносини між заявником та боржником. Проявляючись таким чином у судовому наказі, судова влада наділяє його законною силою, після чого він набуває рис акту індивідуально-правового регулювання конкретних суспільних відносин.

Порядок набрання рішенням суду законної сили визначений на законодавчому рівні. Так, відповідно до ч. 1 ст. 172 ЦПК України у разі ненадходження до суду заяви від боржника про скасування судового наказу протягом п'яти днів після закінчення строку на її подання судовий наказ набирає законної сили.

Положення ч. 1 ст. 170 ЦПК України наділяють боржника правом подати заяву про скасування судового наказу протягом п'ятнадцяти днів з дня вручення йому копії судового наказу та доданих до неї документів.

Таким чином, судовий наказ набирає законної сили після закінчення двадцяти днів з дня вручення боржнику копії судового наказу та доданих до неї документів, якщо боржник не скористався своїм правом на подання заяви про скасування судового наказу.

В юридичній літературі наведені наступні умови набрання судовим наказом чинності (мається на увазі, звичайно, – набрання ним законної сили):

- 1) направлення боржникові копії судового наказу рекомендованим листом із повідомленням;

2) направлення боржникові одночасно з копією судового наказу копії заяви стягувача з копіями документів, що додаються до неї, з роз'ясненням його права у разі заперечення проти вимог стягувача протягом десяти днів з дня отримання судового наказу подати заяву про його скасування;

3) наявність в суді даних про отримання боржником копії судового наказу і документів, що додаються до нього;

4) відсутність в суді заяви боржника про скасування судового наказу;

5) закінчення трьох (за чинним законодавством – п'яти) днів після закінчення строку подання заяви про скасування судового наказу [247, с. 206].

Як вбачається з вищенаведеного, набрання судовим наказом законної сили тісно пов'язане з врученням копії судового наказу боржникові. Відповідно до ст. 169 ЦПК України після видачі судового наказу суд не пізніше наступного дня надсилає його копію (текст), що містить інформацію про веб-адресу такого рішення у Єдиному державному реєстрі судових рішень, боржникові на його офіційну електронну адресу або рекомендованим листом із повідомленням про вручення, чи цінним листом з описом вкладеного, якщо офіційної електронної адреси боржник не має.

Одночасно з копією судового наказу боржникові надсилається копія заяви стягувача про видачу судового наказу разом з доданими до неї документами.

Копія (текст) судового наказу, що містить інформацію про веб-адресу такого рішення у Єдиному державному реєстрі судових рішень, разом з додатками надсилаються фізичній особі – боржнику на адресу, зазначену в документах, передбачених частиною шостою статті 165 ЦПК України, а боржнику – юридичній особі чи фізичній особі – підприємцю – за адресою місцезнаходження (місця проживання), зазначеній в Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань.

Виходячи з положень ч. 6 ст. 272 ЦПК України днем вручення судового наказу боржникові є:

- 1) день вручення судового наказу під розписку;
- 2) день отримання судом повідомлення про доставлення копії судового наказу на офіційну електронну адресу особи;
- 3) день проставлення у поштовому повідомленні відмітки про вручення судового наказу;
- 4) день проставлення у поштовому повідомленні відмітки про відмову отримати копію судового наказу чи відмітки про відсутність особи за адресою місцезнаходження, місця проживання чи перебування особи, повідомленою цією особою суду;
- 5) день проставлення у поштовому повідомленні відмітки про відмову отримати копію судового наказу чи відмітки про відсутність особи за адресою місцезнаходження, місця проживання чи перебування особи, що зареєстровані у встановленому законом порядку, якщо ця особа не повідомила суду іншої адреси.

Якщо судовий наказ надіслано на офіційну електронну адресу пізніше 17 години, судовий наказ вважається врученим у робочий день, наступний за днем його відправлення, незалежно від надходження до суду повідомлення про його доставлення.

Якщо копію судового наказу вручено представникові, вважається, що її вручено й особі, яку він представляє.

Набираючи, як і рішення суду, законної сили, судовий наказ чинить схожий вплив на матеріальні правовідносини, що були предметом судового розгляду під час видачі судового наказу, та має схожі властивості та правові наслідки набрання ним законної сили.

Однак властивості судового наказу, що набрав законної сили, все ж таки не є ідентичними до властивостей рішення суду, що набрало законної сили, тобто мають і свої відмінності.

Ні в кого з науковців не викликає заперечень наявність у судового наказу, що набрав законної сили, властивості обов'язковості. В юридичній літературі зазначається, що наказ, як і інші судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковим для всіх органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян і підлягають виконанню на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – і за її межами [452, с. 176; 207, с. 670; 444, с. 615].

Без властивості обов'язковості судовий наказ не міг би вважатися актом правосуддя, проявом дії судової влади.

Суб'єктивні межі обов'язковості судового наказу, що набрав законної сили, є аналогічними до відповідних меж дії законної сили рішення суду. У даному контексті обов'язковість судового наказу, що набрав законної сили, також слід поділяти на внутрішню та зовнішню. Внутрішня обов'язковість означає те, що приписи судового наказу є обов'язковими для стягувача та боржника. Зовнішня обов'язковість (загальнообов'язковість), виходячи зі змісту ст. 18 ЦПК України, поширює свої межі на всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, посадових чи службових осіб та громадян.

Об'єктивні межі обов'язковості стосуються лише конкретного юридичного обов'язку боржника щодо сплати стягувачу визначеної судовим наказом суми грошових коштів та відповідного цьому обов'язку суб'єктивного права стягувача на їх отримання в межах конкретних матеріальних правовідносин, учасниками яких є цей стягувач та боржник.

Просторові межі дії обов'язковості судового наказу, що набрав законної сили, поширюються на територію України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – і за її межами.

Темпоральні межі обов'язковості судового наказу, що набрав законної сили, за загальним правилом, визначаються моментами у часі, коли судовий наказ набирає законної сили та втрачає її (законна сила наказу втрачається у випадку його перегляду та скасування за нововиявленими обставинами). Водночас, як і у випадку з рішенням суду, обов'язковість судового наказу може припинитися також в інших, крім скасування наказу, випадках.

Так, у зв'язку із тим, що визначений судовим наказом юридичний обов'язок боржника припиняється після його виконання, з ним припиняється (вичерпується) й обов'язковість судового наказу, що набрав законної сили.

Обов'язковість є підґрунтям для реалізованості судового наказу (можливості звернення його до примусового виконання). Взагалі реалізованість судового наказу, що набрав законної сили, можна вважати його основною властивістю. Адже судовий наказ є не лише формою судового рішення, а й виконавчим документом. Тому його властивість реалізованості виходить на перший план. На відміну від рішення суду, в якому основною метою його ухвалення є вирішення юридичного спору і лише стосовно рішень про присудження існує ще й інша – забезпечення можливості примусової реалізації встановленого судом обов'язку відповідача, у наказному провадженні ж розглядаються безспірні вимоги, а тому основним завданням суду є саме забезпечення можливості примусової реалізації обов'язку боржника. Отже реалізованість властива всім без винятку судовим наказам, що набрали законної сили.

У даному контексті доволі цікавою вбачається точка зору Р.О. Ляшенка, який зазначив, що судовий наказ – це констатація конкретних зобов'язань однієї зі сторін щодо іншої, але в судовому наказі не існує елементу примусу. Суд при вирішенні питання про видачу судового наказу не вирішує спір про право, а фактично виявляє позицію боржника з приводу «претензії» кредитора і при відсутності заперечень проти неї видає наказ. Тобто в цьому випадку наказне провадження, на думку науковця, слід розглядати не як таке, що

складається з «елементів підтвердження та примусу». Р.О. Ляшенко стверджує, що у межах наказного провадження спір про право не вирішується, а лише з'ясовується його наявність чи відсутність. Щодо елемента примусу, то такого в межах наказного провадження не існує, але тут можна виявити потенційний примус, який слідуватиме за невиконанням судового наказу в добровільному порядку [218, с. 20].

Науковець правий у тому, що набрання судовим наказом законної сили напряду залежить від того, чи визнає або хоча б мовчазно погодиться боржник з приписами судового наказу. Однак примусовий характер судового наказу має джерелом все ж таки не згоду сторін (як це відбувається у випадку з укладенням третейської угоди, коли природа обов'язкової сили рішення третейського суду має договірний характер), а впливає з владних повноважень суду, тобто, як і будь-яке інше судове рішення, судовий наказ черпає свою законну силу (а також обов'язковість та можливість примусової реалізації, як один з її проявів) саме з судової влади, будучи її зовнішнім проявом.

Суб'єктивні межі реалізованості судового наказу, що набрав законної сили, визначаються колом суб'єктів, які зобов'язані виконувати його приписи (боржник) та мають право вимагати його примусового виконання (стягувач).

Об'єктивні межі реалізованості судового наказу, що набрав законної сили, визначаються змістом юридичного обов'язку боржника, визначеного судовим наказом. Йдеться як про розмір грошового стягнення, так і про спосіб та порядок його здійснення, визначений судовим наказом. Втім суд відповідно до ч. 1 ст. 435 ЦПК України може за заявою стягувача чи виконавця (у випадках, встановлених законом) змінити спосіб та порядок виконання судового наказу (наприклад, змінити реквізити банківського рахунку, з якого повинно здійснюватися стягнення), але в межах визначеного судовим наказом способу захисту права.

Територіальні межі дії реалізованості судового наказу, що набрав законної сили, поширюються на територію України, а у випадках, встановлених

міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, – і за її межами. Судовий наказ, виданий українським судом, може бути допущений до примусового виконання на території іншої держави за умови надання дозволу на його виконання судом відповідної держави.

Темпоральні межі дії реалізованості судового наказу, що набрав законної сили, тісно пов'язані з межами дії його обов'язковості. Якщо приписи судового наказу перестають бути обов'язковими для боржника, заявник (стягувач) не може вимагати їх примусової реалізації (відповідно до ч. 2 ст. 14 ЦК України особа не може бути примушена до дій, вчинення яких не є обов'язковим для неї). Так, наприклад, якщо боржник добровільно виконав обов'язок, встановлений судовим наказом, що набрав законної сили, такий наказ не може бути звернений до примусового виконання. В протилежному випадку боржник має право на підставі ч. 2 ст. 432 ЦПК України визнати його таким, що не підлягає виконанню.

Таким чином, динамічні властивості судового наказу, що набрав законної сили (обов'язковість та реалізованість), є ідентичними відповідним властивостям рішення суду, що набрало законної сили.

Відносно ж статичних властивостей, тобто тих, що забезпечують стабільність судового акту, який набрав законної сили, між рішенням і судовим наказом значно більше відмінностей, ніж спільних рис.

Як вже зазначалося, статичними властивостями судового рішення, що набрало законної сили, є його виключність, неспростовність, незмінність та преюдиціальність.

Виключність – це неможливість повторного вирішення одного разу вирішеної судом вимоги. Виключність є важливою властивістю будь-якого судового рішення, що набрало законної сили, оскільки не допускає виникнення суперечливих рішень з одного й того ж питання, забезпечує стабільність цивільного обороту та вільне володіння правами, оскільки перешкоджає

безкінечним судовим спорам з приводу одних і тих самих суб'єктивних прав та обов'язків.

О. Севрук робить висновок про наявність у судового наказу, що набрав законної сили, властивості виключності у зв'язку з тим, що два судових накази щодо однієї справи не можуть бути видані [363, с. 96].

Дійсно, відповідно до п. 6 ч. 1 ст. 165 ЦПК України суддя відмовляє у видачі судового наказу, якщо судом раніше виданий судовий наказ за тими самими вимогами, за якими заявник просить видати судовий наказ. Крім того, суддя відмовляє у відкритті позовного провадження у справі, якщо є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами (п. 2 ч. 1 ст. 186 ЦПК України).

Суб'єктивні межі дії виключності судового наказу, що набрав законної сили, поширюються, в першу чергу, на заявника (стягувача). Процесуальний закон прямо не забороняє правонаступникам заявника (стягувача) звертатися до суду з тотожною вимогою за наявності судового наказу, що набрав законної сили. Однак така заборона чітко впливає з норми закону. Під тими самими вимогами в нормі п. 6 ч. 1 ст. 165 ЦПК України слід розуміти як вимоги, заявлені тим самим заявником, так і його правонаступником, оскільки у випадку заміни заявника його правонаступником за загальновизнаним в науці цивільного процесуального права положенням тотожність вимог зберігається. Тому слід констатувати, що суб'єктивні межі дії виключності судового наказу, що набрав законної сили, поширюються як на заявника (стягувача), так і на його правонаступників.

Об'єктивні межі дії виключності судового наказу, що набрав законної сили є подібними до відповідних меж дії законної сили рішення суду.

Вимога про стягнення з боржника грошових коштів у наказному провадженні не визнається позовною вимогою через задекларовану відсутність у наказному провадженні спору про право. Однак в такої вимоги є ті самі індивідуалізуючі елементи, що й в позову: предмет і підстава.

Предметом всіх без винятку вимог у наказному провадженні є матеріально-правова вимога заявника (стягувача) до боржника про стягнення грошових коштів.

Підставою вимог у наказному провадженні є ті юридично значимі обставини, якими заявник обґрунтовує свої вимоги до боржника (факт невивплати працівникові нарахованої заробітної плати за певний період часу, факт батьківства боржника стосовно дитини, на яку стягуються аліменти, тощо).

Таким чином, наявність судового наказу, що набрав законної сили, виключає можливість звернення до суду з тотожною вимогою (які мають тотожні предмет та підставу), як в порядку наказного так і в порядку спрощеного позовного провадження.

Територіальні межі дії виключності судового наказу, що набрав законної сили, поширюються на всю територію України і перешкоджають не лише виникненню тотожних судових справ в українських судах, а й визнанню на території України іноземних судових рішень за тотожними вимогами.

Темпоральні межі дії виключності судового наказу, що набрав законної сили, мають істотні особливості. Як видно з наведених положень п. 6 ч. 1 ст. 165 та п. 2 ч. 1 ст. 186 ЦПК України, процесуальний закон передбачає поступове виникнення властивості виключності з набранням судовим наказом законної сили. Вже сама по собі видача судового наказу перешкоджає повторному зверненню до суду з тотожною вимогою про видачу судового наказу. Водночас неможливість пред'явлення тотожного позову в порядку спрощеного позовного провадження виникає лише після набрання судовим наказом законної сили. В даному контексті справедливим є вислів О.Д. Шадловської про те, що повна визначеність в спірному правовідношенні досягається тільки у разі, якщо боржник не відреагував на судовий наказ, або з ним погодився. Таким чином, в судовому наказі, як і в судовому рішенні, суд,

застосовуючи до конкретного випадку норму, встановлює її єдино можливий сенс [467, с. 154].

Ще однією особливістю темпоральних меж дії виключності судового наказу є те, що навіть у випадку скасування судового наказу виключність частково зберігає свою дію. Так, у випадку скасування судового наказу заявник не вправі повторно звернутися з тією ж вимогою в порядку наказного провадження. Водночас за ним залишається право звернутися до суду із тими самими вимогами в порядку спрощеного позовного провадження (ч. 3 ст. 171 ЦПК України).

На окрему увагу заслуговують властивості незмінності та неспростовності судового наказу, що набрав законної сили. Особливість процедури оскарження та скасування судового наказу призводить до того, що судовий наказ, на відміну від рішення, не набуває незмінності одразу після його видачі судом, оскільки може бути скасований судом, що його видав, за заявою боржника. Стосовно ж неспростовності ситуація взагалі цікава, оскільки судовий наказ, який набрав законної сили, не може бути змінений чи скасований судом вищестоящої інстанції не тому, що строк його апеляційного оскарження закінчився, а тому, що він взагалі не підлягає апеляційному оскарженню.

Таким чином, можна стверджувати, що незмінність (тобто неможливість зміни чи скасування судового наказу судом, що його видав) набувається судовим наказом лише якщо боржник протягом встановленого законом строку не подасть заяву про його скасування. У зв'язку з відсутністю в ЦПК України права на апеляційне оскарження судового наказу, властивість неспростовності для судового наказу не має юридичного значення.

В юридичній літературі зазначається, що наданням можливості боржнику звернутися до суду з заявою про скасування судового наказу компенсується відсутність у нього права на апеляційне оскарження судового наказу [467, с. 159-160]. Отже незмінність – це, фактично, єдина (не рахуючи виключності)

властивість, яка забезпечує стабільність судового наказу, що набрав законної сили, як акта правосуддя. Тому необхідно зупинитися на межах її дії.

Суб'єктивні межі дії незмінності включають лише боржника та його правонаступників. ЦПК України не передбачає можливості для інших суб'єктів звертатися до суду з вимогою про скасування судового наказу.

Об'єктивні межі стосуються лише визначених у судовому наказі суб'єктивних прав та обов'язків стягувача та боржника, стабільність яких забезпечує незмінність судового наказу, що набрав законної сили.

Територіальні межі дії незмінності визначаються виключно територією України, оскільки скасувати судовий наказ, виданий українським судом, може лише український суд.

Темпоральні межі дії незмінності, як вже зазначалося, визначаються моментами у часі, коли починає та припиняє свою дію дана властивість судового наказу, що набрав законної сили. Момент виникнення незмінності судового наказу цілковито не збігається з моментом набрання ним законної сили. Настання незмінності слід відраховувати з наступного дня після закінчення десятиденного строку, протягом якого боржник має право подати заяву про скасування судового наказу. Сам же судовий наказ набирає законної сили лише через п'ять днів після закінчення цього строку. Припиняється незмінність судового наказу лише разом з припиненням законної сили цього судового наказу (тобто у випадку його скасування).

На думку О. Севрук судовому наказу, що набрав законної сили, притаманна і преюдиціальність, адже він виноситься на підставі безспірних доказів і може бути скасований лише за наявності обґрунтованих заперечень [363, с. 96]. Подібна точка зору знайшла відображення й у абз. 3 п. 7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 року № 14 «Про судові рішення у цивільній справі», де Верховний Суд роз'яснив, що під судовим рішенням, яким встановлюється преюдиціальний факт, мається на увазі будь-яке судове рішення, яким справа вирішується по суті, яке ухвалює суд у

порядку цивільного судочинства (рішення, в тому числі й заочне, або ухвала, а також судовий наказ).

Однак з такою точкою зору не можна погодитись. Видача судового наказу на підставі безспірних доказів не свідчить про преюдиціальність судового наказу. Преюдиціальність передбачає обов'язковість для суду врахувати обставини, встановлені іншим судовим рішенням, але в той же час і неможливість заперечення цих обставин особами, які брали участь у попередньому процесі [101]. Тобто преюдиціальність судового наказу означала б, що встановлені судовим наказом факти та правовідносини повинні були б обов'язково враховуватися судом при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі суб'єкти. Однак положення ст. 168 ЦПК України, що закріплює вимоги до змісту судового наказу, не передбачають обов'язку суду вказувати у тексті судового наказу фактичні обставини, встановлені судом, та зміст спірних правовідносин, як це відбувається у випадку з рішенням суду. У мотивувальній частині судового наказу, як вже зазначалося, вказуються лише норми матеріального та процесуального права, застосовані судом. Отже спрощеність наказного провадження та крайня лаконічність судового наказу не дозволяють зробити висновок про наявність в судового наказу, що набрав законної сили, властивості преюдиціальності [55, с. 267-274].

РОЗДІЛ 5

ПОСТАНОВИ СУДІВ АПЕЛЯЦІЙНОЇ ТА КАСАЦІЙНОЇ ІНСТАНЦІЙ

5.1. Поняття та сутність постанов судів апеляційної та касаційної інстанцій

На відміну від попередньої редакції ЦПК України (до прийняття та набрання чинності Закону України від 03.10.2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів»), коли суди апеляційної та касаційної інстанцій за результатами перегляду рішень судів нижчестоящих інстанцій приймали рішення та ухвали [60, с. 10-12], відповідно до чинних положень ЦПК України перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку закінчується ухваленням постанови (ч. 4 ст. 259), незалежно від результату вирішення справи. Отже судовою постановою оформлюються результати перевірки законності та/чи обґрунтованості судових рішень судами вищестоящих інстанцій. Такий підхід законодавця слід вважати виправданим, тому що перед судами перевірочних інстанцій стоять дещо інші завдання, ніж перед судом першої інстанції, а отже і вирішуватися вони повинні шляхом постановлення специфічних процесуальних актів.

Право на судовий захист, передбачене ст. 55 Конституції України, не обмежується лише правом особи на звернення до суду першої інстанції, а включає також право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення, гарантоване п. 8 ст. 129 Конституції України. Положення про те, що право на судовий захист включає комплекс складових елементів, одним з яких є право на оскарження судових рішень, визнається більшістю вчених-процесуалістів [172, с. 33; 454, с. 24].

Конституційний Суд України у своєму Рішенні від 11 грудня 2007 року № 11-рп/2007 зазначив, що реалізацією права особи на судовий захист є

можливість оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина [348].

На сьогоднішній день відповідно до положень ЦПК України за наслідками перевірки судових рішень в апеляційному та касаційному порядку суди апеляційної та касаційної інстанції приймають судові рішення у формі постанови.

Судова постанова, як і інші процесуальні форми судових рішень, є актом правосуддя, проявом судової влади, правозастосовним актом за змістом та процесуальним документом за формою.

Однак судові постанови мають і свої особливості, зумовлені характером процесуальної діяльності судів, що їх ухвалюють. Сутність постанов як судових рішень, які втілюють результат апеляційного та касаційного перегляду рішень та ухвал судів нижчестоящих інстанцій, можна визначити лише в результаті аналізу юридичної природи такого перегляду.

У ст. 3 Конституції України закріплено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Тому необхідно цілковито підтримати висловлену в юридичній літературі точку зору про те, що з метою захисту прав і свобод людини не можуть конкурувати ніякі інші специфічні завдання інституту перегляду судових актів, наприклад, такі як прагнення забезпечити швидкий розгляд скарг і справ, стабільність судових актів або, навпаки, формальне усунення таких помилок процедурного характеру, які в силу своєї природи і незначного характеру не можуть вплинути на суть рішення, ухваленого в цілях відновлення порушеного права. Захист прав і свобод тим більше не може приноситься в жертву прагненню до імітації високої якості і

безпомилковості дій та актів судів за рахунок зниження вимог до них, а також до відмови від виправлення судових помилок в цілях захисту судів від критики, а суддів від дисциплінарної відповідальності – коли судова практика орієнтується на такі цілі, то це свідчить про хибне розуміння завдань та інтересів судової системи [260, с. 15].

Дана позиція знайшла своє відображення у ч. 2 ст. 2 ЦПК України, де відзначається, що суд та учасники судового процесу зобов'язані керуватися завданням цивільного судочинства, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі.

Таким чином, кожне судове рішення, незалежно від форми його викладення, кінцевою метою має забезпечення реалізації основного завдання цивільного судочинства, визначеного у ч. 1 ст. 2 ЦПК України – справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Водночас на різних стадіях судового розгляду цивільної справи вказане основне завдання вирішується по-різному, з урахуванням специфіки тієї найближчої процесуальної мети, що вирішується судом на відповідній стадії, та повноважень судів тієї чи іншої інстанції. У зв'язку з цим в юридичній літературі виділяють загальні та спеціальні завдання судочинства, що реалізуються на тій чи іншій стадії цивільного процесу [17, с. 42-43; 178, с. 42-43].

Переважає більшість науковців погоджуються з тим, що окрім виконання основного завдання цивільного судочинства, визначеного у ч. 1 ст. 2 ЦПК України, оскарження та перевірка судових рішень здійснюється з метою контролю з боку вищестоящих судів за законністю та обґрунтованістю рішень судів нижчестоящих інстанцій для усунення допущених ними судових помилок [257, с. 459; 361, с. 612-617; 444, с. 703; 77, с. 8]. Виняток складає лише повна апеляція, за якої діяльність суду апеляційної інстанції спрямована на усунення

не лише судової помилки, але й помилок, допущених сторонами при розгляді справи судом першої інстанції. При перевірці ж судового акту в апеляційному порядку, регламентованому за правилами неповної апеляції, разом з судовими помилками усуваються тільки мимовільні (добросовісні) упущення сторін і осіб, що беруть участь у справі [76, с. 124].

Такий погляд відповідає й практиці Європейського суду з прав людини, який у низці своїх рішень зазначив, що повноваження судів вищої ланки переглядати рішення повинні використовуватися для виправлення судових помилок, помилок у здійсненні правосуддя, а не заміни рішень (справи «Рябих проти Росії» (*Ryabykh v. Russia*) (2003) [341], «Науменко проти України» (*Naumenko v. Ukraine*) (2004) [342]). Оцінка якості кожного рішення, – вказується у п. 5 Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень [91], – повинна здійснюватися тільки через використання права оскарження, встановленого законом. Цей принцип є ключовим наслідком конституційної гарантії незалежності суддів, яка розглядається як одна із основних характеристик верховенства права в демократичному суспільстві.

Помилки споконвіку супроводжують діяльність суддів. «*Error humanum est*» (людині властиво помилятися) говорили давні римляни. Рішення ухвалюються суддями, тобто людьми, здатними помилятися, писав В.Л. Ісаченко [174, с. 133]. «Суддя не робот і помилки бувають як і при іншій складній людській діяльності... Головне аби така суддівська помилка, яка, на жаль, була, є і буде (оскільки маємо річ з людським чинником) не була навмисною», – наголошує Д.Д. Луспеник [215, с. 425].

Судова помилка є різновидом помилки у застосуванні права, що, у свою чергу, є різновидом юридичної помилки [323, с. 290]. Під судовою помилкою розуміють невідповідність результату розгляду справи по суті завданню цивільного судочинства [165, с. 35; 153, с. 217; 395, с. 35; 198, с. 15; 131, с. 41]. Відхід від мети цивільного судочинства – основна ознака судової помилки [131,

с. 41]. Таким чином, виправляючи судову помилку, суд вищестоящої інстанції тим самим забезпечує досягнення основної мети цивільного судочинства – здійснення ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

В науковій літературі справедливо зазначається, що ефективність судочинства визначається не відсутністю ймовірності судової помилки, а наявністю досконалих способів її усунення [369, с. 22; 257, с. 459].

Взагалі в процесуальній науці пропонують виділяти різні способи оскарження та перевірки судових рішень.

Деякі автори наводять три способи перевірки судових рішень: 1) юридико-фактичну, 2) юридичну, 3) виняткову (надзвичайну). В процесі юридико-фактичної перевірки суд другої інстанції перевіряє законність і обґрунтованість судових рішень, ухвалених судом першої інстанції. Мається на увазі судова апеляція. Юридичною перевіркою автор називає касацію, тобто перевірку судових рішень судом третьої інстанції виключно на предмет правильності застосування норм матеріального і процесуального права. Як приклад виняткової (надзвичайної) перевірки автори називають судовий нагляд [76, с. 246-247].

Такий поділ способів оскарження та перевірки судових рішень викликає деякі зауваження, тому що в його основу покладено два різних критерії: предмет перевірки (законність та/або обґрунтованість рішень) та об'єкт оскарження (який зумовлює поділ на звичайні або надзвичайні способи перевірки).

Для способів оскарження та перевірки судових рішень в цивільному процесі України цілком прийнятними для використання вбачаються критерії класифікації, розроблені у французькій процесуальній доктрині.

Так, за об'єктом оскарження усі способи оскарження поділяють на звичайні та надзвичайні (ст. 527 ЦПК Франції). Їх також називають ординарним

та екстраординарним способами оскарження [131, с. 17]. У звичайному порядку оскарження можливо у всіх випадках, крім винятків, передбачених законом. Надзвичайні способи скасування, навпаки, допускаються лише у випадках прямо та обмежувально зазначених у законі [83, с. 247].

У зв'язку з тим, що п. 8 ст. 129 Конституції України гарантує право на апеляційний перегляд справи без застережень, а право на касаційне оскарження судового рішення – лише у визначених законом випадках, то за вищевказаним критерієм апеляційне оскарження судових рішень необхідно віднести до звичайних, а касаційне – до надзвичайних способів оскарження судових рішень. Додатково це можна обґрунтувати тим, що в касаційному порядку переглядаються вже такі, що набрали законної сили рішення суду, а відповідно до існуючих європейських стандартів судочинства рішення суду, що набрали законної сили, набувають властивість остаточності (*res judicata*), та можуть бути переглянуті лише у виняткових випадках. Так, наприклад, Д.Д. Луспеник та Н.Ю. Сакара вказують, що касаційний перегляд є екстраординарним і може бути використаний: 1) за умов додержання принципу інстанційності розгляду цивільної справи з ухваленням остаточного рішення; 2) стосовно наявності обставин для перегляду безпосередньо пов'язаних з функцією касаційного суду щодо забезпечення захисту публічних чи приватних інтересів [217, с. 101]. Про особливий характер касаційного перегляду судових рішень у порівнянні з апеляційним зазначає й Р.М. Мінченко [240, с. 428].

Тому фактично можна стверджувати, що вітчизняним аналогом звичайних та надзвичайних способів оскарження судових рішень, прийнятих у французькій процесуальній доктрині, є способи оскарження та перегляду, які застосовуються до судових рішень, які не набрали законної сили (звичайні, ординарні способи), та до судових рішень, що набрали законної сили (надзвичайні, екстраординарні способи). У зв'язку із цим непослідовною вбачається позиція нашого законодавця, який визначив у ст. 261 ЦПК України, що ухвала набирає законної сили негайно після її проголошення, якщо інше не

передбачено цим Кодексом. Ухвали, що постановлені судом поза межами судового засідання або в судовому засіданні у разі неявки всіх учасників справи, розгляду справи без повідомлення (виклику) учасників справи, набирають законної сили з моменту їх підписання суддею (суддями). У зв'язку з тим, що ціла низка судових ухвал підлягають апеляційному оскарженню окремо від судового рішення (ст. 353 ЦПК України), то це означає, що в апеляційному порядку оскаржуються ухвали, які вже набрали законної сили, що суперечить суті апеляції.

Залежно від суду, який здійснює перегляд, способи оскарження та перегляду судових рішень у французькій процесуальній доктрині поділяють на ретрактаційні (*retractacion*) та реформаційні (*reformation*). Ретрактаційний спосіб передбачає можливість оскарження рішення до суду, який його ухвалив. При реформаційному способі перегляд рішення здійснює суд вищестоящої інстанції [83, с. 247; 203, с. 125].

Як апеляція, так і касація відносяться до реформаційних способів оскарження та перегляду судових рішень. В якості прикладів ретрактаційних способів оскарження та перегляду судових рішень в цивільному процесі України можна назвати перегляд судом першої інстанції власних судових наказів та заочних рішень. Сюди ж можна віднести й перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами, що є способом позаінстанційного контролю суду за власними рішеннями [58, с.110].

Наявність реформаційних способів оскарження та перевірки судових рішень пов'язана з наявністю деволютивного ефекту, який спричиняє таке оскарження. Деволютивний ефект передбачає перехід повноважень щодо розгляду справи від одного (нижчестоящего) суду до іншого (вищестоящего) суду, що спричиняє рух справи вгору по інстанційній системі [206, с. 1062]. Є.О. Нефедьєв протиставляв деволютивним способам оскарження судових рішень неволютивні, тобто такі, за яких справа не переходить до вищестоящего суду, а переглядається тим самим судом, який його ухвалив [249, с. 329]. Тобто

вчений під неволютивними мав на увазі ретрактаційні способи оскарження та перевірки судових рішень.

Ще однією підставою класифікації способів оскарження та перевірки судових рішень, яку наводив Є.О. Нефедьєв, і яка не втрачає актуальності й сьогодні, є класифікація за характером дії, яку спричиняє таке оскарження щодо наслідків оскаржуваного рішення. За таким критерієм способи оскарження та перевірки судових рішень поділяються на суспензивні та несуспензивні, тобто залежно від того, чи спричиняє подання скарги суспензивну дію на оскаржуване судове рішення. Суспензивні способи оскарження та перевірки судових рішень зупиняють виконання рішень суду, що оскаржуються, а несуспензивні – не зупиняють [249, с. 329]. До суспензивних способів оскарження та перевірки судових рішень можна віднести апеляцію, оскільки апеляційна скарга, за загальним правилом, подається на судові рішення, які не набрали законної сили, а тому до моменту розгляду такої скарги по суті вони не можуть бути звернені до виконання. Виняток з цього правила складають лише випадки звернення судових рішень до негайного виконання. Несуспензивним способом оскарження та перевірки судових рішень є касація. Касаційна скарга подається на судові рішення, що вже набрали законної сили, а тому вони можуть бути звернені до виконання. За загальним правилом касаційне оскарження судового рішення не перешкоджає його виконанню. Однак відповідно до положень ч. 8 ст. 394 ЦПК України за наявності клопотання особи, яка подала касаційну скаргу, суд касаційної інстанції у разі необхідності вирішує питання про зупинення виконання рішення чи ухвали суду або зупинення його дії. В такому випадку касаційне оскарження також спричинятиме суспензивну дію на оскаржуване судове рішення.

Відповідь на питання про суспензивну дію апеляційного оскарження відносно судових ухвал є більш складною. Положення ЦПК України містять пряму вказівку стосовно того, що апеляційне оскарження не зупиняє виконання лише двох видів ухвал: про забезпечення доказів та позову (ч. 7 ст. 118, ч. 10 ст.

153 ЦПК України). Стосовно інших видів судових ухвал ситуація залишається остаточно невизначеною. Втім, оскільки процесуальний закон не ставить набрання ухвалою законної сили в залежність від закінчення строку її апеляційного оскарження, внесення чи невнесення апеляційної скарги на таку ухвалу, можна зробити висновок, що апеляційне оскарження не перешкоджає набранню ухвалою законної сили, а отже і її виконанню. Тобто апеляційне оскарження та перевірка судової ухвали не має суспензивного ефекту щодо неї.

На підставі вищезазначеного, враховуючи наведені класифікації способів оскарження та перевірки судових рішень, можна зробити висновок, що апеляція – це звичайний (ординарний) реформаційний спосіб оскарження та перевірки судових рішень, що не набрали законної сили, який спричиняє деволютивний ефект на судову справу та суспензивний ефект на судове рішення, що оскаржується. Касація – це надзвичайний (екстраординарний) реформаційний спосіб скасування та перевірки судових рішень, що набрали законної сили, який спричиняє деволютивний ефект на судову справу та, за загальним правилом, не спричиняє суспензивного ефекту на судове рішення, що оскаржується [52, с. 9-13].

Сутність постанови суду апеляційної (касаційної) інстанції проявляється не лише в тому, що вона є актом реалізації судами вищестоящої інстанції повноважень щодо контролю за законністю та обґрунтованістю судових рішень, а й у тому, що вона є актом захисту прав учасників спору на виправлення судових помилок, вона містить відповідь суду на скаргу учасників справи, владно вирішує спір між ними щодо наявності або відсутності судової помилки у судовому рішенні.

Необхідно розділяти сутність постанов судів апеляційної та судів касаційної інстанції, які, будучи об'єднані метою перевірки рішень судів нижчестоящої інстанції, однак мають кожен свою специфіку. Різниця між актами (постановами) судів апеляційної та касаційної інстанції породжена відмінністю між цими двома видами проваджень. Така відмінність

прослідковується вже у положеннях п. 8 ст. 129 Конституції України, які гарантують право на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. Отже у випадку апеляційного провадження закон містить термін «перегляд справи», а стосовно касаційного провадження – «оскарження рішення». Тобто законодавець наголошує на тому, що в апеляційній інстанції відбувається перегляд всієї справи, тоді як в касації – лише перевірка судового рішення. Саме на перевірку законності судових рішень як мету касаційного перегляду вказує й Р.М. Мінченко [238, с. 107-108].

В науковій літературі розрізняють способи перегляду справи та способи перевірки судових рішень. На думку Я.М. Шевченко та Г.П. Тимченко термін «перевірка» є ширшим за своїм змістом, ніж «перегляд», родовим відносно всіх видів проваджень за скаргами на судові рішення, які не набрали або вже набрали законної сили [257, с. 466]. Різницю між переглядом справи та перевіркою судових рішень О.О. Борисова вбачає у тому, що перевірка спрямована на виправлення судової помилки тоді як перегляд характеризується виправленням вад судового рішення, не пов'язаних з судовою помилкою [76, с. 127].

На відміну від провадження в суді першої інстанції, де предметом судового розгляду є спірні матеріальні правовідносини сторін (у справах позовного провадження) чи юридична вимога, не пов'язана з вирішенням спору про право, поставлена перед судом в порядку окремого провадження, предметом судового розгляду в судах апеляційної та касаційної інстанції є законність та обґрунтованість (в суді апеляційної інстанції) або лише законність (в суді касаційної інстанції) судового рішення. Водночас суди апеляційної та касаційної інстанції не можуть обмежитись лише перевіркою судового рішення не втрутившись в основне питання стосовно вирішення матеріально-правових вимог, оскільки ці питання тісно пов'язані. Тому предмет судового розгляду в судах апеляційної та касаційної інстанції складається з двох частин: 1)

законність та обґрунтованість (або лише законність) судового рішення; 2) спірні матеріальні правовідносини сторін (у справах позовного провадження) чи юридична вимога, не пов'язана з вирішенням спору про право, поставлена перед судом в порядку окремого провадження.

Слід констатувати, що завданням як суду апеляційної, так і суду касаційної інстанції є перевірка законності та обґрунтованості (апеляційна інстанція) або лише законності (касаційна інстанція) судового рішення. Просто в суді апеляційної інстанції перевірка законності та обґрунтованості рішення суду першої інстанції здійснюється шляхом перегляду справи.

Погляд на судову апеляцію як на перевірення справи судом вищестоящої інстанції був доволі популярним серед науковців у науковій літературі дореволюційного періоду [109, с. 295-296; 86, с. 272] та вважається класичним. М.Й. Штефан писав, що суть апеляції полягає в новому (повторному) розгляді і перевирішенні справи судом апеляційної інстанції [476, с. 475]. Сучасні дослідники вказують, що до змісту апеляції входять два основних елементи: повторність розгляду справи та перевірка судового акта [131, с. 23].

В юридичній літературі різницю між апеляцією та касацією проводять по двом основним ознакам: об'єктах оскарження та межах перевірки.

1) апеляція подається на рішення, що не набрали законної сили, а касація – на ті, що набрали законної сили;

2) апеляційна інстанція переглядає рішення з питань факту та права, касаційна – з питань права [64, с. 6].

Таке твердження відповідає нормам ЦПК України. Відповідно до ст.ст. 352, 353 ЦПК України об'єктами апеляційного оскарження є рішення та ухвали суду першої інстанції. Положення ч. 2 ст. 273 ЦПК України свідчать про те, що в апеляційному порядку оскаржуються рішення, що не набрали законної сили.

В касаційному порядку відповідно до ст. 389 ЦПК України можуть бути оскаржені рішення та ухвали суду першої інстанції після апеляційного

перегляду справи та постанови суду апеляційної інстанції (звичайно крім обмежень, встановлених процесуальним законом та пов'язаними з наявністю «процесуальних фільтрів», завдяки яким до суду касаційної інстанції потрапляє не кожна цивільна справа). Процесуальний закон не ставить набрання рішенням законної сили в залежність від закінчення строку його касаційного оскарження та здійснення такого оскарження. Відповідно до ст. 384 ЦПК України постанова суду апеляційної інстанції набирає законної сили з дня її прийняття. Отже в касаційному порядку оскаржуються вже такі, що набрали законної сили судові рішення. Характеризуючи право касаційного оскарження, Р.М. Мінченко відзначає, що об'єктом касаційного оскарження є судові рішення, що набрали законної сили [239, с. 185].

У ч. 1 ст. 367 ЦПК України прямо зазначається, що суд апеляційної інстанції перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції, тоді як суд касаційної інстанції перевіряє лише законність судових рішень (ч. 2 ст. 400 ЦПК України) та не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими.

Додатково необхідно зазначити, що кожна з трьох судових інстанцій має бути самодостатньою та унікальною у своїх функціях та повноваженнях. Жодна судова інстанція не повинна повністю або частково дублювати функції іншої оскільки призначена для вирішення своїх спеціальних завдань при тому, звичайно, що всі вони мають перед собою основне завдання – справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Так, апеляція не може розглядатися як повторний розгляд справи по суті, оскільки тоді суд апеляційної інстанції дублюватиме функції суду першої інстанції, нівелюючи, тим самим, значення рішення суду першої інстанції.

Розгляд справи в суді першої інстанції в такому разі розглядатиметься багатьма учасниками процесу лише як підготовка (свого роду тренування) перед апеляційним розглядом справи.

З іншої сторони, апеляція не повинна розглядатися як лише проміжний етап, чергова сходинка між першою інстанцією та касацією. Так відбувається тоді, коли суд касаційної інстанції повністю або частково дублює функції суду апеляційної інстанції.

Подібна ситуація протягом доволі тривалого часу існувала у вітчизняному цивільному процесі, коли суди касаційної інстанції, фактично, здійснювали повторний апеляційний перегляд, оскільки багато в чому дублювали функції апеляційних судів. Вони могли перевіряти правильність застосування норм матеріального та процесуального права у всіх без винятку справах після того, як це вже перевірів суд апеляційної інстанції. Перевіряючи законність, суди касаційної інстанції нерідко втручалися й в обґрунтованість рішення під виглядом перевірки вимог процесуального закону щодо належності та допустимості судових доказів у справі. Тобто фактично відбувалося дублювання процесуальних функцій судами двох різних інстанцій [13, с. 7].

На сьогоднішній день позитивним явищем є запровадження у ЦПК України так званих «процесуальних фільтрів», завдяки яким не кожна справа може потрапити до суду касаційної інстанції. Тим самим автоматично підвищується значення суду апеляційної інстанції, рішення якого для значної кількості справ стає остаточним.

Як відзначається в юридичній літературі, інститут касації в його класичному розумінні притаманний правовим системам континентального права, у яких домінуючим джерелом права є нормативні акти, що приймаються вищим законодавчим органом на основі політичної більшості (сталого чи ситуативного). Законодавчий механізм допускає високий рівень політичної доцільності і, як наслідок, нормативні акти не завжди є досконалими, не завжди належним чином відображають соціально-правові реалії соціального буття. При

застосуванні законодавчих норм на практиці об'єктивно виникають труднощі з їх правильним та однаковим тлумаченням. Якщо такі труднощі вчасно не подолати, то це суттєво перешкоджатиме стабільному розвитку права, збалансованому функціонуванню правової системи країни [367, с. 112; 366, с. 29].

Виходячи зі змісту ст. 7 (п. с) Рекомендації R (95) 5 від 07.02.1995 року Комітету міністрів державам-членам відносно введення в дію і поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних і торгових справах [327] функціями суду касаційної (третьої) інстанції під час перегляду судових рішень у касаційній інстанції є розвиток права, забезпечення однакового тлумачення закону, вирішення питань права, що мають значення для усього суспільства в цілому.

У наукових джерелах вірно робиться наголос на тому, що у сучасних умовах, завдяки загальним процесам зближення правових систем, найвищі судові органи все більше стають органами «узагальнення» права і забезпечення його одноманітності, як це історично було властиво країнам континентальної Європи. При цьому, незважаючи на безперечний публічний інтерес (в першу чергу інтерес держави) до забезпечення одноманітності судової практики, визначальною для формування останньої є воля сторін судового спору до оскарження судових рішень [383, с. 67].

Тобто у постановах суду касаційної інстанції найбільшою мірою проявляється тенденція до поєднання приватного інтересу учасників справи до перевірки законності їх рішень та публічного інтересу держави до забезпечення єдності судової практики.

На основі аналізу практики Європейського суду прав людини та рекомендацій КМРЄ Д.Д. Луспеник та Н.Ю. Сакара зазначають, що процедура перегляду судових рішень, що набрали законної сили, має відповідати наступним вимогам:

1. Перегляд рішень, що набули законної сили, може здійснюватися лише вищестоящими судами, які виступають як наступна інстанція щодо судів, рішення яких переглядаються.

2. Право ініціювати такий перегляд не може належати посадовим особам держави, що не брали участі у розгляді участі справи в суді першої та апеляційної інстанцій.

3. Право ініціювати початок провадження щодо перевірки судового рішення, яке набрало законної сили, повинно бути обмежене певним часом.

4. Під час провадження стосовно перевірки рішень, які набрали законної сили, не повинен відбуватися повторний розгляд справи по суті. Суди повинні наділятися повноваженнями лише щодо усунення судових помилок, що були допущені судами, які попередньо розглядали цю справу.

5. Усунення судових помилок повинно здійснюватися по-можливості судом, який розглядає скаргу на рішення, без передачі справи на новий розгляд до суду першої інстанції.

6. Європейський суд з прав людини виходить з того, що Конвенція та Протоколи до неї не створюють обов'язок держави засновувати апеляційні та касаційні суди, але там, де вони є, до їх діяльності має застосовуватися ст. 6 Конвенції, тобто перегляд рішень, що набрали законної сили, має здійснюватися з додержанням права на справедливий судовий розгляд [217, с. 100-101].

Таким чином, можна зробити висновок, що судові постанови — це підсумкові акти правосуддя судів апеляційної та касаційної інстанції, якими реалізується право особи на оскарження та перевірку судових рішень з метою виправлення судових помилок.

Ухвалюючи постанову, суд апеляційної та касаційної інстанції дає відповідь на апеляційну (касаційну) скаргу особи, яка звернулася до нього з вимогою про перевірку судового рішення. Водночас така перевірка призводить також і до відповіді на позовну вимогу (вимогу в порядку окремого

провадження), вирішену судом першої інстанції, оскільки, виправляючи помилку нижчестоящего суду, суд апеляційної (касаційної) інстанції повинен вказати, як саме повинен бути вирішений юридичний спір.

Постанова суду апеляційної інстанції є результатом перегляду цивільної справи та перевірки законності та обґрунтованості рішень та ухвал суду першої інстанції.

Постанова суду касаційної інстанції є результатом перевірки законності рішень, ухвал та постанов судів першої та апеляційної інстанції. У постановах суду касаційної інстанції найбільшою мірою проявляється тенденція до поєднання приватного інтересу учасників справи до перевірки законності їх рішень та публічного інтересу держави до забезпечення єдності судової практики [43, с. 585].

5.2. Форма та зміст постанов судів апеляційної та касаційної інстанцій

Зміст постанов судів апеляційної та касаційної інстанції як процесуальних документів є подібним до змісту рішення суду та аналогічно структурованим. Як і рішення суду першої інстанції, судова постанова включає чотири частини: вступну, описову, мотивувальну та резолютивну. Інформація, що складає зміст кожної з цих частин, чітко визначена процесуальним законом (ст.ст. 382, 416 ЦПК України).

Втім на сьогоднішній день судова практика показує необхідність вдосконалення існуючих підходів до складання тексту судових рішень перевірочних інстанцій. На першому Пленумі Верховного Суду, що проходив 30 жовтня 2017 року, була створена робоча група з напрацювання нових стандартів структури судових рішень.

У стислі строки судді різних касаційних судів змогли підготувати проект нової модельної структури постанови Верховного Суду, який запропонували до використання всім суддям Верховного Суду. Нова модельна структура постанови Верховного Суду не є обов'язковою для використання, викладати

судові постанови у запропонованому стилі чи ні залишається на розсуд кожного окремого судді.

Необхідність запровадження нової структури судових рішень пояснюється наступними чинниками:

- відсутністю у судових рішеннях чітко відокремлених структурних частин за наявності у процесуальному законодавстві лише вказівки на те, які змістовні частини мають бути (ст. 315 ГПК України, ст. 416 ЦПК України, ст. 356 КАС України),

- певною складністю розуміння змісту судових рішень без чіткого відокремлення фактичних обставин справи та цитат із законодавства від аналізу ключових аргументів кожної зі сторін і позиції суду щодо цих аргументів,

- потребою у тому, щоб структура судового рішення забезпечувала розуміння сторонами того, що їх аргументи були почуті, а доводи були досліджені,

- необхідністю забезпечення полегшення сприйняття змісту постанов Верховного Суду їх адресатами та належного формулювання правових висновків Верховного Суду, а також потребою у належному врахуванні цих висновків іншими судами при застосуванні відповідних норм права [225].

У відповідності до закріплених у нормах цивільного процесуального законодавства обов'язкових структурних елементів змісту постанови, суд касаційної інстанції з метою полегшення сприйняття тексту своїх рішень заінтересованими особами в описовій і мотивувальній частинах постанов було запроваджено такі структурні частини:

1. Історія справи:

- короткий зміст позовних вимог;
- короткий зміст рішення суду першої інстанції та постанови суду апеляційної інстанції;
- короткий зміст вимог касаційної скарги.

2. Стислий виклад обставин справи, встановлених судами першої та апеляційної інстанцій.

3. Аргументи учасників справи.

4. Джерела права й акти їх застосування.

5. Позиція Верховного Суду:

- оцінка аргументів учасників справи і висновків судів першої та апеляційної інстанції;

- висновки за результатами розгляду касаційної скарги;

- висновки (вказівки) про правильне застосування норм права;

- судові витрати;

- поворот виконання – за необхідності [225].

Наведений формат постанов Верховного Суду вже використаний окремими суддями [274; 275], хоча, на жаль, поки що не набув значної популярності. Він практично не використовується суддями колегій Касаційного цивільного суду, можливо через їх значну завантаженість, оскільки перехід на новий стиль написання судового рішення, відхід від напрацьованих роками методів роботи потребує витрат часу та значних зусиль.

Втім даний новий підхід до написання судової постанови цілком придатний і навіть бажаний для його використання не лише судом касаційної, а й судами апеляційної інстанції. Нова структура судової постанови дозволить чітко відокремити позиції сторін від позиції суду, розмежувати позицію суду у питаннях факту від позиції суду в питаннях права. Наочно продемонструвати, що судом було почуто доводи кожного учасника справи та надано на них належну відповідь.

Не потрібно думати, що запропонована структура судової постанови змінює її поділ на вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини. Просто в межах цих законодавчо визначених частин судової постанови (в першу чергу це стосується описової та мотивувальної частин) утворюються структурні компоненти більш низького рівня. При цьому в цілому судова

постанова все одно повинна містити всю необхідну інформацію відповідно до вимог ст.ст. 382, 416 ЦПК України. Просто дана інформація повинна бути дещо по-новому скомпонована, що з однієї сторони, організовуватиме суддю під час складання тексту постанови, не дасть йому заховати власну позицію (або її відсутність) за цитуванням положень закону, чи проігнорувати доводи однієї з сторін, а з іншої – сприятиме більш зручному сприйняттю її змісту адресатами (особою, що подала апеляційну чи касаційну скаргу, іншими учасниками судового спору) та іншими читачами.

У зв'язку з вищезазначеним текст судової постанови повинен викладатися наступним чином.

Вступна частина судової постанови, як і будь-якого іншого судового акта, починається з його назви: «Постанова». Відповідно до ч. 1 ст. 259 ЦПК України судові постанови, як і рішення, ухвалюються іменем України. Доводи з приводу того, що рішення суду мають ухвалюватися не іменем України, а іменем українського народу, викладені у підрозділі 2.2. цієї роботи, є цілком справедливими і для судових постанов.

У вступній частині зазначається інформація, яка індивідуалізує справу: дата і місце її прийняття, номер справи, найменування суду апеляційної (касаційної) інстанції, прізвищ та ініціалів суддів і секретаря судового засідання, найменування (ім'я) учасників справи і найменування (ім'я) особи, яка подала апеляційну (касаційну) скаргу.

Необхідно зауважити, що у підп. «в» п. 1 ч. 1 ст. 382 ЦПК України міститься вказівка про необхідність зазначати у вступній частині лише найменування (ім'я) сторін і особи, яка подала скаргу, без вказівки про інших учасників справи. Такий підхід не можна визнати правильним, оскільки крім сторін в апеляційному провадженні можуть брати участь й інші учасники справи (треті особи, заявники та заінтересовані особи у справах окремого провадження тощо), які зберігають свій процесуальний статус, який вони набули в суді першої інстанції, і при апеляційному розгляді справи. Крім того,

якщо учасники справи приймали участь в апеляційному (чи касаційному) розгляді через своїх представників (або разом із ними), у вступній частині постанови має бути зазначено також ім'я представників.

У зв'язку з вищезазначеним, вбачається за доцільне підп. «в» п. 1 ч. 1 ст. 382 ЦПК України викласти в наступній редакції: «в) найменування (ім'я) учасників справи та їх представників і найменування (ім'я) особи, яка подала апеляційну скаргу». Положення підп. «в» п. 1 ч. 1 ст. 416 ЦПК України пропонуємо викласти в наступній редакції: «в) найменування (ім'я) учасників справи та їх представників і найменування (ім'я) особи, яка подала касаційну скаргу».

Також у вступній частині постанови зазначаються найменування суду першої інстанції (у постанові Верховного Суду – суду першої та (або) апеляційної інстанції), рішення якого оскаржується, дата ухвалення рішення, прізвища та ініціали судді (суддів); час і місце його ухвалення, дата складання повного тексту рішення (у постанові Верховного Суду – дата ухвалення судового рішення).

Вступна частина постанови традиційно відділяється від описової словом «встановив». Першим структурним компонентом описової частини є «Історія справи» в якій вказується:

- короткий зміст позовних вимог;
- короткий зміст рішення суду першої інстанції (а у постанові Верховного Суду – також короткий зміст постанови суду апеляційної інстанції);
- короткий зміст вимог апеляційної (касаційної) скарги.

«Історія справи» має суто інформативний характер. Даний структурний компонент постанови дозволяє читачу отримати враження про суть справи без ознайомлення з матеріалами цієї справи.

Наступний структурний компонент описової частини постанови Верховного Суду – «Стислий виклад обставин справи, встановлених судами попередніх інстанцій» (у постанові апеляційного суду даний структурний

компонент описової частини відсутній, оскільки процесуальний закон вимагає вказувати відповідну інформацію в її мотивувальній частині). Верховний Суд повинен орієнтуватися на обставини, встановлені як судом першої інстанції, так і судом апеляційної інстанції, особливо у випадках, коли до суду апеляційної інстанції подавалися нові докази, які не досліджувалися судом першої інстанції.

Наступний структурний компонент описової частини – «Аргументи учасників справи». В ньому викладаються всі аргументи учасників справи, кожному з яких суд має надати оцінку. Йдеться про доводи, що містяться в апеляційній (касаційній) скарзі та відзивах на неї. Важливість даного структурного компонента полягає ще й у тому, що межі розгляду справи у суді апеляційної (касаційної) інстанції визначаються доводами апеляційної (касаційної) скарги (ч. 1 ст. 367, ч. 1 ст. 400 ЦПК України). Тому наведення в постанові аргументів учасників справи дає можливість читачу зрозуміти межі, в яких відбувався апеляційний (касаційний) розгляд даної справи. Суд також може прийняти до уваги аргументи сторін, інших учасників справи, їх представників, висловлені в усних пояснення під час виступу в судовому засіданні, якщо такі пояснення ними надавалися під час розгляду справи в суді апеляційної (касаційної) інстанції. Необхідно уникати механічного перенесення тексту скарги чи відзиву на неї до судової постанови. Аргументи учасників справи повинні викладатися максимально стисло та узагальнено.

Виходячи з буквального тлумачення підп. «в» п. 3 ч. 1 ст. 382 та підп. «а» п. 3 ч. 1 ст. 416 ЦПК України суд повинен вказати всі без винятку аргументи учасників справи, що містяться в апеляційній (касаційній) скарзі та відзивах на неї, оскільки в мотивувальній частині постанови щодо кожного з них має бути надана відповідь (наведені мотиви прийняття або відхилення їх судом). Стосовно постанов судів апеляційної та касаційної інстанції відсутнє положення закону, відповідно до якого суд може не прийняти до уваги аргумент учасника справи та не зазначати його в рішенні, якщо аргумент очевидно не відноситься до предмета спору, є явно необґрунтованим або

неприйнятним з огляду на законодавство чи усталену судову практику, як це зазначено для рішень судів першої інстанції.

У цілій низці своїх рішень Європейський суд з прав людини, наголошуючи на необхідності належного мотивування судами своїх рішень, водночас зауважував, що обов'язок судів давати обґрунтування своїх рішень не може сприйматись як вимога надавати детальну відповідь на кожен аргумент. Межі цього обов'язку можуть бути різними в залежності від характеру рішення. Крім того, необхідно брати до уваги, між іншим, різноманітність аргументів, які сторона може представити в суд, та відмінності, які існують у державах-учасниках, з огляду на положення законодавства, традиції, юридичні висновки, викладення та формулювання рішень. Таким чином, питання, чи виконав суд свій обов'язок щодо подання обґрунтування, що впливає зі статті 6 Конвенції, може бути визначено тільки у світлі конкретних обставин справи (рішення Європейського суду з прав людини у справі «Руїс Торіха проти Іспанії» (*Ruiz Torija v. Spain*) від 9 грудня 1994 року [334], у справі «Суомінен проти Фінляндії» (*Suominen v. Finland*) від 01 липня 2003 року [340], у справі «Проніна проти України» (*Pronina v. Ukraine*) від 18 липня 2006 року [343] та ін.).

З цього приводу Я.М. Романюк відзначив, що у питанні мотивування судових рішень Європейський суд з прав людини визнає свободу національного суду. Однак така свобода національних судів у сфері оцінки доказів, аргументації й мотивування судових рішень не повинна сприйматися як дозвіл для суду поводитися з доводами свавільно й на власний розсуд та без наведення відповідних мотивів визначати, чи заслуговує будь-який довід сторони конфлікту того, щоб бути окремо прокоментованим у судовому рішенні. Навпаки, така дискреція зобов'язує суд у кожній конкретній справі надзвичайно ретельно підходити до оцінки всіх без винятку доказів і доводів якраз для того, щоб визначити з них ті, що обов'язково потребують особливої

уваги та наведення в рішенні відповідних аргументів «за» чи «проти» їх прийняття [147].

Втім це не означає, що суди повинні зважати на відверто нікчемні аргументи. Адже як писав давньогрецький поет і політичний діяч Хілон: «найрозумнішому філософу важко відповідати на безглузді питання».

Останнім структурним компонентом описової частини судової постанови є «Джерела права й акти їх застосування». Необхідно акцентувати увагу на тому, що цей структурний компонент відноситься саме до описової частини, а отже йдеться про нормативні джерела, застосовані судом (судами) нижчестоящих інстанцій, та наведені в постанові для того, щоб ознайомити читача з їх змістом та уникати їх цитування в подальшому. Власної позиції з приводу правозастосування суд, який виніс дану постанову, в цій частині поки що не висловлює. Виділення цієї змістовної частини пояснюється тим, що вона дозволить уникати у мотивувальній частині слів «відповідно до», «згідно з», «у відповідності до», з наступним іноді вкрай великим за обсягом цитуванням норм права, за якими «ховається» позиція суду [225]. Цікаво, що даний структурний компонент судової постанови в нормах ЦПК України взагалі не передбачений та вочевидь запозичений з практики європейських судів, можливо, з рішень Європейського суду з прав людини.

У досліджуваній моделі судової постанови мотивувальна частина представлена структурним компонентом під назвою «Позиція Верховного Суду» (стосовно постанов апеляційних судів – «Позиція апеляційного суду»). Даний структурний компонент зосереджує в собі всю інформацію, яка відповідно до процесуального закону повинна міститися в мотивувальній частині. У цій частині постанови зазначаються вже владні висновки суду, які ним зроблені в результаті апеляційного (касаційного) розгляду справи.

Мотивувальна частина постанов судів апеляційної та касаційної інстанцій істотно відрізняється, тому їх необхідно розглянути окремо.

Викладення «Позиції апеляційного суду» повинно розпочинатися з зазначення встановлених судом першої інстанції (наскільки це впливає з мотивувальної частини його рішення) та неоспорених обставини, а також обставин, встановлених судом апеляційної інстанції, і визначених відповідно до них правовідносин.

Потім суд зазначає мотиви прийняття або відхилення кожного аргументу, викладеного в апеляційній скарзі та відзиві на апеляційну скаргу. Всі аргументи учасників справи, вказані судом в розділі «Аргументи учасників справи», повинні отримати мотивовану відповідь. Суд повинен вказати, з якими аргументами сторін він погоджується і чому, а які відкидає через їх необґрунтованість. Прийняття або відхилення кожного аргументу сторони має бути належним чином пояснене судом, щоб в особи, яка висунула цей аргумент, не залишилося сумнівів, що вона була почута судом, і її позиції у справі суд приділив належну увагу.

Саме в рамках відповіді на аргументи учасників справи суд апеляційної інстанції повинен надати оцінку правильності встановлення судом першої інстанції обставин справи та застосування норм матеріального і процесуального права. В цьому полягає прояв сутності судової постанови як відповіді суду на скаргу, результат вирішення судом спору між учасниками справи з приводу наявності або відсутності судової помилки та необхідності її виправлення.

Водночас необхідно пам'ятати про наявність права апеляційного суду вийти за межі доводів апеляційної скарги. Відповідно до ч.ч. 4, 5 ст. 367 ЦПК України суд апеляційної інстанції не обмежений доводами та вимогами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права. Якщо поза увагою доводів апеляційної скарги залишилася очевидна незаконність або необґрунтованість рішення суду першої інстанції у справах окремого провадження, суд апеляційної інстанції переглядає справу в повному обсязі.

За цих умов апеляційний суд перевіряє справу в повному обсязі й зобов'язаний мотивувати в рішенні вихід за межі доводів апеляційної скарги, проведення перевірки справи в повному обсязі (п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 року № 12 «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» [316]).

К.В. Гусаров на основі аналізу норм ЦПК України слушно зауважив, що процесуальне законодавство не передбачає чіткого механізму реалізації судом апеляційної інстанції свого права на вихід за межі доводів апеляційної скарги [141, с. 113]. Однак судова практика знає достатню кількість таких випадків. Вихід суду апеляційної інстанції за межі доводів апеляційної інстанції є проявом принципу публічності цивільного процесу (або як його ще називають в юридичній літературі – принципу публічності та судового керівництва [207, с. 195-201] або принципу суддівського керівництва [84, с 375]), оскільки під час апеляційного розгляду справи здійснюється захист не лише приватних інтересів учасників справи, а й публічного інтересу до забезпечення правопорядку, належної якості судочинства та правосудності судових рішень.

Логічним продовженням викладення «Позиції апеляційного суду» є наведення доводів, за якими суд апеляційної інстанції погодився або не погодився з висновками суду першої інстанції. Це стосується як висновків щодо фактів, так і висновків щодо права.

На цій основі суд апеляційної інстанції повинен зробити висновок, чи були і ким порушені, невизнані або оспорені права, свободи чи інтереси, за захистом яких особа звернулася до суду; та зазначити яких висновків він дійшов за результатами розгляду апеляційної скарги з посиланням на норми права, якими керувався суд апеляційної інстанції.

Остаточний висновок апеляційного суду за наслідками розгляду справи залежить від наявності судових помилок в оскаржуваному рішенні та їх характеру. На цій основі суд апеляційної інстанції повинен вказати, чи підлягає скарга задоволенню та обрати одне із наданих йому повноважень,

передбачених ст. 374 ЦПК України, та обґрунтувати наявність підстав його застосування. Такими повноваженнями є право суду апеляційної інстанції:

- 1) залишити судові рішення без змін, а скаргу без задоволення;
- 2) скасувати судові рішення повністю або частково і ухвалити у відповідній частині нове рішення або змінити рішення;
- 3) визнати нечинним судові рішення суду першої інстанції повністю або частково у передбачених цим Кодексом випадках і закрити провадження у справі у відповідній частині;
- 4) скасувати судові рішення повністю або частково і у відповідній частині закрити провадження у справі повністю або частково або залишити позовну заяву без розгляду повністю або частково;
- 5) скасувати судові рішення і направити справу для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю;
- 6) скасувати ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду до суду першої інстанції;
- 7) скасувати ухвалу про відкриття провадження у справі і прийняти постанову про направлення справи для розгляду до іншого суду першої інстанції за встановленою підсудністю [450].

Певні складності викликає відповідь на питання про те, чи має право суд апеляційної інстанції застосувати інше повноваження, ніж те, про застосування якого просила особа, яка подала апеляційну скаргу. Як зазначається в абз. 2 п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 року № 12 «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку», не є виходом за межі доводів апеляційної скарги, якщо особа, яка подала скаргу, заявляє вимогу про скасування судового рішення з направленням справи на новий розгляд, а суд апеляційної інстанції ухвалює нове рішення або змінює рішення чи навпаки, оскільки в цьому разі суд використовує надані йому законом повноваження [316]. Тобто відповідно до цієї правової позиції суд апеляційної інстанції вправі самотійно та вільно обирати, яке з наданих йому

процесуальним законом повноважень обирати, незалежно від того, про що просить особа, яка подала апеляційну скаргу. Однак слід приймати до уваги той факт, що дане роз'яснення надавалося Верховним Судом України тоді, коли були чинними положення ч. 1 ст. 303 ЦПК України в редакції Закону України від 18.03.2004 року, відповідно до яких під час розгляду справи в апеляційному порядку апеляційний суд перевіряв законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції у межах доводів апеляційної скарги та вимог, заявлених у суді першої інстанції. На відміну від цього у чинній редакції ч. 1 ст. 367 ЦПК України суд апеляційної інстанції переглядає справу за наявними в ній і додатково поданими доказами та перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів та вимог апеляційної скарги. Тобто тепер суд апеляційної інстанції обмежений не лише доводами, а й вимогами апеляційної скарги.

На відміну від позовних вимог, вимоги апеляційної (так само як і касаційної) скарги мають виключно процесуальний характер та стосуються застосування судом відповідної інстанції того чи іншого повноваження, наданого йому процесуальним законом за наслідками апеляційного (касаційного) розгляду справи.

Тому, наприклад, суд апеляційної інстанції не може скасувати судові рішення повністю або частково і у відповідній частині закрити провадження у справі повністю або частково якщо особа, яка подала апеляційну скаргу, просила скасувати судові рішення і ухвалити нове рішення по суті позовних вимог і навпаки, крім випадків, коли це зумовлене наявністю порушення судом першої інстанції норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильного застосування норм матеріального права, або очевидної незаконності або необґрунтованості рішення суду першої інстанції у справах окремого провадження.

Водночас не можна вважати виходом за межі вимог апеляційної скарги, наприклад, зміну рішення суду першої інстанції у випадку, коли особа, яка

подала апеляційну скаргу, просила скасувати судові рішення і ухвалити нове рішення по суті позовних вимог і навпаки, оскільки такі дії вчиняються апеляційним судом в межах єдиного повноваження, передбаченого п. 2 ч. 1 ст. 374 ЦПК України: скасувати судові рішення повністю або частково і ухвалити у відповідній частині нове рішення або змінити рішення.

На особливу увагу заслуговують постанови апеляційного суду, якими суд апеляційної інстанції скасовує рішення суду першої інстанції і ухвалює нове рішення або змінює рішення.

В.В. Комаров та К.В. Гусаров зазначають, що новим рішенням суду апеляційної інстанції буде в такому випадку, коли в апеляційному перегляді рішення буде виявлено такі порушення норм матеріального і процесуального права, які впливають на головний висновок суду першої інстанції про права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі [320, с. 578-579].

Зміна рішення суду першої інстанції відбувається у випадках зміни будь-якої його частини без зміни суті рішення.

Положення ч. 1 ст. 376 ЦПК закріплюють підстави для скасування рішення суду першої інстанції та ухвалення нового рішення або зміни рішення. Такими підставами є:

- 1) неповне з'ясування обставин, що мають значення для справи;
- 2) недоведеність обставин, що мають значення для справи, які суд першої інстанції визнав встановленими;
- 3) невідповідність висновків, викладених у рішенні суду першої інстанції, обставинам справи;
- 4) порушення норм процесуального права або неправильне застосування норм матеріального права.

Під неправильним застосуванням норм матеріального права розуміють: застосування закону, який не підлягає застосуванню; незастосування закону, який підлягає застосуванню; неправильне тлумачення закону.

Порушення норм процесуального права може стати підставою для скасування або зміни судового рішення, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи по суті.

Порушення норм процесуального права є обов'язковою підставою для скасування судового рішення суду першої інстанції та ухвалення нового судового рішення, якщо:

- 1) справу розглянуто неповноважним складом суду;
- 2) в ухваленні судового рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід, і підстави його відводу визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованими;
- 3) справу (питання) розглянуто судом за відсутності будь-якого учасника справи, не повідомленого належним чином про дату, час і місце засідання суду (у разі якщо таке повідомлення є обов'язковим), якщо такий учасник справи обґрунтовує свою апеляційну скаргу такою підставою;
- 4) суд прийняв судове рішення про права, свободи, інтереси та (або) обов'язки осіб, що не були залучені до участі у справі;
- 5) судове рішення не підписано будь-ким із суддів або підписано не тими суддями, які зазначені у рішенні;
- 6) судове рішення ухвалено суддями, які не входили до складу колегії, що розглядала справу;
- 7) суд розглянув в порядку спрощеного позовного провадження справу, що підлягала розгляду за правилами загального позовного провадження [450].

Зміна судового рішення, як правило, полягає в доповненні чи зміні його мотивувальної та/або резолютивної частин.

Доволі цікавим є питання про значення порушень судом першої інстанції норм процесуального права як підстави скасування рішення суду першої інстанції та ухвалення нового рішення у справі або зміни рішення.

Відповідно до ч. 2 ст. 376 ЦПК порушення норм процесуального права можуть бути підставою для скасування або зміни рішення, якщо це порушення призвело до неправильного вирішення справи.

Не може бути скасоване правильне по суті і справедливе рішення суду з одних лише формальних міркувань. Таким чином, навіть у випадку наявності значних порушень процесуального закону (як то відкриття провадження у справі за позовною заявою, яка за формою та змістом не відповідає вимогам ЦПК, прийняття судом доказів, зустрічного позову або позову третьої особи після закінчення встановленого законом строку їх подання тощо) якщо такі порушення не призвели до неправильного вирішення справи, вони не можуть бути підставою для скасування рішення суду першої інстанції.

Як вказує Пленум Верховного Суду України в п. 19 постанови від 24.10.2008 року № 12 «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» у разі скасування рішення суду у зв'язку з порушенням норм процесуального права апеляційний суд повинен зазначити причинний зв'язок між порушенням норми процесуального права та прийняттям неправильного рішення.

В протилежному випадку суд апеляційної інстанції змушений був би скасовувати рішення суду першої інстанції та ухвалювати ідентичне рішення по суті спору, що було б проявом зайвого формалізму з його боку. Між тим даний факт не позбавляє апеляційний суд права відреагувати на порушення процесуального закону, яких припустився суд першої інстанції, окремою ухвалою.

Все вищезазначене не стосується випадків порушень процесуального закону, передбачених ч. 3 ст. 376 ЦПК України. Дані обставини є безумовною підставою для скасування рішення суду незалежно від того, чи вплинули вони на правильність вирішення справи, оскільки йдеться про вихід судом або суддею за межі своїх повноважень, що є прямим порушенням ч. 2 ст. 6 Конституції України.

Вказані положення ЦПК кореспондують з нормами п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року щодо права кожного при вирішенні спору щодо його цивільних прав та обов'язків на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

Як зазначають В.В. Комаров та Н.Ю. Сакара, враховуючи практику Європейського суду з прав людини, суд буде вважатися встановленим законом лише за умови, що він утворений безпосередньо на підставі закону, діє в межах своєї предметної, функціональної та територіальної юрисдикції й у законному складі суду [320, с. 175].

Аналізуючи таку підставу скасування рішення суду першої інстанції, як участь в ухваленні рішення судді, якому було заявлено відвід на підставі обставин, що викликали сумнів у неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою, необхідно звернутись до положень ст. 36 ЦПК.

Відповідно до приписів вказаної статті Суддя не може розглядати справу і підлягає відводу (самовідводу), якщо:

1) він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших учасників судового процесу, або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам справи правничу допомогу у цій справі, або іншого судді, який входить до складу суду, що розглядає чи розглядав справу;

2) він брав участь у справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, представник, адвокат, секретар судового засідання або надавав стороні чи іншим учасникам справи правничу допомогу в цій чи іншій справі;

3) він прямо чи побічно заінтересований у результаті розгляду справи;

4) було порушено порядок визначення судді для розгляду справи;

5) є інші обставини, що викликають сумнів в неупередженості або об'єктивності судді.

До складу суду не можуть входити особи, які є членами сім'ї, родичами між собою чи родичами подружжя.

Незгода сторони з процесуальними рішеннями судді, рішення або окрема думка судді в інших справах, висловлена публічно думка судді щодо того чи іншого юридичного питання не може бути підставою для відводу [450].

Необхідно також приймати до уваги положення ст. 37 ЦПК про неможливість повторної участі судді в розгляді справи. При цьому до положень п. 2 ч. 3 ст. 376 ЦПК варто було б внести зміни та зазначити, що порушення вимог ст. 37 ЦПК є безумовною підставою для скасування судового рішення незалежно від того, чи заявлявся судді відвід з цієї підстави учасниками справи. Стаття 37 ЦПК містить пряму заборону повторної участі судді в розгляді справи, її положення не носять оціночного характеру, а їх застосування не залежить від розсуду суду. Порушення суддею під час розгляду справи положень ст. 37 ЦПК свідчить про вихід судді за межі своїх повноважень, а його рішення робить неправосудним, тому таке рішення не може бути залишене в силі судом апеляційної інстанції.

Також істотним порушення процесуального закону, що є безумовною підставою для скасування апеляційним судом рішення суду першої інстанції, є ухвалення чи підписання постанови не тим суддею, який розглядав справу. Дана підстава є достатньо зрозумілою та такою, що не потребує додаткових роз'яснень. Звичайно, що такі дії судді суперечать принципу безпосередності судового розгляду, а документ, ухвалений чи підписаний не тим суддею, який розглядав справу, не відповідає за формою його ухвалення встановленим процесуальним законом вимогам до судового рішення.

Обставини, вказані в ч. 3 ст. 376 ЦПК можуть слугувати підставою для скасування рішення судом апеляційної інстанції незалежно від того, чи посилялася на цю обставину особа, яка подала апеляційну скаргу. Відповідно

до п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 року № 12 «Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку» суд апеляційної інстанції при перевірці законності й обґрунтованості рішення суду першої інстанції може вийти за межі доводів апеляційної скарги лише в разі, якщо буде встановлено неправильне застосування норм матеріального права або порушення норм процесуального права, яке є обов'язковою підставою для скасування рішення. За цих умов апеляційний суд перевіряє справу в повному обсязі й зобов'язаний мотивувати в рішенні вихід за межі доводів апеляційної скарги, проведення перевірки справи в повному обсязі.

Цікаво, що на відміну від норм процесуального права закон не вказує ті норми матеріального права, порушення яких є безумовною підставою для скасування рішення та дає право суду апеляційної інстанції вийти за межі доводів апеляційної скарги. Тому необхідно виходити з загальної норми ч. 2 ст. 376 ЦПК про те, що неправильним застосуванням норм матеріального права вважається: неправильне тлумачення закону, або застосування закону, який не підлягає застосуванню, або незастосування закону, який підлягав застосуванню. Неправильне застосування судом першої інстанції норм матеріального права можна вважати безумовною підставою для скасування рішення, якщо воно призвело до неправильних висновків по суті справи. При цьому суд апеляційної інстанції не вправі виходити за межі доводів апеляційної скарги, якщо неправильне застосування судом першої інстанції норм матеріального права призвело лише до зміни рішення.

Таким чином, суд апеляційної інстанції ухвалює нове рішення в такому випадку, коли при апеляційному перегляді рішення буде виявлено такі порушення норм матеріального або процесуального права, які впливають на головний висновок суду про права та обов'язки учасників справи, а також порушення норм процесуального права, які є безумовною підставою для скасування рішення суду першої інстанції.

Апеляційний суд ухвалює рішення про зміну рішення суду першої інстанції у випадку, якщо помилки у неправильно прийнятому рішенні можливо усунути без його скасування, не змінюючи суть рішення, і вони стосуються окремих його частин, зокрема у разі виправлення помилок суду першої інстанції щодо розміру суми, що підлягає стягненню, розподілу судових витрат тощо. Якщо помилки у такому рішенні стосуються фактичної сторони справи чи правового обґрунтування рішення, то їх усунення необхідно вважати також зміною рішення, тому апеляційний суд не повинен усувати такі помилки ухвалою із зазначенням про залишення рішення без змін з його уточненням чи доповненням [316].

Фактично при зміні рішення головний висновок суду залишається незмінним – про задоволення позовних вимог чи відмову в позові. Змінюється лише мотивація рішення або зміст прав та обов'язків сторін, які впливають з такого висновку суду [60, с. 10-12].

Особливість мотивувальної частини постанов Верховного Суду (структурного елементу під назвою «Позиція Верховного Суду») є те, що під час розгляду справи в касаційному порядку суд перевіряє в межах касаційної скарги правильність застосування судом першої або апеляційної інстанції норм матеріального чи процесуального права і не може встановлювати або (та) вважати доведеними обставини, що не були встановлені в рішенні чи відкинуті ним, вирішувати питання про достовірність або недостовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими (ч. 1 ст. 400 ЦПК України).

Викладення «Позиції Верховного Суду» починається з мотивів прийняття або відхилення кожного аргументу, викладеного в касаційній скаргі та відзиві на касаційну скаргу.

Позбавлений права втручатися у питання факту, Верховний Суд змушений виходити з тих обставин, які були встановлені судами попередніх інстанцій. З огляду на більш жорсткі межі касаційного розгляду справи порівняно з апеляційним, суд касаційної інстанції не приймає до уваги доводи

сторін, в яких піднімається питання про переоцінку доказів (крім питання про їх допустимість), або оцінку доказів, які не розглядалися судами попередніх інстанцій, встановлення нових обставин справи або інших питань факту, які суд касаційної інстанції не уповноважений розглядати. Подібні аргументи суд касаційної інстанції відхиляє з посиланням на норму ч. 1 ст. 400 ЦПК України. Так, наприклад, колегія суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду у своїй постанові від 16 січня 2018 року у справі № 161/5571/16-ц зазначила, що наведені у касаційній скарзі доводи зводяться до незгоди із висновками апеляційного суду щодо установлення фактичних обставин справи, містять посилання на показання свідків, а також стосуються інших доказів, що містяться в матеріалах справи, щодо обставин, які мали місце 06 лютого 2016 року. Проте ці доводи були предметом дослідження й оцінки судом апеляційної інстанції, який їх обґрунтовано спростував, пославшись на відповідні докази. Вказані доводи не дають підстав для висновку про неправильне застосування судом норм матеріального права чи порушення норм процесуального права при його ухваленні, а зводяться до переоцінки доказів, що відповідно до вимог статті 400 ЦПК України виходить за межі розгляду справи судом касаційної інстанції [276].

Якщо в касаційній скарзі повторюються аргументи, які вже надавалися до суду апеляційної інстанції та на які суд апеляційної інстанції надав вичерпну відповідь у своїй постанові, і суд касаційної інстанції з такою позицією погоджується, вважаємо достатнім, щоб суд касаційної інстанції просто зазначив про це в своїй постанові. Як це зроблено, наприклад, у постанові колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду України від 04 січня 2018 року у справі № 748/2548/15-ц, де зазначається: «Щодо доводів касаційної скарги в частині відмови у задоволенні позовних вимог про виплату премії до 8-го Березня за 2014-2015 роки, то вони вже були предметом неодноразового перегляду судами попередніх інстанцій, їм надано

належну правову оцінку, висновки судів в цій частині відповідають встановленим у справі обставинам» [271].

Після цього суд касаційної інстанції повинен навести власні висновки за результатами розгляду касаційної скарги з посиланням на норми права, якими керувався суд. Суд повинен констатувати про повне або часткове задоволення касаційної скарги (або залишення її без задоволення) обравши повноваження, надане йому процесуальним законом, яке необхідно застосувати в даному випадку, та навівши обґрунтування його застосування. Питання про вихід суду касаційної інстанції за межі доводів та вимог касаційної скарги вирішується за тим самим принципом, що й у випадку апеляційного розгляду справи.

Якщо суд касаційної інстанції вбачає підстави для повного або часткового скасування рішень і передачі справи повністю або частково на новий розгляд, у постанові мають бути зазначені дії, що їх повинні виконати суд першої та (або) апеляційної інстанцій.

Так, наприклад, своєю постановою від 18 січня 2018 року Верховний Суд скасував рішення судів попередніх інстанцій у справі № 752/17539/14-ц за позовом про виселення відповідача ОСОБА_3 та малолітнього ОСОБА_4 з квартири АДРЕСА_1; та вселення ОСОБА_2 в квартиру АДРЕСА_1, а саму справу направив на новий розгляд до Голосіївського районного суду м. Києва. В постанові містяться наступні вказівки стосовно нового розгляду справи: 1) встановити правовий режим будинку АДРЕСА_1 на час видачі ОСОБА_2 ордеру № 1 (квартир № 116); 2) встановити, чи мало право Публічне акціонерне товариство «Київенерго» видавати ордери на будинок, що знаходиться у комунальній власності; 3) для вирішення питання про виселення сім'ї ОСОБА_3, яка діє в своїх інтересах та представляє інтереси малолітнього ОСОБА_4, потрібно встановити, наскільки виселення становитиме для них надмірний тягар і є співрозмірним у конкретній ситуації, щодо балансу між їх інтересами та інтересами ОСОБА_2 [273].

На особливу увагу заслуговує та частина постанови Верховного Суду, яка містить висновки (вказівки) про правильне застосування норм права, оскільки в цій частині постанова Верховного Суду є обов'язковою для застосування всіма судами нижчестоящих інстанцій, а також для самого Верховного Суду при розгляді справи у складі такого самого рівня.

Встановлений процесуальним законом обов'язок судів дотримуватись положень правових висновків, що містяться у постановах Верховного Суду, породжує закономірне питання про те, якої саме частини судової постанови це стосується. У зв'язку з тим, що вступна та описова частина не містять особистих суджень та владних приписів Верховного Суду, а резолютивну частину складають лише остаточні висновки, що мають значення лише для даної конкретної справи, правові висновки Верховного Суду про правильне застосування норм права мають бути зосереджені в мотивувальній частині його постанови. Однак не правильно було б стверджувати, що вся мотивувальна частина постанови Верховного Суду повинна сприйматися як висновок про застосування норм права, який повинен враховуватися судами при розгляді аналогічних справ.

На сьогоднішній день забезпечення Верховним Судом єдності судової практики шляхом надання правових висновків у своїх постановах у конкретних справах щодо правильного застосування судами норм права є дуже близьким до дії принципу прецедентного правового регулювання *stare decisis* («стояти на вирішеному»), що застосовується у правовій системі країн загального права (від лат. *stare decisis et non quieta movere*: стояти на вирішеному, не порушуючи тиші, тобто існуючих традицій). Тому логічно здійснювати аналіз мотивувальної частини постанови Верховного Суду через її поділ на дві складові, як це відбувається у випадку з судовим прецедентом: 1) *ratio decidendi* – «серцевина» судового прецеденту, яка власне і є правовим положенням, обов'язковим до застосування судами при розгляді аналогічних справ; 2) *obiter dictum* («попутно сказане») – доводи, зауваження суду, які не є принципово

важливими для вирішення правового конфлікту, висловлені для пояснення, ілюстрації, а тому стосуються виключно розглянутої справи та не є обов'язковими для судів при розгляді аналогічних справ.

В юридичній літературі справедливо відзначається про те, що навряд чи можна запровадити положення про обов'язковість окремо взятого прецедента там, де нелегко знайти точне *ratio decidendi*. Цим (як однією з причин) Р. Кросс пояснює відсутність класичного прецедентного регулювання у Франції та відмінність французького *la jurisprudence* від англійського судового прецедента [201, с. 35-37].

Тому для забезпечення правової визначеності, сприяння реалізації положень ч. 5-6 ст. 13 Закону «Про судоустрій і статус суддів» та ч. 4 ст. 263 ЦПК України необхідно, щоб у тексті мотивувальної частини постанови Верховного Суду було чітко відокремлено правовий висновок щодо правильного застосування норми права, який в подальшому повинен бути врахований судами при розгляді аналогічних справ (*ratio decidendi*) від інших аргументів та доводів суду, що стосуються виключно даної справи (*obiter dictum*). Тим більше, що в подальшому для зручності застосування їх судами, правові висновки Верховного Суду повинні публікуватися для ознайомлення з ними широкого кола зацікавлених осіб.

В літературі справедливо відзначено, що офіційність публікацій прецедентів є однією з умов його визнання і загальнообов'язковості. Існування прецедентного права вимагає, щоб судові прецеденти публікувалися в спеціальних виданнях. Як правило, якщо правова система держави визнає судові прецеденти в якості джерел права, то останні підлягають офіційній публікації [135, с. 58].

Необхідність публікувати правові висновки Верховного Суду втім не означає, що неопублікований в офіційному виданні правовий висновок не є обов'язковим для застосування (на відміну від закону), оскільки в будь-якому випадку всі постанови Верховного Суду оприлюднюються в Єдиному

державному реєстрі судових рішень. Тим більше, що правові висновки спрямовані, перш за все, на суддів, а не на сторін, а судді, як відомо, знають право (*jura novit curia*). Дана відома правова аксіома означає, що судді знають не лише саму правову норму, а й практику її застосування, навіть якщо сторони на неї не посилаються.

У випадку, якщо до Верховного Суду потрапляє справа, яка за обставинами є аналогічною тій, що розглядалася Верховним Судом раніше, і Верховний Суд не вбачає за необхідне відходити від власного правового висновку, висловленого у попередній справі, у повторному формулюванні правового висновку немає необхідності. Достатньо посилання на постанову Верховного Суду, в якій такий висновок був сформульований за прикладом рішень Європейського суду з прав людини. Це сприятиме формуванню єдиного підходу до правозастосування при вирішенні аналогічних справ Верховним Судом та сприйматиметься учасниками справи як додаткове підтвердження послідовності у рішеннях Верховного Суду. Послідовність та розумна передбачуваність судових рішень – одна із ознак їх справедливості та неупередженості суддів, що їх ухвалюють.

Резолютивна частина постанов судів апеляційної та касаційної інстанції є подібною за змістом. В першу чергу в ній зазначається висновок суду по суті вимог апеляційної (касаційної) скарги із застосуванням відповідного повноваження суду апеляційної (касаційної) інстанції. У випадку ухвалення нового рішення або зміни рішення вказується новий висновок по суті заявлених позовних вимог. Якщо ухвалення нового рішення або зміна рішення відбувається лише щодо частини рішення, обов'язково зазначається, в якій частині відбувається ухвалення нового (чи зміна) рішення, а в якій частині судові рішення залишається без змін.

В резолютивній частині постанови також зазначається про розподіл судових витрат, понесених у зв'язку з переглядом справи у суді апеляційної (касаційної) інстанції, а у випадку скасування або зміни судового рішення –

також про новий розподіл судових витрат, понесених у зв'язку з розглядом справи у суді першої інстанції.

У випадку скасування або визнання нечинним судового рішення, яке вже було повністю або частково виконано, за наявності відповідної заяви та підстав, суд апеляційної (касаційної) інстанції повинен вирішити питання про поворот виконання з урахуванням положень ст.ст. 444, 445 ЦПК України.

Наприкінці судової постанови вказується, що вона набирає законної сили з дня її проголошення (або прийняття, якщо справа розглядалася у письмовому провадженні). У постанові апеляційного суду сторонам роз'яснюється строк та порядок касаційного оскарження такої постанови, а у постанові Верховного Суду вказується, що вона є остаточною і оскарженню не підлягає.

5.3. Обов'язковість постанов Верховного Суду

В межах проблематики законної сили постанов Верховного Суду найбільш складним та дискусійним є питання про їх обов'язковість. На відміну від обов'язковості рішення суду, що набрало законної сили, обов'язковість постанов Верховного Суду діє в кількох напрямках:

1. Внутрішня обов'язковість – поширюється на сторін спору, оскільки остаточно закріплює їх взаємні права та обов'язки у спірних матеріальних правовідносинах, що були предметом судового розгляду.

2. Зовнішня обов'язковість – загальнообов'язковість приписів постанови Верховного Суду. Означає необхідність кожного органу державної влади та місцевого самоврядування, фізичної та юридичної особи визнавати обов'язковість приписів, що містяться у постанові, до тих пір, поки вона зберігає законну силу та зберігають свою дію права та обов'язки сторін, встановлені цією постановою.

3. Процедурна обов'язковість – стосується лише постанов Верховного Суду, якими скасовані судові рішення судів попередніх інстанцій, а справа направлена на новий розгляд. Така постанова містить вказівки щодо вчинення

певних процесуальних дій, що обов'язкові для врахування судом нижчестоящої інстанції при новому розгляді справи.

Такі положення, звичайно, певною мірою обмежують розсуд нижчестоящего суду. Однак таке обмеження є доцільним, оскільки вказівки суду касаційної інстанції стосуються лише тих процесуальних дій, які повинен вчинити суд нижчестоящої інстанції, та не обмежують висновків цього суду, які він може зробити з результатів таких процесуальних дій. Суд касаційної інстанції не вправі надавати вказівок стосовно того, як саме справа має бути вирішена по суті.

4. **Обов'язковість для правозастосування** – стосується тієї частини постанови, що містить правові висновки щодо правильного застосування норми права, які є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права, а також враховуються іншими судами при застосуванні таких норм права (ч.ч. 5, 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»).

Саме останній напрямок дії обов'язковості постанови Верховного Суду є найбільш дискусійним у процесуальній науці.

Наприклад, Є.В. Васьковський погоджувався з тим, що на суди третьої інстанції покладається керівництво усією судовою практикою в державі шляхом роз'яснення істинного сенсу законів [84, с. 202]. Водночас вчений категорично заперечував обов'язковість роз'яснень суду третьої інстанції для інших судів при розгляді аналогічних справ. Надані судом третьої інстанції у якій-небудь справі роз'яснення сенсу законів, писав Є.В. Васьковський, не мають обов'язкового значення для судів при вирішенні інших справ, а можуть слугувати для них лише взірцем та прикладом і з цією метою повинні бути опубліковані. Зробити роз'яснення третьої інстанції обов'язковими для всіх судів у всіх однорідних справах означало б надати їм силу законів та вручити третій інстанції законодавчу владу [84, с. 212].

Неможливість надання роз'ясненням суду третьої інстанції обов'язкової сили Є.В. Васьковський пояснював тим, що це суперечить принципу правової визначеності у тому сенсі, що допускає зворотну дію матеріальної правової норми. Так, якщо суд третьої інстанції змінює свою правову позицію стосовно певного питання, то нове правове положення застосовуватиметься не лише до нових правовідносин, які виникли після цього, а й торкнеться справ, які вже знаходяться в провадженні судів різних інстанцій, а отже, поширить дію й на матеріальні правовідносини, які виникли до надання роз'яснення (тобто коли учасники правовідносин корегували свою поведінку відповідно до старого роз'яснення цього ж суду). Громадяни можуть понести збитки через те, що суд змінив свій погляд, що позбавляє їх впевненості у законно набутих правах [84, с. 213].

Наведена точка зору має сенс, однак науковець не врахував, що протилежна ситуація, коли суди не зв'язані позиціями найвищої судової інстанції, є ще гіршою, оскільки за таких умов судова практика стає ще менш прогнозованою, а впевненість громадян у судовому захисті своїх прав – ще меншою. Краще зміни напрямку судової практики буде робити єдина найвища судова інстанція, ніж кожний з тисяч суддів та сотень судів української судової системи. Адже загальновизнано, що *nil in lege intolerabilus est, eandem rem diverso jure conseri* (лат. «ніщо не є більш нестерпним у праві, ніж те, коли одне і те ж питання вирішується судом по-різному»).

Виходячи зі змісту ст. 7 (п. с) Рекомендації R (95) 5 від 07.02.1995 року Комітету міністрів державам-членам відносно введення в дію і поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних і торгових справах [327] функціями суду касаційної (третьої) інстанції під час перегляду судових рішень у касаційній інстанції є розвиток права, забезпечення однакового тлумачення закону, вирішення питань права, що мають значення для усього суспільства в цілому.

Останнім часом науковці та юристи-практики все більше уваги приділяють ролі найвищої судової установи (в Україні – це Верховний Суд) в дотриманні принципу правової визначеності та забезпеченні однакового застосування норм права всіма судами, що входять до судової системи України [261, с. 118; 280, с. 164; 455, с. 251-255; 26, с. 196-197].

Як відзначається в юридичній літературі, у сучасних умовах, завдяки загальним процесам зближення правових систем, найвищі судові органи все більше стають органами «узагальнення» права і забезпечення його одноманітності, як це історично було властиво країнам континентальної Європи. При цьому, незважаючи на безперечний публічний інтерес (в першу чергу інтерес держави) до забезпечення одноманітності судової практики, визначальною для формування останньої є воля сторін судового спору до оскарження судових рішень [383, с. 67]. В даному контексті дуже важливим вбачається зауваження І. Боржової про право індивідуального розгляду справи. Якщо ж прийматимуться лише уніфіковані рішення, відзначила І. Боржова, то це не дозволить належним чином оцінити рішення у кожній справі з огляду на унікальні особливості кожної з них. Застосовуючи цей принцип на практиці, вдасться досягти того, що лише компетентні, професійні оцінки суддів Верховного суду дадуть змогу отримати належне визнання єдиного підходу до прийняття судових рішень та їх подальшого виконання [229, с. 9].

Тобто у постановах суду касаційної інстанції найбільшою мірою проявляється тенденція до поєднання приватного інтересу учасників справи до перевірки законності судових рішень у їх справах та публічного інтересу держави до забезпечення єдності судової практики. Одні автори наполягають на пріоритетності у цьому дуалізмі саме публічних інтересів [268, с. 52], інші відстоюють першість інтересів приватних [260, с. 15]. Насправді забезпечення публічного інтересу не йде в даному випадку на шкоду захисту інтересу приватного, а отже, їх не варто протиставляти. Шляхом забезпечення єдності судової практики Верховний Суд створює умови для більш ефективного

захисту конкретних прав та охоронюваних законом інтересів учасників справи, а отже, ці два інтереси нерозривно пов'язані та не конкурують між собою.

І.С. Апалькова називає наступні правові засоби забезпечення судами найвищої інстанції єдності судової практики: 1) безпосереднє формування судової практики в процесі перегляду рішень судів нижчестоящих інстанцій, як правило, в касаційному порядку; 2) ухвалення прецедентних рішень у конкретних справах, що є обов'язковими для застосування нижчестоящими судами під час розгляду аналогічних справ; 3) на підставі узагальнення судової практики формулювання правових позицій рекомендаційного або обов'язкового характеру щодо вирішення конкретних питань правозастосування; 4) опублікування судової практики (чи найбільш важливих її джерел) для широкого доступу у збірках судової практики та мережі Інтернет [63, с. 108].

На сьогоднішній день в Україні Верховний Суд діє у всіх наведених вище напрямках, і перші два з них реалізуються шляхом ухвалення судових постанов у конкретних справах. Так, відповідно до ч. 4 ст. 263 ЦПК України при виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду. На жаль, законодавець у даному питанні не є послідовним та не визначає постанови або практику Верховного Суду серед офіційних джерел, відповідно до яких суд вирішує справи (ст. 10 ЦПК України), на відміну від практики Європейського суду з прав людини, яку суди повинні застосовувати як джерело права. Тому пропонуємо доповнити ч. 3 ст. 10 ЦПК України абзацом другим наступного змісту: «При виборі і застосуванні норми права до спірних правовідносин суд враховує висновки щодо застосування відповідних норм права, викладені в постановах Верховного Суду».

Також недоліком правового регулювання є відсутність у положеннях нової редакції ЦПК України чіткої відповіді на питання про те, які саме

постанови Верховного Суду повинні містити висновки, обов'язкові для врахування нижчестоящими судами при вирішенні аналогічних справ.

Наприклад, у ч. 5 ст. 360-4 ЦПК України в редакції Закону України від 12 лютого 2015 року № 192-VIII «Про забезпечення права на справедливий суд» [290] зазначалося, що у постанові Верховного Суду України, прийнятій за результатами розгляду заяви про перегляд судового рішення з підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції норм матеріального та процесуального права, має міститися висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права, що була неоднаково застосована. Отже процесуальний закон чітко визначав категорії справ, у яких постанова Верховного Суду повинна була містити обов'язкові для інших судів правові висновки.

У зв'язку з відсутністю в чинній редакції ЦПК України аналогічних підстав перегляду судових рішень Верховним Судом, постає логічне питання про те, чи кожна постанова Верховного Суду повинна містити такі висновки, а якщо ні, то у яких випадках постанова Верховного Суду повинна містити правові висновки щодо порядку застосування норм матеріального чи процесуального права, обов'язкові для інших судів при розгляді ними аналогічних справ.

Відповідь на це питання прямо не міститься в процесуальному законі, і його можна надати лише в результаті аналізу цілої низки положень чинного ЦПК України. Так зі змісту ч. 1 ст. 403 ЦПК України вбачається, що висновок щодо застосування норми права у подібних правовідносинах може міститися у постанові Верховного Суду, ухваленій за результатами розгляду справи у будь-якому складі, зокрема й у складі колегії Верховного Суду. Втім було б не виправданим з точки зору процесуальної економії вимагати, щоб Верховний Суд постійно відтворював у кожній своїй постанові в тій чи іншій категорії справ ідентичні правові висновки. Такі висновки потрібні та корисні лише у складних випадках правозастосування, коли у певній категорії справ щодо

певного питання правова позиція ще не була вироблена. У зв'язку із цим вбачається за доцільне здійснення Верховним Судом посилення у своїх постановках на власні правові висновки, надані у попередніх постановках, ухвалених при розгляді аналогічних справ, за зразком рішень Європейського суду з прав людини. Це сприятиме формуванню єдиного підходу до правозастосування при вирішенні аналогічних справ Верховним Судом та сприйматиметься учасниками справи як додаткове підтвердження послідовності у рішеннях Верховного Суду. Як вже відзначалося, послідовність та розумна передбачуваність судових рішень – важлива ознака їх справедливості та неупередженості суддів, що їх ухвалюють.

Виконуючи функцію контролю за законністю рішень судів попередніх інстанцій, Верховний Суд, встановивши неправильне застосування судами попередніх інстанцій норми матеріального чи процесуального права, повинен виправити дану помилку, надавши при цьому роз'яснення щодо правильного застосування даної норми для запобігання подібним помилкам у майбутньому. Таким чином, будь-яка постанова у справі, в якій Верховний Суд встановив неправильне застосування судом (судами) попередніх інстанцій норми права, повинна містити правовий висновок щодо правильного її застосування. Водночас і постанова, якою Верховний Суд залишив касаційну скаргу без задоволення, а судові рішення – без змін, може містити правовий висновок, який підтверджує правильність застосування судами попередніх інстанцій певної норми права та роз'яснює для скажника та одночасно для всіх наступних подібних справ порядок застосування даної правової норми.

Відповідно до положень ч. 2 ст. 416 ЦПК України, у постанові палати, об'єднаної палати, Великої Палати Верховного Суду має міститися висновок про те, як саме повинна застосовуватися норма права, із застосуванням якої не погодилася колегія суддів, палата, об'єднана палата, що передала справу на розгляд палати, об'єднаної палати, Великої Палати.

Таким чином, можна зробити висновок, що правовий висновок про правильне застосування норми права:

1) повинен обов'язково міститися у постановах Верховного Суду, ухвалених у складі палати, об'єднаної палати або Великої Палати, оскільки справа була передана на їх розгляд у зв'язку з незгодою колегії суддів, палати, об'єднаної палати, що передала справу, з існуючим висновком щодо порядку застосування даної правової норми;

2) може міститися у постанові колегії Верховного Суду у будь-якій справі, в якій Верховний Суд вважав за необхідне роз'яснити порядок застосування певної правової норми у конкретних правовідносинах, зокрема й у постановах, якими Верховний Суд залишив касаційну скаргу без задоволення, а судові рішення – без змін. Такий висновок є необхідним, якщо Верховний Суд в результаті перегляду рішень судів попередніх інстанцій встановив істотне порушення (неправильне застосування) норм матеріального та/або процесуального права;

3) може повністю не відтворюватися у постановах колегії Верховного Суду в аналогічних справах, що часто повторюються. В таких випадках вбачається доцільним та достатнім, щоб Верховний Суд посилався на власні правові висновки, викладені ним у судових постановах у попередніх аналогічних справах [39, с. 41-45].

Положення ст. 403 ЦПК України свідчать про те, що справа передається на розгляд палати, об'єднаної палати чи Великої Палати у випадках, якщо вбачається необхідність відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду. Справа передається на розгляд Великої Палати Верховного Суду також у випадку, якщо Верховний Суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії або палати дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовної практики,

а також коли учасник справи оскаржує судові рішення з підстав порушення правил предметної чи суб'єктної юрисдикції.

Тобто колегія Верховного Суду зв'язана власними висновками щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, та висновками, наданими іншою судовою колегією Верховного Суду, а також Верховним Судом у складі вищого рівня. Аналогічна ситуація існує й щодо палат та об'єднаних палат Верховного Суду. Тобто прецедентна дія постанов Верховного Суду має не лише вертикальний, а й горизонтальний характер.

Відійти від раніше наданого правового висновку та тим самим змінити напрямок судової практики має право лише Верховний Суд у складі вищого рівня. І лише Велика Палата Верховного Суду не зв'язана своїми власними висновками. Однак в будь-якому разі відхід Верховного Суду від раніше наданого висновку не повинен бути звичайним явищем. Якщо кожне наступне рішення Верховного Суду у певній категорії справ буде змінювати встановлений ним самим підхід до правозастосування, це не сприятиме єдності судової практики та не відповідатиме принципу правової визначеності.

Цікаво порівняти юридичну силу постанов Верховного Суду, що ухвалюються на підставі норм чинної редакції ЦПК України, та постанов Верховного Суду України, ухвалених за дії положень ЦПК України в редакції Закону України від 12 лютого 2015 року № 192-VIII «Про забезпечення права на справедливий суд».

В. Веремко правильно зазначає, що за новою редакцією ЦПК України для судів є обов'язковими лише позиції нового Верховного Суду. Однак у перехідних положеннях зазначається, що правові висновки попередників обов'язкові для касаційної інстанції. Якщо Касаційний цивільний суд хоче від них відійти, то має направити справу до Великої Палати [89].

Отже, з однієї сторони, суди першої та апеляційної інстанцій формально не зв'язані правовими висновками, наданими у постановах Верховного Суду України до 15 грудня 2017 року, з іншої – такими висновками зв'язаний суд

касаційної інстанції, причому відійти від положень даних висновків Верховний Суд може лише у своєму найвищому складі – складі Великої Палати, що надає таким висновкам особливого значення порівняно з висновками колегій та навіть палат діючого Верховного Суду.

Серед практиків погляд на дане питання також однозначний. Як відзначив суддя Касаційного адміністративного суду, секретар Великої Палати Верховного Суду В. Князєв, на практику Верховного Суду України (поки його правові позиції не будуть переглянуті Великою Палаією Верховного Суду) судді можуть орієнтуватися, але при цьому вони повинні взяти відповідальність за прийняття рішень на себе. Суддя не може «прикриватися» правовими позиціями Верховного Суду України: кожен суддя розглядає справу у відповідності до законодавства та внутрішнього переконання [179].

Судова практика показує, що правовим висновкам, наданим у постановах Верховного Суду України до 15 грудня 2017 року, продовжують слідувати як Верховний Суд [272; 277], так і суди нижчестоящих інстанцій [278; 279]. І це, без сумніву, позитивне явище. Спадковість у правозастосовній практиці – це також прояв принципу правової визначеності. Після «перезавантаження» судової системи формування судової практики не повинно починатися «з чистого аркуша». Ті позитивні напрацювання, які були зроблені Верховним Судом України за допомогою провідних науковців у складі Науково-консультативної ради при Верховному Суді України, повинні бути збережені.

У абз. 2 ч. 1 ст. 360-7 ЦПК України та ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в редакції Закону України від 12 лютого 2015 року № 192-VIII «Про забезпечення права на справедливий суд» було передбачене право суду відступити від правової позиції, викладеної у висновках Верховного Суду України, з одночасним наведенням відповідних мотивів. Чинне законодавство не містить подібного права судів, а отже на сьогодні суди більш жорстко зв'язані правовими позиціями Верховного Суду. Однак питання про можливість суду відступити від правової позиції Верховного Суду залишається

актуальним, вірніше потребує відповіді питання про те, в яких справах суд повинен вважатися зв'язаним правовим висновком Верховного Суду, а в яких може і навіть повинен сформулювати власну правову позицію з приводу застосування певної правової норми.

Взагалі проблема відходу від правової позиції, що міститься у прецедентних рішеннях, існувала завжди. Найбільш розробленим дане питання є в англійській правовій доктрині, оскільки традиції прецедентного правового регулювання даної країни налічують не одне сторіччя.

Англійське прецедентне право ґрунтується на принципі *stare decisis* (стояти на вирішеному), суть якого полягає в тому, що за наявності достатньої аналогії між прецедентом і даною справою, тобто у разі, коли між істотними фактами двох справ немає розумних відмінностей, суддя зобов'язаний слідувати прецеденту – навіть якщо він повністю не згоден з ним і якби такого прецеденту не існувало, то він би виніс абсолютно інше рішення, навіть якщо такий прецедент створений декілька століть тому, явно застарів і не відповідає сучасним соціальним реаліям [236]. При цьому судді зобов'язані наслідувати рішення судів, що мають згідно із законом статус вищестоящих (дія прецеденту по вертикалі). Вищестоящі суди зобов'язані наслідувати свої попередні рішення (дія прецеденту по горизонталі) [73, с. 77].

Вказане жорстке правило зумовило необхідність вироблення винятків з нього, тобто випадків, коли суд може відступити від існуючого прецеденту, або способів його обходу. Серед них:

1. Наявність «розумних відмінностей» в обставинах справи. Як відзначив Р. Кросс, кожне судове рішення повинне читатися стосовно конкретних фактів, доведених або імовірно доведених в цій справі, оскільки загальноживані вирази, які можна знайти в рішенні, відносяться не до усього права, а викликані і виправдані конкретними обставинами конкретної справи.

Вірогідність того, що суд вирішить нову справу так само, як воно було б вирішене судом, що створив прецедент, зменшуватиметься по мірі збільшення

відмінностей між фактами цих справ [201, с. 59]. Порівняння фактичних обставин справ для визначення ступеня «аналогічності» має різне значення у різних країнах – від першорядного (у США) до менш істотного (в Англії) [144, с. 37].

2. Використання нечіткої різниці між *ratio decidendi* та *obiter dictum*. Відсутність конкретно визначеної межі між правоположенням *ratio decidendi* та «попутно сказаним» дає можливість корегувати правову позицію, оцінюючи ту чи іншу частину мотивувальної частини прецедентного рішення як *ratio decidendi* або як *obiter dictum*. Р. Кросс дуже влучно охарактеризував даний спосіб, навівши жарт апеляційного судді лорда Асквіта: «Правило це дуже просте: якщо ви згодні з іншим хлопцем, ви говорите, що ця частина є *ratio*; якщо ж не згодні, то говорите, що вона – *obiter dictum*, і маєте на увазі при цьому, що він повний ідіот» [201, с. 66].

Не дивлячись на те, що це жарт, у практиці англійських судів непоодинокими були випадки, коли певні правоположення спочатку сприймалися як *ratio decidendi*, а пізніше як *obiter dictum* або навпаки. Відповідні приклади з англійської судової практики наводить в своєму дослідженні С.К. Загайнова [164, с. 26-27].

3. Основним методом судової аргументації в Англії називають «обґрунтування від прецеденту до прецеденту» (*reasoning from case to case*), тому в умовах наявності великої кількості прецедентів, використавши різні прецеденти, нерідко можна обґрунтувати різні правові позиції щодо певного питання.

Наведений перелік не є вичерпним. Втім найперше питання – чи можна досвід країн англо-саксонського права використати в українській судовій практиці. В юридичній науці вже усталеною є точка зору з приводу того, що у країнах континентальної Європи принцип прецедентного права *stare decisis* не використовується, а діє інший – *jurisprudence constante* (усталена судова практика). Найбільш категорична позиція з цього питання сформульована у

Кодексі Наполеона, у ст. 5 якого зазначено, що суддя не може приймати рішення у формі загального правоположення.

Головна відмінність між *stare decisis* та *jurisprudence constante* полягає в тому, що для *stare decisis* достатню основу створює одинична справа, тоді як основу для *jurisprudence constante* формує послідовність вирішених справ, що узгоджуються між собою. При цьому, на відміну від *jurisprudence constante*, у випадку *stare decisis* рішення у розглянутих раніше справах і аргументація цих рішень не просто беруться до уваги або служать для керівництва, а є за загальним правилом, обов'язковим для вирішення подальших справ [171, с. 17].

В Україні частково використовуються обидві вказані засоби впливу на судову практику. Дія *jurisprudence constante* проявляється через видання найвищими судовими інстанціями керівних постанов Пленумів вищих судів та узагальнень судової практики, а *stare decisis* поступово реалізується через постанови Верховного Суду в конкретних справах. Адже на відміну від постанов Пленумів Верховного та вищих спеціалізованих судів, які хоч і є результатом узагальнення судової практики, але за стилем свого викладення є більш абстрактні, а тому більш близькі до нормативно-правових актів ніж до судових прецедентів, правові висновки, що містяться у постановах Верховного Суду, більш казусні, мають жорстку прив'язку до обставин конкретної справи, а тому більше відповідають прецедентному правовому регулюванню.

Все більше науковців, хоча й обережно, на основі порівняння з рішеннями Європейського суду з прав людини та за іншими ознаками роблять висновки про те, що за рішеннями Верховного Суду варто визнати силу судових прецедентів [194, с. 34; 148, с. 253]. «Завдання судової влади, – пише О. Дашковська, – полягає у здатності вирішити правовий конфлікт і у разі відсутності відповідної норми закону надати захист тим правам людини, які не дістали позитивного закріплення, врегулювати правовідносини, які не зміг передбачити законодавець. Як наслідок, постає необхідність у створенні судом

норм права – загальнообов’язкових правил поведінки, що використовуються при вирішенні всіх аналогічних справ та підтримуються державою» [144, с. 41].

Однак деякі автори відстоюють й інший підхід. Так, Я. Романюк та І. Бейцун наполягають на тому, що правозастосовна діяльність Верховного Суду України щодо формування правових висновків про правильне застосування норм матеріального права є відмінною від нормотворчості. Проблема забезпечення єдності судової практики в Україні є дійсно актуальною, пишуть вони, проте вирішення її за допомогою запровадження прецеденту в класичному значенні не вбачається за доцільне. Система прецедентного права має свою логіку побудови, свої суворі правила і процедури, що відрізняє її від континентальних правових систем, які формувалися та функціонують по-іншому.

Науковці застерігають, що запровадження в Україні прецедентного права на уже сформовану романо-германську правову систему, за наявності деталізованого законодавства, зумовило б виникнення цілої низки проблем правозастосовного та доктринального характеру, зокрема співвідношення юридичної сили різних джерел права. В Україні, як і в інших країнах континентального права, правове регулювання здійснюється законодавством, яке не може бути змінене судовими рішеннями [353, с. 127-128]. Подібної точки зору дотримується й А.В. Журавльов, зауважуючи, що в Україні як у державі, що належить до романо-германської правової сім’ї, некоректно застосовувати сам термін «судовий прецедент», оскільки судові рішення, навіть попри їхню нормативність, не містять ознаки «класичного» прецеденту, як і не мають його структури [157, с. 81].

Втім ніхто не зобов’язує нас запозичувати всі аспекти класичного прецедентного права з усіма його недоліками. Беручи за основу позитивний досвід інших країн, ми, водночас, повинні виробляти власні підходи до формування свого прецедентного права, йдучи шляхом, який дуже влучно окреслив М.М. Вовненко. Науковець цілком справедливо відзначив, що

прецедентне правове регулювання у конкретній країні складається поступово, формується під впливом власних особливостей механізму держави, принципів її формування й діяльності, правової культури, а отже, не повинно точно відтворювати всі риси судової практики англосаксонської системи [95, с. 72].

І.Ю. Богдановська справедливо зазначає, що рух від судового прецеденту до прецедентів тлумачення зближує право країн «загального права» з романо-германською правовою сім'єю, що є проявом так званої природної конвергенції, коли в силу загальних шляхів розвитку зближуються параметри національного права країн з різними правовими традиціями. Прецедентне право досягло якісного нового рівня розвитку. Із старого, архаїчного джерела воно змогло стати органічною частиною сучасного правового життя [73, с. 87].

Будучи запозичений з англосаксонської правової системи, принцип *stare decisis* у наших правових реаліях позбавлений недоліків, властивих англійському прецеденту, оскільки вітчизняні прецеденти формуються не на заміну, а на основі статутного права. Таким чином, якщо законодавство змінюється, і правова норма, стосовно якої була сформована певна судова практика застосування, були прийняті Верховним Судом прецедентні рішення, змінюється або скасовується, це автоматично призводить до втрати сили прецедентами її тлумачення. Таким чином відбувається взаємне корегування прецедентного та статутного права: з однієї сторони, судові прецеденти є більш гнучкими й швидше та точніше, ніж законодавство, реагують на зміни у суспільних відносинах, з іншої сторони, періодичні зміни у законодавстві не дозволяють застосовувати застарілі, «архаїчні» прецеденти, які вже не відповідають сучасним правовим та суспільним реаліям.

Тому прецедентна практика вітчизняного Верховного Суду не породжує істотних проблем застосування судами правових висновків та відступлення від них. Так, проблема множинності прецедентів з різним тлумаченням однієї і тієї ж норми повинна бути поступово усунута послідовним ставленням Верховного Суду до формування власної практики у конкретних категоріях справ. Істотна

відмінність стилю викладення судових рішень українськими судами від рішень англійських судів, більша стислість та формалізм, відсутність у вітчизняних судових рішеннях роздумів, довгих аргументацій, емоційних висловлювань тощо, не створює такої проблеми визначення у постановах Верховного Суду *ratio decidendi* (маємо на увазі правовий висновок), як це існує в англійській судовій практиці.

Основним критерієм, за яким визначається відповідь на питання, чи підпадає та чи інша справа під дію певного правового висновку Верховного Суду, є наявність чи відсутність «розумних відмінностей» в обставинах справи. Все залежить від того, чи можна вважати конкретну справу аналогічною до тієї, в якій було сформульовано правовий висновок Верховного Суду.

Значний внесок у відповідь на це питання було зроблено розробниками постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 30.09.2011 року № 11 «Про судову практику застосування статей 353 - 360 Цивільного процесуального кодексу України» [315]. Це той випадок, коли постанова втратила силу, однак не втратила актуальності. Виходячи зі змісту п. 6 даної постанови, можна констатувати, що, вирішуючи питання про те, чи зв'язаний суд при розгляді певної справи положеннями конкретного правового висновку Верховного Суду, необхідно виходити з того, що аналогічними слід вважати лише ті справи, у яких тотожними є предмет спору, підстави позову, зміст позовних вимог та встановлені судом фактичні обставини, а також має місце однакове матеріально-правове регулювання спірних правовідносин. Зміст правовідносин із метою з'ясування їх подібності визначається обставинами кожної конкретної справи.

ВИСНОВКИ

У **Висновках** викладено узагальнені результати дисертаційного дослідження, сформульовано найбільш вагомі положення та пропозиції з удосконалення цивільного процесуального законодавства України в частині судових рішень.

1. Судове рішення в цивільному процесі (у розумінні його як узагальнюючого поняття для всіх актів правосуддя, що ухвалюються в порядку цивільного судочинства) – це судовий акт, який у відповідній процесуальній формі (рішення, ухвали, постанови чи судового наказу) закріплює висновок суду щодо вирішення на основі верховенства права певної вимоги правового характеру або іншого юридичного питання, поставленого перед судом в процесі розгляду та вирішення цивільної справи з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

2. Під правосуддям у цивільних справах слід розуміти нерозривну єдність правозастосовної діяльності судів та результату судового правозастосування в процесі вирішення цивільних справ, який полягає у здійсненні захисту порушеного суб'єктивного матеріального права чи охоронюваного законом інтересу конкретної особи внаслідок владного вирішення судом юридичного спору на основі верховенства права.

Саме результат судового правозастосування є визначальним у сутнісній характеристиці правосуддя. Тому лише ті судові рішення є актами правосуддя, які втілюють цей позитивний результат вирішення юридичного спору, що проявляється в індивідуально-правовому регулюючому впливі на суспільні відносини, що були предметом судового розгляду (рішення судів першої інстанції, постанови судів апеляційної та касаційної інстанцій та судовий наказ). Владний характер такого вирішення спору та здійснення судового захисту права забезпечується законною силою судового рішення.

У зв'язку з цим акти цивільного судочинства, не спрямовані на вирішення матеріально-правового спору, які носять допоміжний характер (судові ухвали), не можуть вважатися актами правосуддя і не повинні наділятися законною силою.

2. Вимоги до судового рішення слід розглядати як систему певних техніко-юридичних прийомів, правил, стандартів, які повинні застосовуватися судом при ухваленні рішення з метою досягнення його цілей як акту правосуддя (яким повинно відповідати судове рішення і на відповідність яким судове рішення можна перевірити).

Вимоги, що пред'являються до судових рішень, можна поділити на дві основні групи: вимоги до судового рішення як до правозастосовного акту та вимоги до судового рішення як процесуального документа.

Вимоги до судового рішення як правозастосовного акту зумовлені змістом правозастосовної діяльності суду. Ці вимоги є спільними для всіх судових рішень незалежно від процесуальної форми їх вираження. Ними є законність та обґрунтованість.

Вимоги до судового рішення як процесуального документа зумовлені процесуальною формою судового рішення та поділяються на загальні, спеціальні та специфічні. Загальні вимоги до судового рішення як процесуального документа – це ті, які можна віднести до загальних правил документування, що стосуються будь-якого юридичного документа: ясність, точність, логічність, грамотність, етичність, викладення державною мовою з дотриманням офіційно-ділового стилю. Спеціальні вимоги до судових рішень як процесуальних документів – це ті, що стосуються лише актів правосуддя або наділені для них спеціальним змістом: вмотивованість, структурованість, категоричність, публічність. Перелік специфічних вимог визначається окремо для кожного з видів судових рішень, визначених законом, та характеризує їх особливості.

3. Вимога законності стосується всіх без винятку судових рішень у цивільному процесі незалежно від процесуальної форми їх вираження. Під законністю судового рішення необхідно розуміти таке техніко-юридичне правило (стандарт), що ґрунтується на принципах верховенства права та законності цивільного судочинства і передбачає правильне застосування судом під час ухвалення рішення матеріальних норм законодавства, а також точне дотримання та правильне застосування процесуальних норм законодавства, а у випадку відсутності таких норм чи їх дефектності – адекватне фактичним обставинам справи застосування судом аналогії закону чи аналогії права.

4. Обґрунтованість судового рішення напряму залежить від обґрунтованості вимог учасників справи, стосовно яких це рішення прийнято. Обґрунтованим є судове рішення, яким задоволена обґрунтована вимога та яким, відповідно, відмовлено у задоволенні необґрунтованої вимоги.

Ступінь необхідної повноти та достовірності встановлення судом обставин, якого достатньо для визнання судового акту обґрунтованим, може бути різним, залежно від виду судового акту та питання, що ним вирішується, та коливатися від достатньо умовного (при видачі судового наказу або постановленні ухвали) до найбільш повного (при ухваленні рішення суду по суті юридичного спору).

Рішення суду, ухвалене по суті заявлених вимог, можна вважати обґрунтованим, якщо суд встановив обставини справи на підставі констатації виконання (чи невиконання) сторонами свого обов'язку доказування за внутрішнім переконанням суду, сформованим на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні.

5. Законна сила є сутнісною ознакою судового рішення як акту правосуддя та визначає місце судового рішення в механізмі правового регулювання суспільних відносин. Законна сила судового рішення в

цивільному процесі – це зовнішнє вираження, прояв судової влади держави через акт правосуддя (судове рішення) у цивільній справі.

Законна сила судового рішення надає результату вирішення спору судом, здійсненню судового захисту права владного імперативного характеру, а спірним правовідносинам, що були предметом судового розгляду, – остаточної юридичної визначеності.

Як і закон (дію якого можна прослідкувати в часі, просторі та за колом осіб) законна сила рішення суду є проявом державної влади, тому окрім об'єктивних та суб'єктивних, вона має також просторові та темпоральні межі дії. Просторові межі дії законної сили рішення суду визначаються територією, на яку поширює свою дію законна сила рішення суду. Темпоральні межі дії законної сили рішення суду визначаються моментами у часі, коли рішення набирає законної сили та коли припиняє свою дію законна сила рішення суду.

Категорія «*res judicata*», яка використовується в європейській судовій практиці, зокрема, практиці Європейського суду з прав людини, є найближчою за змістом до поняття «законна сила» судового рішення, що використовується у вітчизняній процесуальній науці, законодавстві та судовій практиці.

6. Сутність рішення суду першої інстанції може бути розкрита лише комплексно, через взаємодію його матеріально-правової та процесуальної складових, тобто як компонента цивільного процесу та як елемента механізму правового регулювання суспільних відносин.

Як компонент цивільного процесу рішення суду – це ухвалений у визначеному процесуальним законом порядку судовий акт, яким закінчується судовий розгляд та вирішується по суті цивільна справа.

Як елемент механізму правового регулювання суспільних відносин рішення суду – це акт захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів особи, здійснений внаслідок забезпечення правової визначеності матеріальних правовідносин, що були предметом судового розгляду, конкретизації суб'єктивних матеріальних прав та обов'язків їх

суб'єктів та забезпечення у необхідних випадках можливості їх примусової реалізації.

7. Вплив європейських стандартів відправлення правосуддя на цивільне судочинство України в частині ухвалення та проголошення судового рішення знайшов відображення у розширенні змісту вимоги вмотивованості рішення суду. Право учасників цивільного процесу бути не лише заслуханим, а й почутим судом гарантовано шляхом закріплення в законі обов'язку суду наводити в мотивувальній частині судового рішення мотиви прийняття або відхилення кожного доводу сторони, вказувати причини незастосування норм законодавства, на які сторони посилалися, викладаючи свої вимоги або заперечення. В цій частині положення ЦПК України покладають на суд навіть більш вимогливі гарантії дотримання прав сторін, ніж цього потребує практика Європейського суду з прав людини.

8. Головною відмінністю рішення суду від ухвали є те, що у рішення існує тісний зв'язок зі спірними матеріальними правовідносинами, що є предметом судового розгляду. Призначення судового рішення – внести ясність у ці правовідносини, чітко визначити їх зміст. Рішення суду є актом індивідуального правового регулювання суспільних відносин. Ухвала суду має виключно процесуальне значення і на матеріальні правовідносини сторін безпосередньо не впливає.

Судова ухвала – це судовий акт, яким не вирішується матеріально-правовий спір, а оформлюються процесуальні дії суду, що супроводжують діяльність зі здійснення правосуддя у цивільній справі, безпосередньо не пов'язані із застосуванням норм матеріального права.

9. Аналіз норм ЦПК України та судової практики дозволяє дійти висновку, що у вигляді окремого процесуального документа повинні оформлюватися: 1) ухвали, стосовно яких у законі міститься безпосередня вимога, що така ухвала постановляється судом у нарадчій кімнаті; 2) ухвали, якими закінчується розгляд справи, зокрема й ті, якими справа вирішується по

суті; 3) ухвали, які підлягають примусовому виконанню, направляються для виконання відповідним юридичним чи фізичним особам, а також копії яких повинні направлятися учасникам справи; 4) ухвали, які постановляються судом поза судовим засіданням; 5) ухвали, які підлягають апеляційному оскарженню окремо від рішення суду.

Інші ухвали можуть постановлятися судом на місці, без виходу до нарадчої кімнати, та заноситися до протоколу судового засідання. Втім, закон не забороняє оформлювати у вигляді окремого процесуального документа будь-яку судову ухвалу, крім тих, стосовно яких закон прямо вказує про їх протокольну форму.

10. За змістом, що обумовлений функціональним призначенням даного процесуального акту суду (характером впливу на судовий процес), судові ухвали можна поділяти на такі групи: 1) ухвали, які безпосередньо впливають на рух цивільної справи; 2) ухвали, які безпосередньо не впливають на рух цивільної справи.

Ухвали, які безпосередньо впливають на рух цивільної справи, в свою чергу, можна поділити на: а) ухвали, які сприяють виникненню та руху справи; б) ухвали, які перешкоджають виникненню та руху справи. Ухвали, які перешкоджають виникненню та руху справи, можна поділити на: пресічні (ухвали, які перешкоджають виникненню цивільної справи); відкладальні (ухвали, які призводять до затягування судового розгляду справи); заключні (ухвали, якими закінчується судовий розгляд справи).

Заклучні ухвали, в свою чергу, необхідно поділяти на вирішальні та невирішальні. До групи ухвал, які перешкоджають виникненню та руху справи, можна віднести лише заключні невирішальні ухвали. Заклучні вирішальні ухвали є логічним підсумком розгляду та вирішення певних категорій цивільних справ. Саме на їх отримання були спрямовані дії усіх учасників процесу, а, отже, їх варто віднести саме до групи ухвал, які сприяють виникненню та руху справи.

Ухвали, які безпосередньо не впливають на рух цивільної справи, можна поділити на: а) ухвали, якими оформляються дії суду з підготовки справи до судового розгляду та забезпечується сприяння у реалізації прав та виконанні обов'язків учасників процесу; б) ухвали, якими суд виправляє недоліки судового розгляду або судового рішення; в) ухвали, якими суд реагує на порушення закону.

Також за підставою їх постановлення судові ухвали варто поділяти на ті, що постановляються судом *ex officio* незалежно від клопотання учасників справи, та ті, що є реакцією суду на клопотання учасників справи.

11. Законна сила судового рішення – це та властивість, яка дозволяє йому бути регулятором тих суспільних відносин сторін (маючи на увазі індивідуально-правове регулювання), що були предметом судового розгляду. Тому ухвала суду як судовий акт, який не вирішує матеріально-правовий спір по суті, не може набирати законної сили, хоча й, будучи актом судової влади, містить у собі владні приписи, а відтак набуває окремих рис, властивих законній силі судового рішення.

Поняття законної сили не співпадає за своїм змістом з поняттям юридичної сили. На відміну від рішення суду, яке у встановленому процесуальним законом порядку набирає законної сили, судова ухвала набирає чинності (юридичної сили), однак законна сила цьому процесуальному акту не властива.

12. Українська модель наказного провадження внаслідок внесення змін до цивільного процесуального законодавства наблизилася за своїми характеристиками до бездокументарної (бездоказової) моделі, хоча остання й не реалізована до кінця в нормах ЦПК України. Про це можуть свідчити положення процесуального закону про те, що в тексті судового наказу суд повинен зазначати, що він не перевіряє обґрунтованість вимог, і те що судовий наказ скасовується за будь-якою заявою боржника також без перевірки її обґрунтованості.

За таких умов судовий наказ втрачає деякі важливі ознаки акту правосуддя. Він є лише формально обґрунтованим (його обґрунтованість фактично залежить лише від того, чи визнає його обґрунтованим боржник). У такому випадку закріплення обов'язку заявника додавати до заяви про видачу судового наказу письмові докази призначене лише для того, щоб убезпечитись від пред'явлення завідомо безпідставних вимог та перевантаження судів заявами про видачу та скасування судових наказів.

Динамічні властивості судового наказу, що набрав законної сили (обов'язковість та реалізованість), є ідентичними за змістом та межами дії відповідним властивостям рішення суду, що набрало законної сили. Відносно ж статичних властивостей, тобто тих, що забезпечують стабільність судового акту, який набрав законної сили, між рішенням і судовим наказом значно більше відмінностей, ніж спільних рис. Незмінність та виключність є єдиними статичними властивостями, які забезпечують стабільність судового наказу, що набрав законної сили, як акту правосуддя, тоді як неспростовність та преюдиціальність йому взагалі не властиві.

13. Судові постанови – це підсумкові акти правосуддя судів апеляційної та касаційної інстанції, якими реалізується право особи на оскарження та перевірку судових рішень з метою виправлення судових помилок.

Ухвалюючи постанову, суд апеляційної та касаційної інстанції дає відповідь на апеляційну (касаційну) скаргу особи, яка звернулася до нього з вимогою про перевірку судового рішення. Водночас така перевірка призводить також і до відповіді на позовну вимогу (вимогу в порядку окремого провадження), вирішену судом першої інстанції, оскільки виправляючи помилку нижчестоящего суду, суд апеляційної (касаційної) інстанції повинен вказати, як саме повинен бути вирішений юридичний спір.

14. Постанова суду апеляційної інстанції є результатом перегляду цивільної справи і перевірки законності та обґрунтованості рішень і ухвал суду першої інстанції. Постанова суду касаційної інстанції є результатом перевірки

законності рішень, ухвал і постанов судів першої та апеляційної інстанції. У постановах суду касаційної інстанції найбільшою мірою проявляється тенденція до поєднання приватного інтересу учасників справи до перевірки законності їх рішень та публічного інтересу держави до забезпечення єдності судової практики.

15. Правовий висновок про правильне застосування норми права:

1) повинен обов'язково міститися у постановах Верховного Суду, ухвалених у складі палати, об'єднаної палати або Великої Палати, оскільки справа була передана на їх розгляд у зв'язку з незгодою колегії суддів, палати, об'єднаної палати, що передала справу, з існуючим висновком щодо порядку застосування даної правової норми;

2) може міститися у постанові колегії Верховного Суду у будь-якій справі, в якій Верховний Суд вважав за необхідне роз'яснити порядок застосування певної правової норми у конкретних правовідносинах, зокрема й у постановах, якими Верховний Суд залишив касаційну скаргу без задоволення, а судові рішення – без змін. Такий висновок є необхідним, якщо Верховний Суд в результаті перегляду рішень судів попередніх інстанцій встановив істотне порушення (неправильне застосування) норм матеріального та/або процесуального права;

3) може повністю не відтворюватися у постановах колегії Верховного Суду в аналогічних справах, що часто повторюються. В таких випадках вбачається доцільним та достатнім, щоб Верховний Суд посилався на власні правові висновки, викладені ним у судових постановах у попередніх аналогічних справах.

16. З метою вдосконалення нормативної моделі інституту судових рішень в цивільному процесі пропонується внести зміни та доповнення до ЦПК України, які вдосконалюють зміст рішення суду першої інстанції (ст. 265 ЦПК України), доповнюють зміст властивостей виключності та преюдиціальності рішення суду, що набрало законної сили (п. 2 ч. 1 ст. 186, ст. 273 ЦПК

України), уточнюють порядок набрання чинності судовою ухвалою (ст. 261 ЦПК України), вдосконалюють зміст постанови судів апеляційної та касаційної інстанції (ст. ст. 382, 416 ЦПК України)

Для забезпечення можливості ухвалення судами часткових рішень пропонується частину третю статті 259 ЦПК України викласти в наступній редакції: «3. Якщо в одному провадженні об'єднані кілька взаємопов'язаних самостійних вимог, частина з яких визнана відповідачем, суд може ухвалити щодо визнаної вимоги часткове рішення та продовжити провадження в частині невирішених вимог».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Justice Devendra Kumar Upadhyaya. Skills of judgment writing. Based on lecture delivered by His Lordship on 13th May 2015 at Judicial Training and Research Institute, U.P. during Induction Training Program for Civil Judges (Junior Division). — URL:

<http://ijtr.nic.in/SKILLS%20OF%20JUDGMENT%20WRITING.pdf>.

2. Laband P. Dr., Prof. Des deutschen Rechts Das Staatsrecht des Deutschen Reiches. Vierter Band /P. Laband. 4. neubearb. Aufl. in vier Banden. Tubingen; Leipzig: Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1901. 375 s.

3. Legal realism at Yale: 1927-1960 by L. Kalman. Review by J.W. Singer. *California Law Review*. Vol. 76. № 2. P. 465-480.

4. Sladič J. The Argument for Choosing State's Judicial System or a «Private» Outsourced Resolution of Disputes: a Practising Attorney's Point of View. *Lexonomica* Vol. 10, No. 1, pp. 1-20, June 2018.

5. Unger J. Dr. System des osterreichischen allgemeinen Privatrechts. Zweiter Band /J. Unger. 5-te unverand. Aufl. Leipzig : Druck und Verlag von Breitkopf und Hartel, 1892. 740 s.

6. Абакумова М.Г. Отражение беспристрастности судей в судебных постановлениях. *Вестник ВГУ. Серия: Право*. 2011. № 2. С. 123-131.

7. Абдуллина З.К. Определение суда первой инстанции в советском гражданском процессе: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 1964. 18 с.

8. Аболонин В.О. Злоупотребление правом на иск в гражданском процессе Германии : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2008. 27 с.

9. Абрамов С.Н. Советский гражданский процесс: Учебник. М.: Госюриздат, 1952. 420 с.

10. Авдюков М.Г. Законная сила судебного решения в советском гражданском процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. М., 1953. 14 с.

11. Авдюков М.Г. Судебное решение. М.: Госюриздат, 1959. 192 с.
12. Акрабова О.Н. Принцип конкретности истины в применении права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 69. С. 41-46.
13. Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні: монографія / С.В. Ківалов, Н.Ю. Голубєва, І.В. Андронов та ін.; за заг. ред. Н.Ю. Голубєвої; НУ ОЮА. Одеса: Юридична література, 2017. 212 с.
14. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. М.: Статут, 1999. 712 с.
15. Алексеев С.С. Собрание сочинений. В 10 т. [+ Справоч. том]. Том 6: Восхождение к праву. М.: Статут, 2010. 558 с.
16. Алиев Т.Т., Жевак И.И. Понятие и виды требований, предъявляемых к решению суда первой инстанции в гражданском производстве. *Современное право*. 2012. № 8. С. 107-111.
17. Алиэскеров М.А. Кассационное производство по гражданским делам: вопросы теории и практики. М.: Норма, 2005. 160 с.
18. Амеліна А.С., Достатній Р.Ю. Прояви комплексності реалізації принципу гласності цивільного судочинства. *Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право)*. 2013. Вип. 2. С. 189-194.
19. Андронов І.В. Види судових актів у цивільному процесі України. *Судова та слідча практика в Україні*. 2017. № 5. С. 74-79.
20. Андронов І.В. Виды судебных приказов в гражданском процессе Украины. *Leges si Viata*. 2018. №1. С. 3-6.
21. Андронов І.В. Вмотивованість як обов'язкова вимога до судового рішення у цивільній справі. *Митна справа*. 2010. №1. С. 186-190.
22. Андронов І.В. Вплив конституційної реформи в Україні на судові рішення в цивільному процесі. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 18 грудня 2015 року). Одеса: Фенікс, 2015. С. 33-36.

23. Андронов І.В. Вплив практики Європейського суду з прав людини на судові рішення в цивільному процесі. *Практика ЄСПЛ з питань цивільного процесуального права: матеріали круглого столу* (Одеса, 5 квітня 2016 р.). Одеса: Юридична література, 2016. С. 24-28.

24. Андронов І.В. Вплив суддівського розсуду на судові рішення у цивільному процесі. *Інтернет-конференція «Речові права в праві та законодавстві: розвиток і сьогодення»*. (Одеса, 27 листопада 2015 року). Одеса, 2015. С. 49-52.

25. Андронов І.В. Вплив судової реформи на судовий наказ в цивільному процесі України. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. до 90-річчя від дня народження Ю.С. Червоного (м. Одеса, 6 листопада 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 28-31.

26. Андронов І.В. Законна сила постанов Верховного Суду України. *Правове життя сучасної України*: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу, присвяченої 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права (Одеса, 20-21 квітня 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. С. 196-197.

27. Андронов І.В. Законна сила судового рішення в цивільному процесі України. *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 100-104.

28. Андронов І.В. Законна сила судової ухвали в цивільному судочинстві. *Часопис цивілістики*. 2017. №27. С. 129-132.

29. Андронов І.В. Законність судового рішення у цивільному процесі України. *Правова держава*. 2016. № 21. С. 101-108.

30. Андронов І.В. Застосування аналогії процесуального закону під час ухвалення судового рішення. *Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 150-річчя від дня народження Є.В. Васьковського (Одеса, 8 квітня 2016 р.). Одеса: Юридична література, 2016 С. 30-32.

31. Андронов І.В. Застосування практики Європейського суду з прав людини при ухваленні судових рішень у цивільному процесі України *Právna veda a prax: Výzvy moderných európskych integračných procesov: Medzinárodnej vedeckej konferencie. Paneurópska vysoká škola, Fakulta práva* (Bratislava. – 27-28 novembra 2015). Bratislava, 2015. С. 232-234.

32. Андронов І.В. Зміст рішення суду як процесуального документа в цивільному процесі України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. №6. Том №1. С. 42-45.

33. Андронов І.В. Зміст судової ухвали як окремого процесуального документа в цивільному процесі. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. 2017. №5 (27). С. 85-89.

34. Андронов І.В. Категорія «істина» та обґрунтованість судового рішення в цивільному процесі. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2017. № 4. С. 33-40.

35. Андронов І.В. Класифікація рішень суду в цивільному процесі за їх місцем в механізмі правового регулювання матеріальних правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». № 48. 2018. С.71-74.

36. Андронов І.В. Межі законної сили рішення суду. *Юридичний вісник*. 2007. №2. С. 35-39.

37. Андронов І.В. Мова цивільного судочинства та судового рішення у цивільній справі. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*: зб. наук. пр. Одеса, 2012. Т. 12. С. 313-320.

38. Андронов І.В. Набрання судовою ухвалою законної сили. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 652-655.

39. Андронов І.В. Обов'язковість правових висновків, що містяться у постановках Верховного суду в цивільному процесі. *Науковий вісник*

Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». №1. 2018. С. 41-45.

40. Андронов І.В. Обов'язковість судових рішень в цивільному судочинстві. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матеріали круглого столу* (м. Одеса, 16 травня 2015 року). Одеса: Фенікс, 2015. С. 15-18.

41. Андронов І.В. Поняття та види судових ухвал в цивільному процесі. *Право і суспільство*. 2017. №5. С. 57-62.

42. Андронов І.В. Поняття та сутність рішення суду в цивільному процесі України. *Митна справа*. 2010. №2. С. 215-219.

43. Андронов І.В. Постанови судів апеляційної та касаційної інстанції в цивільному процесі України. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 582-585.

44. Андронов І.В. Правова природа законної сили судового рішення в цивільному судочинстві. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. У двох томах* (м. Одеса, 15-16 травня 2015 року). Том 2. Розділ XXIV: Проблеми теорії та практики цивільного процесу. Одеса: Юридична література, 2015. С. 544-546.

45. Андронов І.В. Правова сила судового рішення. *Актуальні проблеми цивілістики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (Одеса, 21 листопада 2014 р.). Одеса: Фенікс, 2014. С. 74-76.

46. Андронов И.В. Приказное производство и судебный приказ в гражданском процессе Украины. *Leges et Vita*. 2017. № 11. С. 3-6.

47. Андронов І.В. Принцип остаточності судового рішення «RES JUDICATA». *Правове життя сучасної України: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова*

(м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.): у 2 т. Т. 1. Одеса: Юридична література, 2014. С. 376-378.

48. Андронов І.В. Проблеми використання терміну «судове рішення» в цивільному процесуальному законодавстві України. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу*: матер. міжнар. наук. конф., присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного (Одеса, 16 грудня 2011 р.). Одеса: Фенікс, 2011. С. 25-28.

49. Андронов І.В. Проблеми реалізації судом права на вихід за межі позовних вимог при ухваленні рішення. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу*: матер. Міжнар. наук. конф., присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного (Одеса, 13 грудня 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2011. С. 81-83.

50. Андронов І.В. Процесуальні особливості рішення суду у справах окремого провадження. *Юридичний вісник*. 2009. № 1. С. 50-53.

51. Андронов І.В. Співвідношення принципів диспозитивності та публічності та їх вплив на судове рішення у цивільній справі. *Митна справа*. 2010. № 5. С. 175-178.

52. Андронов І.В. Способи оскарження та перевірки судових рішень в цивільному процесі України. *Новели цивільного процесуального кодексу України* : [Електронне видання] матер. кругл. столу (Одеса, 26 березня 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 9-13.

53. Андронов І.В. Суддівський розсуд при ухваленні судових рішень як інструмент протидії зловживанню процесуальними правами. *Матеріали круглого столу «Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії»* (м. Одеса, 27 листопада 2015 року). Одеса: Фенікс, 2015. С. 26-29.

54. Андронов І.В. Судове рішення як акт правосуддя в цивільному процесі. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. 16. Одеса, 2015. С. 322-334.

55. Андронов І.В. Судові рішення в цивільному процесі України: монографія. Одеса: Юридична література, 2018. 372 с.

56. Андронов І.В. Судові рішення в цивільному процесі України: проблеми термінології. *Актуальні проблеми держави і права*. Вип. 66. Одеса, 2012. С. 287-293.

57. Андронов І.В. Сутність рішення суду в цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 11. С. 5-9.

58. Андронов І.В. Сутність та значення перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 56. С. 110-117.

59. Андронов И.В. Требования мотивированности и публичности судебного решения в контексте ст. 6 Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод. *Защита прав личности в конституционном, гражданско-правовом и международно-правовом аспекте в Германии, Украине и Польше*: материалы Немецко-Украинско-Польского правового семинара ДААД. Ч. 2 (Одесса, 28-29 сентября 2011 г.). Регенсбург, 2011. С. 3-13.

60. Андронов І.В. Ухвалення рішення судом апеляційної інстанції в цивільному процесі. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу*: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції ім. Ю.С. Червоного. Одеса: Фенікс, 2014. С. 10-12.

61. Андронов І.В. Форма та зміст судового наказу в цивільному процесі. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. №4. С. 7-12.

62. Андронов І.В. Щодо змісту вимоги обґрунтованості судового рішення. *Актуальні проблеми цивільного права та процесу*: матер. Міжнар. конф., присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного (Одеса, 17 грудня 2010 р.). Одеса: Фенікс, 2010. С. 113-115.

63. Апалькова І.С. Перегляд судових рішень Верховним Судом України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 200 с.

64. Апеляційне та касаційне оскарження судових рішень у цивільному судочинстві. Практичний коментар / упоряд. Ю.І. Руснак. К.: «Центр учбової літератури», 2015. 172 с.

65. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 543 с.
66. Бальжик І.А. Герменевтика та екзегеза: єдність та відмінність. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 258-263.
67. Баранова Ю.О. Роль методологічних правил у проведенні порівняльно-правових досліджень. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 186-193.
68. Батурина Н.А. Грамотность судебных актов в гражданском процессе. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2010. №2. С. 21-23.
69. Бехруз Х.Н. Методологические разработки А.В. Сурилова и проблема совершенствования методологии юридической науки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 113-118.
70. Бігун В.С. Здійснення правосуддя в цивільному судочинстві: про право, правосудність і розсуд (філософсько-правові аспекти). *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 56. С. 117-123.
71. Бігун В.С. Правосуддя як форма здійснення судової влади народом. Анулювання закону судом присяжних. *Держава і право*. 2010. № 47. С. 26-33.
72. Бобрешов Є.Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2011. 18 с.
73. Богдановская И.Ю. Эволюция судебного прецедента в «общем праве». *Право*. 2010. № 2. С. 75-87.
74. Борисов М.С. Теоретические и практические проблемы законной силы судебного решения: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2010. 22 с.
75. Борисов М.С. Теоретические и практические проблемы законной силы судебного решения: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2010. 200 с.
76. Борисова Е.А. Апелляция, кассация, надзор по гражданским делам: учеб. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Норма: ИНФРА-М, 2016. 352 с.

77. Борисова Е.А. Теоретические проблемы проверки судебных актов в гражданском, арбитражном процессах: автореф. дисс. ... доктора юрид. наук. М., 2005. 48 с.

78. Будзинский С.М. О силе судебных решений в гражданском и уголовном процессах и о взаимном влиянии этих процессов преимущественно по законам Царства Польского. Санкт-Петербург: Тип. Николая Тиблена и комп., 1861. 103 с.

79. Бут І.О. Розгляд цивільно-правових спорів третейськими судами в Україні: монографія. Одеса: Фенікс, 2017. 214 с.

80. Вапнярчук В. Стандарт кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С.100-112.

81. Васильев С.В. Гражданский процесс: Курс лекций. Х.: Эспада, 2010. 856 с.

82. Васильев С.В. Гражданский процесс: Учебное пособие. Х.: ООО «Одиссей», 2006. 512 с.

83. Васильєв С.В. Порівняльний цивільний процес: підручник. К.: Алерта, 2015. 352 с.

84. Васьковский Е.В. Курс гражданского процесса: Учебник. Том 1. Субъекты и объекты процесса, процессуальные отношения и действия. М.: Издание Бр. Башмаковых, 1913. 704 с.

85. Васьковский Е.В. Руководство к толкованию и применению законов для начинающих юристов. М.: Издание Бр. Башмаковых, 1913. 152 с.

86. Васьковский Е.В. Учебник гражданского процесса. М.: Издание Бр. Башмаковых, 1917. 429 с.

87. Вербіцька М.В. Наказне провадження у цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2011. 18 с.

88. Вербіцька М.В. Наказне провадження у цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2011. 231 с.

89. Веремко В. Нова філософія процесу // Закон і Бізнес. 2018. № 3
URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/CCC88508D1B3696EC225822100317621?OpenDocument&year=2018&month=01](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/CCC88508D1B3696EC225822100317621?OpenDocument&year=2018&month=01)
& (Дата звернення: 06.02.2018 року).

90. Верховенство права: Доповідь, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року), на основі коментарів, що їх надали: пан Пітер Ван Дайк (член Комісії, Нідерланди) пані Грет Галлер (член Комісії, Швейцарія) пан Джефрі Джоуел (член Комісії, Велика Британія) пан Каарло Туорі (член Комісії, Фінляндія). Переклад на українську мову С. Головатого (за підтримки Американської агенції з міжнародного розвитку/USAID). *Право України*. 2011. № 10. С. 168-184.

91. Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень від 18 грудня 2008 року. URL: http://court.gov.ua/userfiles/vsn_11_2008.pdf.

92. Витрянский В.В. Некоторые основные положения Концепции развития гражданского законодательства Российской Федерации об обязательствах. *Журнал Российского права*. 2010. № 1. С. 13-18.

93. Владимиров М.В. Державна влада в умовах розвитку громадянського суспільства. *Актуальні проблеми державного управління*. 2013. № 2. С. 46-53.

94. Власенко В.А. К вопросу о понятии судебного решения. *Вестник СГАП*. 2009. № 1. С. 103-108.

95. Вопленко Н.Н. Источники и формы права: Учебное пособие. Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2004. 102 с.

96. Воронков Г.В. Определение суда первой инстанции в советском гражданском процессе: Учебное пособие. Саратов, 1967. 119 с.

97. Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в советском праве. М.: Юридическое издательство НКЮ СССР, 1941. 220 с.

98. Гаврік Р.О. Динамічний елемент законної сили рішення суду першої інстанції. *Університетські наукові записки*. 2010. № 1(33). С. 32-39.

99. Гаврік Р.О. Законна сила судових рішень у цивільних справах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2011. 20 с.

100. Гаврік Р.О. Незмінність як елемент законної сили рішення суду першої інстанції у цивільній справі. *Форум права*. 2008. № 2. С. 50-59.

101. Гаврік Р.О. Преюдиційність як властивість судового рішення у цивільній справі, що набрало законної сили URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=68.

102. Гаврік Р.О. Стабільність як елемент законної сили рішення суду у цивільній справі. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3. С. 97-104.

103. Гаврік Р.О. Сутність та зміст законної сили рішення суду у цивільній справі. *Університетські наукові записки*. 2008. № 2. С. 79-86.

104. Газиянц Л.И. Процессуальные документы по гражданским делам: Учеб. пособие. М., 1961. 157 с.

105. Ганс Кельзен Чистое учение о праве. 2-е изд / пер. с нем. М.В. Антонова и С.В. Лёзова. Санкт-Петербург: ООО Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2015. 542 с.

106. Гетманцев О.В. Формування та розвиток цивільного процесуального законодавства в Україні: питання історичної періодизації. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2013. Вип. 644. С. 82-87.

107. Гладенко О.М. Застосування практики Європейського суду з прав людини судами загальної юрисдикції України. *Правове забезпечення ефективного виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини* : матер. 2-ї міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 20-21 вересня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. С. 352-353.

108. Голубєва Н.Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 642 с.

109. Гольмстен А.Х. Учебникъ русскаго гражданского судопроизводства. Санкт-Петербургъ: Типографія М. Меркушева, 1913. 411 с.
110. Гордон В.М. Иски о признании. Ярославль: Типография Губернского Правления, 1906. 372 с.
111. Гордон В.М. Основание иска в составе изменения исковых требований. Ярославль: Типография Губернского Правления, 1902. 316 с.
112. Городовенко В.В. Принцип гласності та відкритості у вітчизняному судочинстві: проблеми реалізації. *Вісник Верховного суду України*. 2011. № 9 (133). С. 38-43.
113. Городовенко В.В. Принцип обов'язковості судового рішення. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1(68). С. 160-173.
114. Городовенко В.В. Про становище незалежної судової влади. *Право України*. 2002. № 9. С. 120-123.
115. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 року № 1798-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
116. Гражданский процесс: учебник / Д.Б. Абушенко, В.П. Воложанин, К.И. Комиссаров и др.; отв. ред. В.В. Ярков. М.: Волтерс Клувер, 2004. 720 с.
117. Гражданский процесс: Учебник / отв. ред. В.В. Ярков. М.: Инфотропик Медиа, 2012. 768 с.
118. Гражданский процесс: Учебник. 2-е изд., перераб. и доп. / Под ред. М.К. Треушникова. М.: ОАО «Издательский Дом «Городец», 2007. 784 с.
119. Гражданский процесс. Хрестоматия: Учебное пособие / под ред. проф. М.К. Треушникова. М.: ОАО «Издательский Дом «Городец», 2005. 896 с.
120. Гражданский процессуальный кодекс Азербайджанской республики: Закон Азербайджанской республики от 28 декабря 1999 года №780-ІІ. URL: <http://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/ru/az/az021ru.pdf>.

121. Гражданский процессуальный кодекс Грузии: Закон Грузии от 14.11.1997 года № 1106. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/29962/92/ru/pdf>.

122. Гражданский процессуальный кодекс Республики Армения: Закон Республики Армения от 17.06.1998 года. URL: <http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1918&lang=rus>.

123. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь: Закон Республики Беларусь от 11 января 1999 года № 238-З. URL: <http://www.pravo.by/document/?guid=3871&p0=hk9900238>.

124. Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 31 октября 2015 года № 377-V. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34329053#pos=2;-274.

125. Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова: Закон Республики Молдова от 30.05.2003 года № 225. URL: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=348338&lang=2>.

126. Гражданский процессуальный кодекс Республики Узбекистан: Закон Республики Узбекистан от 22.01.2018 года № ЗРУ-460. URL: <http://lex.uz/docs/3517334>.

127. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации: Закон Российской Федерации от 14.11.2002 года № 138-ФЗ. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_39570.

128. Гражданский процессуальный кодекс Туркменистана: Закон Туркменистана от 18 августа 2015 года. URL: <http://infoabad.com/zakonodatelstvo-turkmenistana/grazhdanskii-procesualnyi-kodeks-turkmenistana-4774.html>.

129. Гражданское процессуальное право: Учебник / С.А. Алехина, В.В. Блажеев и др.; Под ред. М.С. Шакарян. М., 2004. 584 с.

130. Гражданское процессуальное уложение Германии. (30 января 1877 года). (в редакции от 5 декабря 2005 г. с изменениями и дополнениями, внесенными по июнь 2014 г.). URL: <http://zakoniros.ru/?p=20180>.

131. Грибов Н.Д. Правовая природа апелляции в цивилистическом процессе: дисс. ... канд. юрид наук. М., 2016. 240 с.

132. Громов Н., Черкасов А. Законная сила судебного решения в арбитражном процессе. *Законность*. 2001. № 9. С. 45-48.

133. Громошина Н.А. О законной силе судебного приказа. *Тенденции развития гражданского процессуального права России*. Сборник научных статей. Санкт-Петербург, 2008. С. 201-211.

134. Громошина Н.А. Упрощение процесса: все ли сделано правильно? *Lex Russica*. Научные труды МГЮА. М., 2004. № 1. С. 181-186.

135. Гук П.А. Судебный прецедент как источник права: актуальные проблемы. *Новая правовая мысль*. 2004. № 3. С. 54-59.

136. Гурвич М.А. Решение советского суда в исковом производстве. М., 1955. 128 с.

137. Гурвич М.А. Судебное решение. Теоретические проблемы. М.: Юридическая литература, 1976. 176 с.

138. Гурвич М.А. Учение об иске: Учебное пособие. М., 1981. 40 с.

139. Гуреев П.П. Судебное разбирательство гражданских дел. М.: Госюриздат, 1958. 199 с.

140. Гусаров К.В. Інстанційний перегляд судових рішень у цивільному судочинстві: дис. ... доктора юрид. наук. Х., 2011. 431 с.

141. Гусаров К.В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках: монографія. Х.: Право, 2010. 352 с.

142. Гусаров К.В. Функції правосуддя у цивільному процесі. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2006. № 3 (26). С. 81-83.

143. Давтян А.Г. Гражданское процессуальное право Германии. М.: Городец-издат, 2000. 320 с.

144. Дашковська О. Судовий прецедент і судова практика як джерело права. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. №1(64). С. 34-41.
145. Демченко С. Про поняття «правосуддя» і «доступність правосуддя». *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 2. С. 96-102.
146. Дем'янова О.В. Властивості законної сили ухвал суду першої інстанції. *Часопис Київського університету права*. 2005. № 4. С. 176-179.
147. Доповідь Голови Верховного Суду України Ярослава Романюка на VII Міжнародному цивілістичному форумі «Принципи і тенденції застосування приватного права ЄС і пострадянських країн» URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/8168B61E8B9B8875C225811D0024C4D3](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/8168B61E8B9B8875C225811D0024C4D3).
148. Дрішлюк А.І. Вплив судової практики на Верховного Суду України на систему джерел цивільного та цивільно-процесуального права України. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 12. С. 245-256.
149. Дудченко В.В. Про герменевтичний підхід до права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 11-16.
150. Дыдынский Ф.М. Латинско-русский словарь к источникам римского права: По изданию 1896 г. М.: Издательство «Спарк», 1997. 560 с.
151. Єрошенко О.Б. Альтернативність наказного провадження як умова ефективності цивільного судочинства. *Юридичний вісник*. 2011. № 3. С. 102-106.
152. Єрошенко О.Б. Проблеми розгляду вимог щодо стягнення нарахованої, але не виплаченої працівникові суми заробітної плати, в порядку наказного провадження. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 2 (21). С. 59-64.
153. Жилин Г.А. Правосудие по гражданским делам: актуальные вопросы. М.: изд-во «Проспект», 2010. 576 с.

154. Жилин Г.А. Суд первой инстанции в гражданском процессе. М.: Юрайт-М, 2001. 328 с.
155. Жильцова Н.А. Голиченко М.М. О спорности в делах особого производства. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2006. № 8. С. 10-14.
156. Жуйков В.М. К вопросу о судебной практике как источнике права. *Судебная практика как источник права*. М., 2000. С. 78-90.
157. Журавльов А.В. Судовий прецедент як джерело права в адміністративному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. Вип. 76. С. 75-84.
158. Заворотько П.П., Штефан М.Й. Судові рішення: моногр. К.: Київ. ун-т, 1971. 188 с.
159. Загайнова С.К. О мерах повышения культуры изложения судебных документов в гражданском и арбитражном процессе. *Арбитражный и гражданский процесс*. М. 2007. № 7. С. 8-10
160. Загайнова С.К. О требованиях, предъявляемых к судебному решению в гражданском и арбитражном процессе. *Закон*. 2007. № 11. С. 51-60.
161. Загайнова С.К. Современные проблемы определения правовой природы судебных актов в гражданском и арбитражном процессах. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4(24). С. 115-124.
162. Загайнова С.К. Судебные акты в гражданском и арбитражном процессе : теоретические и прикладные проблемы : автореф. дис. . д-ра юрид. наук. Екатеринбург, 2008. 51 с.
163. Загайнова С.К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе. М., 2007. 389 с.
164. Загайнова С.К. Судебный прецедент: проблемы правоприменения. М.: Издательство НОРМА, 2002. 176 с.
165. Зайцев И. М. Теоретические вопросы устранения судебных ошибок в гражданском процессе: дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. М., 1986. 377 с.

166. Заочне рішення Голосіївського районного суду м. Києва від 17 серпня 2016 року у справі № 752/527/16-ц URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59746489>.

167. Здрок О.Н. Гражданский процесс зарубежных стран. Курс лекций: Учебное пособие. Минск: БГУ, 2004. 147 с.

168. Здрок О.Н. Гражданский процесс зарубежных стран: учебное пособие. М.: Изд-во деловой и учебной литературы, 2005. 175 с.

169. Зейдер Н.Б. Судебное заседание и судебное решение в советском гражданском процессе: Учебное пособие. Саратов, 1959. 98 с.

170. Зейдер Н.Б. Судебное решение по гражданскому делу. М.: Изд-во «Юридическая литература», 1966. 192 с.

171. Золотарева А. Б., Шаталов С. С. Роль прецедента в налоговом праве. М.: Издательский дом «Дело» РАНХиГС, 2014. 146 с.

172. Иванов С.М. К вопросу о понятии судебной защиты прав граждан. *Проблемы права*. 2012. № 2 (33). С. 31-35.

173. Иконникова Г.И. Философия права: учеб. для магистров. М.: Юрайт, 2012. 364 с.

174. Исаченко В.Л. Русское гражданское судопроизводство, практическое руководство для студентов и начинающих юристов. Томь первый. Судопроизводство исковое. Минск: Паровая типолитография В.И. Соломонова, 1901. 314 с.

175. Казимирчук В.П. Право и методы его изучения. М.: Юрид. лит., 1965. 204 с.

176. Калачова О. Вмотивованість судових рішень як гарантія захисту прав і основоположних свобод людини. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 4. С. 78-84.

177. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. К.: «Українська книга», 2000. 480с.

178. Кац С.Ю. Судебный надзор в гражданском судопроизводстве. М.: Юридическая литература, 1980. 208 с.

179. Кириенко О. Начальная шкала. *Юридическая практика*. 2018. № 1-2 URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/9BA6BF732F0BB9A3C225821E00364117?OpenDocument&year=2018&month=01&](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/9BA6BF732F0BB9A3C225821E00364117?OpenDocument&year=2018&month=01&) (06.02.2018 року).

180. Клейнман А.Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права. Очерки по истории. М.: Изд-во Московского ун-та, 1967. 119 с.

181. Клейнман А.Ф. Советский гражданский процесс. М.: Изд-во Московского ун-та, 1954. 407 с.

182. Клепикова М.А. Некоторые вопросы действия законной силы судебного решения в пространстве (на примере законодательства России и КНР). *Тенденции развития гражданского процессуального права России*. Сборник научных статей. Санкт-Петербург, 2008. С. 541-548.

183. Клинова Е.В. О преюдициальности судебного решения. *Вестник Московского университета*. Сер. 11. Право. 2003. №6. С. 91-98.

184. Кляус Н.В. Некоторые проблемы предмета судебной защиты в гражданском процессе по делам особого производства. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2006. № 8. С. 14-19.

185. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.

186. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 року № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.

187. Кодекс про шлюб та сім'ю УРСР: Закон УРСР від 20.06.1969 року № 2006-VII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1969. № 26. Ст. 204.

188. Козлов М.А. Проблемы современной процессуально-правовой классификации исков и судебных решений. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2008. № 6. С. 12-15.

189. Козлов М.А. О роли судебного решения в возникновении, развитии и прекращении (движении) гражданского правоотношения. *Закон*. 2008. № 1. С. 139-149.

190. Козюбра М.І. Державна влада: межі здійснення та форма організації (політико-правні аспекти). *Українське право*. 1995. № 1(2). С. 4-13.

191. Колотілова І.О. Законність та обґрунтованість рішень суду в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 224 с.

192. Колотілова І.О. Необґрунтованість судових рішень в цивільному процесі України. *Юридичний вісник*. 2014. № 2. С. 240-244.

193. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. Ст. 2371.

194. Константи́й О.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 1(137). С. 33-36.

195. Косаренко О.І. Проблеми аналогії в контексті реформування цивільного судочинства. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. №18. С. 183-186.

196. Косой В.А. Определение судейского усмотрения. *Современное право*. 2012. № 8. С. 112-115.

197. Кравчук В.М. Державна влада в умовах громадянського суспільства URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=162.

198. Красильников Б.В. Судебная ошибка по гражданскому делу как следствие несовершенства материального и процессуального законодательства: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 2002. 27 с.

199. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст.88.

200. Кройтор В.А. Принцип обов'язковості судових рішень у цивільному судочинстві: актуальність та нормативний зміст. *Право і безпека*. 2008. № 7. С. 149-154.

201. Кросс Р. Прецедент в английском праве/ пер. с англ. Т.В. Апаровой; Предисловие Ф.М. Решетникова и Т.В. Апаровой; под. общ. ред. Ф.М. Решетникова. М.: Юридическая литература, 1985. 235 с.

202. Куйбіда Р., Сироїд О. Посібник із написання судових рішень. К.: Видавництво «Дрім Арт», 2016. 226 с.

203. Кулакова В.Ю., Мирзоян М.Э., Соловьев А.А. Гражданский процесс зарубежных стран (Франция и Англия): Учебное пособие для аспирантов / Отв. ред. В.Ю. Кулакова. М.: Проспект, 2017. 256 с.

204. Курило М. П. Наука цивільного процесу на межі століть: нарис розвитку ідеї єдності процесу. *Судова апеляція*. 2015. № 3 (40). С. 104-112.

205. Курило М. П. Судові рішення в різних галузях процесуального права: можливості уніфікації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 6-1. Том 2. С. 57-60.

206. Курс уголовного процесса / Под ред. д.ю.н., проф. Л.В. Головки. 2-е изд., испр. М.: Статут, 2017. 1280 с.

207. Курс цивільного процесу: підручник / В. В. Комаров, В. А. Бігун, В.В. Баранкова та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 1352 с.

208. Лаговський В.М. Правосуддя як основна функція судів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2014. Вип. 29. Ч. 2. Том 3. С. 18-21.

209. Левіцький Є. Щодо набрання законної сили ухвалою суду в цивільній справі. *Юридична газета online: всеукраїнське щотижневє професійне юридичне видання*. URL: <http://yur->

gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/shchodo-nabrannya-zakonnoyi-sili-uhvaloyu-sudu-v-civilniy-spravi.html.

210. Легка О.В. Юридична техніка законодавчих та правозастосовних актів. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 101-107.

211. Лисенко Л.С. Ухвали в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2012. 20 с.

212. Лисенко Л.С. Ухвали в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук. К., 2012. 218 с.

213. Лунц Л.А., Новицкий И.Б. Общее учение об обязательстве. М.: Госюриздат, 1950. 416 с.

214. Луспеник Д.Д. Законність, обґрунтованість і справедливість судового рішення – основні чинники авторитету судової влади. *Вісник Верховного суду України*. 2010. № 1. С. 10-12.

215. Луспеник Д.Д. Застосування новел ЦК і ЦПК України в судовій практиці. Х.: Харків юридичний, 2005. 432 с.

216. Луспеник Д.Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. Х.: Харків юридичний, 2006. 480 с.

217. Луспеник Д.Д., Сакара Н.Ю. Українська модель касаційного оскарження судових рішень у цивільних справах: проблеми та перспективи удосконалення (спрощення). *Право України: Юридичний журнал*. 2008. № 7. С. 99-107.

218. Ляшенко Р.О. Судове рішення у цивільній справі як підстава для відкриття виконавчого провадження. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2012. № 3 (11). С. 18-29.

219. Мазаева Т. Судебные постановления по гражданским делам: решение. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2007. № 5. С. 35-36.

220. Майка М.Б. Сутність та зміст законної сили ухвали суду у цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія Право*. 2016. Вип. 37. Том 2. С. 16-19.

221. Малешин Д.Я. Методология гражданского процессуального права. М.: Статут, 2010. 208 с.

222. Малинин М. Убеждение судьи в гражданском процессе: В производстве до судебного заседания. Одесса: Тип. Ульриха и Шульце, 1873. 163 с.

223. Малышев К.И. Курсъ гражданского судоприводства. Том 1. Санкт-Петербургъ: Типографія М.М. Стасюлевича, 1876. 444 с.

224. Маляренко А.О. Поняття і сутність прилюдного проголошення судового рішення в світлі практики Європейського суду з прав людини. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 1 (17). С. 47-54.

225. Мамченко М. Судья Верховного Суда рассказала о новом формате его решений. *Судебно-юридическая газета «Суд инфо»*. URL: <http://sud.ua/ru/news/sud-info/114615-sudya-verkhovnogo-suda-rasskazala-o-povom-formate-ego-resheniy> (дата звернення: 06.02.2018 року).

226. Манько Д.Г. Юридична техніка й технології: Курс лекцій. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. 192 с.

227. Маняк Н.И. К дискуссии о требованиях к судебному решению. *Современное право*. 2012. №1. С. 112-117.

228. Масленникова Н.И. Законная сила судебного решения в советском гражданском процессуальном праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1975. 18 с.

229. Матеріали робочого засідання на тему «Верховний суд як суб'єкт захисту прав людини на національному рівні». *Вісник Верховного Суду України*. 2011. № 10(134). С. 7-16.

230. Мейер Д.И. О юридических вымыслах и предположениях, о скрытных и притворных действиях. Казань, 1854. 127 с.

231. Мельник Г.П. Судовий розсуд (дискреція) як явище правової системи. *Наукові записки НаУКМА*. 2009. Т. 90: Юридичні науки. С. 44-47.

232. Менів О. Проблеми розуміння принципу гласності та публічності цивільного судочинства. *Юридичний журнал*. 2009. № 11. URL: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3350>.

233. Методология права. Перевод с сербохорватского / Лукич Р.; Под ред.: Керимов Д.А. (Вступ. ст.); Пер.: Кулистиков В.М. М.: Прогресс, 1981. 304 с.

234. Методология социалистического правоведения: Учеб. пособие / А.В. Сурилов, Л.Д.Долгополова, О.Е. Ежова. К.: УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. 52 с.

235. Миловидов Н.А. Законная сила судебных решений по делам гражданским. Ярославль: Тип. Губ. правл., 1875. 135 с.

236. Михайлов А. Доктрина судебного прецедента в Англии: общая характеристика. URL: <https://blog.pravo.ru/blog/theory/3261.html>.

237. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16.12.1966 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

238. Мінченко Р.М. Деякі питання касаційного провадження в цивільному судочинстві України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 56. С. 107-110.

239. Мінченко Р.М. Касаційне провадження: об'єкти та суб'єкти касаційного провадження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2012. Т. 12. С. 182-189.

240. Мінченко Р.М. Особливості відкриття касаційного провадження та підготовки справи до судового розгляду в касаційній інстанції. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 57. С. 427-433.

241. Мовчан В.В. До проблемних питань проявів судової влади у сферах правотворчості, правозастосовної і правоохоронної діяльності. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 4. С. 16-23.

242. Молчанов В.В. Основы теории доказательств в гражданском процессуальном праве: Учебное пособие. М.: ИКД «Зерцало-М», 2012. 360 с.
243. Муромцев С.А. Избранные труды по римскому гражданскому праву. М.: Центр ЮрИнфоР, 2004. 765 с.
244. Навроцька Ю.В. Заочний розгляд справи в цивільному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2008. 16 с.
245. Навроцька Ю.В. Особливості процесу доказування у наказному провадженні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 855. С. 431-440.
246. Написання судових рішень. Посібник для суддів / Р. Хофер, Н. Нетесайм. К.: Проект USAID «Україна: верховенство права», 2010. 55 с.
247. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України: пер з рос. / С.В. Ківалов, Ю.С. Червоний, Г.С. Волосатий та ін.; за ред. Ю.С. Червоного. К.; О.: Юрінком Інтер, 2008. 656 с.
248. Недбайдло П.Е. Введение в общую теорию государства и права (предмет система и функции науки). К.: Вища школа, 1971. 160 с.
249. Нефедьев Е.А. Гражданский процессъ. М.: Типолитография В. Рихтеръ, 1900. 463 с.
250. Нефедьев Е.А. Задача и элементы науки гражданского процесса. Вступительная лекция (издание 2-е). Казань: Типография императорского университета, 1883. 22 с.
251. Нефедьев Е.А. Учение об истре. Казань: Типография императорского университета, 1895. 44 с.
252. Никонов М.А. К проблеме обоснования судебного усмотрения в судебном решении. *Закон*. 2013. № 3. С. 77-83.
253. Новицкий В. Право быть услышанным. *Адвокатская газета*. 2017. № 11. URL: <http://www.advgazeta.ru/arch/244/2206>.

254. Оборотов Ю.Н. Актуализация методологической функции общетеоретической юриспруденции. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 99-105.

255. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс: учебник / под ред. Ю.Н. Оборотова. Одесса: Феникс, 2011. 436 с.

256. Осокина Г.Л. Иск (теория и практика). М.: Городец, 2000. 192 с.

257. Охорона і захист прав та інтересів фізичних та юридичних осіб в цивільних правовідносинах / За заг. ред. Я.М. Шевченко. Х.: Харків юридичний, 2011. 528 с.

258. Пальчикова М.В. Обоснованность судебных решений как необходимая составляющая европейского стандарта на справедливый суд. *Уголовный процесс*. 2009. № 3. С. 30-36.

259. Пасайлюк І.В. Рішення суду як об'єкт апеляційного оскарження. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 148-158.

260. Пересмотр судебных актов в гражданском, арбитражном и уголовном судопроизводстве (аналитический обзор нормативно-правовых документов) / под общ. ред. Т.Г. Морщаковой. М.: Издательство Юрайт, 2016. 366 с.

261. Письменний Д.П. Верховний Суд України: питання вдосконалення діяльності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 3. С. 117-124.

262. Плеханова Е.О. Основные требования, предъявляемые к судебному решению. *Вестник СГАП*. 2009. № 2 (66). С. 112-115.

263. Позовне провадження: монографія / В. В. Комаров, Д. Д. Луспеник, П.І. Радченко та ін.: за ред. В. В. Комарова. Х.: Право, 2011. 552 с.

264. Покровский И.А. История римского права. URL: http://civil.consultant.ru/elib/books/25/page_21.html#_footnoteref353.

265. Полумордвинов Д.И. Законная сила судебного решения. Тбилиси: Изд-во Акад. наук Груз. ССР, 1964. 191 с.

266. Полянский Ю.Е. Использование историко-аналитического подхода в процессе судебной реформы в Украине. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 45. С. 309-314.

267. Пономаренко В.А. Мотивированность судебного решения в гражданском и арбитражном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2007. 24 с.

268. Попов О.І. Верховний Суд України в системі інстанційності цивільних судів. *Юрист України*. 2012. № 4(21). С. 48-52.

269. Постанова Верховного Суду України від 22 квітня 2015 року у справі № 6-79цс15. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/3378FEBD22C192A8C2257E34001D33C2](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/3378FEBD22C192A8C2257E34001D33C2).

270. Постанова Верховного Суду України від 25 листопада 2015 року у справі № 6-1829цс15. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/BC2DC336CAA76875C2257F0F005A5D27](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/BC2DC336CAA76875C2257F0F005A5D27).

271. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 04 січня 2018 року у справі № 748/2548/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71469693>.

272. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 16 січня 2018 року у справі № 501/2693/15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71750077>.

273. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 18 січня 2018 року у справі № 752/17539/14-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71693551>.

274. Постанова колегії суддів Касаційного господарського суду Верховного Суду від 23 січня 2018 року у справі № 911/1355/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71890044>.

275. Постанова колегії суддів Касаційного господарського суду Верховного Суду від 23 січня 2018 року у справі № 922/2433/14. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71884439>.

276. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 16 січня 2018 року у справі № 161/5571/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71639590>.

277. Постанова колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду від 30 січня 2018 року у справі № 755/15234/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71919492>.

278. Постанова колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Одеської області від 10.01.2018 року у справі № 523/19047/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71614845>.

279. Постанова колегії суддів судової палати у цивільних справах Апеляційного суду Одеської області від 11.01.2018 року у справі № 518/1187/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71587805>.

280. Потильчак О.І. Реалізація принципу верховенства права у рішеннях Верховного Суду України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2013. № 2(27). С. 162-164.

281. Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: колективна монографія / А. М. Бернюков, В. С. Бігун, Ю. П. Лобода, Б. В. Малишев, С. П. Погребняк, С. П. Рабінович, В. С. Смородинський, О. В. Стовба / (Відп. ред. В. С. Бігун). К., 2009. 316 с.

282. Практика розгляду судами цивільних справ у наказному провадженні. Верховний Суд України. Узагальнення судової практики від 11.01.2008 року. URL: <https://docs.dtkr.ua/list/1077.1.369>.

283. Практика ухвалення та перегляду судами заочних рішень у цивільних справах. Верховний Суд України. Узагальнення судової практики від 11.01.2008 року. URL: <https://docs.dtkr.ua/list/1077.1.369>.

284. Пригара Л.І. Процесуальні правозастосовчі акти: особливості юридичної техніки. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 3. С. 30-35.

285. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 року № 1404-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 30. Ст. 542.

286. Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини: Закону України від 23.02.2006 року № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

287. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 року № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 48. Ст. 436.

288. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 року № 1401-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 28. Ст. 532.

289. Про доступ до судових рішень: Закон України від 22.12.2005 року № 3262-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 15. Ст. 128.

290. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лютого 2015 року № 192-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 18, № 19-20. Ст.132.

291. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: постанова Пленуму Верховного Суду України від 01.11.1996 року № 9. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

292. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: постанова Пленуму Верховного Суду України від 12.06.2009 року № 2. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 8. С. 3.

293. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19 грудня 2014 року № 13. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.

294. Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів: постанова Кабінету Міністрів України від 29 червня 1999 року № 1172. *Офіційний вісник України*. 1999. № 26. Ст. 1241.

295. Про затвердження Порядку ведення Єдиного державного реєстру судових рішень: постанова Кабінету Міністрів України від 25 травня 2006 р. № 740. *Офіційний вісник України*. 2006. № 22. Ст. 1623.

296. Про затвердження Порядку обчислення середньої заробітної плати: постанова Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 року № 100. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95-%D0%BF>.

297. Про затвердження Порядку розшуку боржника - фізичної особи: Наказ МВС України від 27.08.2008 року № 408. *Офіційний вісник України*. 2008. № 86. Ст. 2899.

298. Про затвердження Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні: Наказ Міністерства юстиції України від 18.10.2000 року № 52/5. *Офіційний вісник України*. 2000. № 42. Ст. 1803.

299. Про компенсацію громадянам втрати частини доходів у зв'язку з порушенням строків їх виплати: Закон України від 19 жовтня 2000 року № 2050-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 49. Ст. 422.

300. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: Указ Президента України від 10.05.2006 року № 361/2006. *Офіційний вісник України*. 2006. № 19. Ст. 1376.

301. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 року № 2709-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 32. Ст. 422.

302. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 50. Ст. 540.

303. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. Ст.121.

304. Про практику застосування судами законодавства при вирішенні спорів, що виникають із кредитних правовідносин: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 30.03.2012 року № 5. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0005740-12>.

305. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: постанова Пленуму Верховного Суду України від 21.12.2007 року № 11. *Вісник Верховного суду України*. 2008. № 1. С. 5.

306. Про практику застосування судами цивільного процесуального законодавства при розгляді заяв про забезпечення позову: постанова Пленуму Верховного Суду України від 22.12.2006 року № 9. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/va009700-06>.

307. Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 23.12.2011 року № 14. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0014740-11>.

308. Про практику розгляду судами скарг на рішення, дії або бездіяльність органів і посадових осіб державної виконавчої служби та звернень учасників виконавчого провадження: постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 14. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-03>.

309. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 року № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради*. 2015. № 2-3. Ст. 12.

310. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу і протоколів № 2, 4, 7 і

11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 40. Ст. 263.

311. Про судові рішення: постанова Пленуму Верховного Суду України від 29.12.1976 року № 11. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-76>.

312. Про судові рішення: постанова Пленуму Вищого господарського суду України від 23.03.2012 року № 6. *Вісник господарського судочинства*. 2012. № 3. С. 36.

313. Про судові рішення у цивільній справі: постанова Пленуму Верховного Суду України від 18.12.2009 року № 14. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 1. С. 4.

314. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 року № 3674-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 14. Ст. 87.

315. Про судову практику застосування статей 353-360 Цивільного процесуального кодексу України: постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 30.09.2011 року № 11. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-11>.

316. Про судову практику розгляду цивільних справ в апеляційному порядку: постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2008 року № 12. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-08>.

317. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.

318. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 року № 2453-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 41-42, № 43, № 44-45. Ст. 529

319. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 року № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

320. Проблеми теорії та практики цивільного судочинства: монографія / В.В. Комаров, В.І. Тертишніков, В.В. Баранкова та ін.; За заг. ред. професора В.В. Комарова. Х.: Харків юридичний, 2008. 928 с.

321. Проверка судебных решений в социалистическом гражданском процессе / В. Берутович, С. Брайков, И. Велинов, М. Гечу и др.; Отв. ред.: В.М. Савицкий. М.: Наука, 1989. 304 с.

322. Пронина Е.Н. Философия: учебник / Е.Н. Пронина. М.: МГУП им. Ивана Федорова, 2011. 612 с.

323. Прус Е.У. Порівняльна характеристика понять юридичної та правозастосовної помилок. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 67. С. 288-291.

324. Рассахатская Н.А. Акты гражданского судопроизводства в механизме защиты субъективных прав. Современные проблемы юриспруденции / Под ред. А.В. Цихотского. Новосибирск, 1999. 236 с.

325. Рассоха І.М. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень». Х.: ХНАМГ, 2011. 76 с.

326. Рекомендація R (81) 7 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14.05.1981 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_133.

327. Рекомендація R (95) 5 Комітету міністрів державам-членам відносно введення в дію і поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних і торгових справах від 07.02.1995 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_153.

328. Рекомендація R (95) 11 Комітету міністрів Ради Європи «Про відбір, обробку, надання і архівацію судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах» від 11 вересня 1995 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_153.

329. Рекомендація № Rec (2003) 17 Комітету Міністрів Ради Європи «Про примусове виконання» від 09.09.2003 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_868.

330. Решетняк В.И., Черных И.И. Заочное производство и судебный приказ в гражданском процессе: Пособие. М.: Юридическое бюро «ГОРОДЕЦ», 1997. 80 с.

331. Рішення Гайворонського районного суду Кіровоградської області від 01.03.2016 року у справі № 385/195/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/56176746>.

332. Рішення Європейського суду з прав людини від 12 жовтня 1978 року у справі «Занд проти Австрії» (Leo Zand v. Austria). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-158239&filename=ZAND%20v.%20AUSTRIA%20-%20\[Ukrainian%20Translation\]%20by%20OSCE%20Ukraine.pdf](https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-158239&filename=ZAND%20v.%20AUSTRIA%20-%20[Ukrainian%20Translation]%20by%20OSCE%20Ukraine.pdf)

333. Рішення Європейського суду з прав людини від 8 грудня 1983 року у справі «Претто та інші проти Італії» (Pretto and Others v. Italy). URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461429/2461429.htm>.

334. Рішення Європейського суду з прав людини у справі від 9 грудня 1994 року «Руїс Торіха проти Іспанії» (Ruiz Torija v. Spain). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng>.

335. Рішення Європейського суду з прав людини від 25 лютого 1997 року у справі «Фіндлей проти Сполученого Королівства» (Findlay v. the United Kingdom). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng>.

336. Рішення Європейського суду з прав людини від 20 травня 1998 року у справі «Готрен та інші проти Франції» (Gautrin and Others v. France). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng>.

337. Рішення Європейського суду з прав людини від 28 листопада 1999 року у справі «Брумареску проти Румунії» (Brumarescu v. Romania). URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=307>.

338. Рішення Європейського суду з прав людини у справі від 27 вересня 2001 року «Гірвісаарі проти Фінляндії» (Hirvisaari v. Finland). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng>.

339. Рішення Європейського суду з прав людини від 25 липня 2002 року у справі «Совтрансавто Холдинг» проти України» (Sovtransavto Holding v. Ukraine). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_043.

340. Рішення Європейського суду з прав людини від 01 липня 2003 року у справі «Суомінен проти Фінляндії» (Suominen v. Finland). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng>.

341. Рішення Європейського суду з прав людини від 24 липня 2003 року у справі «Рябих проти Росії» (Ryabykh v. Russia). URL: <https://precedent.in.ua/2016/04/09/ryabyh-protyv-rossyy>.

342. Рішення Європейського суду з прав людини від 9 листопада 2004 року у справі «Науменко проти України» (Naumenko v. Ukraine). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/980_353.

343. Рішення Європейського суду з прав людини у справі від 18 липня 2006 року «Проніна проти України» (Pronina v. Ukraine). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_096.

344. Рішення Європейського суду з прав людини від 11 січня 2007 року у справі «Кузнєцов та інші проти Росії» (Kuznetsov and Others v. Russia). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng>.

345. Рішення Європейського суду з прав людини від 21 червня 2007 року у справі «Васильєв проти України» (Vasilyev v. Ukraine). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/974_258.

346. Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003. *Офіційний вісник України*. 2003. № 6. Ст. 245.

347. Рішення Конституційного Суду України від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005. *Офіційний вісник України*. 2005. № 41. Ст. 2605.

348. Рішення Конституційного Суду України від 11 грудня 2007 року № 11-рп/2007. *Офіційний вісник України*. 2008. № 29. Ст. 927.

349. Рішення Овруцького районного суду Житомирської області від 07 червня 2012 року у справі № 617/10246/12. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/24488855>.

350. Рожкова М.А. Судебный акт и динамика обязательства. М.: Статут, 2003. 140 с.

351. Розгляд окремих категорій цивільних справ у судах: навч. посіб. / за ред. Н.Ю. Голубевої. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 480 с.

352. Розин Н.Н. Уголовное судопроизводство. Пособие к лекциям. 3-е пересмотренное издание. Петроград: Из-е юрид.книжного склада «Право», 1916. 603 с.

353. Романюк Я., Бейцун І. Правова природа обов'язковості рішень Верховного Суду України та вдосконалення механізму забезпечення єдності судової практики. *Право України*. 2012. № 11-12. С. 122-136.

354. Ромащенко І.О. Зміна та припинення цивільного правовідношення як спосіб захисту цивільних прав. К.: Алерта, 2016. 242 с.

355. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар. 3-тє вид., перероб. і доп. К.: Правова єдність: [Алерта] : [КНТ] : [Центр учбової літератури], 2009. 432 с.

356. Рубля О. Аналогія закону та аналогія права в цивільному процесі України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 58. С. 392-396.

357. Руда Т. Критерій достатності при оцінці доказів у цивільному судочинстві України і США: порівняльно-правовий аналіз. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2011. № 88. С. 106-110.

358. Рязановский В.А. Единство процесса. Гражданский процесс: Хрестоматия: Учебное пособие / под ред. М.К. Треушникова. М.: ОАО «Издательский Дом «Городец», 2005, 2005. 80 с.

359. Самолук Ю.М. Судове рішення у цивільному процесі: спірні питання. *Судова апеляція*. 2009. № 1(14). С. 91-98.
360. Сапейко Л.В. Розшук відповідача в цивільному процесі та компенсація витрат на його проведення. *Форум права*. 2011. № 3. С. 687-691.
361. Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты. М.: Волтерс Клувер, 2008. 696 с.
362. Свідерська М.В. Порівняльна характеристика судового наказу, судового рішення та виконавчого напису нотаріуса. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 3. Частина перша. С. 117-119.
363. Севрук О. Судовий наказ як процесуальний акт суду. *Вісник прокуратури*. 2012. № 2 (128). С. 92-97.
364. Сібільова Н.В. Еволюція поняття «правосуддя». *Питання боротьби зі злочинністю: зб. наук. пр.* Харків, 2005. Вип. 10. С. 186-196.
365. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 року № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст.135.
366. Сірий М.І. Касація – основна функція Верховного Суду України. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 4 (116). С. 29-34.
367. Сірий М.І. Система перегляду судових рішень в Україні: погляд у майбутнє. *Юридичний журнал*. 2003. № 3. С. 112-119.
368. Скакун О.Ф. Метод інтерпретації правових ідей і правових норм: загальне й особливе. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 50. С. 235-243.
369. Скворцов О.Ю. Институт кассации в российском арбитражном процессуальном праве (проблемы судоустройства и судопроизводства): дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 2000. 170 с.
370. Скобелев В.П. Понятие и содержание законной силы судебного решения. *Тенденции развития гражданского процессуального права России*. Санкт-Петербург, 2008. С. 452-469.

371. Скобелев В.П. Сущность и законная сила определений суда первой инстанции. *Право и демократия*: Сб. науч. тр. 2003. Вып. 14. С. 189-200.

372. Словник іншомовних слів / за ред. О.С.Мельничука. URL: <http://slovopedia.org.ua/42/53402/284439.html>.

373. Словник української мови: в 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, (1970-1980). Том 1, 1970. 799 с.

374. Словник української мови: в 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, (1970-1980). Том 4, 1973. 840 с.

375. Словник української мови: в 11 томах / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1970-1980. Том 7, 1976. 723 с.

376. Советский гражданский процесс. Учебник / Боннер А.Т., Воробьев М.К., Гурвич М.А., Курылев С.В., и др.; Под ред. М.А. Гурвича. 2-е изд., испр. и доп. М.: Высшая школа, 1975. 399 с.

377. Советский гражданский процесс. Учебник / Отв. ред. К.И. Комиссаров, В.М. Семенов. М.: Юрид. лит., 1978. 432 с.

378. Советский гражданский процесс. Учебник / Под ред. М.А. Гурвича. 2-е изд., испр. и доп. М.: Высшая школа, 1975. 399 с.

379. Советский гражданский процесс: Учебник / Под ред. Р.Ф. Каллистратовой. М.: Юрид. лит., 1990. 320 с.

380. Советское гражданское процессуальное право. Учебник / Воложанин В.П., Козлов А.Ф., Комиссаров К.И., Осипов Ю.К., и др.; Под общ. ред.: Юдельсон К.С. М.: Юрид. лит., 1965. 471 с.

381. Советское гражданское процессуальное право. Учебник / Отв. ред. М.А. Гурвич. М.: Высшая школа, 1964. 530 с.

382. Стан здійснення судочинства у 2016 році (Опрацьовано статистичні дані Державної судової адміністрації України, вищих спеціалізованих судів,

Верховного Суду України): Відділ аналізу судової статистики та узагальнення судової практики Верховного Суду України. 96 с. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/06EAA6C32D8DE08AC22580E400490AFC](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/06EAA6C32D8DE08AC22580E400490AFC).

383. Стандарты справедливого правосудия (международные и национальные практики) / кол. авторов ; под. ред. Т.Г. Морщаковой. Москва: Мысль, 2012. 584 с.

384. Стельмах В.Ю. Судебная истина в уголовном судопроизводстве. *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. 2016. Вып. 1 (31). С. 112-120.

385. Стецюк Х.П. Використання офіційної назви держави (сфера правосуддя). *Адміністративне право і процес*. 2016. № 1(15). С. 206-215.

386. Судебная власть. Научное издание / Абова Т.Е., Абросимова Е.Б., Боровский М.В., Булаковский С.В., и др.; Отв. ред.: Петрухин И.Л. М.: ООО «ТК Велби», 2003. 720 с.

387. Судебные уставы Российской империи 1864 года: влияние на современное законодательство Литвы, Польши, России, Украины, Финляндии (к 150-летию Судебной реформы. 20 ноября 1864 г. – 20 ноября 2014 г.) : сб. науч. ст. / под ред. Д.Я. Малешина. М.: Статут, 2014. 128 с.

388. Судовий наказ Києво-Святошинського районного суду Київської області від 07.04.2017 року у справі № 369/2649/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66741494>.

389. Судовий наказ Києво-Святошинського районного суду Київської області від 20.10.2017 року у справі № 369/10819/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69826092>.

390. Сырых В.М. Метод правовой науки (основные элементы, структура) / В.М. Сырых. М.: «Юридическая литература», 1980. 176 с.

391. Талан Л.Г. Законна сила рішення суду та його здійсненнісь. *Проблеми законності*. 2011. Вип. 113. С. 212-218.

392. Таликін Є.А. Зміст поняття «правосуддя» у контексті функцій господарського суду. *Університетські наукові записки*. 2011. № 4 (40). С. 164-169.

393. Тарабарин Д.В. Мотивированность судебного решения как один из показателей эффективности правосудия по гражданским делам. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2011. № 8. С. 20-23.

394. Терехов В.В. Границы законной силы судебного решения: территориальный и темпоральный аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2014. 34 с.

395. Терехова Л.А. Исправление судебных ошибок как компонент судебной защиты. М.; Омск: Изд-во ОмГУ, 2006. 247 с.

396. Тertiшніков В.І. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар. Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. 576 с.

397. Тertiшніков Р.В. Доказування і докази в судочинстві України: Науково-практичний посібник. Х.: Видавництво «ФІНН», 2009. 88 с.

398. Тихонова Ю.С. Мотивированность и обоснованность решений в гражданском судпроизводстве. *Современное право*. 2013. № 3. С. 108-110.

399. Ткачев Н.И. Законность и обоснованность судебных постановлений по гражданским делам. Саратов, 1987. 108 с.

400. Ткачук О.С. Правосуддя як окремий вид діяльності державної влади в Україні: цивільно-процесуальний аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 5. Том 1. С. 143-147.

401. Трубников П.Я. Вопросы гражданского процесса в практике Верховного Суда СССР. М.: Юрид. лит., 1979. 240 с.

402. Тузов О.Д. Понятия и терминология римского права в русском издании Дигест Юстиниана. URL: <http://www.orbis-medievalis.ru/library/tuzov.pdf>.

403. Удальцова І.В. Наказне провадження: історія та сучасність. *Теорія та практика судової діяльності*: Науково-практичний посібник. К., 2007. С. 77-99.

404. Удальцова І.В. Судовий наказ і наказне провадження. *Актуальні проблеми застосування Цивільного процесуального кодексу та Кодексу адміністративного судочинства України* : тези доп. та наук. повідомл. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (25-26 січ. 2007 р.) / за заг. ред. В. В. Комарова. Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. С. 179-183.

405. Устав гражданского судопроизводства (по официальному изданию 1914 г.) с приложением алфавитного предметного указателя, в виде конспекта, составленного прис. пов. Г.В. Бертгольдтом. М.: Издание юридического книжного магазина «Право» Ф.В. Бусыгина; Тип. п/ф «Ломоносов», Г.В. Васильева, 1915. 725 с.

406. Ухвала Апеляційного суду Київської області від 08 грудня 2016 року у справі № 360/168/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/63553540>.

407. Ухвала Богодухівського районного суду Харківської області від 23 березня 2011 року у справі № 2004/6-1/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14386998>.

408. Ухвала Вінницького міського суду Вінницької області від 10.04.2018 року у справі № 127/26409/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73281106>

409. Ухвала Голосіївського районного суду міста Києва від 24.01.2017 року у справі № 752/12219/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64244886>.

410. Ухвала Дніпровського районного суду м. Києва від 31.05.2017 року у справі № 755/2583/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66859549>.

411. Ухвала Зарічного районного суду м. Суми від 25 листопада 2015 року у справі № 591/8197/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53761781>.

412. Ухвала Знам'янського міськрайонного суду Кіровоградської області від 27 вересня 2013 року у справі № 389/3221/13-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33842896>.

413. Ухвала Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 16 січня 2017 року у справі № 500/3598/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64085105>.

414. Ухвала Київського районного суду м. Одеси від 10.01.2018 року у справі № 520/15891/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71517474>.

415. Ухвала Кілійського районного суду Одеської області від 03 березня 2018 року у справі № 502/179/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72600368>.

416. Ухвала Конституційного Суду України від 14 жовтня 1997 року № 44-з. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97>.

417. Ухвала Московського районного суду м. Харкова від 14.05.2018 року у справі № 643/2135/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73943018>.

418. Ухвала Приморського районного суду м. Одеси від 06.09.2018 року у справі № 522/7640/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/76525479>.

419. Ухвала Рівненського міського суду Рівненської області від 17 червня 2015 року у справі № 569/15915/14-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/45656947>.

420. Ухвала Сихівського районного суду м. Львова від 20.12.2012 року у справі №1319/10773/2012. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28162296>.

421. Ухвала Смілянського міськрайонного суду від 14 січня 2015 року у справі № 703/165/15-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42288553>.

422. Ухвала Суворовського районного суду м. Одеси від 16 березня 2017 р. у справі № 523/17791/16-ц. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65421627>.

423. Ухвала Суворовського районного суду м. Одеси від 29 січня 2018 р. у справі № 523/14260/17. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71841370>.

424. Ухвала судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 27 травня 2015 року у справі № 6-66ц15. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44508140>.

425. Ухвала Яворівського районного суду Львівської області від 07 травня 2015 р. у справі № 2-222/11. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44028772>.

426. Фазикош Г. В. Становлення та розвиток доктрини судового рішення в цивільному процесуальному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право: науково-фаховий журнал*. 2008. Вип. 9. С. 219-223.

427. Фазикош Г.В. Судове рішення в цивільному судочинстві : автореф. дис ... канд. юрид. наук. Х., 2008. 20 с.

428. Фролова О.В. Місце ухвал суду в системі судових актів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки*. 2014. Вип. 3. Том. 1. С. 76-80.

429. Фулей Т.І. Законність і обґрунтованість судового рішення: коментар до справи «Серявін та інші проти України». *Юридичний журнал: Аналітичні матеріали. Коментарі. Судова практика*. 2012. № 2. С. 119-122.

430. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві: Роздаткові матеріали. К.: ВАІТЕ, 2013. 56 с.

431. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.

432. Фурса С.Я. Цивільний процес України: Академічний курс: підручник. К.: КНТ, 2009. 848 с.

433. Халфина Р.О. Диалектические противоречия и право. *Советское государство и право*. 1988. № 1. С. 30-37.

434. Харитонов Є.О., Харитнова О.І. «Прогалини» у цивільному законодавстві та їхнє подолання у процесі юрисдикційної діяльності. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи України*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 18 грудня 2015 року). Одеса: Фенікс, 2015. С. 11-14.

435. Харитонов Є.О. Цивільні правовідносини: монографія. Одеса: Фенікс, 2011. 456 с.

436. Хопта С.Ф. Теоретико-правові аспекти професійної правосвідомості судді та її роль в ухваленні судових рішень: дис... канд. юрид. наук. К., 2005. 250 с.

437. Хорунжий С.Н. Делегированное законодательство и судебное правотворчество. *Правовая наука и реформа юридического образования*. 2013. № 3 (26). С. 44-50.

438. Хорунжий С.Н. Законная сила решения суда и принцип законности: Современные принципы гражданского права, гражданского процессуального и арбитражного процессуального права. *Юридические записки: Современные принципы гражданского права, гражданского процессуального и арбитражного процессуального права*. Воронеж. 2005. Вып. 19. С. 204-214.

439. Хорунжий С.Н. Решение суда в теории юридических фактов как основание возникновения, изменения и прекращения гражданских прав и обязанностей. *Государство и право*. 2008. № 7. С. 39-47.

440. Хорунжий С.Н. Становление и развитие института законной силы судебного решения. *Образование и право*. 2012. № 12. С. 275-283.

441. Хотинська О.З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2006. 196 с.

442. Хотинська О.З. Преюдиціальність як прояв обов'язковості судових рішень. *Вісник Академії адвокатури України*. 2005. Вип. 4. С. 37-42.
443. Хотинська О.З. Судовий наказ як особлива форма судового рішення. *Вісник Академії адвокатури України*. 2005. Вип. 3. С. 34-38.
444. Цивільне судочинство України: основні засади та інститути: монографія / В.В. Комаров, К.В. Гусаров, Н.Ю. Сакара та ін.; за ред. В.В. Комарова. Х.: Право, 2016. 848 с.
445. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 40-44. Ст.356.
446. Цивільний процес: Підручник / за заг. ред. Р.М. Мінченко; ред. І.В. Андронов. К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2016. 756 с.
447. Цивільний процес України: Підручник / За ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, Н.Ю. Голубєвої. К.: Істина, 2011. 536 с.
448. Цивільний процес України: Підручник / За ред. М.М. Ясинка. К.: Алерта, 2014. 744 с.
449. Цивільний процес України: Підручник / За ред. Ю.С. Червоного. К.: Істина, 2007. 392 с.
450. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 року № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст.492.
451. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. В.В. Комарова. Х.: Одісей, 2001. 807 с.
452. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, Н.Ю. Голубєвої. К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. 648 с.
453. Цивільний процесуальний кодекс УРСР: Закон УРСР від 18.07.1963 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1963. № 30. Ст. 464.
454. Цихоня Д.Ю. Оскарження судових рішень, ухвалених судами першої інстанції: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2015. 218 с.

455. Цілінко І.С. Значення перегляду судових рішень Верховним Судом України в забезпеченні єдності судової практики. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип.5. С. 251-255.

456. Цувина Т.А. Мотивированность решений суда и право на суд в гражданском судопроизводстве. *Проблемы законности*. 2013. Вып. 121. С. 245-256.

457. Цуркан М., Перепелюк В. Юридична та логічна виваженість і мовна досконалість судового рішення – запорука його прав осудності. *Вісник Вищого адміністративного суду України*. 2009. № 3. С. 13-21.

458. Черкашина А.В. Становление и развитие правового института преюдиции в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2017. 184 с.

459. Чесовской Е. Действует ли принцип объективной истины в гражданском процессе? *Российская юстиция*. 2001. № 5. URL: <https://www.lawmix.ru/comm/6150>.

460. Чехович Т.В. Сутність і юридична природа державної влади. *Часопис Київського університету права*. 2003. № 3. С. 18-21.

461. Чечина Н.А. Воспитательная функция советского гражданского процессуального права. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1972. 112 с.

462. Чечина Н.А. Избранные труды по гражданскому процессу – Санкт-Петербург: Изд. Дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. 656 с.

463. Чечина Н.А. Норма права и судебное решение. Ленинград: Изд-во Ленинград. ун-та, 1961. 78 с.

464. Чечот Д. М. Постановления суда первой инстанции по гражданским делам. Москва: Госюриздат, 1958. 166 с.

465. Чмиленко, Ф.О. Посібник до вивчення дисципліни «Методологія та організація наукових досліджень». Донецьк: РВВ ДНУ, 2014. 48 с.

466. Шабалін А. Виконання судового наказу в цивільному процесі України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. № 1 (99). С. 113-115.

467. Шадловская О.Д. Приказное производство как упрощенная форма гражданского судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2015. 235 с.

468. Шамрай О. Організаційно-правові основи написання судових рішень. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 3(4). С. 93-98.

469. Шамшурин Л.Л. К вопросу о законном и справедливом судебном решении в состязательном процессе в сфере гражданской юрисдикции: теория и практика. *Актуальные вопросы науки и практики*. 2010. № 6. С. 23-26.

470. Шиманович О.М. Вимоги, що пред'являються до судового рішення в цивільному процесуальному законодавстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2009. № 11. С. 56-60.

471. Шиманович О.М. До питання про вимоги, яким повинні відповідати ухвали суду першої інстанції. *Держава і право: Збірник наукових праць*. 2005. № 27. С. 499-504.

472. Шиманович О. До питання про законну силу ухвал суду першої інстанції в цивільному процесі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 3. С. 112-116.

473. Шиманович О.М. До питання про класифікацію ухвал суду першої інстанції в цивільному процесі України. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2007. № 1. Том 20 (59). С. 95-102.

474. Шиманович О. М. Судові постанови у цивільному процесі України (на матеріалі рішень і ухвал суду першої інстанції): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2005. 20 с.

475. Шиманович О.М. Судові постанови у цивільному процесі України (на матеріалі рішень і ухвал суду першої інстанції): дис... канд. юрид. наук. К., 2005. 221 с.

476. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України: Академічний курс: Підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. 624 с.

477. Штефан О.О. Судебное решение в гражданском процессе Украины как родовое и видовое понятие. *Legea și viața*. 2015. №. 3/3 (279). С. 106-110.

478. Щеглов В.Н. Законность и обоснованность судебного решения по гражданско-правовому спору. Новосибирск: Новосибирское книжное издательство, 1958. 88 с.

479. Щербак С. Сутність судового наказу. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 6. С. 56-59.

480. Юдельсон К.С. Советский гражданский процесс. М.: Госюриздат, 1956. 439 с.

481. Яблочковъ Т.М. Учебникъ рускаго гражданского судопроизводства. Ярославль: Книгоиздательство І. К. Гассанова, 1912. 336 с.

482. Якимчук С.А. Законная сила и исполнимость судебного решения. *Проблемы законности*. 2013. Вып. 121. С. 257-264.

483. Ярошенко І.С. Актуальні питання римського цивільного процесу. *Правове регулювання економіки*. 2012. № 11-12. С. 278-290.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

Монографія:

1. Андронов І.В. Судові рішення в цивільному процесі України: монографія. Одеса: Юридична література, 2018. 372 с.

Наукові статті у фахових виданнях України:

2. Андронов І.В. Процесуальні особливості рішення суду у справах окремого провадження. Юридичний вісник. 2009. №1. С. 50-53.

3. Андронов І.В. Вмотивованість як обов'язкова вимога до судового рішення у цивільній справі. Митна справа. 2010. №1. С. 186-190.

4. Андронов І.В. Поняття та сутність рішення суду в цивільному процесі України. Митна справа. 2010. №2. С. 215-219.

5. Андронов І.В. Співвідношення принципів диспозитивності та публічності та їх вплив на судові рішення у цивільній справі. Митна справа. 2010. №5. С. 175-178.

6. Андронов І.В. Сутність та значення перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами. Актуальні проблеми держави і права. 2010. Вип. 56. С. 110-117.

7. Андронов І.В. Судові рішення в цивільному процесі України: проблеми термінології. Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. Вип. 66. Одеса: Юридична література, 2012. С. 287-293.

8. Андронов І.В. Мова цивільного судочинства та судового рішення у цивільній справі. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: зб. наук. пр. /редкол.: С.В. Ківалов (голов. ред.),

В.М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю.П. Аленін [та ін.]; відпов. за вип. В.М. Дрьомін. Одеса, 2012. Т. 12. С. 313-320.

9. Андронов І.В. Судове рішення як акт правосуддя в цивільному процесі. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія» /голов. ред. М.В. Афанасьєва. Одеса, 2015. Т. 16. С. 322-334.

10. Андронов І.В. Законна сила судового рішення в цивільному процесі України. Юридичний вісник. 2016. №4. С. 100-104.

11. Андронов І.В. Законність судового рішення у цивільному процесі України. Правова держава. 2016. №21. С. 101-108.

12. Андронов І.В. Поняття та види судових ухвал в цивільному процесі. Право і суспільство. 2017. №5. С. 57-62.

13. Андронов І.В. Види судових актів у цивільному процесі України. Судова та слідча практика в Україні. 2017. №5. С. 74-79.

14. Андронов І.В. Сутність рішення суду в цивільному процесі. Підприємництво, господарство і право. 2017. №11. С. 5-9.

15. Андронов І.В. Законна сила судової ухвали в цивільному судочинстві. Часопис цивілістики. 2017. №27. С. 129-132.

16. Андронов І.В. Категорія «істина» та обґрунтованість судового рішення в цивільному процесі. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. 2017. №4. С. 33-40.

17. Андронов І.В. Зміст рішення суду як процесуального документа в цивільному процесі України. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. №6. Том №1. С. 42-45.

18. Андронов І.В. Класифікація рішень суду в цивільному процесі за їх місцем в механізмі правового регулювання матеріальних правовідносин. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». 2018. №48. С. 71-74.

19. Андронов І.В. Обов'язковість правових висновків, що містяться у постановах Верховного суду в цивільному процесі. Науковий вісник

Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2018. №1. С. 41-45.

Наукові статті у зарубіжних періодичних виданнях з юридичного напрямку:

20. Андронов І.В. Зміст судової ухвали як окремого процесуального документа в цивільному процесі. Jurnalul juridic national: teorie si practica. 2017. №5 (27). С. 85-89.

21. Андронов И.В. Приказное производство и судебный приказ в гражданском процессе Украины. Legea si Viata. 2017. №11. С. 3-6.

22. Андронов І.В. Форма та зміст судового наказу в цивільному процесі. Visegrad Journal on Human Rights. 2017. №4. С. 7-12.

23. Андронов І.В. Виды судебных приказов в гражданском процессе Украины. Legea si Viata. 2018. №1. С. 3-6.

Тези доповідей і наукових повідомлень:

24. Андронов І.В. Щодо змісту вимоги обґрунтованості судового рішення. Актуальні проблеми цивільного права та процесу: матер. Міжнар. конф., присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного (Одеса, 17 грудня 2010 р.). Одеса: Фенікс, 2010. С. 113-115.

25. Андронов И.В. Требования мотивированности и публичности судебного решения в контексте ст. 6 Конвенции о защите прав человека и основоположных свобод. Защита прав личности в конституционном, гражданско-правовом и международно-правовом аспекте в Германии, Украине и Польше: материалы Немецко-Украинско-Польского правового семинара ДААД. Ч. 2 (Одесса, 28-29 сентября 2011 г.). Регенсбург, 2011. С. 3-13.

26. Андронов І.В. Проблеми використання терміну «судове рішення» в цивільному процесуальному законодавстві України. Актуальні проблеми

цивільного права та процесу: матер. міжнар. наук. конф., присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного (Одеса, 16 грудня 2011 р.). Одеса: Фенікс, 2011. С. 25-28.

27. Андронов І.В. Законна сила постанов Верховного Суду України. Правове життя сучасної України: матер. Міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу, присвяченої 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права (Одеса, 20-21 квітня 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. С. 196-197.

28. Андронов І.В. Проблеми реалізації судом права на вихід за межі позовних вимог при ухваленні рішення. Актуальні проблеми цивільного права та процесу: матер. Міжнар. наук. конф., присвяченої пам'яті Ю.С. Червоного (Одеса, 13 грудня 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2011. С. 81-83.

29. Андронов І.В. Ухвалення рішення судом апеляційної інстанції в цивільному процесі. Актуальні проблеми цивільного права та процесу: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 13 грудня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2014. С. 10-12.

30. Андронов І.В. Принцип остаточності судового рішення «RES JUDICATA». Правове життя сучасної України: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.): у 2 т. Т. 1 /відп. ред. В.М. Дрьомін. Одеса: Юридична література, 2014. С. 376-378.

31. Андронов І.В. Правова сила судового рішення. Актуальні проблеми цивілістики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 21 листопада 2014 р.). Одеса: Фенікс, 2014. С. 74-76.

32. Андронов І.В. Суддівський розсуд при ухваленні судових рішень як інструмент протидії зловживанню процесуальними правами. Матеріали круглого столу «Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії» (м. Одеса, 27 листопада 2015 року). Одеса: Фенікс, 2015. С. 26-29.

33. Андронов І.В. Правова природа законної сили судового рішення в цивільному судочинстві. Правові та інституційні механізми забезпечення

сталого розвитку України: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. У двох томах (м. Одеса, 15-16 травня 2015 року). Том 2. Розділ XXIV: Проблеми теорії та практики цивільного процесу. Одеса: Юридична література, 2015. С. 544-546.

34. Андронов І.В. Обов'язковість судових рішень в цивільному судочинстві. Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матеріали круглого столу (м. Одеса, 16 травня 2015 року). Одеса: Фенікс, 2015. С. 15-18.

35. Андронов І.В. Вплив суддівського розсуду на судові рішення у цивільному процесі. Інтернет-конференція «Речові права в праві та законодавстві: розвиток і сьогодення» (м. Одеса, 27 листопада 2015 року). Одеса, 2015. С. 49-52.

36. Андронов І.В. Вплив конституційної реформи в Україні на судові рішення в цивільному процесі. Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 18 грудня 2015 року). Одеса: Фенікс, 2015. С. 33-36.

37. Андронов І.В. Застосування практики Європейського суду з прав людини при ухваленні судових рішень у цивільному процесі України. *Právna veda a prax: Výzvy moderných európskych integračných procesov: Medzinárodnej vedeckej konferencie. Paneurópska vysoká škola, Fakulta práva (Bratislava. – 27-28 novembra 2015).* Bratislava, 2015. С. 232-234.

38. Андронов І.В. Вплив практики Європейського суду з прав людини на судові рішення в цивільному процесі. Практика ЄСПЛ з питань цивільного процесуального права: матеріали круглого столу (Одеса, 5 квітня 2016 р.). Одеса: Юридична література, 2016. С. 24-28.

39. Андронов І.В. Застосування аналогії процесуального закону під час ухвалення судового рішення. Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції

до 150-річчя від дня народження Є.В. Васьковського (Одеса, 8 квітня 2016 р.). Одеса: Юридична література, 2016. С. 30-32.

40. Андронов І.В. Набрання судовою ухвалою законної сили. Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2017 р.) У 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 652-655.

41. Андронов І.В. Вплив судової реформи на судовий наказ в цивільному процесі України. Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матер. Всеукр. наук.-практич. конф. до 90-річчя від дня народження Ю.С. Червоного (м. Одеса, 6 листопада 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 28-31.

42. Андронов І.В. Способи оскарження та перевірки судових рішень в цивільному процесі України. Новели Цивільного процесуального кодексу України: [Електронне видання] матер. кругл. столу (Одеса, 26 березня 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 9-13.

43. Андронов І.В. Постанови судів апеляційної та касаційної інстанції в цивільному процесі України. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 2. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 582-585.

Відомості про апробацію результатів дисертації

Результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» та на засіданні Південного регіонального центру НАПрН України. Також результати дослідження були апробовані на 20 наукових заходах, зокрема:

1) Міжнародній конференції, присвяченій пам'яті Ю.С. Червоного «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м. Одеса, 17 грудня 2010 р.);

2) Німецько-Українсько-Польському правовому семінарі «Защита прав личности в конституционном, гражданско-правовом и международно-правовом аспекте в Германии, Украине и Польше» ДААД. Ч. 2 (м. Одеса, 28-29 вересня 2011 р.);

3) Міжнародній науковій конференції, присвяченій пам'яті Ю.С. Червоного «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м. Одеса, 16 грудня 2011 р.);

4) Міжнародній науковій конференції професорсько-викладацького складу, присвяченої 15-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» та 165-річчю Одеської школи права «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 20-21 квітня 2012 р.);

5) Міжнародній науковій конференції, присвяченій пам'яті Ю.С. Червоного «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м. Одеса, 13 грудня 2012 р.);

6) Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції ім. Ю.С. Червоного «Актуальні проблеми цивільного права та процесу» (м. Одеса, 13 грудня 2013 р.);

7) Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої ювілею академіка С.В. Ківалова «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.);

8) Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми цивілістики» (м. Одеса, 21 листопада 2014 р.);

9) Круглому столі «Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії» (м. Одеса, 27 листопада 2015 року);

10) Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15-16 травня 2015 року);

11) Круглому столі «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 16 травня 2015 року);

12) Інтернет-конференції «Речові права в праві та законодавстві: розвиток і сьогодення» (м. Одеса, 27 листопада 2015 р.);

13) Міжнародній науково-практичній конференції ім. Ю.С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса 18 грудня 2015 року);

14) Medzinárodnej vedeckej konferencie «Výzvy moderných európskych integračných procesov». Paneurópska vysoká škola, Fakulta práva (Bratislava, 27-28 novembra 2015);

15) Круглому столі «Практика ЄСПЛ з питань цивільного процесуального права» (м. Одеса, 5 квітня 2016 р.);

16) Міжнародній науково-практичній конференції до 150-річчя від дня народження Є.В. Васьковського «Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права» (м. Одеса, 8 квітня 2016 р.);

17) Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.);

18) Всеукраїнській науково-практичній конференції до 90-річчя від дня народження Ю.С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 6 листопада 2017 р.);

19) Круглому столі «Новели цивільного процесуального кодексу України (м. Одеса, 26 березня 2018 р.);

20) Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 р.)

Додаток 2

**Акти про впровадження наукових розробок
дисертаційного дослідження Андронova Ігоря Воодимировича на тему
«Судові рішення в цивільному процесі України»
на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.03 –цивільне право і цивільний процес; сімейне
право; міжнародне приватне право**

у науково-дослідну діяльність та навчальний процес:

Акт Національного університету «Одеська юридична академія» від
17.09.2018 року

у правозастосовній сфері:

Акт Київського районного суду м. Одеси від 14.09.2018 року

Акт Апеляційного суду Одеської області від 12.09.2018 року

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор Національного університету

«Одеська юридична академія»

В.Є. Загородній

17 вересня 2018 року

АКТ

про впровадження результатів дисертації

Андропова Ігоря Володимировича

на тему: «Судові рішення в цивільному процесі України»

на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю
12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне
приватне право в навчальний процес і наукову роботу Національного
університету «Одеська юридична академія»

Комісія у складі: *голови* – проректора з навчальної роботи, професора М.Р. Аракеляна, *членів комісії*: проректора з наукової роботи, доктора юридичних наук, доцента Г.О. Ульянової, начальника навчально-методичного відділу Л.В. Кузнецової, декана факультету цивільної та господарської юстиції, кандидата юридичних наук, доцента Д.О. Колодіна, завідувача кафедри цивільного процесу, доктора юридичних наук, професора Н.Ю. Голубевої склала цей акт з приводу того, що результати дисертаційного дослідження доцента кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» І.В. Андропова на тему: «Судові рішення в цивільному процесі України», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право використовуються в науковій діяльності та навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія».

Рекомендовано до використання у науковій роботі та навчальному процесі наступні публікації І.В. Андронova:

1. Андронов І.В. Процесуальні особливості рішення суду у справах окремого провадження / І. В. Андронов // Юридичний вісник. – 2009. – № 1. – С. 50-53.
2. Андронов І.В. Вмотивованість як обов'язкова вимога до судового рішення у цивільній справі / І. В. Андронов // Митна справа. – 2010. – №1. – С. 186-190.
3. Андронов І.В. Поняття та сутність рішення суду в цивільному процесі України / І. В. Андронов // Митна справа. – 2010. – №2. – С. 215-219.
4. Андронов І.В. Співвідношення принципів диспозитивності та публічності та їх вплив на судові рішення у цивільній справі / І. В. Андронов // Митна справа. – 2010. – № 5. – С. 175-178.
5. Андронов І.В. Сутність та значення перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами / І. В. Андронов // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип.56. – С. 110-117.
6. Андронов І.В. Судові рішення в цивільному процесі України: проблеми термінології / І. В. Андронов // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – Вип. 66. – Одеса: Юридична література, 2012. – С. 287-293.
7. Андронов І.В. Мова цивільного судочинства та судового рішення у цивільній справі / І. В. Андронов // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія» : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; відпов. за вип. В. М. Дрьомін ; МОНмолодьспорт України, НУ «ОЮА». – Одеса : Юрид. л-ра, 2012. – Т. 12. – С. 313-320.
8. Андронов І.В. Судове рішення як акт правосуддя в цивільному процесі / І.В. Андронов // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 16 / голов. ред. М.В. Афанасьєва; МОН України, НУ «ОЮА». – Одеса: Юрид. л-ра, 2015. – С. 322-334.

9. Андронов І.В. Законна сила судового рішення в цивільному процесі України / І.В. Андронов // Юридичний вісник. – 2016. – № 4. – С. 100-104.
10. Андронов І.В. Законність судового рішення у цивільному процесі України / І.В. Андронов // Правова держава. – 2016. – № 21. – С. 101-108.
11. Андронов І.В. Поняття та види судових ухвал в цивільному процесі / І.В. Андронов // Право і суспільство. – 2017. – №5. – С. 57-62.
12. Андронов І.В. Види судових актів у цивільному процесі України / І.В. Андронов // Судова та слідча практика в Україні. – 2017. – № 5. – С. 74-79.
13. Андронов І.В. Сутність рішення суду в цивільному процесі / І.В. Андронов // Підприємництво, господарство і право. – 2017. – № 11. – С. 5-9.
14. Андронов І.В. Законна сила судової ухвали в цивільному судочинстві / І.В. Андронов // Часопис цивілістики. – 2017. – №27. – С. 129-132.
15. Андронов І.В. Категорія «істина» та обґрунтованість судового рішення в цивільному процесі / І.В. Андронов // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки». – 2017. – № 4. – С. 33-40.
16. Андронов І.В. Зміст рішення суду як процесуального документа в цивільному процесі України / І.В. Андронов // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2017. – №6. – Том №1. – С. 42-45.
17. Андронов І.В. Класифікація рішень суду в цивільному процесі за їх місцем в механізмі правового регулювання матеріальних правовідносин / І.В. Андронов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – № 48. – 2018. – С. 71-74.
18. Андронов І.В. Обов'язковість правових висновків, що містяться у постановах Верховного суду в цивільному процесі / І.В. Андронов // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – №1. – 2018. – С. 41-45.
19. Андронов І.В. Зміст судової ухвали як окремого процесуального документа в цивільному процесі / І.В. Андронов // Jurnalul juridic national: teorie si practica. – 2017. – №5 (27). – С. 85-89.

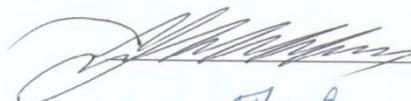
20. Андронов І.В. Приказное производство и судебный приказ в гражданском процессе Украины/ І.В. Андронов // *Legea si Viata*. – 2017. – № 11. – С. 3-6.
21. Андронов І.В. Форма та зміст судового наказу в цивільному процесі / І.В. Андронов // *Visegrad Journal on Human Rights*. – 2017. – №4. – С. 7-12.
22. Андронов І.В. Види судових приказів в гражданском процессе Украины / І.В. Андронов // *Legea si Viata*. – 2018. – №1. – С. 3-6.
23. Андронов І.В. Судові рішення / І.В. Андронов // *Цивільний процес України: Підручник*. – Х.: Одісей, 2012. – С. 236-255 (496 с.)
24. Андронов І.В. Судові рішення / І.В. Андронов // *Цивільний процес України: підручник* / Мінченко Р.М., Погрібний С.О., Андронов І.В.; За заг. ред. проф. Р.М. Мінченко. – Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2014. – С. 360-387 (720 с.)
25. Андронов І.В. Судові рішення / І.В. Андронов // *Цивільний процес: Підручник* / За заг. ред. Р.М. Мінченко; ред. І.В. Андронов. – К.: Інститут законодавства Верховної ради України, 2016. – С. 376-404 (756 с.)
26. Андронов І.В. Законна сила судового рішення як акту правосуддя в цивільному процесі України / І.В. Андронов // *Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні: монографія* / [С.В. Ківалов, Н.Ю. Голубєва, І.В. Андронов та ін.]; за заг. ред. Н.Ю. Голубєвої; НУ ОЮА. – Одеса: Юридична література, 2017. – С. 136-143 (212 с.)
27. Андронов І.В. Судові рішення в цивільному процесі України: монографія / І.В. Андронов. – Одеса: Юридична література, 2018. – 372 с.
28. Особливості розгляду окремих категорій цивільних справ: навчально-методичний посібник / Р.М. Мінченко, І.В. Андронов. – Одеса: Фенікс, 2010. – 72 с.
29. Цивільний процес України (частина перша): навч.-метод. посібник / І.В. Андронов, Н.В. Волкова, К.В. Можаровська. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. – 120 с.
30. Цивільний процес України (для ІКЮ): навч.-метод. посібник / І.В. Андронов, Н.В. Волкова, Р.Ф. Гонгало. – Одеса: Фенікс, 2016. – 146 с.

31. Цивільний процес України (для ФМПВ): навч.-метод. посібник / І.В. Андронов, Н.В. Волкова, Р.Ф. Гонгало. – Одеса: Фенікс, 2016. – 132 с.

Крім того результати дисертаційного дослідження використовуються в навчальному процесі при підготовці лекційного матеріалу під час викладання наступних дисциплін на факультеті цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія»: «Цивільний процес», «Новітня доктрина цивільного процесуального права», «Процесуальні документи в цивільному судочинстві».

Комісія вважає, що результати дисертаційного дослідження доцента кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» І.В. Андронova на тему: «Судові рішення в цивільному процесі України», зокрема положення у наведених вище публікаціях можуть бути використані в науковій роботі та навчальному процесі кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія» під час проведення лекцій, семінарських та практичних занять зі студентами Національного університету «Одеська юридична академія».

Голова комісії:

 М.Р. Аракелян

Члени комісії:

 Г.О. Ульянова

 Л.В. Кузнецова

 Д.О. Колодін

 Н.Ю. Голубева

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Голова Київського районного суду м. Одеси
С.А. Чванкін

14» 09 2018 року

АКТ

про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
Андронova Ігоря Володимировича
на тему: «Судові рішення в цивільному процесі України» на здобуття
наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 –
цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне
право в практичну діяльність Київського районного суду м. Одеси

Комісія у складі: заступника голови Київського районного суду м. Одеси М.М. Тонконоженко, судді Київського районного суду м. Одеси В.С. Петренко, судді Київського районного суду м. Одеси О.М. Куриленко склала цей акт з приводу того, що результати дисертаційного дослідження Андронova Ігоря Володимировича на тему: «Судові рішення в цивільному процесі України» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право використовуються в практичній діяльності Київського районного суду м. Одеси.

Комісією розглянуто результати наукових розробок в межах виконання дослідження, що присвячені визначенню сутності та ознак судових рішень як актів правосуддя в цивільному процесі; зіставленню між собою та встановленню спільних та відмінних рис різних видів судових рішень у цивільному процесі; вдосконаленню системи вимог, що пред'являються до судових рішень в цивільному процесі; дослідженню системи судових рішень в цивільному процесі, визначенню місця в цій системі кожної з процесуальних форм судових рішень та класифікації судових рішень; аналізу форми та змісту кожного з видів судових рішень, наданню практичних рекомендацій щодо складення тексту судових рішень; встановленню основних тенденцій наближення положень цивільного процесуального законодавства України, що визначає порядок ухвалення та

проголошення судових рішень, вимог щодо їх форми та змісту до існуючих європейських стандартів судочинства; характеристиці юридичної природи законної сили судових рішень, аналізу властивостей судових рішень, що набрали законної сили, порядку та правових наслідків набрання судовими рішеннями законної сили, визначенню меж дії законної сили судових рішень; окресленню специфіки обов'язковості правових висновків, що містяться у постановках Верховного Суду. Заслужують на увагу й вироблені пропозиції щодо вдосконалення норм цивільного процесуального законодавства України.

Рекомендовано до використання наступні публікації:

1. Андронов І.В. Судові рішення в цивільному процесі України: монографія / І.В. Андронов. – Одеса: Юридична література, 2018. – 372 с.
2. Андронов І.В. Процесуальні особливості рішення суду у справах окремого провадження / І. В. Андронов // Юридичний вісник. – 2009. – № 1. – С. 50-53.
3. Андронов І.В. Вмотивованість як обов'язкова вимога до судового рішення у цивільній справі / І. В. Андронов // Митна справа. – 2010. – №1. – С. 186-190.
4. Андронов І.В. Поняття та сутність рішення суду в цивільному процесі України / І. В. Андронов // Митна справа. – 2010. – №2. – С. 215-219.
5. Андронов І.В. Співвідношення принципів диспозитивності та публічності та їх вплив на судові рішення у цивільній справі / І. В. Андронов // Митна справа. – 2010. – № 5. – С. 175-178.
6. Андронов І.В. Сутність та значення перегляду судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами / І. В. Андронов // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип.56. – С. 110-117.
7. Андронов І.В. Судові рішення в цивільному процесі України: проблеми термінології / І. В. Андронов // Актуальні проблеми держави і права: Збірник наукових праць. – Вип. 66. – Одеса: Юридична література, 2012. – С. 287-293.
8. Андронов І.В. Мова цивільного судочинства та судового рішення у цивільній справі / І. В. Андронов // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.),

В. М. Дрьомін (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; відпов. за вип. В. М. Дрьомін ; МОНмолодьспорт України, НУ «ОЮА». – Одеса : Юрид. л-ра, 2012. – Т. 12. – С. 313-320.

9. Андронов І.В. Судове рішення як акт правосуддя в цивільному процесі / І.В. Андронов // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». Т. 16 / голов. ред. М.В. Афанасьєва; МОН України, НУ «ОЮА». – Одеса: Юрид. л-ра, 2015. – С. 322-334.

10. Андронов І.В. Законна сила судового рішення в цивільному процесі України / І.В. Андронов // Юридичний вісник. – 2016. – № 4. – С. 100-104.

11. Андронов І.В. Законність судового рішення у цивільному процесі України / І.В. Андронов // Правова держава. – 2016. – № 21. – С. 101-108.

12. Андронов І.В. Поняття та види судових ухвал в цивільному процесі / І.В. Андронов // Право і суспільство. – 2017. – №5. – С. 57-62.

13. Андронов І.В. Види судових актів у цивільному процесі України / І.В. Андронов // Судова та слідча практика в Україні. – 2017. – № 5. – С. 74-79.

14. Андронов І.В. Сутність рішення суду в цивільному процесі / І.В. Андронов // Підприємництво, господарство і право. – 2017. – № 11. – С. 5-9.

15. Андронов І.В. Законна сила судової ухвали в цивільному судочинстві / І.В. Андронов // Часопис цивілістики. – 2017. – №27. – С. 129-132.

16. Андронов І.В. Категорія «істина» та обґрунтованість судового рішення в цивільному процесі / І.В. Андронов // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки». – 2017. – № 4. – С. 33-40.

17. Андронов І.В. Зміст рішення суду як процесуального документа в цивільному процесі України / І.В. Андронов // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2017. – №6. – Том №1. – С. 42-45.

18. Андронов І.В. Класифікація рішень суду в цивільному процесі за їх місцем в механізмі правового регулювання матеріальних правовідносин / І.В. Андронов // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – № 48. – 2018. – С. 71-74.

19. Андронов І.В. Обов'язковість правових висновків, що містяться у постановках Верховного суду в цивільному процесі / І.В. Андронов // Науковий

вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – №1. – 2018. – С. 41-45.

20. Андронов І.В. Зміст судової ухвали як окремого процесуального документа в цивільному процесі / І.В. Андронов // Jurnalul juridic national: teorie si practica. – 2017. – №5 (27). – С. 85-89.

21. Андронов И.В. Приказное производство и судебный приказ в гражданском процессе Украины/ И.В. Андронов // Legea si Viata. – 2017. – № 11. – С. 3-6.

22. Андронов І.В. Форма та зміст судового наказу в цивільному процесі / І.В. Андронов // Visegrad Journal on Human Rights. – 2017. – №4. – С. 7-12.

23. Андронов І.В. Види судових приказів в гражданском процессе Украины / І.В. Андронов // Legea si Viata. – 2018. – №1. – С. 3-6.

Комісія вважає, що викладені у зазначених публікаціях пропозиції та висновки заслуговують практичного використання у діяльності Київського районного суду м. Одеси.

Заступник голови
Київського районного суду м. Одеси

М.М. Тонконоженко

Суддя
Київського районного суду м. Одеси

В.С. Петренко

Суддя
Київського районного суду м. Одеси

О.М. Куриленко

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
 заступник голови Апеляційного суду Одеської області
 А.І. Дрішлюк
 «12» вересня 2018 року

АКТ

про впровадження результатів дисертації Андронova Ігоря Володимировича
 на тему: «Судові рішення в цивільному процесі України»
 на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю
 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне
 приватне право в практичну діяльність Апеляційного суду Одеської області

Комісією у складі: заступника голови Апеляційного суду Одеської області Дрішлюка А.І., суддів судової палати з розгляду цивільних справ Апеляційного суду Одеської області Громіка Р.Д., Черевка П.М., Драгомерецького М.М. розглянуто результати наукових розробок в межах виконання докторської дисертації на тему: «Судові рішення в цивільному процесі України», які присвячені, зокрема:

- визначенню сутності та ознак судових рішень як актів правосуддя в цивільному процесі;
- зіставленню між собою та встановленню спільних та відмінних рис різних видів судових рішень у цивільному процесі;
- вдосконаленню системи вимог, що пред'являються до судових рішень в цивільному процесі;
- дослідженню системи судових рішень в цивільному процесі, визначенню місця в цій системі кожної з процесуальних форм судових рішень;
- аналіз форми та змісту кожного з видів судових рішень, наданню практичних рекомендацій щодо складення тексту судових рішень;
- встановленню основних тенденцій наближення положень цивільного процесуального законодавства України, що визначають порядок ухвалення та

проголошення судових рішень, вимог щодо їх форми та змісту до існуючих європейських стандартів судочинства;

- характеристиці юридичної природи законної сили судових рішень, властивостей судових рішень, що набрали законної сили, порядку та правових наслідків набрання судовими рішеннями законної сили, меж дії законної сили судових рішень;

- окресленню специфіки обов'язковості правових висновків, що містяться у постановях Верховного Суду;

- пропозиціям щодо вдосконалення правового регулювання питань, пов'язаних з ухваленням та проголошенням судових рішень в цивільному процесі.

В результаті комісія склала цей акт з приводу того, що результати наукового дослідження докторської дисертації Андронova Ігоря Володимировича на тему: «Судові рішення в цивільному процесі України» можуть бути використані з метою підвищення професійного рівня суддів та для покращення якості здійснення судочинства судовою палатою з розгляду цивільних справ апеляційного суду Одеської області.

Судді судової палати з розгляду цивільних справ
Апеляційного суду Одеської області

Р.Д. Громік

П.М. Черевко

М.М. Драгомерецький